
EKONOMIA
Polityczna
5372

№ 267.

№ 268.
№ 269.

16.5

1. Wykład początkowych prawideł Ekonomji politycznej. 1790.

2. Uwagi nad Rządem Polskim JJ. Rousseau, tłumaczone przez Karpia. 1788 r.

55372

WYKŁAD

POCZĄTKOWYCH PRAWIDEŁ EKONOMIKI POLITYCZNEY

Z przystosowaniem Przepisow Gospodarstwa Narodowego do onego wydzwignienia i polepszenia stosownie do aktualnego Stanu, w ktorym rzeczy zostaią.

33377

w WARSZAWIE.

u P. DUFOUR *Konsyl: Nadwor: J. K. Mci Dyrektora Druk: Korp: Kad.*

M. DCC. XC.

Par eſt eos qui generi humano res utiliſſimas conquirere & perpenſas explorataſque memoriæ tradere concupiverint cuncta tentare. Nec ſi vel illa præſtantis ingenii vis vel inclytarum artium defecerit inſtrumentum confeſtim debemus ad otium & inertiam devolvi: ſed quod ſapienter ſperavimus perſeveranter confectari ſummum enim culmen affectantes ſatis honeſte vel in ſecundo faſtigio conſpiciemur.

Columella lib: I.

PRZEDMOWA.

GDyby w Polszcze Ekonomika polityczna w pierwſzych ſwoich zaſadach iuż ſię wſpierała na wielkich bogactwach ogolnego zbioru maiętnych w powſzechności Obywatelow, i na ogromnych Narodowych doſtatkach rzęſiſto ſię reprodukuiących, a nie ſzło tylko o ſprawiedliwą repartycyę podatkow, na prywatne maiątki i dochody, lub na handlowe i inne działania nałożenie; tych ſkładkowych danin Ekonomiczne

na potrzeby publiczne ſzafowanie albo do kompletowania niedoſtawaiących ſumm na nieodbyte zwyczane lub nadzwyczayne wydatki, lub na produkowanie nowych doſtatkow; utworzenie idealnych kredytowych bogactw w rownym walorze z gotowizną cyrkuluiących, w tym razie biegli Kameraliści mogliby ſię popisać z całą okazałością ſwoiey nauki, i z głębokim ſzperaniem wyłuſzczyć ſyſtematyczne Pryncypia wytwornego Kameralizmu, a w tym przypadku bym ſię z niemi w zawody nie ubiegał, niemaiąc ani tey głębokiey Theoryi, ktorey ſpekulacye Gabinetowe, i przetrząſanie dzieł ekonomicznych udziela, oni tego doświadczenia, którego adminiſtrowanie praktyczne machinalnie w umyſły wpaia. Moie obſerwacye

ſą zebrane na otwartym świata widowiſku, do topograficznego Kraiu położenia, i do ſpoſobności Narodowey w aktualnym ſtanie rzeczy przyſtoſowane, a w tym razie te doſtrzeżenia mogą mieć iaką pożyteczność, gdzie wcale nie idzie o oſtatnie wydoſkonalenie wygorowaney Ekonomiki polityczney, ale o zbieranie i okrzeſanie z gruba tych materyałow, których użyć potrzeba na dokończenie zaczętych dopiero fundamentow, na którey ta Ekonomiczna ſtruktura ma bydź wyſtawiana.

A naybardziey tu idzie o poprzednie wydzwignienie czterech gruntownych filarow, z których trzy ſą materyalne, to ieſt Rolnictwo, Rękodzielnie, i Handel, a czwarty Moralny, iakim ieſt kredyt publiczny i prywatny; a ta choć ideal-

na lecz nayfundamentalnieyſza podſtawa Ekonomiki powſzechney, która wyrzeczone ſłowa lub podpiſy w ściſłe i niewzruſzone zamieniaiąc obowiązki, tym ſamym z ſłow i papierow potrafi utworzyć Summy, Kapitały i Bogactwa, rowny walor z gotowizną maiące, ieżeli ieſzcze nie ieſt doſtatecznie ugruntowana na charakterze rzetelności którego Narodu i ſparta na prawnym zabeśpieczeniu, to na czczym powietrzu ieſt zawieſzona, i żadnych nowych doſtatkow tworzyć niezdolna, a w tym razie wcale nie po temu pora, aby o Bankach, o Aſſygnatach lub rożnych cyrkuluiących papierach co wſpominać, ani oDyſkomptowych, Aſſekuracyinych, pożyczalnych, i innych Kamerach traktować, aby z ſzkodą publiczną wiek tego ſyſtematu, którego wy-

krętney pamięci Law do Francyi wprowadził, albo naſzą facyendową epokę na nowo nie wſkrzeſić. Z opuſzczeniem więc tych podmiotow wytworznieſzey Ekonomiki, ſzczegolnie nad wyſtawieniem rzezconych kolumn, na których za poprzedzonym obrotow Narodowych poruſzeniem; a zatym idącym doſtatkow Kraiowych pomnożeniem, Skarb publiczny ma ſię zaſadzać, pracowałem. A nawet w tym pierwſzych materyałow nadtrąceniu daleko ieſzcze do tego, aby choć z gruba dokſztałcone były, tak to Ekonomiczne pole ieſt obſzerne, że wyciąga konkurrencyi wſzyſtkich Patryotow iaką wiadomość o Goſpodarſtwie Narodowym maiących, aby ta umieiętność do iakiego ſyſtematycznego układu doyść mogła. Gdyby mi też przy

dokompletowaniu tego dzieła czas i ſposobność dozwoliły do wſpolnego ſię ubiegania, to zawſze naypierwſzym będę do admirowania i ſławienia każde dzieło moią pracę przewyżſzaiące, niech tylko z tąd wyniknie większe uſzczęśliwienie publiczne, a wſzyſtkie moie żądze i oczekiwania będą dopełnione.

O powſzechne dobro do ubiegu; i ia ſię też ciſnę
Staw mi kto mego Zwycięzcę, a ſerdecznie go ściſnę.

Nigdy nie była potrzebnieyſza pora do poruſzenia wſzyſtkich wiadomości Ekonomicznych iak w teraźnieyſzey epoce, gdzie rozſzerzone światło nad intereſem publicznym wytępiło z gruntu zadawniony wiekami wſtręt podatkowania, i wznieciło w powſzechności w wſzyſtkie ſerca Obywatelſkie te patryotyczną

chęć ofiarowania na potrzebę publiczną nayznacznieyszey części swych dochodow, toć tak wspaniały Narod wart tego, aby się każdy tym zatrudniał, iakby można powiększyć iego maiątek i sposobić go, żeby mogł dać większe daniny na ocalenie i wsławienie Oyczyzny. W tym teraz trakcie stanawiaiących się tyle pożytecznych zarządzeń, iuż można iakie proiekta do pomnożenia publicznego dobra w tym tuszeniu, że uskutecznionemi bydź mogą z zaufaniem podać, a iuż nie w tym mniemaniu, że nayzbawiennieysze zwyczaynie przez całe dwa wieki podane propozycye, z wiatrem spełzną, takowe do poprawy się ściągaiące proiekta w ironicznym tylko żarcie proponować (*). Przy tak pomyślney zrę-

(*) W Uwagach nad Uwagami, ktore przed zaczęciem teraźnieyszego Seymu były pi

czności interes Kraiowy w ſzczegolności, iako nawet uſzczęśliwienie rodu ludzkiego w ogolności wzywać ſię zdaie każdego iakiekolwiek ekonomiczne wiadomoście maiącego, do dokompletowania ſyſtematu Ekonomiki politycznej, ktorego ogolne wyobrażenie z powodu, iż rzeczy nie doſzły ieſzcze do iakiego ſtopnia doyrzałości, nie było można kryśleć temi wielkiemi ciągami, ſzczegolnie całość obrazu w początkowych ciągach przed o-

---

ſane, a w Roku 1789. z Duſorowſkiey Drukarni wyſzły, wſzyſtkie nawet naypożytecznieyſze propozycye w tym uprzedzeniu że nigdy uſkutecznione nie będą tym tonem były przełożone, kiedy na wielkie ukontentowanie Autora iego przeſąd zoſtał zupełnie zniſzczony przez te liczne wprowedzenie naychwalebnieyſzych zarządzeń.

czy wyſtawuiącemi, gdyż potrzeba było poprzednie rożne potoczne ſzczegoły za podſtawę podſunąć, których dla ich ogromney wielości nawet namienić zaledwo przyſzło, te zaś wyboczenia od iſtotnego podmiotu na przeſzkodzie były, iż o nayprzednieyſzych Maxymach Ekonomiki powſzechney ledwo ſię nieco nadtrącić dało w tym dziele. Przy tych wſzyſtkich wadach i niedoſkonałościach śmiem ſobie iednak podchlebiać, że ten niedokładny Wykład prawideł ekonomicznych kreślony ieſt z tą odważną śmiałością, którą ani boiazń ani nadzieia nie kieruie, która nie maiąc innego celu tylko uſzczęśliwienie Oyczyzny i pomnożenia dobra powſzechnego, a zarowno oddalony od zamiarow oſobiſtego intereſſu, iako też od czyieykolwiek

dependencyi; piſzę z tą nieparcy-
alnością, iaką tylko mieć może
Człowiek tak bezſtronny iakim ieſt.

Nax

WSTĘP

POd nazwiſkiem Ekonomiki polityczney, rozumie ſię to publiczne gospodarſtwo iakiego udzielnego Państwa czy Narodu, ktore przez zarządzenie Skarbem publicznym i dochodami z ſkładek Obywatelſkich: lub innych źrzodeł na potrzebę powszechną pochodzących zarządza, i z tych intrat wydatki na rząd Cywilny i Woyſkowy, do utrzymania tak rządu wewnętrznego, iako też polityczney niepodległości od poſtronnych ſzaſule, i całą ſwoią umieiętność na tym zaſadza, nietylko utrzymania roſtropney rownoważnoś i między dochodami i wydatkiem a zapobieżeniu wſzelkiemu uſzczerbkowi i zmnieyſzeniu aktualnych intrat, ale też natężeniu wſzyſtkich uſiłowań, aby Kray zbogacić, ażeby w potrzebie z niego większe można ciągnąć dochody.

Ta Narodowa Ekonomika choć też nad gospodarſtwem domowym ten ma Awantaż, że nawet bez naymnieyszego początkowego funduszu

z ſamych ſkładek wszyſtkich, czy części członkow wspolecznośći, ma w gotowiźnie iakąś zaſadę ſwoiey Ekonomiki, kiedy żaden partykularny zaczyńca, w Rolnictwie, w Rękodzielniach, i Handlu, z niczym nawet nic zaczynać niemoże, gdyż mu na takie działań rozpoczęcie, budynkow, zaſiewow, bydła, narzędzia, lub towaru potrzeba, a na takowe pierwsze nabycie potrzeba iakiegoś kapitału, iednak i Ekonomika publiczna oprocz rzeczonych dochodow, ma ſwoie przyſiewki, i nawet iż tak rzekę nawozy: pod pierwszemi rozumieć można, zakładanie Miaſt i Wſiow nowych, oſadzenie Koloniow, oſuszenie rozległych bagien, wyrobienie puszczy, wprowadzenie rękodzielni, i inne rożne zaſundowania i zapomogi, z ktorych ciągnione naſtępnie podatki pomnożą iey dochody, a zaś pod drugiemi te odwracanie biegu pieniędzy podatkowych, do ſwoich źrzodeł ſię rozumi, bez ktorey cyrkulacyi zakątna iaka okolica, nie maiąca bogatych kopalni i wywozowego handlu, zapewnie długoby niepotrafiła podatki wyplacać.

Nie ieſt moim zámiarem, wyłuſzczyć tu w ogolności wszyſtkie prawidła, ktoremi w rożnych rządu politycznego gatunkach; ta Ekonomika publiczna powinna bydź kierowana; ani

zapędzać ſię w głębokie ſzperanie tych początkowych zaſad, na ktorych ſię ta nauka wſpiera, te ſyſtematyczne zacieki można dobrym ſumieniem zoſtawić uczonym Autorom, ktorzy klaſſyczne piſzą dzieła, a to z tym większym uſpokoieniem, że na opuszczeniu wielkiey liczby wytwornych reguł, Dobro publiczne nie wiele ſtraci, zwłaszcza w naszym kraiu: naydoſkonalsze przepisy na nic by ſię nie przydały, ieżeli nieprzyſtosowane do formy rządu, do położenia naszey aktualney ſytuacyi, i do tych wſzyſtkich okoliczności, ktore nas otaczaią, a ktore żaden prywatny Autor przeiſtoczyć nie może. Tak dokładne dzieło choćby też nie przechodziło moie ſiły, i te wiadomości, ktore o Kameralnym teraźnieyszym ſtanie Skarbu publicznego nawet mieć nie mogę, nie tylko ſwoią ogromnością naypracowitszego Czytelnika famą ſuchością materyi znudzić i odſtraszyć by mogło, ale też tym mniey byłoby potrzebne, ile z przytoczonych przyczyn, wſzelako z tych przepisow by mało co pożytkować można, ktore nawet w ſamowładnych Państwach, gdzie wola Monarchy i ſkarbowego Miniſtra naywyższym ieſt prawem, ledwo kiedy w iakiey części zachowane było.

W tey Francyi gdzie nad tą nauką, tak

wiele pisano, w przeciągu dwoch wiekow ſzczegolnie dwoch ſławnych było ſkarbowych Miniſtrow (1) ktorzy z znaiomością prawideł Ekonomicznych, ſwoie kameralne operacye na ich zasadach wſpierali, pierwszy z tych Xiążę Sully, wszyſtkie ſwoie ſtarania ku pierwiaſtkowym bogactw początku: to ieſt ku rolnictwu obrocił, wykształcenie zaś ſurowych Materyałow przez rzemieślnicze roboty, mniey go zatrudniało; a wytwornieysze ręko-dzielnie iak prowadzące do zbytkow, zupełnie nienawidził, tak że Henryk IV. muſiał one przeciw ſwemu Miniſtrowi protegować, aby zbytne przywiązanie iego do ſtarożytney proſtoty, wzraſtaiącemu przemyſłowi nie ſzkodziła. Drugi Pan Kolbert wbrew przeciwne temu miał ułożenie, wſpieraiąc ſzczegolnie Fabryki i Handel; Rolnictwo zaś zupełnie zaniedbywał, a zarowno wſzyſtkie te trzy części goſpodarſtwa publicznego ſą iſtotnemi podſtawami Ekonomiki Politycznej; z ktorych żadna bez uszkodzenia Kraiowego nie może bydź zaniedbana iak ſię to zazwyczay dzieie pod rządem tych Miniſtrow, ktorych ślepy los przez uprzedzony ſawor absolutnego Monarchy, albo przez Dworſkie intrygi do Skarbu wtrąca; ktorzy nie tylko iakiey cząſtki kameralney zaniedbywaią, ale ledwo nie przeciw wſzyſtkim regu-

łom Ekonomicznym, Skarby Narodowe administruią, całą swoią umieiętnosć na tym zasadzaią, żeby na karb potomności długi zaciągali, albo bierąc tam gdzie się tylko brać daie, ledwo tych dzikich ludzi nie naśladuią, ktorzy dla łatwieyszego dostania owocow; razem z niemi drzewo ścinaią, choćby też na całą przyszłość dochodow pozbawić się przyszło.

Dochodzenie pierwszych początkow Gospodarstwa publicznego.

W Tych początkowych wiekach, gdy ludzie opuściwszy błąkaiące życie, poczynali (za powodem wrodzonego społeczności instynktu) zgromadzać się do kupy, formować Narody, bądź to takie, ktore na wzor dzisieyszych Ord Tatarskich po stepach z mieysca na mieysce się przenoszą, bądź tych ktore wystawuiąc stałe schronienia, na obranych mieyscach trwałe sobie postanowili siedliska, a nawet w następnych wiekach kiedy te Ordy bądź to z rozrodzonych poiedynczych familii, bądź skupionych w iedną społeczność ludzi, iuż bardzo liczne formowały Narody, w zabudowanych Wsiach i obronnych Miastach po obsiadali, nim ieszcze wykwintny prze-

myſl, wymyślne potrzeby i wytworne wygody powynaydował, w tey mowię niewinney proſtocie, Ekonomika polityczna nie była znaną nawet co do nazwiſka. bo choć też iuż rożnego rodzaiu rządy były uſtanowione, to Rządcy ſamym zaſzczytem ſwoiey powagi ſię kontentowali a z własnych dochodow: pochodzących z ſwego gospodarſtwa, pracy i przemyſłu żyli, a żadnych ſkładkowych danin nie potrzebowali.

Widziemy to u Homera iak Uliſſes i in. si Krolowie wielkie ſtada i trzody utrzymywali, i z takowych domowego goſpodarſtwa dochodow ſię żywili, a w dziewiątym wieku, Karol wielki z ſamych intrat dobr ſwoich dziedzicznych i Stołowych żył, a podatki zaś ſzczegolnie na Woyſko, i to tylko w tym czaſie obrocone były, kiedy one w otwartey Woynie w pole prowadzono. W tych ſtarożytnych wiekach budowano Miaſta, Zamki, i one murami lub innemi twiedz-obwodami obronnemi robili, a te bez wſzelkiego koſztu, gdyż do tey roboty każdy wſpołczłonek towarzyſtwa, muſiał ſię cząſtką własney pracy dołożyć, a Krolowie i Wodzowie ſami zaſtępowali mieysce Architektow Indzinierow, i Miernikow, iak to widziemy przy pierwszym zakładaniu Rzymu, gdzie Romu-

lus Krol, czy bardziey Wodz zebraney drużyny, swoią ręką pług prowadził, kiedy skibą obznaczał obwod tey Swiata Stolicy. Woyny zaś ktore te małe a nayczęściey w iednym Mieście zawarte Państwa między sobą prowadziły, także żadney na ten czas nie wyciągały expensy, bo zazwyczay nad kilka mil od granic się nie rozciągały, a nayczęściey w kilku dniach po iedney bitwie się zakończyły, na ktorą każdy obrońca, czy mściciel Oyczyzny, o własnym wychodził koszcie, nie bierác z sobą tylko ręczną broń, i torbę w ktorey cały iego zawierał się bagaż i magazyn, bo takich iak teraz widziemy taborow za Woyskami nie prowadzono, w odporney zaś Woynie, kiedy przyszło własnych murow bronić, to nawet kobiety excypowane nie były, ktore swoie domowe sprzęty, brukowe kamienie, kuchenne ukropy, w broń przemieniły, i temi nieprzyiaciela od murow odpierały.

Dopiero w poźnieyszych wiekach kiedy Państwa niektore się z wiąskowemi, i podbitemi Prowincyami porozszerzały, a między sobą długo trwałe, a często i oddalone Woyny prowadzić zaczynały, potrzeba było na wydatki Woienne wyciągać od Narodu składek powsze-

chnych, zwłaszcza kiedy iuż potrzeba było rożnych ſprzętow i Machin Woiennych, ktorych nie było można Narodowemi ſzarwarkami porobić, lecz na ich wyſtawienie, potrzeba było często obcego ſprowadzić rzemieślnika, ktorego ani nakazem, ani Patryotyzmem, do bezpłatney pracy nie było można pociągnąć; co zaś naybardziey to gospodarſtwo Narodowe potrzebnym zrobiło, były to Morſkie Woyny, ktore nadbrzeżne Narody, bądź to obronnym, bądź zaczepnym ſpoſobem prowadziły, bo na wyſtawienie ſtatkow i opatrzenie onych w owe rozliczne potrzeby, ktore Flota potrzebuie, ani wszyſtkich materyałow na iednym mieyscu bydź nie mogło, ani też tyle rzemieślnikow znaydowało ſię: ktorzyby temu dziełu wydołali, albo doſtateczną takiey roboty znaiomość wraz z doświadczoną umieiętnością mieć mogli, zaczym potrzeba było takich łodziowych budownikow z Zagranice z wielkim kosztem ſprowadzić, gdyż ſzczegolna poneta zyſku onych zwabić mogła. U tych też to nadmorſkich Narodow, naypierwsze wzięła początki Ekonomika Polityczna: zręczność bowiem ktorą im dała bliſkość morza ſpołkowania z całym znaiomym na ten czas Swiatem, ſkłoniła tych mieszkańcow do prowadzenia znacznego handlu, procentowe zyſki ktore Ku-

re Kupcy na zamienionych lub gotowo płaconych towarach zarabiali, ściągaiąc wte handlowne Miaſta wielkie bogactwa, a te u innych Narodow wzbudzały zazdrość, i żądanie wydarcia im takich zbiorow, a przynaymniey uczęszczania zarowno z niemi tych zyſkow pochodzących z takich działań, ztąd wszczynały ſię konkurencye, ktore dość częſto otwartą handlowną woyną ſię kończyły, co wprawiło poſiadaczow takiego kupiectwa, w tę konieczność utrzymania zbroynych Okrętow, na zaſłonienie ſwego handlu: to zaś ſtać ſię nie mogło bez powszechnych ſkładek, a te ſkładki maiętnych Obywatelow choć też bardzo znaczne bydź mogły, iednak bez bardzo roſtropnego fzaſunku wydołać by nie mogli na otrzymanie wyżey rzeczonego zamiaru; a do tego na utrzymanie odległych Koloniow, na obronę oddalonych magazynow i ſkładow, naybardziey zaś na odparcie tych zgrai rozbóyniczych, dla ktorych rzeczone bogactwa tak wielką były ponetą: a w tey klaſſie znaydowali ſię nie tylko błąkaiące Ordy dzikich Narodow, ale też cywilizowane iuż poniekąd i pod rządem Monarchow zoſtaiące Narody, ktore nie znali ieszcze albo znać niechcieli, tey przemyślney pracowitości, ktora z zie-

mi produkta tworzy, na wykształceniu ſurowych materyałow zarabia, i na handlownych zamianach zyſkuie; ſwoią wrodzoną chciwość dobrego mienia, ſzczegolnie gwałtownemi śrzodkami zaspokoić uſiłowali, naieżdżaiąc i rabuiąc maiętnieysze Państwa, z ktorych też nie mała liczba ſtała ſię łupem tych naiezdnikow. Przewinienie miaſta Tyru na przeciwko Alexandra W. podobno bardziey w iego bogactwie ſię zasadzało, iak w tey roszczoney urazie, tego burzyciela Swiata, wszak ſię też i na Scitow był rozgniewał, za to podobno iż ſwoy kray bez iego pozwolenia poſiadali, a przecież puſte ich ſtepy, odwiodły go od wywarcia na nich ſwey ſrogości; nie wiarołomſtwo podobno ściągało na Kartaginę zemſtę Rzymian, lecz bogactwa tego Miaſta, i maiętne kolonie, ktore w Hiszpanii i Sycylii ta Rzeczplita poſiadała, a podobno nie poſkromienie żuchwaley wynioſłości Z wiązku Anzeatyckiego, podburzyło Europeyſkich Monarchow, lecz chciwość podgarnienia niektorych tych miaſt, wraz z ich doſtatkami pod ſwoie panowanie, ktorzy dopóty nad rozerwaniem tego ogromnego związku pracowali, dopóki zupełnie zniszczonym nie zoſtał. Daruie mi czytelnik to wybocze-

nie, ktorym ſzczegolnie początek ſkładek powſzechnych, a z tąd wynikley Ekonomiki Politycznеy wywodzić chciałem, nad ktorą potrzebą iuż dziś nawet kweſtyi bydź nie może, tak iey potrzeba ieſt oczywiſta i konieczna.

Potrzeba Rządney Ekonomiki Politycznеy.

Kiedy teraz po tych rewolucyach, ktore wzraſtaiący przemyſł, i namiętność ambicyi, w wszyſtkich Państwach ſprawiły; z ktorych pierwszy utworzywszy nad pierwsze natury potrzeby, tyſiączne wygody, i wytworne potrzeby, a druga podzieliwszy ludzi na rożne klaſy pozgromadzała w ſzczegolne mieysca ogromną liczbę mieszkańcow, i z podciągnionych dobrowolnie i poniewolnie pod iedno panowanie rozlicznych Prowincyi, uformowała te ogromne Monarchie, ktorych dziś widziemy, iuż ſię więcey wracać nie można do pierwiaſtkowego Patryarchalnego Paſterſkiego, lub ſamorolniczego życia, iuż tedy Ekonomika Publiczna, na utrzymanie ciała Politycznego tak ieſt potrzebna, iak Gospodarſtwo domowe na wyżywienie osobnych Familii. Utrzymanie ſpokoyności w tak ludnych ſpołecznościach, gdzie wielka ro-

żność namiętności i ſprzeciwiaiących ſię na wzaiem pretensyi, nieuſtannie wzburzoną fermentacyą wnętrzną ſprawuie; wyciąga naywyższego panuiącego rządu, i rozlicznych Magiſtratur, ktorych wiakieyś okazałości utrzymać należy, bo nietemu pora, aby wdawney proſtocie żyć mogli, nie wymieniaiąc tych wszyſtkich ſubalternow, ktorych uſługi publiczne wymagaią, a ktorzy nawet przy ochoczym patryotyzmie bez emolumentow żyć nie mogą. Jakiey dopiero dziś ogromney potęgi Woyſkowey, Artylleryi, amunicyi, Fortec, Arsenałow i Magazynow nie wyciąga konserwacya niepodległey udzielności, dla uniknienia haniebnego iarzma ktore drapieżne Potencye wszyſtkim tym ſłabym lub gnuśnym Narodom wkładać uſiłuią, ktore ſię im oprzeć nie zdołaią. Z tych namienionych przyczyn iawno ſię widzieć daie, nie odbita potrzeba dochodow bardzo wielkich dla Skarbu publicznego, ieżeli ma bydź w ſtanie zaſtąpienia tak wielorakich wydatkow.

Ten Narod ktoren w teraźnieyszym złotym wieku, naywiększe ma ſkarby, naywięcey też na iaki czas na Horyzoncie politycznym może figurować, bo naywiększe Woyſka utrzymować i wpole z całą ogromnością woiennego Ta-

boru; Artylleryi, Pontonow i Amunicyi wyprowadzić, Fortece i Zamki wyſtawić, one w dobrym obronnym ſtanie utrzymać, ſprzymierzeńcow do wſparcia przez ſubſidia zakupić, nawet w niedoſtatku dla nieludności rekruta, na rynkach targow politycznych, za pieniądze u Europeyſkich Dworow gotowe Woyſko kupić może. Takie ten czarodzieyſki metal iakim ieſt złoto ma przecudowne ſkutki, że za niego wszyſtkie rzeczy fizyczne i niektore moralne doſtanie, tak dalece że to Państwo ktoreby dociekło Alchymiſtow pretendowaney ſztuki, i nauczyło ſię złota robić, albo odkryło iaki lity bałwan tego kruszcu choć tey wielkości iak Krakowſki Zamek, pewnikiem by na wzor Komety iaki czas nad Atmosferą błyszczało, i ſwoim Miotłowym ogonem Swiat ſtraszyło, bo to ieſt nieszczęście że choć w prawdzie za pieniądze nauk i wiadomości można nabyć, iednak przymioty tego metalu nierozciągaią ſię tak daleko, ażeby można za niego rozumu kupić; i owszem ten Midasowy kruſzec, ma to do ſiebie, że częſto oſtatnią iſkierkę zdrowego rozumu, i roſtropney ſkromności, tą wynioſłą dumą i zuchwalſtwem ktorego inspiruie, do reszty prytłumi. Gdyby też letko nabyte ogromne boga-

ctwa, z zdrowym rozumem i duchem ſiſtematycznym zupełnie zgodne bydź mogły, pewnikiem by iuż od dawnego czasu, niektore z tych Państw co w poſſeſſyi nayogromnieyszych ſkarbow, albo handlowych zyſkow było, tę rownoważność, ktorą przemądra opatrzność wszyſtkim Fizycznym, Moralnym i Politycznym Siłom naznaczyła; przełomało, i uniwersalną monarchią wprowadziło, albo uniwersalność handlu, i powszechnego ſamokupſtwa do ſiebie przyszarpnęło iak ſię to w naszym kupczącym wieku w niektorych Miniſtrowſkich głowach uroiło, kiedy iuż przymuszeni byli uznać niepodobieńſtwo uniwersalnego panowania, to przynaymniey powszechnego ſamo-kupſtwa ſię kuſili. Tak o tych wszyſtkich bogactw nabywaniach, iako też chimerycznym złotorobſtwie, i innych cudownych bez pracy dorobkach, w Ekonomice Politycznej nawet wzmianki bydź nie może, tu ſię ſzczegolnie o tych miernych doſtatkach traktuie, ktorych wszyſtkie Narody przez prace, przemyſł, oszczędność, i roſtropne rządy tak polityczne iako też domowe nabydź mogą, i ktorych tym dłuższa bywa trwałość, im dłuższego czasu i nieuſtanney pracy do ich nabywania potrzeba dołożyć, bo poniesiony mozoł

krwawo nabytego maiątku dopiero prawdziwie cenić uczy.

Wipomożenie ubogich mieszkańcow, iakiey okolicy w te wſzyſtkie potrzeby, ktore produktowanie i zarobki; poprzednie wyciągaią, powoli tych mieszkańcow do dobrego mienia doprowadzi, ieżeli ſą pilni, ſkromni, i rządni, albo zoſtaią pod takim dozorem, co ich do takich cnot przymusi, i takich pracowite. nabycie, bywa trwałe i pożyteczne, tak iak raptowne wzbogacenie, i to ieszcze w gotowiźnie, zawsze bywa ſzkodliwe, podobne będąc do tych wielkich zbiorow przez ſtarych ſkąpcow młodym rozrzutnikom zoſtawione, ktorzy i te letko nabyte maiątki, i ſami ſiebie w prętce zgubią. Figuruymy ſobie na moment że iaka cudotworna moc w iedney godzinie wſzyſtkim mieſzkańcom iakiego kraiu, po tyſiącu złotych; białych czy czerwonych w kieszeń w typie, a niech ſobie każdy wyſtawi ſkutki ktore tak raptowne zbogacenie między pospolſtwem wznieci, co za luſztyki i piiatyki naſtąpią, i czy doſtanie kto w pierwſzym zachwyceniu, ktore ten cud ſprawi, ſługę albo robotnika: do iakiey ceny wſzyſtkie rzeczy razem podſkoczą, i iakiey w przeciągu Roku drożyzny ſpodziewać ſię potrze-

ba, bo zapewne nie łatwo kto o ſiewie, a nawet o pracowitym zbiorze pomyśli, do poki aż po zmarnotrawieniu tych chwilobłyſtych doſtatkow, rzeczy znowu do dawnych karbow niepowrocą, co też przez ten natarczywy zewsząd naciſk po te doſtatki i podſtawienie do kupna powabnych rzeczy, dla partycypowania rzeczonych bogactw, w bardzo prędkim przeciągu naſtąpić musi, że ſię te ſkarby na wzor wezbranych wod na wſzyſtkie ſtrony rozpłyną, i wſzyſtko znowu w tey ſtanie rowni, ktorą przedwieczne natury prawa, powszechney rownoważności, uſtanowiły. W czym prędszym przeciągu, pozbycie ſię tych letko nabytych bogactw momentalnych ſtać ſię może, tym mniey uszczerbku ztąd poniesą potrzebne zawsze czynności Narodowe. Gdyż zbyt długa trwałość tey mniemaney ſzczęśliwości w gnuśne leniſtwo i rozwiozłe roſkosze Narod nieochybnie pogrąży, że potrzeba wiekow, aby go można w prawić w utraconą pracowitość, i powrocić mu pierwiaſtkową niewinność obyczaiow. Hiszpani po upłynionych dwoch wiekach z tey nikczemności powſtać nie mogą, w ktore ich Amerykańſkie ſkarby pogrążyły i podziś dzień ich okręty regeſtrowe lite złoto, i śrebro, w ſzynach i ſztabach,

bach, nie dla mieszkańcow tych od natury żyznością obdarzonego kraiu przywożą, lecz dla tych obcych pracowitych Narodow, ktore im żywność, odzież i inne potrzeby, wygody i zbytku doſtawiaią.

Gdyby Portugalczycy trzymaiąc ſię pierwiaſtkowego ducha ſwego handlownego, byli ſię kontentowali ſkromnemi zyſkami, ktore kupiectwo udziela i nie obrocili uſiłowań ſwoich na wydarcie gwałtowne Indyanom tych bogactw, ktorych przez prace i przemyſł, a nie przez rabunki nabywać potrzeba, pewnikiem po dziś dzień zoſtałyby były w poſſeſſyi tego zyſkownego handlu, lecz chciwe łakomſtwo nie cierpiące takiey zwłoki powolnego doſtatkow nabycia, w gwałtownym wydarciu Indyanom tych ſkarbow, daleko krotszą do zbogacenia upatrywało drogę, przez co przymuſiła uciemiężonych Indyanow, do łączenia ſię z Hollendrami przeciwnikami tego Narodu, na wydarcie im tego handlu i tych wszyſtkich Osad z tak odważnym przemyſłem i zadziwienia godnym bohaterſtwem nabytych. Nie tu ſię ieszcze kończy Regeſtr wszyſtkich złych ſkutkow, ktore za ſobą ciągną ogromne bogactwa, i nagle zebrane doſtatki, ktore ieszcze i to maią do ſiebie, że w pospo-

lite umyſły wpaiaią, te dumną otuchę, ktora w zaufaniu ſwych ſkarbow i dochodow całemu Swiatu burmiſtrzować uſiłuie, zapędzaiąc poſiadaczow, i Rządcow tych doſtatkow. w przedſiewzięcie takich działań, ktore wszyſtkie ich przewyżſzaią ſiły; i tak w przeszłym wieku ogromne dochody z handlu Hollendrow napełniły tą wynioſłą otuchą, że ſię mniemały bydź ſamowładnemi Arbitrami między wszyſtkiemi mocarſtwami, nie tylko Europy, ale też i południowey Azyi, i te przepotężne kramarze tak ſię do wszyſtkich zakłoceń politycznych mieszali, i w Woyny (nawet te ktore ich nie dotykali) w plątali, że kilka razy o mały włos i ſiebie i Kray ſwoy niezgubiły; a Francya przez pomnożone dochody ktore zyſkała z tey ogromney cyrkulacy, i ktore iey Kolbert wyiednał, ledwie nie przyszła do tey zuchwałości oświadczenia ſię, za uniwersalną Monarchią, i ledwo z całą Europą razem nie wiedła Woynę, z kąd tyle odnioſła na końcu w zyſku, że pod ciężarem długu aż do oſtatniego wyniszczenia ledwie nie przytłumiona, płacąc z tych pozoſtałych danin od rolnika i robotnika wyciśnionych, ſamym wierzycielom Skarbu Koronnego dwieście kilkanaście millionow liwrow ſamey tylko prowizyi. Nie mniey

w teraźnieyszym wieku nadzwyczayne zbogacenie Anglikow, do tego kresu nadęły ten wyniosły Narod, że począł sobie rościć samowładne panowanie nad swemi osadami, a dotego chimeryczną uniwersalność panowania inszego rodzaiu, to iest nad wszystkiemi Swiata morzami, i potrzeba było długich woien i morderskich bitwow morskich, i lądowych potyczek nie mało, żeby mu takowe pretensye, przez ktore i swoie kolonie utracił i Skarb publiczny nie bardzo mnieyszemi od Francyi długami obciążył; z głowy wybić.

Choć skarby i dostatki w płytkiego rozumu, a zatym do dumney wyniosłości skłonnych głowach, zapędy do naynieszczęśliwszych przedsięwzięciow sprawić mogą, wcale nie idzie za tym, aby ubostwo nad bogactwem miec mogło iaką preferencyą; taka maxyma gdyby też przez iaką dziwaczne ludzkiey głowy ułożenie, u kogoś przyięcie znaleść mogła, nie mniey by się w brew sprzeciwiała zdrowey polityce i Ekonomicznym regułom, ktore za naypierwszy obowiązek rządom politycznym i skarbowym przepisuią, iak naywiększego Skarbu pomnożenia, i dokładania iak nayusilnieyszego starania, aby narodowy maiątek pomnożyć, do tego

kresu, aby ile tylko bydź może każdy Obywatel i wspol członek towarzyſtwa, do iak nayleپszego mogł przyiść mienia; zwłaszcza też w naszym kraiu niemasz ſię wcale obawiać wyżey namienionych złych ſkutkow z bogactw pochodzących; osobliwie też względzie co do powszechnosci całego Narodu, bo Polſka nie maiąc żadnych kruszczow złoty h w ſwoich gorach, a te olowianki z odrobinami ſrebra przekrapiane nie naywięcey znaczą, i z ſwego dziſieyszego położenia żadney zręczności do obſzernych handlow n e maiąca, kiedy ſąſiedzka chciwość iuż prawie oſtatek morſkiego nadbrzeża nam wydarła, nie wspominaiąc nikczemność martwego handlu, i lichego kramarzenia, ktorego ſzala zapewne wcale zyſkowną ſtroną dla nas nie ieſt nachylona, ani tego nędznego ſtanu, w ktorym produkuiące gospodarſtwo rolnictwa zoſtawa: zamilczaiąc nawet ledwo nie zupełne ogołocenie z rękodzielni, fabryk, i rzemioſł, ktore wszyſtkie części przez roſtropną Adminiſtracyą Ekonomiki publiczney i prywatney, do kwitnącego ſtanu mogą bydź wydźwignione, choć też nigdy żadne z naszych miaſt takich bogactw w murach ſwoich nie potrafi zgromadzić, iakich poſiada Lima, Mexiko,

Londyn Amszterdam i inne podobne Miaſta, gdyż ſame położenie temu ſię ſprzeciwia. Wszyſtkie zatym życzenia naygorliwszego nawet patryotyzmu kontentować ſię powinne, temi ſkromnemi zamiarami, ktore dążą do orzeźwienia czynności Narodowych w iak nayżywszym ſię krzątaniu, około rolnictwa, rękodzielni i handlu, i doprowadzenia tych trzech części Ekonomiki domowey do tego ſtopnia doſkonałości, ktore tylko granice podobieńſtwa i możności dopuścić mogą, gdyż na zbiorach i doſtatkach z tego prywatnego gospodarſtwa wynikaiących, zasadza ſię maiątek Narodowy, i wszyſtkie dochody Skarbu publicznego; boć ieżeli kiedy to w tych czasach dało ſię uczuć nie zmierna trudno é znalezienia doſtatecznego ſunduszu dla utrzymania tey nieodbitey politycznej potrzeby, ktorą oświecony patryotyzm uchwalił, na zabespieczenie niepodległości i bespieczeńſtwa Kroleſtwa. Przy przetrząśnieniu wszyſtkich zakątow kontrybucyinych nawet w patryotycznym zapale tey chwalebney ochoty, ktora wszyſtko na ratunek Oyczyzny ofiarować gotowa, ieszcze doyść niemożna było zamierzonego celu, w wynaydowaniu wszyſtkich ſumm, ktore koniecznie wyciągała potrzeba, tak dalece, że niedoſtawaiące

kwantum expensy musiało się zasadzać na niepewnym gruncie niektorych podatkow na te rzeczy nałożonych, ktorych nie wiadoma konsumpcya przed czasem, niedozwała z iakąś pozorną pewnością wyrachować, a wygorowane tuszenie tych koniekturowych kalkulatorow, ktorzy z dawniey uchwalonych podatkow, czopowego generalnego kominowego a nawet z teraźnieyszey offiary, nieźliczone milliony przed lustracyami obiecywali, znacznie zostało omylonym, w tym swoim mniemaniu o niezmiernych bogactwach kraiowych,

Jakież dopiero upokarzaiące nie iest to wystawienie, że tych kilku millionow ktorych pierwszy fundusz restauracyi Woyska wyciągał nie było można z łatwością w samym kraiu, i u własnych wspol-ziomkow znaleść, lecz potrzeba było tę szczupłą summę, ktoreby u lada Piwowara, Siodlarza lub Garbarza w Londynie znaleść można, szukać po obcych lichwiarskich bankach, i im się ledwie nie na duszę polityczną, całey Rzeplitey zapisać; to samo by powinno pociągnąć, naypilnieysze starania tak prawodawczey iako też wykonawczey władzy a nawet i każdego z osobna wspołczlonka Rzeplitey, aby iak nayprędzey rzeczone podstawy

Ekonomiki kraiowey, zafundowane i wydoſkonalone zoſtały, a cyrkulacya pieniędzy tak mocno maiątek mnożąca, aby przez rożne zachęcenia i zabespieczenia, iak nayrzeźwieyszych obrotow doyść mogła, iżeby przez mocno-ugruntowany kredyt w potrzebie te wszyſtkie ſummy znaleść można w własnym kraiu, ktorychby na wykonanie tych wszyſtkich pożytecznych przedſiewzięciow potrzeba było, ktorych podobieńſtwo i oczekiwane ſkutki podeyrzeniu podpadać nie mogą. Sama nawet miłość Narodu ludzkiego, nakłania do tego żądania, aby można to rażące wzrok, i trapiące czułe ſerca widowiſko okropney nędzy, ktora na hańbę rodu ludzkiego tak częſto widzieć ſię daie, zupełnie z Swiata wyrugować, i ieżeli nie wszyſtkich ludzi, przynaymniey wszyſtkich wspoł-ziomkow przywieść do tego ſkromnego mienia, ktore wszyſtkie pierwsze natury potrzeby doſtarcza, choć ich też w pocie czoła zapracować potrzeba, i na tym ci to ziednoczonym zbiorze wszyſtkich fortun, zasadza ſię maiętność Narodowa, ktora im ieſt znacznieyszą, tym też każda Rzeplta z tak maiętnych złożona członkow ieſt potężnieysza, w swey zasadzie polityczney bezpiecznieysza od wszyſtkich poſtron-

nych naiazdow, na ktorych odparcie łatwo u siebie znaydzie skutecznych sposobow, maią tak obfite źrzodło, zkąd może mieć subsydia potrzebne. Zgoła to powszechne mienie iest wymiar D publiczney szczęśliwości. dzisieysi Statyści nazywaią maiętność Narodową, i dochody Skarbu publicznego, pulsem politycznym, z ktorego pulsobicia, o czerstwości ciał politycznych sądzą iakbym z wyżey namienionych przyczyn dołożył, że wspomnione zbyt wielkie Skarby. łatwo przez gwałtowne pulsobicie do gorączki prowadzić mogą; my na szczęście nie tak łatwo mamy się przyczyny obawiać tey gorączki, bo ieszcze nie co czasu zeydzie, nim nasz słaby puls do naturalnego zdrowego bicia doydzie. O tych lekarstwach, ktore do tego wed'ug mego zdania dążą, daley nie co namienię, ale w przody rozdział podatkowy przeluſtruię.

WYKŁAD

WYKŁAD

POCZĄTKOWYCH PRAWIDEŁ

Ekonomiki Polityczney.

o PODATKACH.

POD nazwiſkiem podatku zwyczaynie rozumi ſię ta cząſtka daniny, którą każdy wſpołczłonek towarzyſtwa, z dochodow które mieć może, z gruntu, pracy ſwoiey, lub z iakiegokolwiek innego zrzódła, do ſkładki powſzechney, na utrzymanie rządzącego i broniącego ſtanu, i tych wſzyſtkich Osob, którzy ſwoy czas

na uſługi publiczne poświęcaią, a zatym na własne utrzymanie pracować nie mogą, oraz na te inne wydatki, których utrzymanie ciała politycznego, ocalenie Kraiu i nie podległości Narodu, iako też zachowanie każdego przy iego własności i zabeſpieczenie go od przemocy, wyciąga.

W namienioney wyżey pierwiaſtkowey ſtarożytności, kiedy ſię ludzie dopiero w towarzyſtwo zgromadzać zaczynali, a tych wſzyſtkich potrzeb publicznych ieſzcze nieznano, żadnych też ſkładek nie było. Naſtępnie zaś, kiedy utrzymanie rządu i bespieczeńſtwa tak wewnętrznego iak i zewnętrznego wymagało iuż iakiey uſtawiczności czuwania nad temi publicznemi intereſſami, potrzeba było na tych ſtrożow całości publiczney i obrońcow od cudzych naiazdow powſzechne uczynić ſkładki, a że na ten czas nieznano ieſzcze tych metalow, którym naſtępnie dziwacząca ludzka imaginacya, bardziey co ceniąc według pozoru i blaſku, iak według pożyteczności i potrzeby, tak wygurowaną wartość naddała; więc te daniny z produktow gruntownych, i z przychowkow *in natura* oddawano, i tak ieſzcze i teraz w

Tatarczyźnie iak Chanom, tak też i Murdzom oddawaią; a nawet w tak wyſokim ſtopniu cywilizowanym ogromnym państwie Chińſkim, do dziś dnia ieſzcze ten ſposob podatkowania ſię zachowuie, (2) któren po wprowadzeniu monety w wſzyſtkich niemal polerowanych Narodach w gotowiznę przemieniono, procz tey Kościelney daniny, którą po większey części Duchowieństwo z wytyczy *in natura* odbiera, a przez te przezorne zachowanie ſtarożytnych zwyczaiow nawet przy wzraſtaiącey cenie rzeczy niedoznaie żadnego dochodow zmnieyſzenia przez te coraz drożſze utrzymanie życia, ale też oraz zyſkuie z przemyſłu pracy i nakładow, które parafianie na dobywaniu gruntow i pomnożenie kreſcencyi łożyć mogą. (3)

Podatki nakładaią ſię na grunta i dobytki, na osoby, i na rzeczy: pierwſzy podatkowania ſpoſob ieſt nayſprawiedliwſzy, oſobliwie też w republikanckim rządzie, gdzie niedotykana wolność oſob i świętość domowego beſpieczeńſtwa od wſzelkich cudzych przetrząſań ſprzeciwia ſię nakładom na rzeczy, a otwar-

tość większey części miast wcale nie faworyzuie tego od żywności poboru, którego akcyzą nazywaią. Lecz do przyzwoitego ustanowienia tego gruntowego podatku, potrzebaby ogolnego wymiaru całego Króleſtwa, i klaſſyfikacyi gruntow, a zaprzeczyć temu niemożna, że to ieſt dzieło bardzo trudne i koſztowne, które do wykonania nawet wiele potrzebuie czaſu; iednak moim zdaniem żadnych tak niepodobnych do przemagania wyſtawia trudności, którychby przezwyciężyć nie można, ieſt bowiem tyle Geometrow i miernikow w Kraiu, że pomimo nadzwyczayney ogromności tego przedſięwzięcia, to dzieło za kilka lat może bydź zakończone.

W wolnym Narodzie, któren uſługi publiczne za naywiększy honor poczytuie, gdzie ſama względność Stanow każdemu Obywatelowi za prace i koſzta ieſt doſtateczną nadgrodą, i w tym mowię Narodzie, ktoren inne Monarchie które nie bez koſztowney opłatności udziałać nic mogą, tym przewyższa: że naytrudnieyſze przedſięwzięcia iednym wyrokiem, prawodawczey władzy mogą bydź udziałane: gdzie Wſzechmo-

cność, iż tak rzekę Stanow Rzeczypospolitey ieſt tak nieograniczona, że iednym wyrzeczonym ſłowem tyſiącami Kommiſſarzow bez wſzelkiey nadgrody, gorliwie czynnych ukreować może, w takim mowię Narodzie, nie może bydź ani trudne ani bardzo koſztowne tak pożyteczne dzieło, które gruntowe podatki daleko rowniey rozdyſpartymentuie, iak teraz ſą nałożone, które prawodawczą i wykonawczą władzę, wſzyſtkie Dykaſterya i Magiſtratury w tych wſzyſtkich czynnościach, które ku pomnożeniu ludności, do obſzerności i żyzności ziemi proporcyonowaney: do wprowadzenia rękodzielni ſtoſownych do pierwſzych materyałow, które ziemia wydaie, lub na potym wydać może, do ułatwienia kupiectwu transportow przez porobione drogi, czyſzczone i połączone rzeki: na reſzcie do regularnieyſzego politycznego podziału Króleſtwa, na Prowincye, ziemie i powiaty, iakim ieſt ten którego w ciemnych wiekach ſtarożytności przypadkowy traf wprowadził, nie wſpominaiąc iakiey poprawy w wydziale Juryzdykcyow duchownych: Dyecezyow, Dekanatow, nawet i Parafiow, któreby tak-

że wyciągać mogły iakiego regularnieyszego około siebie okrążenia, zgoła w tych wszystkich do aktualnego rządzenia działaniach, iako też w tych wszystkich które polepszenie wyciąga, oświecić może, bo procz Geograficznego dokładnych mapp określenia, żądałbym Geografii fizyczney w dostatecznych opisach wszystkich własności, gruntowych, gatunkow ziemi, kamieni, kopalni, roślin, i co tylko pod takowy opis podciągnąć należy, dla tego by takie dochodzenia między kilka Fizykow, Mineralogow i Ekonomistow podzielić; do wymiaru zaś mamy tyle Akademikow, Geometrow przysięgłych i nieprzysięgłych, którym przydawszy do pomocy Młodź uczącą się tey nauki, Regimentowych Kadetow, i tym podobnych Osob chciwych ćwiczenia się w zaczętych Naukach, procz co można z tey pracy wyznaczyć na Korpusy Artyleryi, Pontonierow, Indzinierow i Kadetow, byleby nastąpiła panuiąca wola, poruszać wszystkich do tego się ściągaiących sprężyn, które procz rzeczonego światła, ztąd wynikaiącego, ieszcze wskrzeszą ochotę do nauk i poznania rzeczy, a orze-

żwią obrotność ſzlachetney młodzi. Z tych iednym ſama wyſługa publiczności, drugim ſława, innym względy Stanow i przyrzeczone promocye za naywiękſzą nadgrodę ſłużyć będą, choćby nareſzcie przyſzło maiętnych ochotnikow niżſzego ſtanu ſzlachectwem lub inną iaką dyſtynkcyą zachęcić, a Cudzoziemcom Indygenatem lub nobilitacyą podchlebić, ieſtem pewien, że iak tylko do promowowania tego ſtanie oddzielna Kommiſſya, znoſząca ſię z Kommiſſyami porządkowemi Woiewodzkiemi; to tyle ſię wynaydzie żdatnych ſubiektow, którzy dzieło w tey doſkonałości wyſtawią, iak ieſzcze w żadnym z nayrządnieyſzych Kraiow nie ſtanęło, tak zaufany ieſtem w Wſzechmocnym *fiat* Stanow Rzeczypoſpolitey. Na ſzczęście dla dobra publicznego iuż pierwſza podſtawa pod tę rządu, porządku i doſtatkow przyſzłych ſtrukturę ieſt założona, w uſtanowieniu tych po Woiewodztwach, Ziemiach i Powiatach Kommiſſyow porządkowych; ta chwalebna uſtawa teraźnieyſzemu prawodawctwu nieśmiertelną na wſzyſtkie wieki ziedna ſławę, i błogoſławieńſtwo potomności, za te wſzyſtkie korzyſtne ſkutki, które ztąd

nieochybnie dla Kraiu wynikną. Jaka brakuiąca ieszcze temu ustanowieniu doskonałość (którey w początkowey ustawie żadna rzecz mieć nie może) następnemi opisami dopełnioną zostanie, i władze tych Kommissyow w niektorych częściach poleconego im rządu rozprzestrzenionemi będą.

Jak rzeczone Kommissye po rospoczętym urzędowaniu swoim, będą mogli oświecać naywyższe rządy, o wszystkich mieyscowych partykularnych, i podawać namienione Topograficzne planty i opisy, dopiero będzie można z większą doskonałością poborowe nakłady rozdyspartymentować, i z większą rownością (iak w tych nagłych lustracyach stać się mogło) Podatki wprawdziwszey do dochodow proporcyi porozkładać, i nieźleby się było stało, gdyby się z ustanowieniem wiecznych podatkow, tey epoki mogło zaczekać, a naglące potrzeby Rzeczypospolitey, tym czasem Protunkowemi podatkami zastąpić, lecz nad to przenikniony iestem tym naygłębszym uszanowaniem, któren każdy dobry Obywatel dla naywyższey prawodawczey

władzy mieć powinien, abym się odważył na przyganę tych zarządzeń, zwłaszcza tego Seymu, ktoren mądrością, Patryotyzmem i gorliwością o dobro publiczne, wszystkie poprzednie Narodowe obrady przewyższa, formuiąc w dzieiach Polskich Epokę, która z sławą na wszystkie wieki od potomności wspomnioną będzie.

Choć między wszystkiemi gatunkami podatkow, czynsz gruntowy na wymiar roli w proporcyi urodzayności ziemi, lub w pewnych procentach z iey produktow nałożony; iest nayprzyzwoitszy, w nieodmienney wielości naypewnieyszy pobor; którego wybieranie naymniey kosztuie, a z którego całości naychytrzeysza chciwość iakiego smykowego poborcy nic na stronę zemknąć nie może, ztym wszystkim cały podatkowy ciężar na samych Possessorow gruntowych i wyrobnikow roli bez uciemiężenia nayprzednieyszey Klassy Obywatelow i żywicielow reszty wspołczłonkow towarzystwa, zwalić nie można, kiedy ten wymuszony podatek bez wsparcia od dobrowolnego podatku na rzeczy i konsumatorow

nałożony, iest niewystarczaiący na opędzenie wszystkich potrzeb publicznych, lubo w tych nakładach sama słuszność wyciąga, aby mieć wzgląd na urodzayność czy płonność ziemi, i w proporcyi iey płodności daniny ustanowić, ale to się szczegulnie rozumie o tey naturalney żyzności, którą ią Opatrzność obdarzyła, a wcala nie o tey przysposobioney płodności, ktorą iey pracowity przemysł naddał; inaczey byłoby to przemyślną pracowitość daninami ukarać, i faworyzować gnuśną opieszałość, którą owszem ukarać by należało podwoynym morgowym za samo rosczone prawo własności, do iakiego nieużywanego gruntu; gdyż idąc za naypierwszym natury prawem, cała powierzchowna ziemi płaszczyzna, wspolnie do całego ożywionego stworzenia w ogolności należy, człowiek dopiero przez wyrobienie, zasiewanie czy zasadzanie iakiey cząstki tey ziemi, zyskuie wyłączaiące prawo do zbioru z teyże części. Nie tayno mi, że prawa polityczne i cywilne często się tym naturalnym sprzeciwiaią prawom: i tych znoszenie nie tylko nie iest w mocy człowieka prywatnego, ale też same

prawodawcze władze, z przyczyny fundamentalnych uſtaw, pierwſzey ugody kontraktu wſpołeczności, przez któren prawo własności powinno bydź nienaruſzone, dotykać go nie mogą, lecz to partykularne prawo, nie powinnoby ſię nigdy rozciągać do nieużywanych natury darow, z których kto inny korzyſtaćby mogł, gdyby tego nie było przywłaſzczenia, i tak przez nałożoną podwoyną daninę na odłogowe ſtepy, prożne zarośle, ni las, ni łąkę, ni pole ſormuiące, na piaſki i inne prożne odłogi, na zarażaiące zdrowe powietrze zgniłą parą, i okropne bagniſka, na nie zarybione Jeziora, Łachy i ſtawy &c. Właścicielow do orania, lub ſtadami okrycia ſtepow, do wykarczowania krzakow, do nawożenia piaſkow, oſuſzenia błot, i zarybienia wod pociągnąć, co ich do zaludnienia tych okolic, bez którey takie rzeczy działane bydź nie mogą, z własnym ich zyſkiem i z wielką korzyścią dla Kraiu przywiedzie, albo ich przymuſi do odſtąpienia tych puſtyń, do których łatwo ſię znaydzie oſadnikow: byleby ſię rządy kraiowe lub powiatowe tym chcieli zatrudniać, a według tey maxymy należałoby wey-

rzeć w wſzyſtkie ſpuſtoſzenia miaſt, miaſteczek i wſiow, z iakiey przyczyny tyle rozwalin i puſtych placow, na ochydy Kraiu widzić ſię daią, i na te wſzyſtkie puſtki dubeltowe kominowe nałożyć, dopoki na nowo zabudowane i zamięſzkane nie będą. Niech ci co przez zaniedbanie, uciſkanie lub iakie inne dziwaczenie ludzi rozpuścili, albo porozganiali, bądź to Panowie, bądź Magiſtraty i gromady, za tę ſzkodę kraiową pokutuią, dopoki rzeczy do pierwſzego ſtanu nie wyſtawią; bo kiedy żadnym rządom niepodobną ieſt rzeczą, wykorzenienia wſzyſtkich bezprawiow i rożnych uſzkodzeń, które publiczne dobro przez niektore złe zwyczaie, nałogi i prywatne niedbalſtwa ponoſi, przynaymniey przez te naypierwſzą w materyi podatkowania maxymę, to wſzyſtko iak nayciężey kontrybucyami obciążać, co może bydź ſzkodliwego, to nie tylko ſkarb Narodowy z tych danin coś zyſkuie, ale ſię też bez ſrożącey ſurowości powoli złe wytępia, i poprawę wprowadza.

Do gruntowych podatkow zarowno należą kominowe, młynowe, oczkowe,

od pszczoł, i stadne z rożnych przychowkow, tam gdzie grunta dla tego, że nie są orane, lecz na pastwiska i sianożęcia zapuszczone, a przez to niepodane do procentowey Intraty, Olbora czy danina od kruszcow i rożnych kopalni, i ia. każ opłata z lasow, zwłaszcza tych co procz wygody potrzebnego opału i materyałow domowey budowli, właścicielom ieszcze iaką znaczną, z przedanego drzewa na opał, na budowlą i na exportacyine materyały, iako to bale, wręgi, maszty, belki, klepki, oraz materyały wypalone, to są, popioły, potazie, smoły, dziekcie, węgle &c: czynią intratę, lecz naylepiey aby i lasy pod wymiar podciągnąć, gdzie opłacone iuż morgowe znosi wszystkie insze nakłady na wszystkie tey natury towary, ktòreby w kraiu cyrkulowali, chybaby iaka polityczna przyczyna na wychodzące za granice takowe rzeczy nałożenie iakowego cła doradzała; toż samo o Jeziorach, stawach i sadzawkach dokładać należy, bo i od ryb Skarbowi publicznemu iakaś cząstka należy, ieżeli wodne płaszczyzny pod wymiar nie są podciągnione.

W Klaſſyfikowaniu gruntow nie tylko na własności ziemi i ztąd wynikaiącey mnieyſzey lub większey zyzności, ſprawiedliwe względy mieć należy, ale też nawet na topograficzne położenie też uwagi w ich rozrożnieniu rozciągać potrzeba, gdyż nie wſzędzie rowne ieſt odbycie na gruntowe produkta, ani też iednakowa cena tych rzeczy, która w iednym czaſie w rożnie umieſzczonych mieyſcach, może bydź bardzo rożna: tak te okolice które przez zagęſzczoną ludność wielką maią konſumpcyą, albo położeniem ſwoim przytykaią do ludnych i bogatych kraiow, albo bliſkość portow, rzek ſpławnych, i wielkich miaſt, zdarzaią im łatwe i zyſkowne odbycie, większe czynſze płacić mogą, iak te oddalone od takiey zręczności zakąty, które ſwoie produkta z pracą, koſztem i z ſtratą czaſu do oddalonych targow wywozić muſzą, i tak włoka roli na Poleſiu położona, żadnym ſpoſobem tyle uczynić nie może, co rowne temu pole pod Krakowem, Warſzawą, Toruniem lub Poznaniem położone uczyni, choć by też własność gruntu iednakowa była, a ſama ſprawiedliwość wyciąga, aby do

publiczney ſkładki każdy ſię w proporcyi z ſwoich dochodow i zarobkow przykładał, nie wſpominaiąc tey wybornieyſzey ogrodnin i przednieyſzych roślin kultury, które w pobliſkości wielkich miaſt dochody rolnicze znacznie pomnożyć mogą, których zaś oddalone zakątne mieyſca ſą pozbawione, gdyż w tak refinowane w rozgatunkowaniu ſzperanie Ekonomika polityczna wdawać ſię nie może, a do tego nic przeciwnieyſzego induſtryi bydź nie może, iak podatek na przemyſł i prace narzucony.

Drugi rodzay nakładow podatkowych ieſt opłata od oſob, rożne ich profeſſye i działania, takim u nas było dawne pogłowne, i teraźnieyſze pogłowne żydowſkie. W niektorych Kraiach uſtanowione cechowe i mayſtrowe opłacki gdzie cechy ogolne ſummy albo ſzczegulni rzemieślnicy corocznie coś w proporcyi ſwoich zarobkow, albo iednopłatnie przyſtępuiąc do cechow, i dopuſzczenia ich do mayſtroſtwa opłacaią. Na ſzczęście takich opłacek publicznych u nas nie maſz, choć też w partykularności w niektorych mieyſcach na rzecz Panow,

Magiſtratow, albo na piiatyki cechowe one wybieraią, dla czego ich ſię też w regeſtrze podatkow publicznych mieścić nie należy. Ten gatunek danin kiedy nie ieſt powſzechnie bez excepcyi od wſzyſtkich ogolnie oſob wybierany, tylko na pewną Klaſſę ludzi narzucony, ma coś w ſobie poniżaiącego, dla mieſzkańcow tey kondycyi, nioſąc na ſobie iawną cechę upodlenia, którego wyiawienia pilnie unikać powinny roſtropne rządy, gdyż gornieyſze Klaſſy Obywatelow w całym doſtoieńſtwie przewyżſzaiącey godności ſwoiey pokazać ſię mogą bez otwartego tey rażącey rożności rozpościerania i wytykania iawnego niżſzym kondycyom ich upodlenia, bo choć nazwiſko w niczym iſtności rzeczy nie odmienia, przecież i w tym należy ulegać ludzkim mniemaniom i unikać takie nazwiſko, które ſię komu zelżywe zdawać może, że ſwoią głowę opłacić muſi, choć ten podatek ieżeli nieſzkodliwy, albo uciemiężliwy, a potrzebny by był zoſtawiony pod innym imieniem, ponieważ dla ulżenia ciężaru wſpolnego Rzeczypoſpolitey potrzeba, aby go wſpołczłonki Towarzyſtwa razem dzwigali,

zaczem

zaczym też każdy, ktoren się w Kraiu żywi, używa protekcyi praw, i ma zabeśpieczenie maiątku, osoby I wolności przeciwko gwałtom i przemocy: powinien się dokładać do składki publiczney; więc tam gdzie się konsumpcya pierwszych potrzeb życia Akcyzami nie opłaca, kiedy kto nie ma gruntu lub domu, którego czynszem morgowym lub kominowym opłaca, to powinien w proporcyi swoich dochodow, zyskow i zarobkow do Skarbu publicznego wszelako coś importować.

Gdyby w tym gatunku podatkowania, zawsze można iść za tą kameralną maxymą okładania ciężkiemi podatkami, to wszystko, co iest niepożytecznego, albo wcale szkodliwego, pewnikiemby Szulerowie z professyi, Alchimiści, Szarlatani, Oleykarze lekarscy, Awanturnicze Włoczęgi, Kuglarze, Cygani, Obrażniki, karczemne skrzypiciele i tym podobne Ociuści i Prożniaki pod naywiększe pogłowne podciągnieni byli, lecz że prawodawcza władza nie może w tey materyi kompromitować swoiey powagi, aby iey wyrok niezdawał się pozwalać

takich zdrożności, do tego iakby poborca wyśpiegował taki ſzczęśliwy moment, w którymby u takich derbiſzow zaſtał tyle gotowizny do odebrania od nich tey należytości? co gdyby nawet bydź mogło, zapewnieby i ten ciężar na uczciwą padł publiczność, na któreyby tacy wykrętarze natężonym uſiłowaniem w ſwoich oſzukańſtwach ten ſwoy wydatek poſzukiwali; nieprzykładaiąc do tak ſzkodliwego owadu w Narodzie ludzkim, świątobliwe Zakony z kweſty żyiące, których uſtanowienia i zamięſzkania w Kraiu, Zwierzchność i prawa potwierdziły, lecz ſzczegulnie dla wyſtawienia tey podſtawy, na których na końcu wſzyſtkie podatki po rożnych okrążeniach ſię opieraią, gdyby mowię tych świętych prożniakow panuiące rządy iakiemi podatkami obłożyły, zapewne nie ci Zakonnicy by one opłacali, którzy nic nie maią, lecz świątobliwa dobroczynność publiczności, do któreyby ſię ci ubodzy Zakonnicy zpodwoionym natrętniſtwem w ſwoich kweſtach udawali, toby zaſtąpić muſiała.

Tam gdzie ieſzcze tym ſpoſobem od oſob wybiera ſię podatki, ledwo zupełnie wbrew przeciwko tym maxymom ſię nie dzieie, bo naypracowitſi i naypotrzebnieyſi fabrykanci, rzemieślnicy i wyrobnicy, którzy w pocie ſwego czoła, wykſztalceniem materyałow do onych wyprodukowania przez łatwość odbytu, rolnictwo zachęcaią, za ſabrykaty gotowiznę do Kraiu ſciągaią, opatrzywſzy oraz wſpołmieſzkańcow w potrzebne ſprzęty i odzieże, częſto w proporcyi pożyteczności ſwych rzemioſł opłacać ſię muſzą, z ſzczupłych ſwoich zarobkow; kiedy ſpiewania, tańcowania, figurowania na teatrach, muzyczne i inne ſzczegulnie bawiące ſztuki, których przednieyſi wyzwoleńcy przewyżſzaiące Generałow gaże, maią dochody, nic wcale nie daią: lecz takie zdrożnoście ſtolic, i Miaſt wielkich, Deklamacye Filozoficzne nie naprawią, a rządy nawet onych dotykać ſię nieśmią, żeby nieściągnęły, na ſiebie powſzechne narzekanie, zwłaſzcza żeby też to był bardzo małey importacyi Artykuł dla Skarbu publicznego.

Lubo po uſtanowieniu tak wielorakich podatkow, mało kto podobno od nich tak ſię uchroni, aby coś nie upłacał, choćby też żadney nie miał Poſſeſſyi, ani żadnego prowadził handlu, lub ſprawiał profeſsye proſto pod podatkowanie podpadaiące, żeby nie miał coś za ſtępel, używaną tabakę, tytuń, wypotrzebowanie iakich celnych towaraw, a na reſzcie używanie tych pierwſzych potrzeb iakim mięſiwa i ſkory, do ſkarbu importować; z tym wſzyſtkim ta zdaleka okrążaiąca danina, nie ieſt ieſzcze doſtatecznie uproporcyonowana do dochodow, zyſkow i zarobkow wielorakich kondycyi oſob, oſiadłości niemaiących, które będąc członkami wſpołeczności, powinni ſię także *immediate* do ſkładki publiczney dołożyć: Coż bowiem importuią do Skarbu ci Kapitaliści, co bardzo wielkie Summy na prowizyach maią, zapewne ten w kilka lub w kilkanaście lat opłacony ſtęplowy papier, w żadney nie ieſt proporcyi z ich ſtałemi, z tych Kapitałow dochodami, zwłaſzcza z podatkami, które opłaca czynny dziedzic iakiey wioſki, którey własność ledwo do iakiey części do niego należy, tak ieſt częſto

długami obciążona, których dobr on nie tylko wszystkie opędza z krwawo wypracowanych dochodow, podatkowe i gruntowe opłacki, ale też z tych długow uciążliwe płaci prowizye; co daią dzierżawcy obszernych dobr, coby dziedzicowi z raty nie wytrącali? to samo o zastawnikach mowić można, a te handlarze co z końmi, wołami i innemi bydlętami, z bożem i z rożnemi kraiowemi produktami i towarami w obrębach granic zyskowne prowadzą handle, coż z tych zarobkow do składki narodowey oddaią? Wieleż nie iest ieszcze innych bardzo korzystnych działań, do robienia prędkich fortun służących, iakiemi są intratne prawnictwo, zyskowne Kommissyi *officia* tak Ekonomiczne iako też dworskie, niewspominaiąc tyle innych osob rożnemi czynnościami zyskownie się zatrudniaiących, którzy wszyscy pod żadnym pozorem uchylić się nie powinni, od wypłacenia Oyczyznie tey należytości, od którego długu nawet ci rzemieślnicy i wyrobnicy, którym po zaspokoionych pierwszych życia potrzebach, bardzo mało co z krwawych zarobkow zostaie, zupełnie wolni bydź nie mogą,

i choćby też tylko na oznakę wspoł-uczęstnictwa towarzyskiego związku, iaki przynaymniey denar do składki powszechney oddawać powinni.

Nie tayne mi są te trudności, którychby się w śledzeniu kapitałow znalazło, które nawet przed naypilnieyszemi badaniami łatwo uchronić się mogą, a to utaienie zawsze się dzieie z wielką szkodą dla cyrkulacyi; skutki Intabulacyi nie chcę tu roztrząsać, wszelako to zaregestrowanie nawet zaproponować nieśmiem; wprowadzić zaś na mieysce kart i długoletnich skryptow co pułrocze, albo co rok odmieniaiące wexle, byłoby to wskrzesić epokę twych szalbierskich matactw, które były skutkami tych przeciwnych całości kraiu i dobru publicznemu, które pod styrem trwoniącey czarney laski stanęły, a które tyle zacnych familiy w ostatnią nędzę pogrążyły, a tyle motłochowych facyendarzow, na gornieysze fortuny stopnie wystawiły, i ledwo całe ułożenie polityczne do gory nogami nie przewrociły. A przecież potrzeba żeby Skarb publiczny miał iakieś dochody z tych kapitałow nieruchо-

mych,co w cyrkulacyi nie krążą, gdyż od cyrkuluiących, tak Skarb iako też Kray, kupiectwo, i cała publiczność korzyfta; czyby nie można pociągnąć wierzycielow do corocznego odnowienia ftępla? Wfzak w piętno ftępla można pomieścić liczbę rok wyrażaiącą, i tę w ftęplach corocznie w oftatnim numerze odmienić. Mam za wielkie zaufanie w patryotyzmie przezacnych naszych kapitaliftow, aby fię chcieli uchylać od płacenia na rzecz Skarku publicznego puł procentu a wreście i ćwierć od fta, co wfzelako nie mało do roku wyniefie.

Te w ciemnych wiekach barbaryzmu za zafzczyt miane *immunitates*, niektorych ftanow, które im nadano ale to dobru publicznemu tak fzkodliwe i związkom Towarzyfkim tak przeciwne prawo, uchylenia fię od kontrybuowania iakich cząftek do fkładek powfzechnych na publiczne potrzeby, iuż teraz w oświeconym wieku, powfzechnie ieft uznane za haniebną zelżywość, którey na fiebie fciąga tak, iż nawet taki famoiściec, który fzczegulnie w fobie zatopiony wzdrygać iey fię powinien, boć nie może bydź dziwaczniey·

ſze roſzczenie, warte haniebney wzgardy, iak pretenſya uczęſtnictwa wſzyſtkich korzyści wypływaiących z ſpołeczności towarzyſkiey, a uchylać ſię od dzwigania wſpolnego ciężaru, i przykładania ſię do potrzeb publicznych. Jedyna prerogatywa każdego ſtanu na tym ſię zaſadza, aby niemogł bydź taxowanym i podatkami okładanym przez inſze ſtany, ſzczegulnie żeby każda kondycya towarzyſtwa, miała prawo uſtanowienia tych podatkow, które płacić może w proporcyi ſwoich maiątkow, dochodow i tych korzyści, które w tym ſpołeczności związku temu ſtanowi ſą właściwe; i dopoki by ſię każda kondycya ſama poczuwała, w tey mierze do przyzwoitego kontrybuowania, do ſkładki powſzechney, należałoby ią zoſtawić w używaniu tego ſzacownego prawa obywatelſtwa; że zaś w tym rożne działy ſię bezprawia, i że potrzeba było niektóre na dobro poſpolite bardzo oziębłe Klaſſy do podatkowania przymuſić, i w tym rożne uſtawy prawodawczey władzy pozachodziły, których wzruſzyć nie można, z tym wſzyſtkim, kiedy Prawodawcy nie podobno rozciągać ogolne ſwoie

wyroki na wſzyſtkie podatkowe zakąty bez poprzedzonego przeluſtrowania wſzyſtkich oſobiſtych maiątkow prywatnych oſob, a takowe ſzperanie ſprzeciwia ſię wolności Obywatelſkiey i domowemu beſpieczeńſtwu, którego dotykanie ieſt takim politycznym grzechem, którego tylko despotyczni Tyrani popełnić mogą, więc w tey mierze nie zoſtaie tylko dobrowolna ſubſkrypcya, na te wſzyſtkie oſoby, które przez to że własney oſiadłości nie maią, albo opłaconemi działaniami ſię nie bawią, pod podatkowanie podciągnionemi bydź nie mogą.

W tak zepsutym wieku, gdzie iedni daleko więcey potrzebuią, niż im ich dochody i zarobki doſtarczyć mogą, a drugim zgromadzone zbiory, ich chciwości natężoney zaſycić nie zdolaią, gdzie patryotyzm do tey przyſzedł oziębłości, iż większa część mieſzkańcow chciałaby ſię uchylić od wſzelkiego podatkowania, pewnikiem każdy to powie, że ieſt to próżny proiekt, wſzyſtkiego podobieńſtwa w wykonaniu pozbawiony, o którego uiſzczenie gdyby ſię też kuſzono, zapewneby te ſpodziewane ſubſkrypcye

mało co więcey iak nic nieuczyniły; ia pomimo tey wielkiey otuchy, którą mam o patryotyzmie mego Narodu, nieśmiem się przed czasem sprzeciwiać, temu tak poniżaiącemu zarzutowi, z tym wszystkim niechże mi wolno będzie moią myśl wyłuszczyć, wszak tey nikomu prawem nienarzucam.

Temu patryotycznemu podatkowi iako dobrowolnemu należy się naddać chwalebne nazwisko sławę w sobie zawieraiące, niech to będzia ofiara, *donum gratuitum*, *subsidium* patryotyczne, lub tym podobne imię, ktore nie nosi na sobie żadną poniżaiącą cechę, iak pogłowne, i tym podobne osobiste opłacki, a dla większego zaszczytu tey daniny, to żaden prywatny poddany, nie powinien bydź do niey dopuszczony, dopokiby nie został od mieyscowego poddaństwa uwolnionym, a dopieroż nikt takowy ktòrenby się bawił iakim nieuczciwym rzemiosłem.

Dla osob Szlacheckiego stanu, zaświadczenie o takim wpisie i zakwitowanie, z onych wypłacenia powinnoby bydź pra-

wem, znaydowania się na Seymikach z wolnym głosem do wszelkich Elekcyi, w którey materyi powszechnie iest wiadomo, że naywiększa liczba wotuiących, naylepszy zwykła czynić wybor, i każdy iest zdolny do poznania się na subiektach i sławie o cnotach i talentach, choć też nie każdy ma dosyć wiadomości aby mogł się wdawać w układ Instrukcyi, albo się wdawał w opisanie iakiego *Laudum*, od czego takie osoby Possessyi nie maiące mogą bydź oddalone, i takie polityczne opisy mogą bydź zachowane dla oświeceńszych Possessyonatow. Daley rzeczone subskrypcye w następnym czasie mogą służyć do probowania szlachectwa, tak iak po upłynionych pewnych latach, żaden possessyi nie maiący, ani w Woysku lub na Cywilney funkcyi nie zostawaiący Obywatel, którenby nie miał rzeczonego zaświadczenia i kwitow, przez to samoby iuż odpadł od tego zaszczytu, a do tego każdy taki istotny wspołczłonek Rzeczypospolitey, w każdym sądzie i Juryzdycyi powinien znaleść bez wszelkiey opłaty nieodwłoczną sprawiedliwość (wyiąwszy *jura* Kancellaryi) i w potrzebie u wszystkich Dyka-

ſteryow i Urzędow tę pomoc i protekcyę, którą tylko przypadek iaki wyciągać może.

Ludziom niżſzey kondycyi wpis w podatkowy regeſtr, i kwity, z onych wypłaceniu ſłużyć mogą za dokument wolnego Obywatelſtwa, tak że po upłynionym przeciągu prawem wyznaczonym, iuż nikt do nich i ich potomſtwa prawa poddańſtwa roſcić nie może (ſuponuie ſię, że iak wolni ludzie bez czyiego ſprzeciwieńſtwa w ten regeſtr wpiſani byli) w żadnym Dykaſterium, Urzędzie i Sądzie nie może im bydź przyſtęp, pomoc i ſprawiedliwość odmowiona, a to także bezopłatnie. Do tych wſzyſtkich officyow i funkcyi, które nie ſą ſtanowi Szlacheckiemu *excluſive* rezerwowane, ſzczegulnie tacy maią bydź przypuſzczeni, którzy albo z ſwoich poſſeſſyi, z ſwych działań albo z ſwych oſob, iakim ieſt taka ofiara, coś do Skarbu publicznego importują, a okazanie nieprzerwanego ciągu płacenia takiey daniny, konieznie potrzebne do przyſtępu do Szlachectwa, gdyby w przyſzłym czaſie kto z tey kondycyi ſtarał ſię o Nobilitacyą, bez

którego tytułu tego dostąpić nie powinien (nadzwyczayne zasługi o dobro publiczne i wysokie talenta wyiąwszy) Zważywszy tę wielką liczbę maiętnych osob oboyga stanow, którzy żadney possessyi nie maią, lecz z dzierzaw, z handlow, rzemiosł, i innych zachodow żyią, łatwo wnosić można, że i ta danina nie mało uczynić powinna, choć też z tego nie naywiększych Sum spodziewać się można. W tym gatunku nakładu szczgolnie ta zachodzi trudność, że taki podatek żadnym ogolnym wyrokiem nie może bydź ustanowiony, lecz wyznaczywszy do zbierania takowych podpisow, Kommissarzow bądź to umyślnie na to kreowanych, bądź też z pośrzodka Kommissarzow porządkowych każdego Powiatu, którzy zaraz po pierwszym spisaniu ludności wydzielone im powiaty obiadą, i w każdey parafii odbierą podpisy od namienionych osob, i takowe subskrypcye do poborowego regestru podadzą. Nie potrzeba podobno dołożyć potrzebę tych patetycznych peror do patryotyzmu zagrzewaiących, których w tey mierze używać należy, bo tego każdy się domyśli; gdyby tego srzodku się było użyło do zbierania owey patryotyczney kollekty, któ-

rą na początku teraźnieyszego Seymu zbierano, i żeby ten chwalebny na ten koniec wydany uniwersał, przez umyślnych Kommissarzow po Prowincyach, każdemu z osobna do dobrowolney subskrypcyi był prezentowany, zapewne ta patryotyczna składka, by była coś więcey uczyniła, gdyż żywy głos zawsze więcey uczyni impressyi, iak naypięknieysze nieme pismo, a do tego każdy ociąga się na poprzednikow, większa część obawia się zamiast iakich sławę niosących względow, urąganie się z ich skwapliwości, gdyby naśladowcow brakło, i sami się tylko z swemi ofiarami na sztych wystawili; wymagane zaś z szczodrzeyszych, i patryotyzmem zagrzanych osob, pierwsze podpisy, pociągnęłyby za sobą subskrypcye wszystkich innych obywatelow, tak żeby nawet iaki skąpiec nie łatwo dla samego wstydu mogł się uchylić od przyłożenia się do tak chwalebney składki.

Urzędnikow, Officyalistow, i innych Kommissarzow, tak Economicznych iako też i Nadwornych iuż można prawodawczym wyrokiem pod podatkowanie podciągnąć, ustanowiwszy płacą pewnych

procentow od ich Gaży i innych Emolumentow; tak iako też na liberyą tak pokoiową iako i ſtaienną, możnaby także w proporcyi ich zaſług pewną opłatę uſtanowić. Gdybym ſię dał porwać Filozoficznym zachwyceniom iak nayżywſzego prześladowania wſzyſtkiego tego, co w ſpołeczności ieſt prożnego albo ſzkodliwego, zapewnebym tę dworſką prożnuiącą i nayczęściey w zbytkach żyiącą chalaſtrę, która naybardziey niewinność obyczaiow pſuie, iak naywiękſzemi podatkami pookładał, a dla ich zmnieyſzenia bym na ich liczbę w Geometryczney progreſſyi poſtępuiące kwantum wyznaczył, a natych co mieſzczan noſzą liberye, podwoiłby podatek; lecz iuż rzeczy przyſzły do tego kreſu, że ich naprawić nie można, i nadareme by były wſzyſtkie takie ſrożenia, trzeba zoſtawić świat takim iakim ieſt, i ſzczegulnie wſzyſtkie zbytki i zdrożnoście pod kontrybucye podciągnąć, aby ochronić ile możności od ciężkich podatkow ubogich pracownikow, iakoż nie życzyłbym aby tey daniny wymagać od czeladzi ſolwarczney i innych ſłużących przy goſpodarſtwie rolniczym, których myto zazwyczay tak

ſzczupłe, żeledwo na nieodbycie potrzebną odzież ieſt doſtarczaiące.

Trzeci rodzay podatkowania ſą te opłacki, które ſię na rzeczy zwykło nakładać, iakiemi ſą Akcyzy, cła, czopowe, ſtępłowe, i tym podobne rozmaite podatki, na których wſzyſtkich wyliczenie, całe folliały zapiſaćby trzeba. Między wſzyſtkiemi gatunkami podatkow, ten nakład na rzeczy ieſt nayintratnieyſzy, a naymniey dolegaiący, zwłaſzcza w tym razie kiedy ſzczegulnie na rzeczy przepychu i zbytku, a nie rzeczy pierwſzey potrzeby nałożony, gdyż w tym przypadku ieſt dobrowolny, i niedotyka tylko maiętną Klaſſę Obywatelow; przedaiący zaś bądź to właſne produkta i fabrykaty, bądź też zakupione towary, awanſowane na tę opłatę pieniądze, od oſtatniego konſumuiącego odbiera. Lecz ten rodzay Poboru na nieprzewidzianey konſumpcyi zaſadzony ieſt niepewny, iego wybieranie ieſt bardzo koſztowne i przymuſza do trzymania całey Armii, iż tak rzekę Poborcow, Rewizorow, i Strażnikow, którym żadna ludzka przezorność podobno nie potrafi, takie uſtanowić prze-

piſy,

pisy, aby niektore bezprawia nie mieli popełniać, bądź to krzywdzeniem Skarbu, bądź publiczności. Zagęszczone Komory mytnice, Celne i Akcyzowe, Szlaki przytrzymuiące zbyt częſto furmanow, kupcow a nawet innych podrożnych, cyrkulacyą rzeczy i handel niemało tamuią; rewizye zaś domow, powozow, i Oſob, znacznie ſprzeciwiaią ſię temu zabespieczeniu Oſoby, domu i własności, ktore każdy Obywatel mieć powinien, zwłaszcza też w wolnym Kraiu, a konfiſkaty, więzienia, pieniężne i inne kary za kontrabandy i przemycenia, częſto pozbawiaią towarzyſtwa niejednego pożytecznego ſwego wſpołczłonka, przemieniwszy go z czynnego Obywatela w więźnia, albo z obrotnego handlarza w uciążliwego publiczności żebraka, pozbawiwsy go tego maiątku co z korzyścią cyrkulował, nie wſpominaiąc innych licznych grzechow i kryminałow, i frantowſkich wykrętow, ktore takie podatkowania w Narod wprowadzaią, ktore z rownym frantoſtwem fiſkalność dochodzić musi, a ściągnione na te wyſtępki obrażonego Skarbu pulicznego kary nayczęściey na większą

ieszcze ſzkodę dla Kraiu przez zniszczenie iakiego Obywatela wychodzą, Ztym wszyſtkim kiedy tych ogromnych Sumn ktorych dziś utrzymanie rządu i exiſtencyi polityczney wyciąga, nie można bez zniszczenia ciągnąć z-ſamego gruntowego, złączonego zoſobiſtą opłatą, podatku, i że roſtropna polityka każe te wszyſtkie Artykuły bardzo znacznemi obciążać podatkami, ktore gotowiznę z Kraiu wyprowadzaią, a za to ściągaią zbytek i prożny przepych, niewinność obyczaiow psuiący, to choć też temi nakładami, to złe doszczętu wytępić nie można, przynaymniey zarzuca mu ſię nieiaką tamę, aby ſię rozszerzyć nie mogło

W tych kraiach gdzie Akcyza ogolna wprowadzona, Taryfy opłatnych artykułow iuż wyrownywaią katalogowi całey hiſtoryi naturalney, złączoney z całym regeſtrem tych niezliczonych Fabrykat, ktorych dowcip ludzki od ſtworzenia Swiata, aż do tego czaſu wymyślił, ztym wſzyſtkim Kameraliści tę Encyklopedyę fiſkalną, na trzy części podzielili, to ieſt rzeczy pierwſzey, drugiey

trzeciey potrzeby. Pierwſzy oddział ſzawiera wſobie te wſzyſtkie potrzeby ktorych nayproſtotnieyſze nawet życie, nieodbycie w żywnościach, odziezy, po mięſzkaniu i ſprzętach wyciąga, iakie mi ſą wſzelkiego rodzaiu zboza, legominy, owoce kraiowe, iarzyny i ogrodniny domowe, bydlęta domowe, i konie, wſzelkie mięſiwa, tłuſtości i łoie, wyiąwſzy zwierzynę, Bażanty, Ortolany, i tym podobne wyſokiego guſtu paſtwo, wſzyſtkie ryby w kraiowych wodach ſię poławiaiące, nie excipuiąc nawet zagraniczne śledzie i ſztokfiſż, maſło, ſer i wſzelki domowy nabiał, z napoiow piwa ordynaryine, iabłeczniki, gorzałki proſte (ktore chciałbym mieć excypowane) wſzyſtkie materyały ſurowe tak kraiowe iako tez i zagraniczne na ſabrykowanie pomieſzkań, odzieży, Narzędzia ſprzętow i rękodzielnych naczyń ſłużące, iako to ſą włókna lniane i konopne, wełny, ſierc, i ſzczeć, ſkóry wſzelkie, ſutra ordynaryine domowe, drzewo budownle, drwa opalne i kory wſzelkiego gatunku, ſole nietylko kuchenne ale tez i ałun, wytryol, koperwas, ſałmiak, borax ſaletra, potaſz

waynſztein i inne ſalia do lekarſtw, farbowania, topienia kruſzcow, ſzkła i innych fabrykowań ſłużące, ſukna, Płotna, Drelichy i niektore materyiki wſzyſtko wgatunku ordynaryinym, iako też i wſzyſtkie inne rzeczy na proſtotną odzież, i inne nieprzeſadne oſobiſte i domowe potrzeby ſłużące. Z innych niezliczonych fabrykatow namienię tu tylko, węgle, wapno, cegle, gancarſkie naczynie, ſzkło, oleie, dziekcie. ſmoły; kołodzieyſkie, Stelmaſkie, Stolarſkie Tokarſkie, Bednarſkie i tym podobne roboty. O metalach ſzczegolnie tyle tu namienię, że choc naydrożſze gatunki tych metalow, iakiemi ſą złoto i ſrebro do klaſſy pierwſzych potrzeb wcale nie należą, przeciez że ich nabycie i pomnozenie, pierwſzym teraz ieſt celem ſpekulacyi Ekonomiczney; rozumiem że w całey Europie niepowinienby ſię znaydować taki Kameraliſta, ktorenby wniyście tego metalu in crudo i w litych maſſach iakiemi cłami i opłackami chciał utrudnić, kiedy zas ten metal iuż wykſztalcony, i na przepychowe ſprzęty i galanterye przefabrykowany, że obcym procz wewnętrzney

wartości potrzeba ieſzcze robotę drogo opłacac, w tym razie może ten towar bydź do trzeciey klaſſy zbytku i przepychu przenieſiony, i według wygurowaney Taryfy tey klaſſy, opłacony, gdyby tylko niedoyrzana drobność takich towarow, na komorach onych przeſliznienie nietak mocno ułatwiała. Miedź, cyna, Ołow i niektore pułkruſzce ſą oboiętne Artykuły ktorych według obfitości lub niedoſtatku i rożnych okoliczności na przemiany, w iedney z trzech rzeczonych klaſſ mieścic można, według korzyści lub uſzkodzenia, ktore zcyrkulowania tych rzeczy, rękodzielnie kraiowe, handel i ſkarb narodowy miec może. Co naypotrzebnieyſzego z wſzyſtkich kruſzcow to ieſt żelaza, tego cyrkulacya wewnętrzna powinna bydź w kazdym kraiu, tak iak iego wywoz za granice, nie tylko wolny od wſzyſtkich celnych opłacek, ale też w niektorych kraiach dla zachęcenia do iego fabrykowania ieſzcze przy wyprowadzeniu iaką nadgrodę przyczyniaią; w niedoſtatku tego nieodbycie potrzebnego metalu nienależy iego wprowadzenie żadną opłacką utrudnić, co ſamo przez

ſię upada, kiedy go ieſt taki doſtatek, że nie tylko nim kray opatrzyć można, ale też ieſzcze coś do exportowania zbywa, wktorym razie iego wprowadzenie może bydź zakazane albo znacznym cłem utrudnione, iednak od tego powinno bydź wyięte rolnicze i rzemieślnicze narzędzie i inſtrumenta, ktorych ſię ieſzcze wtakiey doſkonałości ſabrykować nie może iaką maią za granicą, Styryiſkie koſſy, Angielſkie pilniki i. t. d. Na wyprowadzenie rudy zagranice, Ekonomiczne rządy oboiętnie patrzyc niemogą, ktore zakazać albo opłackami obarczać ſam zdrowy rożum dyktuie. Niewſpominałbym tu takiego działania, ktore iak nieprzewidziane tak do wierzenia trudne, gdybym na moie oczy niewidział, iż w Woiewodztwie Poznańſkim zokolicy Szamotuł na Warcie całe Łyżwy tey rudy zagranicę wyprowadzaią, a ten wywoz tak iak exportacya wſzyſtkich innych ſurowych materyałow rękodzielniom Kraiowym ieſt ſzkodliwy.

Lubo by ſię tych wſzyſtkich wſpomnionych rzeczy, iako nieodbycie po-

trzebnych do życia ludzkiego, drapieżnemi celnemi i akcyzowemi rękami nawet dotykać nienależało, iednak i te pokarmu i okrycia ciała dla całey ludzkości iż tak rzekę ſwięte rzeczy, niemogły ſię wysliznąc, z pod zdzierſkich opłacek, ktore ambicya dla rozſzerzenia ſwoich ſamodzierſkich zamiarow i wyſtawienie chełpliwey okazałości, albo ſprośne rozkoſze dla marnotrawnego onych zaſycenia, z nich wyciſkali. Czaſem też naywyżſze pod ſłońcem, iednowładztwo to ieſt konieczność, nawet czułe rządy do tego przymuſiła, a niekiedy ſama zdrowa polityka dla orzeźwienia niektorych obrotow narodowych nawet to doradzać mogła, ztym wſzyſtkim naypotrzebnieyſzy pieniężnych zaſileń, albo też i naychciwſi Kameraliści, bardzo rzadko kiedy podatkiem przechodzącym pięć od ſta wartości rzeczy, tey klaſſy, nałozyli, i wſzyſcy Autorowie ktorzy z profeſſyi otey materyi piſali, radzą aby ten podatek ieżeli koniecznie będzie potrzebny (iak nayniżey utrzymywać i nigdy nie dopuścić go do dzieſięciu od ſta. Według tego przepiſu ſama ſzczegolnie gwałto

wna potrzeba uſprawiedliwić może tego uciążliwego na rzeź i mięſiwo podatku w ſkorach, ktoren przeſzło dwudzieſtu od ſta wynieſie, ktoren gdyby też na zawſze z tak rozſądnym pomiarkowaniem był wybierany, iakim teraz ieſt przez Kommiſſyę ſkarbową adminiſtrowanym, wſzelako by podrożeniem tych pierwſzych życia potrzeb, i innych wielu przeciwnych dobru publicznemu ſkutkow ktore za ſobą ciągnie z czaſem by ſię ſtał ſzkodliwym, choc by ſię też w iego wybieraniu żadne nie miały dziać bezprawia, ani osliznąć ſzkodliwe ſamokupſtwa na ſkory, czemu podobno żadna ludza przezorność zapobiegać niepotrafi; ten mowię wſzyſtkim politycznym, i kameralnym przepiſom przeciwny podatek, pewnikiem wprętce w inſzy przyſtoynieyſzy i mniey ciemiężący zamienionym zoſtanie, a przynaymniey te ſkory nie in natura, lecz gotowizną pomierną ceną wybierane będą, iak tylko poodkrywaią ſię inſze dochodow zrzodła. Ten Akcyzowy na kraiowe rzeczy narzucony podatek, przyzwoity ſzczegolnie tym rękodzielnym i handlownym kraiom, ktore za-

wieraią wſobie wiele miaſt zamkniętych, i wielkim ludzi mnoſtwem zamięſzkanych, z ktorych gruntowego podatku ciągnąć niemożna; ta klaſſa konſumuiąca kraiowe produkta, opłaciwſzy te rzeczy ktore używa, tym ſamym ſtaie ſię bardzo potrzebną tak dla produkuiącey klaſſy Narodu, iako też dla Skarbu publicznego. W otwartym zas kraiu rolniczym, bardzo mało miaſt zamkniętych maiącym, gdzie nawet większa część mięſzkańcow mieyſkich rolnictwem ſię bawi, i ſwoią ſkibę opłaca, ten ſpoſob podatkowania bardzo trudny do wprowadzenia i ieſzcze trudnieyſzy do wybierania, a co więcey, wielką by było nieſprawiedliwością nałożyć podatek na produkta z opłaconego gruntu.

Druga Klaſſa czy oddział przyſtoyney wygody, zawiera w ſobie te wſzyſtkie rzeczy bez ktorych wprawdzie w nayproſtotnieyſzym życiu obeyść ſię można, ktore iednak przyſtoyność, zwyczay i nałog wpotrzeby przeiſtoczyły, tak że w polerownym wieku w wyżſzych kondycyach Towarzyſtwa, iuż ſię bez takowych wygod ani obeyść, ani

przyſtoynie żyć niemozna ; w ogromnym rzędzie tych rzeczy mieſzczą ſię Bakalie i korzennych ſklepow ledwo niewſzyſtkie Artykuły , cukier, kawa herbata , ryż , oliwa , rożne marynaty , kawior i frukta, iakiemi ſą cytryny i. t. d. Wina ordynaryinego i poſrzedniego gatunku , piwo Angielſkie (dopoki ſię go w kraiu robic niepotrafi) Arak i niektore ordynaryinieyſze likwory, ktorych dla brakuiących materyałow w kraiu robić niemozna : co do odzieży ; Materye iedwabne i bawełniane iednak nienaywybornieyſzey przedniości , i tey naywyżſzey miſterności ktora ſię tak drogo cudzey pracy i przemyslności opłacać zwykła ; mniey iednak ieſt bolesno wpuſzczenia tych wſzyſtkich produktow , ktorych Klima , i ziemia Oyczyſta płodzić nie mogą , iako też tych fabrykatowna ktore w Kraiu nieznayduią ſię materyały , iuż daleko ieſt żałośniey , że nawet takim rzeczom wniyścia ſłusznie zabronić nie można , na ktore Kray by mogł ſię zdobyć na materyały , iak to ſukna przednieysze, Francuſkiemi, Saietami i Angielſkiemi zwane i inne wełniane materye , płotna cieńsze, drelichy i

inne przędnieyszego gatunku lnianne materye, i tyle innych rzeczy których wyliczenie nadaremnie by znudziło czytelnika, ktorych dla ulegania tak przyzwoitey przyſtoyności, iako też znarowionym wygodom i przeſadney okazałości; ani zakazać, ani nawet w Klaſſie zbytku i przepychu przenoſić i ſowitemi opłackami obciążyć nie można, dopóty aż ſię kray w takie rzeczy wdoſtateczney wielości zdobędzie. Na takowe rzeczy wygody, i potrzeby przyſtoyności, zwykło ſię wſpekulacyach Kameralnych rozrożnione nie co procenta naznaczyć, podług ich rzeczywiſtey lub zmyśloney potrzeby, i tych ſkutkow ktore ich zagęszczenie na złe lub dobro publiczne, w Kraiu ſprawić może, tak że poſpolicie na ich importacye zwykło ſię około dwunaſtu procentu, to ieſt naymniey ſiedm a naywięcey pietnaście aż do dwudzieſtu nałożyć. Gdyby według rozſzerzonego, i ledwo niepowſzechnego używania przyszło wyznaczyć mieyſce tey do nas z Ameryki przywędrowaney roślinie, z ktorey iedni dym przez uſta przepędzaią, a drudzy utartą na drobny proszek powonieniem pożywaią, bez

mała by tytuń i tabaka między rzeczami pierwszey potrzeby pomieścić przyſzło, choć też co do opłaty ktorey ten Artykuł podlega, można by go aż w trzecią klaſſę zbytkom wyznaczoney policzyć, według ktorego przepisu też i u nas podatkiem iego wartość przewyżſzaiącym ieſt obłożony, i ten znaczny podatek na wymyślną potrzebę ſzczerego nałogu, w cale nie iaſt zbyteczny, a oſobliwie też na te tytunie i tabaki, co z zagranicy bywaią wprowadzone, i bardzo ſprawiedliwie trzema złotemi od funta ſą opłacone; lecz to ſame prawo ktore po trzy złote na funt tytuniu i tabaki nakłada, naznacza także po trzy groſze na każdy funt kraiowego tytuniu, ten pobor nie mogąc bydź, bez niezwyciężonych prawie trudności wybierany, przymuſił Kommiſſyę Skarbową do w prowadzenia nieiakiego gatunku ſamokupſtwa, ktore przez rożne pieniactwa intentowane przeciwko zaſiewaczom tey rośliny przymuſiło więkſzą liczbę tych plantarzow do zarzucenia tey zyſkowney cząſtki rolnictwa, co nam ten korzyſtny dla kraiu produkt ktorym Woiewodztwa iż ich tak nazwę

poberezne, nie tylko cały kray opatrywały, ale też za niego z Zagranicy wielkie Summy w Kroleſtwo wprowadzały, po większey części wytępiło. Patrzyłem ſię na to, z iaką uſilnością około wydoſkonalenia tego produktu ieden Obywatel pracował, i z iakim kosztem naſiona aż z Wirginii ſprowadzał, z ktorego tytuń osobliwszey dorodności ſię udał, lecz kiedy go potrzeba było ſpieniężyć, Entrepryza deklarowała że żadnego tytuniu iuż więcey nie kupi; potrzeba przymuſiła do udawania ſię do Hurtnikow, z tym produktem kupczących, z tąd wyniknęła ſzykanuiąca ſprawa, w ktorey że ſię żadne przeſtępſtwo nie ukazało i żadne dalsze przykrości nie wyniknęły, przecież ta pienia tak tego człowieka od tey kultury odſtręczyła, że ią do ſzczętu zarzucił. Choć nieochybnie pod Adminiſtracyą ſamey Kommiſſyi Skarbowey, ta część dochodow publicznych, lepiey i pożyteczniey zarządzoną będzie, wątpić iednak należy, żeby to miało wſkrzeſić tę kulturę i oną do większey doſkonałości ſtopnia doprowadzić; czy nie lepiey byłoby, aby zoſtawiwſzy zarządzenie zagranicznych

Tabak i tytuniow w twm ſtanie w iakim zoſtawa, dopełnić drugą część tey Konſtytucyi, ktora po trzy grosze na ſunt kraiowego tytuniu nakłada, a ktore nikt dotąd nie płacił, i teraz ieszcze nie płaci. Komu by ſię ten podatek za trudny do wybierania zdawał, niech zważy, że ieſt taka pora w Roku w ktorey tey rośliny ukryć niemożna, naprzykład Mieſiąc Lipiec ieſt ten czas w ktorym wſzyſtek tytuń iuż musi bydź wyſadzony. a w ktorym ieszcze nie mogąc doyść ſwoiey doyrzałości, nie może bydź z grzędy ſprzątniony; wſzak w tym czaſie mogą bydź zagony porachowane i na iednym z tych wyſadki przeliczone, z liczby tych rozsad może bydź przyſzła wielość i waga całego produktu z nieiaką do rzeczywiſtości zbliżającą pewnością przeznaczona, zwłaſzcza że tu nie idzie o nieomylną ściſłość, ktora w żadnych celnych materyach mieyſca mieć niemoże. Zwykle idzie na ſunt naſzego kraiowego tytuniu iuż wyſuszonego około 120. liści, a na to około 15. krzewow potrzeba, gdyż niemożna na iedną roślinę rachować iak ośm liſtkow. Niech każdy, co ſię chce tą plantacyą za-

trudnić, nietylko rewizye dopuści, ale też nawet zaraz po zakończonym wyfadzeniu doniefie tam gdzie będzie należało o rozległości fwoiey Plantacyi, ktorą po tym Strażnicy lub inni Skarbowi Officyaliści mogą zweryfikować, a iak na wyznaczonym terminie właściciel tytuniu należytość do kaffy Skarbowey odda, iuż powinno mu bydź wolno fprzedać fwoy produkt gdzie i komu by mu fię tylko zdawać mogło, nawet może go na ten czas fabrykować na takie gatunki tytuniow i tabak iak by mu fię tylko podobafo, choć by też na kanaftry, albo Hifzpańfką tabakę, ale też nawet przy tym zarządzeniu własne używanie niepowinno bydź excypowane, na ktore dziś bardzo wiele osob rożnych kondycyi tytunie fadzą, a przez używanie nieopłatne, tego produktu Skarb krzywdzą, co powinno nadgrodzić to co teraz na wygurowaney cenie przedanych kraiowych tytuniow Skarb zyfkuie: lecz daymy to, że przy takim zarządzeniu intrata publiczna iakim tyfiącem fię zmniefzy, coś z drugiey ftrony nie wyniknie za korzyść dla Kraiu z pomnożenia tego produktu do tego krefu, że nie tylko będzie doftarczaią-

cym na kraiową potrzebę, a zatym wſtrzyma wychodzące z Kraiu pieniądze za takowy towar, ale też nawet może ſię ſtać znacznym exportacyinym Artykułem, i nie małe ſummy do Kraiu wciągnąć. Kultura tey rośliny Podolſkim i niektorym innym z laſow ogołoconych okolicom tym potrzebnieyſza, że łodygi czy głąby tytuniowe do opału ſłużyć mogą, coś dopiero nowo w Kraiu wſkrzeſzona induſtrya za rafinowane fabykowania i rożne przyprawy tego produktu przy nieograniczoney wolności iego przedaży wprowadzić nie może, ktore większą część cudzych tabak i tytuniow, (niektore przednie gatunki wyiąwſzy ktore niebardzo ſą znaczne) niepotrzebnemi uczynią. Kto tak iak ia po Kroleſtwie od granicy do granicy ſię przeieżdżał, i widział nie bez patryotycznego ubolewania, iak znaczna wielość tytuniow i tabak z Moſkwy, z Galicyi i z Państw Pruſkich po mimo naypilnieyſzey ſtraży do Kraiu kontrabandą w chodzi, ten zapewne ten Artykuł z oziębłą oboiętnością, między mało importuiące: nie policzy. Jak tylko u nas podatkowe prawo na tytuń i tabakę ſtanęło,

tak

tak zaraz znalazł ſię ſpekulant, ktoren u zmarłego Króla Pruſkiego, o pozwolenie założenia fabryki tabaczney nad Polſką granicą ſię ſtarał, a dla ſprzeciwiaiącego ſię temu żądaniu Kameralnego ſamokupſtwa, uroczyście zaraz przyrzekł, że żadnego funta w kraiu nie przeda, lecz że ſzczegolnie ma w zamiarze kontrabandowy handel do Polſki. Choć takie Monopolium dla Kamery ieſt bardzo intratne ale dla Kraiu nie musi bydź pożyteczne, kiedy w rzeczonym Państwie Pruſkim gdzie rządy nie zwykły opuſzczać ſwoich dochodow, a przecież go pod nowym panowaniem ſkaſſowali, tak że teraz iplantacye i fabrykowania nieograniczoney używaią wolności.

Morg dobrey roli pomieści 16- do 17. tyſięcy krzewow tytuniowych, a te oprocz brakow i niedorodnych liſtkow wydadzą około ſiedmiu cetnarow, albo 35. kamieni tytuniu; kamień tylko zł: 8. rachuiąc, to ten produkt rolnikowi uczyni zł: 280. z ktorych na ſkarb zł: 112. zapłaciwszy zoſtaie ſię ieszcze zł: 168, co żaden inny zaſiew nie przyniesie ani rolnikowi z rownego pola ani Skarbo-

wi publicznemu z tegoż w podatku, a wszyſtko dość letko ieſt rachowane, ale niech tam będzie mniey lub więcey ztąd dochodu dla Skarbu, iak prędko ieſt rzecz dowiedziona, że nayintratnieyſze iakie dla Skarbu dochody, kray ubożą, to takowe bez zaſtanowienia powinny bydź uchylone, gdyż naypierwszą ieſt maxymą Ekonomiki polityczney, zbogacić kray, i naywiększe ſwoie ſakryfikować intraty, ieżeli ſą niſzczące i ſzkodliwe, zwłaſzcza że w tey materyi o ktorey ieſt mowa z nieiaką pewnością zapewnić można, że Skarb nic nie traci iak wſzyſtkie tytunie zaſadzenia kraiowego opiacone będą; kto bowiem by ſię wzbraniał dopuścić rewizyi do odkrytych grzędow, ktore nie ſą żadną domową taiemnicą, w ktorą wglądać ieſt naganną ciekawością, ktorey ſię tylko ſamowładne tyrańſkie rządy dopuścić mogą, ten niech takiemi plantacyami ſię niebawi, inaczey można mu coś lepszym prawem iego wyſadki powyrywać iak dotąd w niektorych mieyſcach Strażnicy chłopom poczynili, że im zasadzony tytuń powyrywali.

Trzecia Klaſſa, albo rozdział zbytku zamyka w ſobie wſzyſtkie te rzeczy przepychu i rafinowanego zbytku, które nawet do wygody i przyſtoynego życia nie ſą potrzebne, które zbytkuiąca roſkosz, albo okazałość lubiąca duma, na natrząſanie ſię z mierney ſkromności wprowadziła, a nawet i takie które rękodzielniom kraiowym i przemyſłowi narodowemu ſzkodzić mogą, albo dobre obyczaie pſuią, a choćby ſię też w tym regeſtrze takie Artykuły znaydowały co innych przywar nie maią, procz że ſzczegolnie od gornieyſzey Klaſſy maiętnych Oſob dla ſwoiey drogości tylko mogą bydź używane, to iuż przez to ſamo znieść mogą bardzo znaczną opłatę; bo kiedy kogo ſtaie na zakupienie tych przepychowych rzeczy, niechże też iaką część zaraz dołoży, do wſpomożenia publiczney Kaſſy, a przez to ſamo ulży ubożſzym towarzyſtwa wſpółczłonkom, aby potrzeba nie przymuſiła wyciſkana z ubogſtwa uciążliwych podatkow i na tym ſię zaſadza nayprzednieyſza początkowa maxyma Ekonomika polityczney w materyi kontrybucyiney, aby z złego nawet korzyſtać, kiedy wkorze-

niona zepsutość nałogowa, iuż do szczętu go wytępić nie pozwala. Ten zbytkowy rozdział zamyka w sobie wszystkie te wytworności znarowionego gustu, które drogo zapłacone, ieszcze do tego znacznym kosztem z zagranicy się sprowadza, co gotowiznie kraiowey znaczny przynosi uszczerbek, bo ieżeli te przepychowe rzeczy w Kraiu są fabrykowane, iuż rzeczony Luxus nie iest szkodliwy, chyba szczegulnie w tym: że nad tak niepotrzebnemi rzeczami wiele rąk pracuie, których w mało zaludnionym Kraiu do pożyteczniey szych robot obrocić by można; i tak używanie wykwintnych stroiow, bogatych materyi na odzieże, i innych rzeczy okazałego przepychu, Francyi wcale nie są szkodliwe, ponieważ to wielką ludnością napełnione Królestwo manufaktury tych wszystkich rzeczy w sobie zawiera, i temi robotami znaczną liczbę swoich mieszkańcow, bardzo pożytecznie zatrudnia, kiedy za te przepychowe fabryki, do których innym Narodom gust zaostrzyła, wielkie summy corocznie w Kray wciąga; dla Polski zaś, która iest Kraiem Rolniczym, i pierwszych materyałow do takich fabry-

kat, iakiemi ſą, ſrebro, złoto kleynotowe kamyki, iedwab, bawełna, koſzenile, i inne wyſokich kolorow farby i. t. d. ani u ſiebie nie ma, ani onych z własnych koloniow mieć nie może, i nie ieſt opatrzoną doſtateczną liczbą rzemieślnikow, aby te cacka w kraiu fabrykowano, takowy luxus z wszech miar ieſt ſzkodliwy, gdyż nie tylko wypleni pieniądze z kraiu, ale też bardzo może bydź ruynuiącym dla pierwſzych familii, kiedy taka zaraza zapowſzechniona, przymuſza prawie każdego do niſzczenia ſwoiey ſubſtancyi, dla uniknienia tey pogardy, ktorą ſkromność za ſobą ciągnie, co może dać okazye do obciążania poddanych, dla wyciſkania z nich oſtatniego groſza na doſtarczenie tego w potrzebę obroconego przepychu. Zbyt ſpowſzechnione użycie cukru, kawy, i czokolaty nie ieſt dla Polſki tak oboiętnym Artykułem, iakim ieſt dla tych Narodow, ktore własne oſady w Archipelagu Mexykańſkim maią, i poſiadaią niektore z tych Antyliſkich Wyſpow, w te produkta tak obfitych, ktore te rzeczy zamianą za Europeyſkie produkta i rękodzielnie do ſtołecznego przesyłaią Kraiu.

Namienię tu w krotkości niektorych tylko Artykułow tego wydziału, a to ſą wſzyſtkie Kleynotowe drogie kamienie, ſrebro, złoto, i niektore inne metale i puł metale iuż fabrykowane, oſobliwie też galony, złotogłowy i inne bogate materye, i towary galanternikow; z iedwabnych materyi te koſztowne i kunſztowne rzeczy, ktore ſię zbyt drogo cudzemu przemyſłowi opłaca, iako to Aksamity gładkie i wzorkowe, obicia paradne Paryſkiey, Lionſkiey i innych fabryk i tym podobne pod imieniem (haute Liſſe) i innemi nazwiſkami używane przepychowe ścian, kanap i krzeseł okrycia, te ſukna przednie Angielſkie, pułsukienka i Ratyny z ktorych ſię każdy łokieć dukatami opłaca, do tey należą Klaſſy; z bieliznianych materyow koronki Brabanckie, blondyny, muśliny, batyſty, płotna Hollenderſkie i wſzyſtkie tego gatunku nadzwyczayney cienkości i drogości tkackiey roboty, i ſtroiowe materye, ktorych wyliczenie ciężko by było końca znaleść; Zwierciadła, krzyſztał i wszyſtkie ſzkła zagraniczne, bo ſię to może w Kraiu robić, gdyż żadna prowincya w takim doſtatku na to nie

ma materyałow iak niektore z naſzych okolic, to zarowno mowić można o Porcelanie, farfurach, faiansach i wſzelkich glinianych naczyniach, nawet karety ! wſzyſtkie inne powozy w ten poczet policzyć można, kiedy iuż Kraiowe rękodzielnie w tym gatunku tego doszły ſtopnia, że zagranicznym rownią utrzymać mogą; nawet pokarmu i napoiu rzeczy do tey Klaſſy należą, kiedy noſzą na ſobie cechę wykwintności zbyt wygorowanego guſtu, z ktorych to tylko likiery Włoſkie Suchoroznowe i inne gornieysze wina namienię, a nawet nie należy ſię excypować, Pekielfleisz Hamburſki, ſzynki Weſtfalſkie, i tym podobne mieſiwa, ktore łakomość na hańbę Narodu ſprowadza, kiedy takie rzeczy w obſituiącym kraiu w mięſiwa wdomu mogą rowney iakości bydź ſporządzone; na wſzyſtkie takowe rzeczy przepychu i zbytku nałożone podatki choćby też nayogromnieysze były, i nie tylko wartości rzeczy dochodziły, ale one nawet przewyżſzały nie tylko uciążliwemi nie ſą, lecz owszem przynaymniey w tym ſą pożyteczne, że Kaſſa Narodowa z tych zbytkow cos profituje, a

te wygurowane cła szczegolnie tę za sobą ciągną konsekwencyę, że bardzo wiele na ten czas kryiomo kontrabando w Kray wchodzi. Czemu zapobiedz żadna ludzka przezorność podobno nigdy niezdoła, zwłaszcza że ukrycie tych drobnieyszych rzeczy iakim są kleynoty, koronki &c. iest tak łatwe, i nayściśleyszym rewizyom do dostrzeżenia niepodobne.

Kiedy ta zaraza zbytkami iuż tak iest powszechna, że zostanie upoważnioną mody przystoynością, iuż nie ma czego się Skarb obawiać, aby naycięższemi nakładami miał się pozbawić tego celnego dochodu; bo gdyby które rządy iaki z tych Artykułow szczerze wytępić chciały, którego moda za ozdobny i przystoyny przyięła, to by go potrzeba iaką infamią piętnować, gdyż zakazy do niego bardziey apetyt zaostrzą, tak iak podwyższona opłacka go udystyngwuie, więc inszego niezostałoby sposobu do iego zupełnego wygubienia iak wystawienie na publiczne pośmiechowisko takiey za zaszczyt przyiętey ozdoby, i potrzebaby do maszkuiących

igrzyſk ſię opuścić, i takie rzeczy w poſtaci oſtatniey wzgardy wyſtawiać, naprzykład przybierać na plac exekucyi idących ſzubienicznikow i innych publiczną zelżywością zhańbionych zbrodniarzow, zprawnego przypiſu, wtakowe ozdoby modnego zbytku, ale że nieprzyſtoi prawodawczey ani ſądowniczey władzy, aby ſwoią powagą mogła uniżyć ſię do przepiſania takiey Maſzkarady, więc poprawę wtym obyczaiow, i wytępienie złych nałogow, potrzeba zoſtawić zarządzeniom Policyi, i tym przepiſom ktore ceremonialności dworſkie i rożnych uroczyſtości dla noſzenia ſzat uroczyſtych, i ſtroiow wyznaczaią, w ktorych ſię na ſolennościach prezentować należy? predykowanie ſkromności zoſtawić należy Teologicznym i Filozoficznym moraliſtom, gdyż Ekonomika polityczna, bardziey zwykła ſię zatrudniać tym, aby korzyſtać w dochodach z tych rzeczonych prożnych okazałości, i przepychow, iak żeby miała czynności ſwoie rozciągać na wygubienie przeſtępſtw ſumptuaryinych, i innych głupſtw, chociaż też ſą ſzkodliwe, iednak do iey ſądu nie należą.

Ogolne Uwagi nad Podatkowaniem.

JEst to powszechnie teraz zaprawdę w tey materyi uznane, iż rzeczą bardzo iest oboiętną dla publicznego dobra, czy Obywatele i poddani iakiego kraiu małe czy wielkie podatki płacą, aby tylko na to ich stać było, żeby te daniny nigdy nie dotykały massy substancyi kontrybuentow, lecz z tych dochodow zbywaiących od subsystencyi brane były, i żeby te w podatkach wydane pieniądze, znowu do pierwszych dawcow powracały; dla ubogiey iakiey plonnego gruntu okolicy, ktora z handlow rękodzielni i innych zarobkow ogołocona, nay mnieysze nakłady są uciążliwe, kiedy zamożne bogate prowincye, złatwością wielkie podatki opłacaią. Według świadectwa JP. Neckera iedno Miasto Paryż tyle do skarbu Krolewskiego czyni intraty, iak trzy pułnocne Krolestwa Szwecya, Dania, Norwergia razem z Sardynią złączone, Monarchom swoim dochodow przynoszą, a Miasto Londyn ieszcze intratnieysze; z tąd oczywiście się ukazuie, że ani rozległa obszerność

Kraiu, ani nawet mnogość w zaludnieniu, dochodow nie przyczyni, ieżeli grunta ſą liche albo odłogiem zoſtawione, a zaś mieſzkańcy ſą ubodzy, albo gnuśni i niedołężni. Zaczym naypierwſzą ſtarannością dobrego rządu bydź powinno wydzwignąć rolnictwo do iak naylepſzego ſtanu i orzeźwić czynności i obroty Narodowe, wſkrzesić ducha pracy i przemyſłu wſzyſtkich mieſzkańcow, gdyby też przyſzło pieniądze pełnemi garsciami rozſiewać, ieżeli tylko zgory pewność zbiorow z takich zaſiewow z Matematyczną niezawodnością ieſt okazana. Nie mogę opuścić materyi tych opłacek od rzeczy ſzkodliwych bez przytoczenia niektorych uwag nad nayſzkodliwſzym dla Polſki Artykułem konſumpcyi, chociaż też żadnych pieniędzy z Kraiu niewyprowadzaiącym, ktorego zbytkuiące używanie naypożyteczniey-ſzą dla pracy ſwoiey część ludu, do oſtatniey nędzy wyniſzcza, zdrowie i ſiły tego ludu pſuie, i do tego ſtopnia oſłabia, że imledwie tyle zdolności zoſtawuie, iż mogą iaką część tych robot wykonać, co by inaczey całkowicie z łatwością wypełnili; ktore rozum przy-

tępia, obyczaie pſuie, wſzyſtkich gatunkow zbrodni obficie płodzi, i godność człowieka ledwo do bydlęcego ſtanu nieupodla; ta mowię nieſzczęśliwa gorzałka do pòki tylko tak zbytkuiącym ſpoſobem w poſpolitości używaną będzie, do pòty ani rolnictwo ani rzemioſła, kunſzta i rękodzielnie ani nawet handel z ſtanu nikczemności, w ktorym ich niedołężność z piiaństwa pochodząca pogrążyła, nie powſtaną, i te naypożyteczniey ſze i naypotrzebnieyſze działania Ekonomiki narodowey, kraiowym mieſzkańcom do iakiego ſtopnia wydoſkonalenia dzwignąć ſię nie dadzą, a nawet od zagranicznych pracownikow tego ſobie obiecywać nie można, ktorych ta piiatycka zaraza wprędce tak pſuie, że w krotkim przeciągu, gorſzemi, od kraiowych ſtaią ſię opoiami.

W czwartym dzieſiątku bieżącego wieku w Anglii tak ſię była rozſzerzyła piiatyka gorzałczana między poſpolſtwem, że oświeceni Patryoci z naywiękſzą lękliwością obawiali ſię nayokropnieyſzego upadku dla tak kwitnącego Państwa, wktoren go nieochybnie pogrążyc powinna, ta nikczemna nie-

dołęzność z piianſtwa wynikaiąca, i obydwie Jzby Parlamentowe zapobieganiem tych okropnych ſkutkow z uſilną przykładnością ſię zatrudniały, i te przezorne rządy wolały opłacać Chinom kontrybucyą coroczną krociow tyſięcy funtow ſzterlingow, za bardzo niepotrzebne ziołko iakim ieſt herbata, aby naprzeciw trunkowi pſuiącemu obyczaie i prowadzącemu do niedołężności i wſzyſtkich niecnot, wyſtawić modną przyſtoynością zaſzczycony napoy, aby ten wſparty diſtyngowanym zaſzczytem przyſtoynego życia, mogł drugiego tym łatwiey zewſząd wyrugować, okrywſzy go hańbiącą zelżywością, i gdyby ſię to roſtropnym rządom i oświeconym obywatelom wyżſzego piętra niebyło udało, pewnikiem w upłynionym puł-wieku od czaſu tey zarazy, iuż by Anglia była znikczemniała, i utraciła znaczną część ſwego handlu, rękodzieln, i o kilko ſtopni ſwoie kwitnące rolnictwo zniżyła, ktore Ekonomiczne części, złączone z naywiękſzym w żegludze wydoſkonaleniem (co by też przez piianſtwo Maytkow upaść muſiało) taką

przewagę wpolitycznym Europy układzie, temu Narodowi udzielaią.

Dzieiopiſowie i moraliści od dawnego czaſu wyrzucaią Połnocnym narodom ich ſkłonność do piianſtwa ; od ktorego zaś czaſu ta przywara do nas ſię wśliznęła, tego ciężko docieć, tym mniey mianować możemy tego wynalazcy co nas nauczył naypotrzebnieyſzy pokarm w ſzkodliwy napoy przemienic, to tylko wiemy, że Krol Auguſt II. Szlachtę rozpoił ; żeby zas ktoren z Krolow lub Magiſtratur z ſwego urzędowania prawodawczemi lub innemi zarządzeniami mieli ſię ſzczerze krzątac około wytępienia tey ſzkodliwey zarazy, o tym nawet wzmianki w naſzych dzieiach nieznaydziemy, choc też niezbywało na teologicznych i moralnych narzekaniach, ale te na ſamych Deklamacyach filantropicznych i patryotycznych ſię ſkonczyły ; prywatna zas chciwość momentalnego zyſku, nietylko tey ſzerzącey ſię przywarze zadnych przeſzkod nie zarzucała, ale ledwo nakazami do piianſtwa nieprzymuſzała poddańſtwo, choc też całe z tego wynika-

łące uszkodzenie na samych właścicielow dobr spadało, kiedy im przez sciągnione ztąd choroby ludności ubywało, kiedy z nikczemnionemi piiakami nic nie było można zrobić, kiedy tych zniszczonych niedołężnikow potrzeba było od czasu do czasu zapomagać w bydło, sprzęty, zasiewy i przez niedbalstwo upadaiące gospodarskie pobudynki na nowo postawiać, niewspminaiąc tego: że na końcu zawsze wszystkie karczemne i inne długi poprzepadały. Te prywatne straty ktore wogolne dobro publiczne tak wielki wpływ maią, przeciez ich, roztrząsaiące wyłuszczenie mniey należy do zastanowienia nad niemi, tych ogolnych uwag w zamiarze maiących powszechność zbioru gospodarstwa narodowego w swoiey całkowitości, iaki to ztąd uszczerbek poniosło, że ani tyle materyałow do rękodzielni od niedołężnych piiakow mieć mogło iakby trzezwe pracowniki dostawiali, ani tyle produktow z kraiu niewychodziło, iak by pomnożenie gotowizny wyciągało, to wszystko pomyiam i z tych milionowych reflexyi, ktore ta przykra podaie materya, iedyną tylko przytoczę uwa-

ge: Czy by mogło się to było stać kiedy, aby garstka zagranicznego woyska wielkiemu Narodowi przepisywało prawo, iż z gwałceniem praw narodowych, z iego stolicy Biskupow, Senatorow i Reprezentantow Narodowych miało wniewolą uwozić, ażeby tak mała liczba haydamackiego kozactwa i grubych ludzi niemiało bydź od licznego pospolstwa rozszarpane, gdyby rozwiozła piiatyka tego ludu, nie nadwątliła wnim sprężystości duszy, i nieprzytłumiła w tych upodlonych umysłach wszystkie uczucia godności, czyli patryotyzmu, a nawet i religii, czy rozprosżone Ordy tego kozactwa, mogły by się uganiać bezkarnie za narodowemi pułkami, i nietylko onych morderskim zabiiac orężem, albo wywarciem wszystkich nayzelżywszych okrucienstw woczach całego Narodu, do naysroższey niewoli wdzikie pustynie swego kraiu prowadzic, beż naymnieyszego oporu z strony licznego pospolstwa, ktore często kilkakrotnie przewyższało w liczbie tych zuchwałych naieznikow, z niepoiętą nieczułością zapatrywało się na te okrucienstwa, gwałty i łupieże, nie tylko nad woyskiem i szla-

chtą

chtą wyrządzonym, ale też i na wieśniakach zarowno popełnionym, gdyż nikt przed temi rabunkami ſię nie uchronił, a wieśniakom częſto oſtatni kawałek chleba wydzierano, z furą kilkanaście mil ich pędzono i bito, a przez kogo przez ſamotnego częſto Kozaka, albo przez kilka tych zołdakow, ktoremi nayburzliwſze Panſtwo, wſzyſtkie te kraie ktore maią to nieſzczęście z nim graniczyć, naieżdża, burzy i niszczy. Pioro mi zręku wypada, gdy okropną haniebność tych ſcen wſpominam, ktoreby ſię nigdy przytrafić nie mogły, gdyby naſze poſpolſtwo do tego kreſu nie było upodlone; gdyż na ten czas nikt by ſię nieodważył z garſtka zbroynych rabuſiow obſzerny kray plądrować, a całe woyſko wyſyłać, ani polityka, ani właſne bespieczeńſtwo, a naybardziey Kaſſa nie tak bardzo pozwala. Czyż to nie ieſt doſtateczną przyczyną poruſzenia wſzyſtkich śrzodkow ktoreby poſpolſtwu pierwiaſtkowy wigor, cnotę i odważną waleczność powrocić mogły; to nas bardziey zabeſpieczy iak liczne woyſko, ktorego żadna przezorność ludzka od iakiey po-

rażki zabeſpieczyć nie może, wielkie zaś zaludnienie a ludem śmiałym i ſwoią Oyczyznę zaſtawiaiącym, niełatwo dopuści upadku kraiowego. Niezaprzeczę tego, że to nie ſama gorzałka przyczyną była takiego upodlenia naſzego Poſpolſtwa, i że wiele do tego innych przyczyniało ſię przyczyn, ktorych wyliczenie nie tu ieſt mieyſce, wſzelako piianſtwo między temi ieſt naygłownieyſzą, na ktorey wytępienie Rządy nayuſilnieyſze powinny obrócic ſtaranie. Nienależy w Ekonomicznym piſmie ſię rozſzerzać w moralizowanie, lecz te materye ekonomiczne traktuiąc, to przynaymniey z tey ſzkodliwey przywary dla Skarbu publicznego znacznie korzyſtać można, obłożywſzy ią iak naywiękſzemi podatkami, co ią też prędzey daleko zmnieyſzy, iak buduiące perory gorliwych kaznodzieiow i nauczycielow. Co w tym niedoſtatku pieniędzy na nieodbyte wydatki publiczne, gdzie troſkliwa ſtaranność o ſławę, ſzczęśliwość, i niepodległość Seymuiących Stanow, wſzyſtkie kontrybucyine przetrzęſła zakąty, a napełniony ſzczerym patryotyzmem wſpaniały Narod z wielką

ochotą tak znaczną część swych dochodow ofiaruie, a ieszcze dociągnąć nie można do potrzeb, ktore założony zamiar wyciąga, tym bardziey powinno przyięcie znaleść: że ten podatek ani pierwszych potrzeb nie dotyka, ani dla nikogo nie iest uciążliwy, a dotego iest dobrowolny; za cożby nie można choć po złotemu iednemu na każdy garniec wyszynkowaney wodki narzucic? Jeżeliby kto mniemał, że ten podatek padnie na dziedzicow ktorzy iuż tak znacznie do podatkowania się dołożyli, ten raczy zwazyć, że tę daninę, ostatni konsumuiący opłaci, gdyż się zaraz cenę tego trunku podniesie, ktore podrożenie daleko ieszcze nie będzie tak znaczne, aby miało zmnieyszyć używanie tego szkodliwego napoiu, do tego stopnia, iakby go dobro publiczne wyciągało, żeby wodka szczegolnie za lekarstwo zażywana była; bo rzeczony podatek, kwaterkę tylko dwoma groszami podrożeie, cena ktora piiakow ieszcze nie odstraszy od zbytkowania, a gdyby się chciało szczerze wytępić ten nayszkodliwszy nałog, należałoby nowego podatku, po zło-

temu na każdą kwaterkę nałożyć, toby ztąd ciągnione dochody, pozwoliły na zmnieyszenie daniny skor i podatku od mięsiwa, i przemienienia go wpieniężny podatek. Kto tylko kocha Oyczyznę, kogo tylko publiczne uszczęśliwienie interesować może, i kto ma iaką iskierkę miłości bliźniego, ten zapewne życzyć będzie, aby większą część potrzebnych podatkow na tę zarazę kraiową narzucić, ktorą ieżeliby się przez to wygubiło (co pewnikiem ieszcze tak prędko nienastąpi) to na wielkie Narodu uszczęśliwienie pospolstwo tak się zapomoże, że będzie mogło z łatwością dać wielkie podatki.

Wszyscy Filozofowie miłośnicy plemienia ludzkiego, i zastępcy praw ludzkości, powszechnie narzekaią na uciążliwość podatkow, i ia razem z niemi narzekam, na te rozliczne opłacki, ieżeli są ciemiężące, ieżeli wyciśnione z mieszkańcow pieniądze bywaią roztrwonione na rozwiozłe rozkosze panuiących i rządzących osob, albo są łożone na przepych i prożną okazałość, a nareszcie na nieroztropne przedię-

wzięcie, lub niesprawiedliwe woyny, i tym podobne szkodliwe zamiary, iednak mam dosyć uprzedzenia, utrzymywać tę Paradoxę: że rostropnie nałożony podatek kray bogaci, kiedy wybrane pyniądze z rozumną Ekonomiką łożone są, na tak częste iuż wspomnione poprawy rolnictwa, rękodzielni, handlu i dane na zapomogę rządnym i obrotnym zaczyńcom takowych działań. Nigdy pewność skutku, tak przeciwnie się zdawaiącey propozycyi dowodniey okazaną niebyła w doświadczeniu, iak rostropnym zarządzaniem Fryderyka II. ten Monarcha iedną ręką, i to często nie bez ucisku wybieraiąc bardzo znakomite podatki, drugą ręką zaraz one, na zapomogi, na dzwignienie podupadłych, na nowe zabudowanie pogorzelisk, na polepszenie gruntowego gospodarstwa, i na tysiączne inne zyskowne przedsięwzięcia drugą ręką z hoynością rozszafował, i temuć to rostropnemu szafunkowi Pruskie Państwa winny ów kwitnący stan, w ktorym go ten koronowany Mędrzec po sobie zostawił; co zaś naywiększego warte podziwienia, iest to, iż tyle polepszaiących popraw

w rolnictwie, rękodzielniach i handlu, wprzeciągu lat dwudziestu kilku przy nieprzerwanym utrzymaniu sił ogromnych woiennych stanąć mogło, po tak niszczącey woynie, iaką była siedmioletnia, ktora wszystkie Prowincye wnayokropnieysze spustoszenie i wyludnienie pogrążyła. Kto chce powziąść dostateczne uwiadomienie, o liczbie Miast, wiosek i osad nowych wystawieniu, i o restauracyi woienną zaiadłością, lub ogniem i powodzią znisczonych, bezlicznych dawnych siedlisk, o kanałach kopanych, błotach osuszonych, piaskowych Niwach nową powłoczką płodney ziemi okrytych, i wyszczegolnienie tych wszystkich działań, ktore dla zaludnienia i zapomożenia Kraiu przedsięwzięto i dopełniono, niech w Tomie piątym dzieł pozostałych tego Krola, rozdział o Ekonomice (des Finances) albo mowy Akademiczne, godnego Ministra tego Monarchy Grafa de Hertzberg czyta; znaydzie takie wzory Ekonomiki polityczney, ktore są warte aby ich wszędzie naśladowano, ale też oraz pokazuie się, iak wielkich summ takie działania wymagaią, i gdyby

wſpomniony Krol niebył wielkich od poddanych ſwoich wymagał podatkow, czyżby był mogł, choć część takich zarządzeń uſkutecznić? Zupełne uchylenie od podatkow częſtokroć więcey może ſzkodzić iak pomagać w zarażoney zbytkami okolicy, może to luxus aż do naywyżſzego ſtopnia rozwiozłości wygurować, a zaś puſtkami ieſzcze trącącey krainie, może nieruchawe czynnoście do reſzty przytłumić, tak że ci gnuśni mieſzkańcy o powiękſzenie produktow dbać nie będą, kontentuiąc ſię temi, ktore na niedołężne życie koniecznie ſą potrzebne, a takiemi ieſt bardzo znaczna część naſzych wieśniakow, ktorzyby wſzelako nigdy nieprzyſzli do lepſzego mienia, gdyby też nic niedawali, ktorzy zazwyczay wprawieni w ściſłe zachowanie uboſtwa, choć też bez uroczyſtych ślubow, gdyż niezwykli ſię nigdy ſtarać o zbiory, ktoreby przewyżſzały pierwſze życia potrzeby międzyżniwnego czaſu, zoſtawiwſzy ſzczególnie na termina podatkowe w ziarnie lub bydlętach tyle, żeby z wartości tych przechowkow daninę zaſpokoić, reſztę zbioru pilanſtwem

zmarnuią, albo go do rzeczonych potrzeb zredukuią, niewyprowadzaiąc więcey płodu z ziemi, nad iednoroczną potrzebę domową; co ztąd za uſzczerbek dla handlu i za ſzkoda dla kraiu wynika, łatwo wnoſić można. Gdyby ci rolnicy do częſtych pieniężnych danin ich zamożność nieprzechodzących pociągnieni byli, wprawiłoby ich to w tę konieczność, zachowania iakiey w domu gotowizny, ktorą dziś by kto po całych wſiach, w inſzych mieſiącach iak w Marcu i Wrześniu nadaremnie ſzukał; dla ułatwienia zaś nabycia tey gotowizny, potrzeba by im wſzędzie ułatwiać odbyt na ich produkta, i do tego naſtręczyć im iakie zarobki, przy iakichkolwiek działaniach, to nic pewnieyſzego iak to, że przy większych opłackach lepiey ſię mieć będą; doświadczenie w wielu kraiach doſtatecznie prawdę ztego wnioſku potwierdziło. Jeſzcze ieſt inſza przyczyna rozdrobnienia podatkow, aby onych iednopłatne oddawanie nieſtało ſię uciążliwym, co naybardziey ſłużyć może za prawidło tym Kraiom gdzie mięſzkańcy ogromnemi podatkami ſą obciążeni, naprzykład w Cyrkule Gene-

ralatu Paryſkiego przypada na każdą głowę wſzelkiego wieku od niemowląt aż do ſtarcow oboyga płci, około ſta złotych Pol: rocznego podatku. Gdyby to wſzyſtko co Czynſzem, Pogłownym Cłem i Akcyzą opłacone bywa, na głowy narzucono, gdyby taki całoroczny podatek razem chciano od kontrybuentow wybierać, podobnoby ledwo dzieſiąta część znalazła ſię tak maiętnych oſob, aby w ſtanie byli zapłacenia takiey daniny, oſobliwie też wielka liczba naiemnych wyrobnikow, ktorzy licznemi familiami ſą obciążeni; wiele ieſt takich okolic, w ktorych by taki pobor wſzyſtką gotowiznę do razu zupełnie wybrał, a iakąby to ſtagnacyę czy nieruchomość w wſzyſtkich handlowych, i przekupnych działaniach niesprawiło, nim by te pieniądze tam nazad powrociły, zkąd wyſzły, a nic by ſzkodliwſzego bydź niemogło, iak takie przerwanie cyrkulacyi pieniężney.

Nim po tak długim nierządzie, powſzechne, rzeczy politycznych fizycznych i moralnych zamięſzanie, do tego doydzie porządku, w ktorem ich przy

tey ſzczęśliwey fermentacyi tworząca iż tak rzekę moc prawodawcza wyſtawiać uſiłuie, w cale niemożna z pozornym zbliżaniem ſię do pewności co ſtałego o dochodach podatkowych ſtanowić, dopiero ſkutki z tych zarządzeń wynikaiące obiaśnią, iak ſię zſtrzęśnieniem poburzone materye wyklaruią.

Przed zakończeniem tego rozdziału muſzę tu ieſzcze wſpomnieć iednego z naywykwintnieyſzych podatkow naſzego wieku, na przyćmione rozumy nałożonego, i tak teraz w Europie upowſzechnionego, że żadnego niemaſz Państwa ktoreby z zaślepionego zaufania publiczności w cudotworney fortunie niechciało profitować, i miało publiczney Loteryi powagą naywyżſzey Zwierzchności uprzywileiowaney. To podſtępne groſzow wyłudzenie od tych zapalonych głow, ktore w cudownym zrządzeniu nadzieie pokładaią, choć przez to ſamo niepowinno bydź ſzkodliwe, że bez wſzelkiego przymuſu dobrowolne tylko daninki wybiera, choć te pieniądze z kraiu niewychodzą, a zapomagaiąc Skarb, na pożytek publiczny obroco-

ne bydź mogą, iednak ten nieprzyzwoity pobor z wſzech miar naganny; bo nie tylko żadnemu rządowi nie przyſtoi ſwoią powagę aż do takich podſtępnych ludzeń poniżać, ale też ſkutki z takiey gry (w ktorey mowi pewni Autor, Oycieć tnie w Tryſzaka czy Faraona z ſwoiemi dziećmi i wygraie z nich pieniądze żeby ie zkim obcym nie poprzegrywali) dla obyczaiow narodu ſą bardzo ſzkodliwe, odwracaiąc mięſzkańcow od pożytecznych prac, i czynności, z ktorych niemała liczba cały ſwoy czas trawią na dziwacznych ſpekulacyach robienia fortuny przez nayzdradliwſze loſy, ktore wcale nie ſą wymyślone na czyie zbogacenie, lecz na zyſk Entreprenorow, co by bardzo łatwo probować można, gdyby ſię chciało wyliczać te ogromne ſummy, ktore rożnego rodzaiu loterye do ich respective kaſſy przynoſzą. Wiedney niebogatey Danii do roku Loterya ſtatus ſkarbowi 300. tyſięcy talerow czyſtego dochodu przynoſi, a utrzymanie Officyaliſtow i innych wydatkow także kilka tyſięcy talerow koſztuie, toć podobno niełatwo kto zaprzeczy, aby to nie był rzeczy-

wiſty podatek na publiczność nałożony, ktory tym może bydź ſzkodliwſzy, że częſto całe familie ruynuie, co ſam tylekrotnie widziałem; nawet w naſzey ſtolicy trafiło mi ſię widzieć takich goſpodarzow, ktorzy cały maiątek na loterye ſtracili, a przez to z czynnych wſpołczłonkow towarzyſtwa ſtali ſię uciążliwemi dla publiczności żebrakami, wraz z żonami i dziećmi. Tak niſzczące zdarzenia niemogą bydź oboiętnemi dla Rządow, aby onym wſzelkiemi ſiłami niezapobiegać, i umknąć zapalonym głowom przeniknienia pozbawionych, tak zdradliwą ponętę, ktora iuż tyle nieſzczęśliwych narobiła, czego naywiękſzy dowod dać mogą niektore prowincye Włoſkie, niegdyś tak kwitnące, ktore do naynędznieyſzego ſtanu nikczemności przyſzły, bo cały niemal Lud zamiaſt pożytecznego robotami ſię zatrudnienia, gromadnie w nieczynnym prożnowaniu ſiedzi pod cieniem iakiego drzewa; i tam czyni prożne ſpekulacye nad wyborem loſow, i numerow loteryinych, i z naywiękſzą nieſpokoynością oczekuie tych wiadomości, ktore go na reſztę życia uſzczęśliwić mogą. Ztych powodow

daleki ieſtem abym zaſadzał iakie ſpekulacye profitowania coś dla Skarbu publicznego, z tych zdrożności rozumu ludzkiego, owſzem życzyłbym zapobiedź wſzelkiemu rozſzerzeniu ſię tego gatunku ſzulerſkiey zarazy, ieżeli okoliczności nie pozwalaią zupełnie oney wytępienia.

Kiedy interes Rzeczypoſpolitey, dobro publiczne, beſpieczeńſtwa Kraiu, utrzymanie niepodległości, zgoła honor Narodu, i wſzyſtkie polityczne przyczyny wyciągaią, teraz iak naywiękſzych dla Skarbu publicznego dochodow, te mowię powody ſzczególnie mogły przez poruſzenie gorliwego patryotyzmu unoſić mnie, do tego przykrego przeluſtrowania, tych kontrybucyinych zakątow, zkądby można ieſzcze iakie podatki ciągnąć, przynaymniey mam wtym to uſpokoienie, że żaden z tych proiektowych podatkow, nie dotyka pierwſzych życia potrzeb, do nayznaczniey-ſzey importacyi, wytknięte ſą ſzkodliwe, dla dobra publicznego rzeczy, reſzta zaś albo nieuciążliwe albo też wcale dobrowolne opłacki; przeto ſpodziewam

ſię nawet znaleść u Filozoſow i zaſtępcow praw ludzkości, ktorzy wſzyſtkie podatki za ciemiężaiące okrzykuią, odpuſzczenia za ten wyſtępek obrażoney ludzkości, do ktorego mnie miłość Oyczyzny przywiedła. Z opuſzczeniem wſzyſtkich dawnieyſzego i nowego uſtanowienia podatkow kładę tu tylko Rekapitulacyę tych podatkow, o ktorych ſię iuż wciągu piſma wſpominało.

Krotkie Namknienie niektorych podatkow, ktore w aktualnym Stanie Rzeczypoſpolitey by można po uczynionych poprawach i Modyfikacyach proiektu wprowadzić.

1mo. Na każdy garniec wyſzynkowaney gorzałki złoty ieden. Po pilnym bardzo badaniu, wiele też tego ſzkodliwego trunku wychodzić może w rożnych okolicach, z nieiakim upewnieniem wnoſić mogę, że iedno na drugie rachuiąc ledwo nie cztery tyſiące garcy na każdą milę kwadratową, ta konſumpcya wyniesie; te okolice ktore na takiey płaſzczyznie żadnego miaſta nie maią bez bardzo małego wypadu po trzy ty-

fiące garcy na rok wypotrzebuią, w pospolitych zaś pomierney wielkości i zaludniena miastach około ośmiu tysięcy garcy wyszynkuią; małym osadom miasteczkami zwanemi głownieysze i wielkie Miasta niedostatek tego wyszynku sowicie nadgradzaią; rachuiąc na każde ośm mil kwadratowych iedno miasto, to wspomnioney gorzałki wychodzi wyszynkowaney 4000. garcy na milę kwadratową, aże wszystkie kraie Rzeczypospolitey zawieraią blisko 10,000. mil kwadratowych, zaczym konsumpcya ogolna gorzałki wynosi do 40. milionow garcy na rok, a dla uniknienia iakiey przesadności w tym rachunku, iako też niezawierania wtey kalkulacyi co się w tey materyi przed lustracyą ukryć może, i opłaconym niebędzie, redukuię tę summę do połowy i smiało zapewniam że z tego podatku nikomu nie uciążliwego i szczegolnie zbytkuiących piiakow dotykaiącego, czystego dochodu bydź powinno około dwiedziestu milionow zł. No. 20,000,000.

2do. Młynowe, nayprzod od każdego młyna postawionego na iakieykolwiek

rzece przez dawne konſtytucye za ſpławną uznaney, i ſpławowi iakimkolwiek ſpoſobem przeſzkadzaiącego, przez ten przeciąg czaſu dopoki takowe młyny nowym wyrokiem zniesione niebędą od każdego kamienia, ſtęp, lub piły tartakowey po zł: 200. a niech po złotych Sto: takich machin rachuię około 500. toby ztego wyniknęło dochodu zł. 50,000. To zarządzenie by nam bez wſzelkiego gwałtownego rozburzenia wprędkim czaſie Rzeki do ſpławu otworzyło, a tym czaſem by Skarb publiczny ieſzcze przy pożegnaniu tych bezprawnych zawad cos ſprofitował. Od innych wſzyſtkich Młynow wodnych wietrznych i końſkich (Foluſze i machiny rękodzielne wyiąwſzy) od każdego kamienia, ſtępowey kłody, i piły tartakowey (wyiąwſzy W. X. Lit:) gdzie młyny pod podatki publiczne ſą podciągnione po złotych dzieſięć, takich machin wdwoch Prowincyach koronnych, powinno by bydź około 15,000. ale niech tylko będzie 10,000. to wynoſi zł. 100,000. Dla uniknięcia młynarzom wſzelkich przeſzkod ktore maią z ſtrony ręcznych młynow zwane Zornami na ktorych wieśnia-

śniacy zboże bardziey płuią iak zmielą, a do tego, wiele czasu na tym mitrężą, można by nałożyc kilka groszy podatku, na każdy taki kamień, aby ten pobor przez młynarzow był wybierany.

3tio. Bardzobym był rad ustanowił uciążliwy podatek, na te wszystkie młyny, ktore w niskich i bagnistych okolicach, swemi groblami i pogrodkami, ściek wody zatrzymuią, co całe gornieysze niziny wodą okrywaiąc, z niemałym uszkodzeniem sąsiadow i kraiu, pastwiska i łąki, w sapowatę i nieużyte bagna zamienia; takich dobru publicznemu szkodliwych dzieł, w rożnych mieyscach widzieć można; kiedy zaś takie podatkami obarczenie, nadwerężałoby własności niedotykane prawo, zaczym też naywyższza Zwierzchność przed poprzedzonym wtey mierze uwiadomieniem, nic decyduiącego stanowić niemoże.

4to. Wszyscy Ekonomiczni Officyaliści bez uciążliwości po pięc od sta, od swych zasług i solariow do powszechney składki Narodowey importować

mogą; tę patryotyczną daninę rachuię około 100,000. złotych.

5to. Podobno nie zbyt przesadnie ewaluacyę liczby liberyi tak pokoiowey iako i staienney, i tych co pfiarń doglądaią, podniesę na summę ogolną stutysięcy głow wcałym krolestwie; ktore każdą bez wchodzenia w wyznaczenie procentow od gaży i zasług tey klassy ludzi (prosto, każde individuum po złotych dziesięc wregestr podatkowy wciągam, to uczyni zł: 1,000,000. Te cztery artykuły letko rachowane, bez wszelkiey uciążliwości przyniosłyby do Skarbu na rok dwadzieścia i ieden i ćwierć miliona *salvo errore calculi.* Wnaglącey zaś potrzebie możnaby ieszcze iaką daninę nałożyc, na konie Cugowe i wierzchowe ktore szczegolnie dla wygody i okazałości a nie do żadney potrzeby są utrzymywane.

Przy wyznaczeniu dziesiątego grosza z intrat gruntowych na Skarb publiczny, bardzo sprawiedliwie excypowano dochody kuźniczne, iako intraty przemysłowe, ale to by się szczegolnie powin-

no ściągać, do Rudy z ziemi dobywaney i do tych zarobkow co z fabrykowania pochodzą, ale nie wiem za co te kuźnice bez opłatnie lasy palic maią, a przeto zdrożyc rzeczy pierwszey potrzeby iakiemi są drwa, i potomności tey tak potrzebney rzeczy pozbawiać? wszak to iest produkt ktorego grunt, znowu choc bardzo powoli reprodukuie. Za coż by właściciele intratne kuźnice maiący, niemieli choć pozłotemu od każdego kosza węgli do Skarbu zapłacić? i ten Artykuł do kilkakroć stotysięcy ewaluowac można. Wyżey wspomnione Stadne, Rogowe, Runowe, i oczkowe od Stadnin, Obor, Owiec Ulow i Barci, wgwałtowney tylko potrzebie może bydź uchwalone. Choć w zachwyceniu mego patryotyzmu, ledwo bym się nieudał do proponowania osobistych podatkow, choćby też pod te moia głowa i ręce iedyne zrzodło moich dochodow podpadac miały, aby tylko całość Oyczyzny, i honor Narodu były zabespieczone, i w należytey sławie utrzymywane, przecież bym nigdy niedoradzał do udania się do iakich szkodliwych ciemiężących i dobru publicznemu przeci-

wnych podatkow. Całą niedoſtawaiącą reſztę na nieodbyte wydatki poſzukiwałbym zmego mieyſca ſzczegolnie na Czopowym gorzałczanym, gdyby też podatek na ten trunek podwoić i potroić przyſzło, niech by to zrzodło korrupcyi większą część potrzebnych wydatkow Skarbowi publicznemu ſzafowało, upewniam, że nie łatwo ſię go wyſuſzy, a gdyby też na reſzcie do tego przyſzło, to tym wiekſza ſzczęśliwość dla kraiu, bo przez to wynikną tyſiączne zrzodła bogactw i doſtatkow, z ktorych z większą łatwością będzie można czerpac potrzebne ſummy.

O Niektorych poprawach ktore w rożnych częściach Narodowego Goſpodarſtwa wprowadzić można.

Między temi poprawami, ktore ſię ku polepſzeniu Ekonomiki polityczney ścią-

gaią naypierwsze: dostateczne i do wielkości prac rolniczych, robot rękodzielnych, i obrotow handlowych, uproporcyonowane iest Zaludniemie; bez dostateczney bowiem ludności ani grunta należycie obrobić ani materyałow wykształcić, ani też rzeźkiego handlu prowadzić, a co naypryncypalnieysze-go, nawet kraiowi dostateczney obrony od postronney napaści dać nie można. Na mnostwie mieszkańcow (pod warunkiem że to są ludzie pracowici, rządni, przemyślni, skromni, wstrzemięźliwi, prawom posłuszni i swoią Oyczyznę kochaiący) całe bogactwo, bespieczeństwo i sława Państw się zasadza, przy znakomicie zmnieyszoney ludności wszystko nikczemnieie, kraie pustoszeią, przerzedzone obywatele niemogąc wydołac wielości robot ręce opuszczaią, a tak Narody do barbaryzmu się na powrot przybliżaią, i w dzikie Ordy się przemieniaią, iak się to widzieć tylekrotnie dawało, że przerzedzone przez woienne i morowey zarazy klęski, niektore Narody prawie do pierwiastkowey powrociły dzikości. Naywyższe zatym rządy każdego Kraiu powinny dołożyć

ſtaranności, aby ludność do iak naywiększey mnogości pomnożyć; niech ſię nikt nie obawia, że przy zbytnim ściſku, pożywienie ieſt trudne, to tylko o takich ludziach można mowić, co wiele potrzebuią, a mało, albo nic niechcą robić, ieżeli ludzie wſzyſtkie te namienione wyżey maią przymioty, to ſię z łatwością dziesięć tyſięcy duſz na kwadratowey mili wyżywi.

O Spoſobach ściągaiących ſię do zaludnienia.

Niewiele co potrafię wtey materyi nowego powiedzieć, co by niebyło powſzechnie wiadomo, a między śrzodkami ktore ſię do tego ściągaią pewnikiem nie doradzę zamykanie granic, aby nikogo z kraiu niewypuſzczać; te ſpoſoby więżące, ktorych w niektorych Kraiach do tego końca używaią zupełnie ſwemu zamiarowi ſą przeciwne, a nawet Moſkwie wcale nie potrzebne, gdyż ludzie tego Narodu przez to ſamo niełatwo z Kraiu ſwego wychodzic mogą, że dla naturalney oſobliwości nie łatwo u pole-

rowanych Narodow przyięcia znaydą. Niech wnaſzym kraiu tylko będzie pożywienie łatwe, bespieczeńſtwo i względność dla każdego, a nie łatwo komu do głowy przyidzie aby dobroczynną opuścił Oyczyznę. To co o pomnożeniu ludności powiedzieć mogę, zamyka ſię w naſtępuiących punktach.

Imo. Jak naywiękſze zabeſpieczenie oſoby, ſławy, i maiątku, każdego człowieka w kraiu ſię znayduiącego, tak rodaka iako też cudzoziemca, zatym przyſtępna prędka i bez opłatna ſprawiedliwość dla każdego, i doſtateczna protekcya, zaſłaniaiąca od wſzelkich gwałtow, napaści i zdzierſtw bezprawnych.

2do. Jak naywiękſza cywilna wolność przedſięwzięcia tych wſzyſtkich czynności i obrotow iak ſię tylko komu ku własnemu uſzczęśliwieniu zdawać może; pod tym ſłowem *wolność* wcale nie rozumiem tę wyuzdaną ſwawolę, ktora ſzalone umyſły i pomieszane rozumy do rozwiozłości i hultayſtwa wieść może, lecz ſzczegolnie wolne obiera-

nie i wykonanie tych wſzyſtkich działań i czynności, ktore nietylko dobru publicznemu ſię nie ſprzeciwiaią, ale też nawet w tym razie kiedy ſpoſob życia, wykonane lub zaniechane czynności iakiego człowieka ſprzeciwiaią ſię oſobiſtemu dobru ſamegoż ſprawcy, gdyż wynikaiące ztąd prywatne uſzkodzenie, na końcu zawſze na wſpołeczność ktorey on ieſt członkiem ſpadnie; n. p. nieprzeſzkadaiąc iakiemu marnotrawcy w utraceniu ſwego maiątku, to go przyidzie na końcu iako rabuſia powieſić, albo iak niedołężnika w ſzpitalu żywić; toż mowić można o tych niedołężnikach, ktorych zaślepiona miłość rodzicielſka do niczego edukacyą nie uſpoſobiła, i tych prożniakach, ktorzy dla leniſtwa żadney pożytecznej pracy podeymowac niechcą, ſpuſzczaiąc ſię na to, aby ich publiczność żywiła. Pytam ſię ieżeli nie ieſt wielkim intereſem każdego rządu temu zapobiedz, gdyby też przyſzło wglądać w prywatne domowe życie; ogolny bowiem zbior ſzczęśliwości publiczney, złożony ieſt z ſzczegolnych fortun przywatnych *collective* zebranych. Ktokolwiek nic ſię

nieprzykłada ani pracą ani dokładką do dobra pospolitego, ten iest nieużyty i niepotrzebny wspołeczności, i wspołczłonkiem iey mienić się niemoże, choć by też nic dobru powszechnemu przeciwnego nie zbroił, coż dopiero kiedy towarzystwo na iego utrzymanie składać się musi, albo wystawione na wszystkie burzące zawichrzenia i niszczenie publicznego kredytu, zepsucie obyczaiow, i tym podobne fatalne skutki, ktore mała liczba przewrotnych ludzi sprawić może. Znam dobrze niepodobność, aby te rządy ktorych podmiot, tylko do ogolnych zarządzeń się rozciąga: mogły się wdawać, wte szczegolne osobami się zatrudnienie; wiem i to że nic nie może bydź przeciwnieyszego zdrowey polityce i wolności cywilney, iak taka opieka nad szczegolnemi osobami, lecz czyż nie można ten dozor nad obyczaiami przez prawną ustawę porzucić starszyznie w szczegolnych mieyscach na to wybranych, ktorzy maiąc pieczą o obyczaiach pilnie zanotuią wszystkie nadzwyczayne czynności udziałane, tak wielkomyślney cnoty z wytknięciem osobistych przymiotow, iako też złośliwych występkow z wy-

ſtawieniem zagęſzczonych przywar, aby pierwſze ſławą okryć i za wzory wyſtawić, a przez to do naśladowania zachęcać, od drugich zaś przez zelżywą pogardę odſtraſzyć i ich ſprawcom do powtorzenia ſpoſoby odiąc. Gorliwość o wolność ledwo niektorych iey zaſtępcow do tego nie przyprowadziła, żeby dzieciom i ſzalonym nieograniczoną naddawać uſiłowali wolność; wſzak ci można do ſądu zapozwać iak ofady popalą albo kogo zabiią. Wolność ſzczegolnie może bydź użyta od doyrzałego rozumu, cnotliwey ſkromności i ſpoſobności do rządnego życia; kto tych przymiotow nie doſzedł, albo doyść niezdolny, powinien poczytać za ſzczęście, kiedy ſię kto nim opiekuie, i niedozwoli mu ſamego ſiebie, a z większą ieſzcze ſzkodą dla towarzyſtwa, całe ſwoie potomſtwo przez złą edukacyą nieſzczęśliwym zrobić. Gorliwość o uſzczęślwienie rodu ludzkiego uniosła mnie w te wcale tu nie na ſwym mieyſcu roztrwonione moralizowanie, ktore Ekonomicznym piſmom wcale nie ieſt właściwe, iednak rządna Ekonomika od ſkromnych obyczaiow tak ieſt nieoddzielona, iż pra-

wie w wſzyſtkich zarządzaniach ku polepſzeniu zmierzaiących do przemyſłu pracowitości i innych moralnych przymiotow udać ſię, i one za podſtawę tych operacyi podſunąć potrzeba; gdyż ſuppozycya nikczemney niedołężności ſama przez ſię wyſtawia niepodobieńſtwo wſzyſtkich popraw bez poprzedzonego obyczaiow poprawienia. A ieżeli ieſt nayiſtotnieyſzą powinnością rządow, zewnętrznego i wewnętrznego, tak publiczności iako też każdego zoſobna Obywatela zabeſpieczenia, niemniey ieſt obowiązkiem wſzelkiey Zwierzchności pilnego czuwania nad utrzymaniem nieſkazitelności obyczaiow i onych w wſzyſtkich zdrożnościach poprawienia; przez to bowiem można bez koſztu, bez Milicyi, bez pachołkow a nawet i bez ſrogich Katow otrzymać ten cel ſpokoyności i bespieczeńſtwa wewnętrznego; przez to nawet bez pomnożenia ludności można daleko więcey płodu z ziemi wyprowadzić, materyałow wykſztalcić, cyrkulacye gotowizny i rzeczy orzeźwić, a zatym kray zbogacić. Wſzyſtko by ſię to uſkuteczniło gdyby można, lenuchow do pracy zachęcić,

piiakow z ſzynkowni do rolnictwa i warſztatow napędzić. To pożyteczne przemienienie na liczne żydowſtwo rozciągnąwſzy, gdyby ſię doſzło tego dawno żądanego przeformowania tych zaciętych w ſwoich zwyczaiach i obrządkach tułaczow, aby ich wydobyć z tego obrzydliwego, gnuśnego i niechluynego ſpoſobu życia, w którym ten lud bawiący ſię karczemnym fałszowaniem trunkow, i pſowaniem obyczaiow, kramarſkim oſzukańſtwem i innemi niegodziwemi ſpoſobami dla utrzymania nędznego życia zoſtawa, a przerobić ich na pracowitych rolnikow i przemyślnych rzemieślnikow, pozyſkałaby Rzeczpoſpolita milion rąk do prac pożytecznych, które teraz po większey części prożnuią albo ſzkodliwemi robotami ſię zatrudniaią, kray by ſię pozbył tego obrzydliwego niechluyſtwa, które w ſiedliſkach żydowſkich tak przykrym uczuciem wzrok i powonienie przeraża.

3tio. Staranność rządow o zapobieżenie zarazom nie tylko tym morowym które poſpolicie powietrzem nazywaią, ale też gdyby można rozſzerzeniu in-

nych zaraźliwych chorob tamę zarzucić, ołobliwie też zapobiedz iakiemi śrzodkami tym co rocznym przymorkom, ktoremi ospa połowę prawie przyszłey potomności w pierwszych początkach życia umorzy. Wiadomo mi że natura naylepsza lekarka, a wstrzemięźliwość więcey chorob oddala iak Apteka, do tego naymniey życzę, aby kray zbytnią liczbą potomstwa Eskulapiusza był napełniony, ktore zawsze za sobą szarłatanow zgraię prowadzi; z tym wszystkim sądziłbym, że wielka tego iest potrzeba teraz, aby wkażdym Powiecie był iaki doskonały Fizyk lub Lekarz z dostateczną liczbą Chirurgow i kilka porządnych Aptek, naybardziey zaś iaki Nauczyciel akuszerowstwa, ktorenby dostateczną liczbę kobiet, wtych wiadomosciach zainformował, ktorych przy odbieraniu dzieci wiedzieć należy; gdyż gruba niewiadomość, zabobonne gusła, i gorzałczane piianstwo bab odbieraiących ledwo nie połowę dzieci zaraz przy porodzeniu, a często razem z matkami w grob wpędzaią. Zapobieżenie temu niszczącemu wyludnieniu, iest nietylko interesem czułey ludzkości,

ale też wielkim interesem Narodowym, gdyby wtym nawet przyiść miało do zażycia śrzodków przymusowych, osobliwie też co do zakazu gorzałki zażywania w takim razie, gdzie chodzi o ocalenie plemienia ludzkiego. Niewiem wprawdzie, czy może co szkodzić zdrowiu ludzkiemu wspolne przemięszkiwanie razem z bydlętami, to wiem, że niechluystwo ztąd pochodzące niełatwo się komu spodobać powinno i że kraiowi te chlewne pomięszkania, tak iak zakopcone czarne piekarnie podobnieysze do węglarni, iak do ludzkiego pomięszkania, u Cudzoziemcow nie wielki zaszczyt przynoszą. Tak doradzenie iak i przykazowanie wieśniakom wystawienia chlewow i wyprowadzenia kominow, nie łatwo uskutecznione będzie, bo tysiączne przyczyny są (według wymowek) temu na przeszkodzie, lecz niech partykularna Zwierzchność w swoiey iurysdykcyi ogłosi, że każdy chłop od chowanego bydła w izbie, będzie płacił groszy tyle, a zato że komina niema, będzie do kominowego dopłacał tyle, a to pod surową exekucyą, to w pierwszym roku staienki, obory, chlewy i kominy

z wielką łatwością ftaną, daleko bowiem więcey ſię u nas Chłop opłacek i exekucyi, iak cieleſney kary obawia.

4*to*. Zapobieżenie zbyteczney drożyznie, i ztąd pochodzącemu niedoſtatkowi żywności; gdyż ieden głodny Rok bardziey Kray wyludni, iak kilkoletnie przymorki. Kraie w magazyne zbożne i ſkłady zapomożone tey nieſzczęśliwości uniknąć mogą Fryderyka II. przezorność wtym ocaliła kraie iego od tey ſtraſzney kleſki, ktora wroku 1771 i 72 całą reſztę Niemieckiego Państwa dotykała, i ieſzcze pozyſkał 40. tyſięcy familii, ktore głod z Czech i Saxonii gdzie takich zarządzeń niebylo, wygnał, ktorych iak ſam Król świadczy z otwartemi rękami przyięto, gdyż to byli ludzie pracowici, tak rolniczey iako też przemyſłowey Klaſſy, ktorzy z wielką korzyścią kraiu, uſzczerbek ludności przez poprzednią woynę poniesioną nadgradzali. Obfitość i taniość pierwſzych życia potrzeb, zręczność zarobkow, łagodne przyięcie, i pomieſzczenie w ofadach, ſłużbie lub robocie, i ztąd wypływaiąca łatwość

pożywienia, ſą to więzy ktore ludność w Kraiu utrzymuią, i ponęty ktore obcych przywabiaią, zwłaſzcza tam gdzie zaſtępſtwo praw i piecza Magiſtratur lud od zdzierſtw uciemiężenia bronią i zaſłaniaią, a ſwoią ſtaranność rozciągaią aż do tych familii, ktore przy ſzczupłych doſtatkach nad to ſą płodne, aby właſna praca im na wyżywienie licznych dziatek doſtarczać mogła; ktora nędza nierzadka, na przeciwko głoſu natury, przymuſza rodzicow zaniedbania ſwych właſnych dzieci w chorobach, i czynienia nienaturalnych morderſkich życzeń, aby Opatrzność ulżyła im co z tego ciężaru. Mogłbym z właſnego widzenia ten okropny obraz dokładniey wymalować, gdyby mi pioro z rąk nie wypadało, gdy ſobie do tego przypomnę, wiele ſię u naś trupow chowa, o ktorych nikt by powiedzieć nie mogł, na iaką chorobę poumierali, i czy im natura czy ſztuka odebrała życie, czy iuż prawdziwie ſą umarli, czy ieſzcze maią zataioną wſobie cząſtkę życia, bo oto ſię nikt nie ſpyta. W Anglii w każdey parafii ſą przyſięgli pogrzebowi, bez ktorych

przy-

przytomności, żadnego trupa chować prawo zabrania, a ci każdego umarłego przed pogrzebem dobrze examinuią; tam więc każdy człowiek zabeſpieczony, że go nikt bezkarnie przed czaſem do wieczności niewyprawi, i że go żywcem niepochowaią; a dotego ma i to oſobiſtey wolności zabeſpieczenie, że mu nikt iego własności niewydrze, ani roboty arbitralnie nieotaxuie, a tym mniey żywnoście lub inne rzeczy ſamowładnie uſtanowioną ceną nie narzuci. Nie wſpominałbym tego, gdybym tak częſto niezapatrywał ſię był na takie bezprawia, z ktorych tylko ieden przytoczę przykład, iakich ſię nawet pod rządem dobrego i na pozor ludzkiego Pana może dopuścić nieſprawiedliwości, z barbaryczney ſrogości ieſzcze nieułagodzony urzędnik; ten troſkliwy ſługa o pańſkie dobro całe lato dzień dziennie komornice na robotę dworſką pędzi, za co po odtrąconych dniach komorniczych, za każdy dzień po groſzy ſześć płaci, narzucaiąc wtym czaſie Zyto po złotych dwadzieścia kilka, kiedy cena iego na targach ſzeſnaſtu złotych nie dochodziła, a to ſię dzieie nie w dobrach dziedzicznych,

ale w dobrach Duchownych, do ktorego gruntu tak iak do poddanych Rzeczpospolita ma prawo własności. Tłumiąc w sobie wszystkie uczucia politowania, nad uciskiem bliźniego, abym nie wybuchnął w moralizuiące deklamacye ktore często z przesadnych tkliwości sentymentow pochodzące wystawuią widziadła w powiększonym i przyćmionym czernidłem obrazie, opuszczam wiec rzadko skutkuiące filozofowanie, i szczegolnie zapytuię się ekonomicznie, na kogo spada uszkodzenie? kiedy kto nędzne poddaństwo przesilonemi pracami zamorduie, głodem zamorzy (bo niewiem czy kto przez przeszło pięć miesięcy może się wyżywić Korcem żyta bez wszelkiey okrasy, a tyle wypada z wyznaczonego zarobku) albo za naymnieysze sarkanie batogami czy mietełkami po Moskiewsku dobiie, co w przytoczonym przykładzie zwykło bydź przydatkiem; Kto na końcu szkoduie na tym, iak się poddani porozchodzą, i z pożytecznych pracownikow przemienią się w włoczęgi albo hultaiow? lub wcale za granice się schronią? kto ponosi ztąd uszczerbek, że takie widowiska od-

ſtrafzą obcych przychodniow od obſiadania w Kraiu? rozumiem, że mi każdy iakieżkolwiek polityczne wyobrazenia maiący odpowie: Rzeczpoſpolita; niewſpominaiąc ieſzcze tey nieſławy, co tollerowanie takich okrucieńſtw na Narod ż ſtrony Cudzoziemcow ściąga. Nietylko ſama litościwa ludzkość, nietylko naygruntownieyſza cnota, iaką ieſt ſprawiedliwość, lecz też interes polityczny Kraiu, ſława Narodu i iednym ſłowem Oyczyzna, wyciąga ręce do Was Nayiaśnieyſze Rzeczypoſpolitey Stany, żebrze politowanie nędza, proſi o protekcyę ſłabość uciśniona, a Oyczyzna oczekuie od waſzych przezornych i światłych zarządzeń ſwego uſzczęśliwienia, ktore inaczey niemoże bydź uſkutecznione iak zarzuceniem tamy wſzyſtkim tym oppreſſyom, ktore Kray wyludniaią i ubożą, a ſprzeciwiaią ſię wſzyſtkim zamiarom ktore ſię do zaludnienia, zbogacenia, i uſzczęśliwienia iego ściągaią. Nie chodzi tu o uwolnienie całego poddańſtwa do iednego razu, lecz o użyczenie tey pożyteczney Klaſſie ludu iakiey cząſtki ſprawiedliwości, i prawney zaſłony od ciemiężącego u-

ciſku. Niech te ziemnogrzebne pracowniki przy ſwoiey ſkibie zoſtaną, ale niech Naywyżſza Zwierzchność z pod ſwoiey opieki nie wypuſzcza, i porucza tey drogiey żywicielſkiey Klaſſy Obywatelow, Kapryſſom dziedzicow i tyranii ich namieſtnikow. Jeżeli dla ogromnego tłoku daleko walnieyſzych politycznych intereſow żadney zwłoki niecierpiących, niemożna wchodzić wprętce w ściſłe rozpoznanie tey materyi i dokładne iey rozporządzenie, czyby nie można tym czaſem utrudnić ściganie i odbieranie zbiegłych poddanych, zaleceniem: aby nigdzie wydanemi nie byli, dopóki niewypadnie wyrok Magiſtratury, czy Kommiſſyi do tego końca uſtanowioney, czy wyznaczoney? Ten Sąd zuchwałego czy złośliwego żbiega dziedzicznemu Panu powróci, albo też uciśnionego za wolnego uzna, lub *ad glebam* nowoſiedliny przyſądzi, aby iuż pod dobrowolnie obranym ſobie Panem zoſtał. Co zaś po doświadczonych okrucieńſtwach wywartych nad poddanemi i rożnych uciemiężeniach naſtąpić powinno, tak iak też i tego, co odmawiaiących kor-

ruptorow ma czekać, napomknąc nawet nieśmiem oświeconym Rządom. Nim wpowszechności przyrodzona ludzkości swoboda pierwiastkowe swoie odzyska prawo wolności powszechney, to przynaymniey tym czasem przekonanych winowaycow występku obrażoney ludzkości, można ukarać uchyleniem roszczonego prawa poddaństwa, ktore tak źle używaią. To znoszenie tyranii, złączone z tym uwolnieniem, ktorego Naywyższza Zwierzchność ogolnym wyrokiem, albo czułym politowaniem przeniknieni wielkomyślni Dziedzice w partykularności ponaddawaią za iakie cnoty, talenta i zasługi, powolnym postępowaniem poznoszą te zabytki barbarzynnych ciemnych i dzikich wiekow, a to z daleko mnieyszym zstrząśnieniem ciała politycznego, iakiegoby raptowne uwolnienie sprawić mogło; gdyż tak do wolności iak do niewoli zarowno stopniami Subiekta przyzwyczaione bydź mogą, bo tak nagłe uwolnienie iako też i zniewolenie, niemoże tylko bardzo gwałtownych poruszeń w społeczności sprawić.

5to, Doradzać, aby otwierać wnięście wſzyſtkim obcym przychodniom, tym mniey potrzebne, że to w żadnym dobrze rządzonym Kraiu, nie ieſt zbronne a gościnną ludzkością napełniona Polſka, zawſze dla wſzyſtkich była otwartą; lecz że często trafić ſię może, że Artyſta, rzemieślnik rolnik, albo wyrobnik wchodząc w ten obcy Kray, z niezrozumianą mową, z ſzczupłą gotowizną, i nieznalazłſzy zaraz roboty, ſłużby lub naymu, przymuſzony ieſt wrocić ſię zkąd przyſzedł, albo inną ſtroną z Kroleſtwa wywędrować, często też bywa, że taki wędrownik trafi na mniey obyczaynych ludzi, gościnności praw świętych nieznaiących, których przyięcie Cudzoziemca, ieſt takie, iżby mogło nie tylko ſkromnego rzemieślnika, ale nawet natrętnego awanturnika odſtraſzyć, nie wſpominaiąc tych ludzkość hańbiących zdarzeń, które dzikość umyſłow, intolerancya tak teologiczna, iako też nacyonalna i zuchwalſtwo niektórych oſob ſprawić mogło, i które nie małą liczbę Cudzoziemcow z Kraiu, a często i z świata wypędziło. Czyby nie można w każdym Powiecie lub Okolicy wybrać iednego

z nayznacznieyszych Obywatelow, na Protektora uprzywileiowanego Cudzoziemcow, osobliwie też rzemieślnikow, do któregoby się każdy przychodzień mogł udać, dla odebrania wiadomości, w którey Okolicy może bydź dla niego słoboda, robota, lub służba. Do Kancellaryi tego naywiększego zaszczytu godnego urzędu, powinni się udać z uwiadomieniami swemi ci wszyscy, którzy Koloniștow, rzemieślnikow, służących i robotnikow potrzebuią, z ogolnym wyrażeniem okoliczności, kondycyi i płacy, których się przyzwani spodziewać mogą, a procz tych Powiatowych, od Kommissyi Porządkowey i partykularnych osob doniesień, tey godności Obywatel, pewnikiemby trzymał Dziennik Handlowny, Gazety i inne publiczne uwiadomienia, któreby go nauczyły, w które strony ma swoich przychodniow z Paszportami i informacyą o trakcie wyprawić? Coż w tak prędkim czasie pustynie Ameryki Pułnocney zaludniło? łagodne przyięcie i gościnność Kwakrow, którzy każdego przychodnia darmo żywili, dopóki robotą, służbą, lub innym zarobnym zatrudnieniem nie mogli bydź

opatrzeni, o co ci przyiaciele rodu ludzkiego ſami ſię mocno ſtarali. Naśladuymy tych Kwakrow, a będziemy mieli z wſzyſtkich ſtron zagęſzczoną affluencyę obcych ludzi, których despotyzm, rekrutowanie, i ciemiężące podatki z rodowitych Kraiow wyganiaią, dla których mamy obſzerne puſte grunta do wyrobienia, i podoſtatkiem materyałow do wykſztalcenia, ale potrzeba ich zapomagać, od napaści i zdzierſtw zaſłaniać, doyrzyć tego, aby im wſzędzie kontraktow dotrzymano, a nawet bronić ich od cechowych zdzierſtw i tego prześladowania, które zazdrość rzemieślnicza wzbudza, która częſto gdy nie może wywrzeć ſwey złości, nad przychodniem, to go obmowiſkami, urąganiem i podobnemi przykrościami oddalać uſiłuie, czego czuwaiąca Pollicya dopuſzczać nie powinna. Na ſzczęście że w naſzym Kraiu można w tey materyi opuścić niektore zalecenia lub odradzenia wielu maxym, którychby ieſzcze innym Narodom doradzać potrzeba, iakiemi ſą. 1mo. Tolerancya, którey święte i naypotrzebnieyſze dla ludzkości prawa nawet w nayciemnieyſzych wiekach, pomimo wſzyſtkich uſiłowań gorliwych

fanatykow nigdy z Polſki wyrugowane bydź nie mogły, gdyż duch prześladowania nie był nigdy duchem Narodu, lecz ſzczególnie duchem prywatnych fanatykow, których liczba na ſławę Narodu Polſkiego mnieyſza była iak po innych Nacyach. 2do. Rożne śrzodki do zapobieżenia bezżeńſtwu, a zachęcanie do ſtanu małżeńſkiego, których uſtanowienie ſtało ſię iuż potrzebnym w tych Narodach, których bogactwa, a ztąd pochodzący przepych i zbytek do tey rozwiozłego życia wyrodności doprowadziły, że potrzebne iuż im ſą takowe pobudki. Jeſzcześmy tak daleko od pierwiaſtkowey natury ſię nie uſunęli, aby pierwſzy inſtynkt od Stworcy, w ſerca oboyga płci natchniony wzaiemnego ſię iednoczenia tak był przytłumiony, aby fatalne ztąd wynikaiące ſkutki w powſzechności widzieć ſię dali. Owſzem zbyt rychłe przyśpieſzenie związkow małżeńſkich, może bydź ſzkodliwe konſtytucyi fizyczney, przyſzłego potomſtwa, które ſpłodzone z niedoyrzałych w wieku rodzicow, muſi bydź ſłabe, i od pierwiaſtkowey czerſtwey natury odrodzone. To kwapienie ſię do ſtanu małżeńſkiego w przemyſło-

wey klaſſie, u nas ieſt tak wielkie, że uczniowie rzemieślnikow nayczęściey w terminie ſwey nauki ſię zaręczaią, i wyzwoliny ſwoie razem z weſelem obchodzą, i zaraz mayſtrami zoſtaią, co wydoſkonalenie rzemioſł wcale niefaworyzuie, i daleko do tego, abyśmy uyrzeli, kiedy ktorego ucznia przechodzącego w ſwey ſztuce ſwego mayſtra, ktorego owſzem rzadko kiedy tym poſtępowaniem wyrowna, przez co u nas rzemioſła zamiaſt wydoſkonalenia, ſtopniami wczos do partactwa ſię zbliżaią, kiedy w cudzych Kraiach, przez wędrowki, i długie ſię ćwiczenie przed obſiadaniem na Mayſtroſtwie, coraz kunſzta i rzemioſła w wydoſkonaleniu bardziey poſtępuią. W oſtatnich dopiero czaſach, ktore teraźnieyſzą Epokę uprzedziły, ledwo niewſzędzie broniono małżeńſkich ſlubow żołnierzom pod pretextem, że żołnierz przez to, tak ſwoią rzeskość i ducha woiennego nadweręży, że na końcu zbabieie, i woyſko w dalekie ſtrony prowadzić nie można, aby nie ciągnęło za nim drugie woyſko kobiet. Nie ieſt tu potemu mieyſce roztrząſać, do iakiego kreſu rzeczywiſtości takowe Officyerow

rozumowania dochodzą; to ieſt pewna, że pod Słońcem bitnieyſzego woyſka nie było, od tego, które Rzym w pierwſzych wiekach Rzeczypoſpolitey na woynę wyprawiał, a każdy woiak w domu zoſtawił żonę, bo inaczey do wyprawy niebył przyięty, a także temu poſtępowaniu na popieraiących pozornych przyczynach nie zbywało; mowiono bowiem: za kogoby ſię ten bił, co nie ma żony, dzieci albo domu? Fryderyk II. muſiał bydź mocno przenikniony tą prawdą, kiedy pozwolił, aby każdy żołnierz, nawet na przeciw woli ſwego Officyera (któremu w wſzyſtkich innych ſprawach ślepe winien poſłuſzeńſtwo) mogł ſię żenić, a podobno nikt Pruſkim woyſkom waleczności odmowić ſię nie ośmieli. Trzymać ſię więc należy maxymy tak wielkiego Polityka, ktoren po niſzczącey woynie potrafił w tak prętkim czaſie utraconą ludność dopełnić w Kraiu ſwoim. Już ſię wyżey wſpomniało, że nie można ludzi na wzor bydląt w oborach zamykać; u nas tym mniey potrzeba ſię obawiać wywędrowania poſpolſtwa, im ten lud tak rolniczy, iako też przemyſłowey Klaſſy, mniey ieſt przyſpoſobiony do roſpoczęcia rafinowanego

gospodarstwa zagranicznego, która niezdolność, mniey go czyni sposobnym do obięcia nowosiedlisk w obcym kraiu, nie żeby nasz chłop w pracowitości rolnikom któregokolwiek obcego narodu ustępował, lecz iż dla swoiey niewiadomości rzadko któren iest zdolny do prowadzenia rządnego nie co obszernieyszego gospodarstwa, w ktorym nie tylko wszystkie części wygorowanego rolnictwa się znayduią, ale też rękodzielnością i handlem mogą bydź połączone. Bo choć każdy wieśniak na wykonawczego roskazy gospodarskie Parobka zdatny, przecież nie każdy tyle ma zdolności, aby sam sobą i znacznym gospodarstwem mogł zarządzać, a takich ludzi nikt teraz na kolonistow nie wzywa; co do rzemieślnikow ci po większey części dla swoiey nieumieiętności nie łatwo gdzie za granicą roboty znaydą: tak teraz w polerowanych kraiach rozmnożeni są rzemieślnicy w swych sztukach wydoskonaleni, że partacze nie łatwo gdzie umieszczenia znaydą. Gdzieby potrzeba przeszkadzać emigracyom, to iedynie od południowey strony granicy Moskiewskiey, ten ościenny Narod, który nie przestawa są-

ſiadom wydzierać puſte ſtepy, a na to ſwoie własne wyludnia Prowincye, nieopuſzcza żadnych śrzodkow, któreby mu przychodniow przywabić mogły. Sam patrzałem na to z naywiękſzym żalem iak do Zaporoża całe gromady z Polſkiey Ukrainy przychodziły, i chociaż kiedykolwiek nayokropnieyſzy polityczny i prywatny despotyzm, powinien tych zaślepionych żbiegow (których momentalne uciſki z Kraiu wypędziły) nazad do rodowitego Kraiu przywrocić, nie należy iednak dopuścić, aby ten omamiony lud, był wyſtawiony na rzeź woienną, na zarazy powietrza oryentalnego, lub żeby za iaką omyłkę i uchybienie w przepiſach ślepego poſłuſzeńſtwa, był kiimy zabity, a zatym nigdy iuż nie powrocił do tey dobrey Oyczyzny, którą z lekkomyślności opuścił.

Przy doſtateczney ludności dopiero można przedſiębrać poprawę rolnictwa i wyprowadzić z ziemi obfitſze i wybornieyſze płody, więcey i w doſkonalſzym ſtopniu materyałow wykſztalcić, a gotowiznie i rzeczom ułatwić i przyſporzyć cyrkulacye, które handlowny obrot orze-

żwiaią; a naywyższe prawodawcze i wykonawcze Rządy, tak zbawienne zamiary przez zapomogi, przez wskrzeszony i dobrze ugruntowany kredyt publiczny, przez uczczenie pracy i przemysłu, a hańbienie niedołężności i gnuśności, i tysiączne inne zarządzenia, które im poda oświecona przezorność, wprętce uskutecznią, natchnąwszy w Narod ducha pracy i przemysłu, ktoren przy skromney wstrzemięźliwości potrafi same nawet ubostwo zbogacić a pustynie w kwitnące osady zamienić.

O Srzodkach ściągaiących się do polepsenia Rolnictwa.

EKonomika Polityczna mało się zatrudniać może gospodarstwem domowym, zazwyczay bardzo mało albo żadnych niemaiąc właściwie do niey należących włości, a tam gdzie cały Narod natchnięty duchem przemysłu i pracowitości, gospodarstwo rolnicze podniesione iuż do naywyższego stopnia doskonałości, ta Ekonomika polityczna żadnychby na-

wet trzymać nie powinna pod ſwoim partykularnym rządem dobr Ekonomicznych, które w tym razie daleko lepiey mogą bydź adminiſtrowane przez przywatnych Poſſeſſorow: którym tak iak też i dziedzicznym właścicielom zazwyczay prawa lub kontraktowe ugody zabraniaią wdawać ſię w domowe rządy, i zdrowa polityka nawet niedopuſzcza, aby prawodawcze lub wykonawcze Rządy wdawały ſię, kiedy w rządzenie prywatnych działań, które należy zoſtawić przyrodzonemu porządkowi rzeczy, które nigdzie gorzey ſię nie wiodą, iak kiedy otuchą ſamomędrſtwa nadęte Rządcy iakiego despotycznego Państwa, wdzieraniem ſię aż do domowego rządu uſiłuią, ſamowładztwo aż do arbitralnego zarządzenia prywatnemi czynnościami rościągać; na ſzczęście, że tak okropney ukazności ſprzeciwia ſię u nas wolność Narodowa, przez co wprawdzie Rządom ieſt odięta moc wdawania ſię w poprawy domowego goſpodarſtwa, ale im nie ſchodzi na śrzodkach wydzwignienia zaniedbałey Ekonomiki przez dyſtynkcye i zaſzczyty, tych, którzy ſię do tego przykładaią; mogą wſkrzeſić przemyſł, i za-

chęcać do pracowitości, tak iak przez pogardę gnuśności mogą niedołężność nawet poruszyć. Wystawienie iakiego wzoru doskonałey Ekonomiki w dobrach do publiczności należących pociągnie prywatnych gospodarzow do naśladowania, a publikowanie pism ekonomicznych oświeci publiczność o tych wszystkich czynnościach, które rządne gospodarstwo wyciąga, i uwiadomi Gospodarzow o nowych wynalazkach w tey nauce odkrytych. Nie uwiadomiaią nas ci podrożnicy, którzy całą ziemię okrążaią, czy w rozległym Chińskim Państwie Akademie i szkoły ekonomiczne albo towarzystwa rolnicze się znayduią, które niewiem czyby nawet potrzebne były, w tym Cesarstwie, gdzie naywyższe Rządy z nayprzykładnieyszą pieczołowitością nad rolnictwem czuwaią; gdzie professya oracza w takim stopniu poważenia, że sam Monarcha swoią ręką przy okazałey corocznej uroczystości pług prowadzi, wczym go Mandarynowie pierwszych klas naśladuią. Musiało się w tym kraiu rolnictwo do tego kwitnącego stanu wydzwignąć, w którym go dziś widziemy, kiedy każdy wynalazca, iakiey nowy ma-

chiny

chiny ułatwiaiącey rolniczą pracę; każdy co doſzedł nowych ſpoſobow pomnożenia płodow ziemi, albo odkrył nowy gatunek nawozu, którym można przywrocić wyſiloną, lub naddać nową urodzayność gruntom, był zapewniony o zaſzczytach i nadgrodach, które go za tak pożyteczne wynalezienia czekaią. Te potwierdzone pomyślnym ſkutkiem docieczenia, nieodwłocznie powinne bydź od Wielkorządcow Ceſarzowi donieſione, ktoren one zaraz całey publiczności ogłaſzać każe, a dobroczyńca Narodu, to ieſt ſzczęśliwy wynalazca przyzwany do ſtolicy, bez względu na kondycyą iego urodzenia, zaraz w pewną klaſſę Mandarynow ieſt wpiſany, i inną rzeczywiſtą odbiera nadgrodę. Jeſt nawet powinnością każdego Gubernatora, aby każdego obywatela, któren ſię przemyślnością, pracowitością i dobrym rządem dyſtyngwuie, oſobiście ſamemu Ceſarzowi prezentował, a za to zawſze ieſt patentowanym na Mandaryna oſmey Klaſſy, i wſzyſtkich do tego doſtoieńſtwa przywiązanych prerogatyw używa. To natężone Zwierzchności i Narodu uſiłowanie, wymuſzenia z ziemi iak nayobfit-

ſzych płodow, obiaśnia nam tę taiemnicę, iakim ſpoſobem to państwo, tak przeſadną i całą Europę przewyżſzaiącą ludność wyżywić może, bo ieżeli możemy dać wiarę opiſom podrożnikow, to ſą takie wſie co do miliona duſz zawieraią, iaką ieſt ta oſada w którey Porcelanę robią. Już teraz nie ma potrzeby wyſadzać ſię na obſzerne wyprobowanie, że rolnictwo, iako ieſt pierwſzym żywiołem Narodow, tak też ieſt naygruntownieyſzą podſtawą Ekonomiki tak politycznej iako też prywatney, bo tey prawdy zaprzeczyć nie łatwo ſię kto odważy, choć by też naybardźiey miał oczy obrocone na ten świętny, blaſk któren pochodzi z kunſztowności Rękodzielni i z tych ogromnych fortun, które handel tworzy, które bogate zbiory, iak rzadko bywaią liczne, tak też nawet i mniey trwałe, ieżeli Kupiectwo nie zaſadzone na exportacyi własnych produktow; nayogromnieyſze bowiem z cudzemi towarami handle, kiedyżkolwiek mogą bydź przez przemoc, przez konkurencye i tyſiączne inne przypadkowe przyczyny zniſzczone lub wydarte, iak tego doznały, ledwo nie wſzyſtkie nad-

morſkie miaſta, począwſzy od Tyru aż do Gdańſka i Lubeku, i te ſame przyczyny potrafią naykunſztownieyſze i nayzyſkownieyſze Manufaktury, fabryki i rękodzielnie do upadku przyprowadzić, oſobliwie te, które ſzczegolnie przepychowemi robotami ſię zatrudniaią, które momentalna moda, wyniſzczyć potrafi, iak tego ſwieży przypadek znacznie do upadku nachylonych fabryk Lyońſkich pokazuie; lecz kto potrafi iakiemu Kraiowi rolnictwo zniſzczyć, gdyby też nawet na iaki czas na płody ziemſkie od poſtronnych pokupu nie było; przez tę taniość żywności, tym ſię bardziey ludność pomnaża, a zdarzaiące ſię woyny i nieurodzaie iak ſą nieoddzielne od przyrodzenia, i na przemianę w rożnych kraiach koniecznie w pewnym lat przeciągu przytrafić ſię muſzą, tak też płody ziemſkie, których pierwſzych życia potrzebnie wſzędzie i w każdym czaſie w doſtarczaiącey obfitości mieć można, nie mogą nigdy uchybić zyſkowego odbytu. Doſtatki które pochodzą z ſamego rolnictwa, nigdy wprawdzie tak ogromnych nie tworzą fortun, iakich handel, manufaktury i kopalnie, na iaki czas i niekto-

rym osobom wyiednać mogą, lecz te skromney mierności bogactwa są zazwyczay trwalsze, odmianom mniey podpadaiące, i bardziey w podzielności na całą powszechność rozciągnione, iak te błyszczące fortuny w małey liczbie rąk zostawaiące, których stałość tak przemiaiąca, iak ich źrzodła odwroceniu lub wysychaniu są podległe, i iednym słowem powiedzić można, że ten Kray naybogatszy, który więcey płodow z ziemi wydaie, a iedna z naywiększych politycznych korzyści na tym się zasadza, że rolnictwo dla zabeśpieczenia zewnętrznego nayzdatnieyszych podaie obrońcow, gdyż pracowity a do skromnego i ostrego życia przyuczony Rolnik, nayzdolnieyszy do wytrzymania wszystkich woiennych trudow, niewczasow i przymuszonych postow, i zazwyczay żołnierz z niego naypostusznieyszy rozkazom swoich Komendantow; które przymioty rzadko kiedy są ziednoczone w ludziach Klassy przemysłowey, których często wygody Mieyskie lub Dworskie, znarowiły, albo też są iuż zarażeni rozwiozłością zepsutych obyczaiow, a zatym daleko mniey sposobni do służby woysko-

wey, którą obſerwacyę prawie wſzyſcy Officyerowie ſwoim świadectwem potwierdzaią. Niechcę ſię zapędzać w wyſzperanie tych przyczyn, które mogły bydź na przeſzkodzie rolniczemu powodzeniu, że ſię w naſzym Kraiu wydobyć nie mogło z ſtanu nikczemności w którym zoſtawa, i wydzwignąć ſię do tego ſtopnia wydoſkonalenia, którego w innych doſzło Kraiach, ażeby koniec tych przyczyn na oſtatku na charakterze Narodowym ſię nie wſpierał, coby naſzey pracowitości, zabiegom i przemyſłowi nie na naywiękſzą ſławę wyſzło; bo kiedy w tych Kraiach, gdzie ſamowładne rządy często nawet induſtryą opłacać każą, pomnożone produkta podatkami obarczaią, rewizye i przetrząſania aż do domow i gruntow rozciągaią, i z wdawaniem ſię w domowe rządy, ledwo prawo własności nienaruſzaią, nie wſpominaiąc o niektorych regaliach Kraiowemu Panu zachowanych, iakiemi ſą kopalnie i nawet niektore rośliny, a przecież rolnictwo w porownaniu z naſzym w przewyżſzaiącym ieſt ſtanie, gdyż żadne z rzeczonych uciſkow naſze rolnictwo nie trapią, gdzie przy niedotyka-

nym własności prawie, Właściciel gruntu ledwie niewszystkie posiada *jura regalia*, gdzie indziey tylko Panu Kraiowemu zachowane, toć gdyby rzeczy szły za przyrodzonym porządkiem, powinno by nasze rolnictwo swym wydoskonaleniem przechodzić naybardziey kwitnące rolnictwo Anglikow, Francuzow Batawow i Niemcow. Mowmy teraz nieco otych śrzodkach, ktoreby go podzwignąć mogły.

Ustanowienie w każdey Prowincyi, choć po iedney Szkole rolniczey w dobrach Rzeczypospolitey wiele by do tego kontrybuować mogło. Wtey Ekonomiczney Akademii uczonoby całey Teoryi rolnictwa na princypiach fizycznych zasadzoney, w całey swoiey rozciągłości, tak botanicznego płodow z ziemi wyprowadzenia, iako też bydłochowu wraz z weterynaryą czy nauki leczenia bydląt; Owczarstwa, Pszczelnictwa, Leśnictwa z wszystkiemi iego naukami, z drzewem gospodarowania, i wydzielenia, iako też zasiewania i zasadzenia nowych lasow; Winnictwa czy zasadzenia i pielęgno-

wania Winokrzewiow wraz z winobraniem; Sadownictwa czy zasiewania, sadzenia, szczepienia okulizowania, i wszystkiego tego co dozor szkołek i sadow Fruktowych wyciąga; Jedwabnictwa to iest obchodzenia się z robaczkami iedwabniczemi i sadzenia dla nich drzewek morwowych; z Nauk chimicznych tyle, ile rozsądne dyrygowanie niektorych operacyi ekonomicznych wyciągać może, iak to są: piwowarstwo, gorzelnictwo, rożczenie czy moczenie włókna, palenie cegły, wapna, śmoły i Popiołow i. t. d. Stawniczowstwa czy wiadomości obchodzenia się z rybami i sposobów do ich rozmnożenia się ściągaiące; z Mechanicznych, mierniczych i budowniczych nauk tyle, ile do sporządzenia lub poprawienia gospodarskich machin i narzędziow, do zamykania stawu, wystawienia młynu wymierzenia i pomorgowania pol, i wystawienia wieyskich pobudynkow, każdy gospodarz koniecznie by wiedzieć powinien, a między innemi i tego wszystkiego co do zasiewania trawistych roślin i Formowania Kunsztownych łąk wiedzić należy. Wystawienie tych nauk sa-

memu rozmyślaniu w czczey Teoryi, nie na wiele by się przydało, gdyż niewiele iest takich Subiektow obdarzonych zdolnością aplikowania ſpekulacyi do iſtotney praktyki, dla tego ſupponować należy że taka Szkoła umieſzczona na wſi wpołożeniu, gdzie grunta, tak w ſwym przyrodzeniu rozrożnione, że wſzelkiego gatunku ziemi tam się znayduie, o co wcale nie trudno oſobliwie w okolicach nie co gorzyſtych, że przydany ma Folwark z gruntami, laſami, ogrodami, łąkami i ſtawami, choc też niewielkiey rozległości, na ktorych wſzyſtkie doświadczenia, a to z wſzelkiemi machinami, i naczyniami ktore w rożnych Kraiach do tego końca są wynalezione, czynić można, iak to są rożney wielkości i ułożenia pługi, ſochy, radła, Kultywatory, ſiewniki, brony, walce, i. t. d. zgoła aby uczniom i ciekawym goſpodarzom, to wſzyſtko praktycznym ſpoſobem pokazać można, cokolwiek tylko w rożnych okolicach umieſzczone, i na rozrożnionych czynnościach zaſadzone goſpodarſtwo naywygurowańſzego wydoſkonalenia w ſobie zawierać może.

Spodziewać ſię należy, że iak po iakim czaſie Wyzwoleńcy z takowych ſzkoł powychodzą, pewnikiem wſzędzie do Adminiſtracyi Ekonomicznych znaydą preferencyę, nad tych Ekonomow, ktorych żadna ekonomiczna umieiętność, lecz ſzczególna potrzeba pożywienia do goſpodarſkich funkcyi wraża, i ktorym dopiero Woytowie po wiedzieć muſzą, że żyto w ieſien, a owies na wiosnę ſiać należy. Dzis prawdziwie nad temi Panami, ktorzy ſami ſwoich włości adminiſtrować niemogą, ubolewać potrzeba, że nawet przy naylepſzey chęci ſtan rolniczy ſwych dobr poprawić niemogą dla trudności znalezienia do tego zdolnych ludzi.

W każdym Woiewodztwie potrzeba by choć po iedney wiosce z dobr Rzeczypoſpolitey bez zadzierzawienia na Skarb zatrzymać, i tam wprowadzić w naywyżſzym ſtopniu wydoſkonalone goſpodarſtwo, przyſtoſowane do własności gruntu, klima i okoliczności, tak żeby ta Ekonomika, wedlug tych własności zaſadzona była, na artykułach położeniu właściwych n. p. w Stepach

Ukrainſkich lub innych okolicach, gdzie ſą żytne paſże na Stadninach, do ktorych by dla poprawienia plemienia końſkiego naydzielnieyſzych Ogierow ztych kraiow ſprowadzać, gdzie ten ſzlachetny zwierz naywiekſzego ſtopnia doſkonałości doſzedł, Szwaycarſkich Hollenderſkich Krow i Bykow; w Sandomierſkie i Lubelſkie Owiec i Baranow z Barbaryi, Hiſzpanii i Anglii, według uznania lepſzości wełny i przyzwoitości dla tych zwierząt, klimatu i paſzy. Ci zacni Obywatele ktorzy Angielſkie owce w Lubelſkie ſprowadzili, prawdziwie ſtali ſię dobroczyńcami ſwego kraiu, i godne ich imiona bardziey warte ſą aby w rocznicach Narodowych z wdzięcznością wſpomnione były, iak te imiona obrotnych intrygantow, ktorych nazwiſk Dzieiopiſowie zachowuią, aby niemi potomność gorſzyli. Lud Angielſki wſzyſtkie zdrożne dziwactwa, ktore popełnił Henryk VIII. temu Krolowi odpuſzcza, za to niewypowiedziane dobrodzieyſtwo bez właſnego koſztu tego trwoniącego Monarchy kraiowi wyświadczone, że ten Krol z ſwemi abſolutnemi prożbami maiętnieyſzych Obywa-

telow nakłonił do tego, że muſieli ſprowadzać, iedni Klacze i Ogiery, drudzy Owce i Barany z Hiſzpanii i z Afryki, i temu zaſundowaniu winna Anglia ſwoie wydoſkonalone Stadniny, wełniane manufaktury i większą część ſwoich bogactw, i za to wart niewygaſley od ſwego Narodu wdzięczności. W Bracławſkim i Podolſkim powinnyby ſię koniecznie winnice udać, gdyż ten Kray w zbliżaiącey ſie do Węgier ſzerokości położony, ma gory i grunta macicom winnym bardzo przyzwoite, ale nawet ten rafinowany wybor nie ieſt koniecznie potrzebny, bo kiedy winokrzewy na piaſkowych wzgorkach w Staroſtwie Babimoſtſkim ſię udaią, toć wſzędzie ten krzew roſnąć może, aby ſię z nim przyzwoicie obchodzono; a co zaś na tę zwyczayną wymowkę (ktorą zaniedbanie winnic pokrywaią że w zimnych Kraiach nie wyłtoczy ſię tylko kwaſne i letkie wino, odpowiedzieć można, ieſt to: iż teraz z podłego gatunku Gron dobre wino robią, gdyż cała ſztuka na winobraniu, tłoczeniu, doyrzeniu gowiego fermentacyi i na niektorych inaſzych ſpoſobach z nim ſię obchodzeni

zależy. Omiiam tu rozciągleyſze rozſzerzenie nad tą materyą, ktora wcale do Ekonomiki polityczney z takiemi ſzczegołami wchodzić niepowinna; pragnąłem tylko mieć przykłady wydoſkonalonego Goſpodarſtwa, aby ie na wzory do naśladowania wyſtawić, ktorych uſtanowienie pewnikiem by znacznego nakładu wyciągało, ale też pomnożone z dobr intraty Skarbowi te koſzta ſowicie by nadgrodziły; a Stada Kraiowe pomnożonemi i poprawionemi by zoſtały przez tę łatwość nabycia ſtadnikow naylepſzego rodu; Sady i winnice by ſię nawet zagęſzczały, gdyby nabycie ſzczepow i macic winnych nie tak trudne było.

Wſzyſtkie takie plantacye, rozmnożenie drzewek fruktowych, morwowych, Winokrzewow rożnych farbierſkich aptekarſkich i mniey ieſzcze znanych roślin w naſzym goſpodarſtwie, moim zdaniem nikomu by lepiey zlecić niemożna, iak Klaſztorom oſobliwie też tym Zakonnikom co z kweſty żyią, ktorzy podoſtatkiem do krzątania ſię okoła tak zyſkowney pracy czaſu maią;

iaki morg roli dostarczaiący by był na wyżywienie i utrzymanie licznego Zgromadzenia, i uchronienia go od tey wzrok rażącey włoczęgi, ktora publiczność gorszy, i zelżywą z wszystkich miar żebraninę upoważnia; szukane w zakonnych plantacyach szczepy, drzewka, winokrzewy, rośliny, nasiona, lekarskie, farbierskie i inne botaniczne ziołka, i korzonki, pewnikiem do konwentu ściągną obfitsze dary iak naypomyślnieysza kwesta Ale ci Oycowie niemaią dosyć botanicznych wiadomości, żeby się z tym umieli obchodzić: to niech sobie wiadomego Człowieka sprowadzą albo im taki od Rządow niech będzie przydany, to ich nauczy. Ale Zakonnicy niebędą się chcieli tak pracowitą robotą zatrudniać; o! co wtym razie można im dobrym sumieniem i kwestę zakazać i nowicyaty zamknąć, choć też po Austryacku się ich z ich własnych siedlisk z gwałtownością niewyruguie; bo społeczność choć też kontraktem towarzyskiego związku iest obowiązana każdego swego wspołczłonka mieć wswoiey pieczy, wcale iednak nie iest obligowana żywić upartych

prożniakow, ktorzy ſię wniczym do wſpolney pracy mechaniczney albo przemyſłowey niechcą przykładać: pracowite pſzczoły trutniow tylko do czaſu cierpią.

Jeżeli wtym zapędzie poruſzenia wſzyſtkich ſprężym machiny polityczney do wſpoł obrotu, w ſkutkowaniu dobra politycznego, opuſzczam tu maiętne Zakony, to wcale niemyślę pokrzywdzać tych zacnych Zakonnikow wyłączeniem od naychwalebnieyſzego obowiązku wſpołſkutkowania dobra powſzechnego, zachowuię użycie ich czynności do naſtępuiącego przemyſłowego rozdziału, gdy będzie mowa o rękodzielniach.

Towarzyſtwa rolnicze ktore w rożnych Kraiach iako to w Francyi, Anglii, Niemczech, i w Włoſzech za przyiacielſkim rolniczych ſąſiadow ziednoczeniem ſtanęły, niemało dopomogły do wydoſkonalenia Goſpodarſtwa rolniczego; Nadgrody bowiem ktore te czci godne Towarzyſtwa z własnych ſkładek rozwiązaniu zadawanych problema-

tow wyznaczyły, niemało nowych wynalazkow w rożnych częściach ekonomicznych rolnictwu ſprokurowały. Kommunikacye doſtrzezeń nietylko ſame te zgromadzenia, ale też całą publicność oświecaią; chlubna nawet własna miłość popiſowania ſię na poſiedzeniach ſwoią Ekonomiką niemało odłogowych gruntow dziczyznie wydarła i w urodzayne role przemieniła, tak iak wiele innych zyſkownychwynalazkow w goſpodarſtwo wprowadziła; wznieconą bowiem emulacya wſzyſtkie ludzkie czynności wydoſkonalać zwykła. Gdyby też można u nas do takich związkow zachęcić, i pokoiarzyć takie rolnicze Towarzyſtwa; lecz nieieſt tu mieyſce do wyłuſzczenia tych uſtaw, ktore takim rolniczym Akademiom za zaſadę ſłużyć mogą. Jeżeliby gorliwość o pomnożenie dobra Kraiowego, przez wydoſkonalenie rolnictwa, pociągnęło iaką liczbę zacnych Ekonomiſtow, do ſormowania takiego Towarzyſtwa, od oświeconey ich przezorności niemożna oczekiwać tylko takie przepiſy, ktore ich ekonomiczne działania na wzor do naśladowania publiczności wyſtawią, a pobudka zaſłu-

giwania na zaſzczyt względow, lub przyięcie do takiey Akademii, pociągnie wielu rolnikow do dyſtyngowania ſię, w ſwoich ekonomicznych przedſięwzięciach, co na wielką korzyść kraiową wynidzie, kiedy przez to, rolnictwo do coraz lepſzego ſtanu będzie wynieſione. Dla pomnożenia publicznego dobra można ruſzyć wſzyſtkich ſpoſobow, gdyby ie też nawet nie z nayczyſtſzego zrzodła n. p. prożney chluby czerpać przyſzło; niech tylko każda chwalebna czynność, każde uſiłowanie, ściągaiące ſię do iakiego pomnożenia ſzczęśliwości ludzkiey, znaydzie iakie pochwały i publiczne zaſzczyty, to takie działania wſzędzie ſię zagęſzczą. Naſionko rozumney ambicyi albo prożney chluby, ktore w wſzyſtkich ſercach ludzkich w mnieyſzey lub większey wielości ſię znayduie, ieſt daleko ſkuteczniey ſze do rozruchania czynności, iak przymuſowe nakazy. Od tego czaſu, iak w Francyi, Anglii, Niemczech poczęto w Zurnalach ogłaſzać z pochwałami wſzyſtkie chwalebne działania, takowe czyny mocno ſię pomnożyły. Tu ſzczegolnie ieſt rzecz o dzwignieniu rolnictwa,

ctwa, nietylko przez ſame zaſzczyty i honory, ale też i przez nadanie rzeczywiſtych korzyści tym co ſię z ſkuteczną usilnością do tego przykładaią, ktoreby między innemi dyſtynkcyami i na tych krotko zebranych awantażach zaſadzać ſię mogły: Aby nikt do zadzierzawienia dobr Rzeczypoſpolitey niebył dopuſzczony, ktoren by iuż niedał dowody dobrego goſpodarſtwa, zaczym przed dopuſzczeniem konkurentow do Kontraktu należałoby wprzody nietylko ich wyexaminować z wiadomości ekonomicznych i opinii ktorą o powinnościach gromad i poddanych maią, czyli te nie ſą przeciwne ſentymentom ludzkości i pomnożeniu zaludnienia, ale też przeluſtrować potrzeba ich dotąd prowadzone goſpodarſtwo czyli ieſt w zraſtaiącym polepſzeniu, czy w niſzczącym i do upadku dążącym ſtanie, gdyż to nieomylna ieſt prawda, iż właściciel na dzierzawie dobrego goſpodarza, oſiadłoście i płody ziemſkie mnożącego, zawſze zyſkuie choć by też dobra naytaniey puſzczone były, tak iak na niſzczącey ekonomice iakiego zdziercy, lub niedołężnika zawſze tra-

ci. Niech n. p. wieś czyniąca około 10,000. puſzczona będzie pierwſzemu za 8,000. po kilkuletniey tenucie wyidzie z rąk iego czyniąca naymniey 15,000. tak iak wielkim będzie ſzczęściem ieżeli ią drugi z 8,000 intraty odda, choćby też był po 12,000. płacił. Czyż to nadgrodzi ſpuſtoſzenia poczynione, ieżeli to ieſzcze aż dowyniſzczenia i rozpędzenia gromady ſię rozciągało? Dla dobrego zagoſpodarowania bardzo długiego czaſu potrzeba, zaczym należy przeciąg dzierzawy, aż do kilkunaſtu lat rozciągnąć, z tym iednak warunkiem, że bez pokazanych popraw ekonomicznych w dobywaniu, zabudowaniu lub nowoſiedlinach poczynionych, przy expiracyi każdego triennium taka włość może bydź odebrana, gdy zaś naymnieyſze ſpuſtoſzenie lub zaniedbanie ieſt doſtrzeżone, tedy w każdym czaſie może bydź Poſſeſſor rugowany, a to prawo należałoby nawet do wſzyſtkich prywatnych dzierzaw rozciągać, z tym też na ſtronę Dzierzawcow obwarowaniem, aby im wſzyſtkie łożone wydatki na poprawy gruntowe koniecznie powroconemi były,

kiedy ich ekonomiczna potrzeba dowiedziona, i wyniknione skutki odpowiadaią poprzednie wyrachowanym zyskom.

Należałoby także żeby żadne dobra, inaczey nie zdawano ani odbierano, iak w przytomności iakich wyznaczonych na to Officyalistow, którzyby mogli sądzić o melioracyi czyli desolacyi poczynioney, aby procz zwykłego kwitu można ieszcze opatrzyć wystawaiącego Possessora, któren stan gospodarstwa polepszył, zaświadczeniem w którymby wyszczególnione były wszystkie poprawy w rolnictwie, zabudowaniu i. t. d. poczynione, a takie świadectwo powinnoby bydź potwierdzone od Kommissyi Porządkowey swego Powiatu, za pokazaniem Inwentarzow przy odbieraniu iako też oddawaniu spisanych, które na pierwszy rzut oka okazać mogą rożność stanu dobr, i czy poczynione polepszenia wartaią tak poważnego zaświadczenia, za którego ukazaniem tak dobry Ekonomista, ma bydź przez preferencye dopuszczony do kupna czy zadzierzawienia dobr Rzeczypospolitey; a kiedy wtrakcie

swoiey dzierżawy przez pomnożoną ludność, nowo dobyte role, nawozami uprawione pola, zarybnione stawy, i tym podobne poprawy Ekonomiczne, powiększył dochody, iuż przy expiracyi Kontraktu nie powinien bydź oddalony od Possessyi, kiedy się podeymuie wypłacać nowo wyprowadzoną intratę: iednakowo z tych wszystkich dochodow przez Dzierzawcę utworzonych nienależałoby się iak połowę na Skarb rachować, resztę zaś na nadgrodę i dalsze zachęcenie samemu obrotnemu wynalazcy do użycia zostawić.

Puszczenie dobr przez licytacye choć może wprawdzie naywięcey przyniesie doczesney intraty, ale ieżeli ią z czasem nie zmnieyszy, zapewne iey też nie przyczyni, a iest wielkim właścicielow, a naybardziey Rzeczypospolitey interesem, żeby się gospodarstwo polepszyło i dochodow przybywało, czemu peryodyczna licytacya naybardziey przeszkadza; bo komuż by się chciało podeymować tak pracowitego krzątania, które przy expiracyi mnostwo konkurrentow przywabi, którzy dla tego samego rządnych gospo-

darzow zwykli podkupować, że bez pracy kwitnące gospodarstwo zastaną, co wielka poneta tak dla gnuśnych niedołężnikow, iako też dla łakomych chciwcow, którzy na wzor piiawek mieszkańcow i grunta zarowno wyssiaią, a kiedy iuż znikąd nic więcey ciągnąć nie mogą, na ten czas tenuty rzucaią. Poneta momentalnego zysku może do tego kresu zaślepić partykularnego właściciela, że na własne swoie, i na potomności swoiey uszkodzenie, oddaie na czas dobra swoie w drapieżne ręce iakiego niszczyciela: Ekonomika zaś polityczna będąc wieczno trwałą, iak Kray i Naród którego gospodarstwem zarządza, powinna też się rządzić prawidłami, nieprzerwaną pomyślność i coraz przybywaiący wzrost dostatkow w zamiarze maiącemi, a nie może bez popełnienia występku nieroztropnego marnotrawienia maiątku Narodowego, łakomić się na naywiększe doczesne zyski, ieżeliby te przyszłym dochodom były szkodliwe, albo sprzeciwiały się wczym szczęśliwości publiczney. W przedawaniu nawet dobr publicznych, nie iest rzecz obojętna komu się dostaną; poruynowane miasta i

popuſtoſzone Krolewſzczyzny mogą nas nauczać, z iaką oſtrożnością w tym poruczaniu rządow nad takiemi dobrami poſtępować należy, aby zapeśpieczyć mieſzkańcow przeciw wſzelkim uciſkom, któreby ich z ſzkodą Rzeczypoſpolitey wyniſzczyć i rozpędzić mogły.

Gorliwość o dobro Kraiu, iuż tyle razy unoſiła mnie do przeſtąpienia granic, które określaią ogolność opiſow Ekonomiki polityczney; to żądanie powſzechnego uſzczęśliwienia, zapędza mnie na nowo do wyboczenia ku opiſom domowego goſpodarſtwa, dla wyſtawienia tey powſzechney pomyślności, która z ogolnego zbioru tych partykularnych goſpodarſtw rolniczych dla Kraiu wyniknie, gdyby w ſzczegulności rolnictwo każdey włości do pewnego ſtopnia było wydoſkonalone.

Wyſtawuię ſobie iednę z tych wioſek na gruntach mniey płodnych oſadzoną, gdzie widok płonnych odłogow, puſtek, i nikczemnego zabudowania wzrok razi, a nędza mięſzkańcow litość wzbudza; niechże ſzczęśliwym zdarzeniem ta oſa-

da dostanie się w ręce zamożnego, w wszystkich wiadomościach Ekonomicznych biegłego, i czynnego Pana, któren na wydzwignienie gospodarstwa ani pracy, ani kosztu nie żałuie, a wystawmy sobie ten kwitnący stan tey włości, w którey ią wprętce uyrzemy. Zaczniymy nasamprzod od zapomożenia gromady, która niech ma n. p. 20. Gospodarzow, ci pewnikiem maią role rozdrobnione po wszystkiey rozległości rozpryśnione, tak iak ie przypadkowy kaprys którego chłopa z zepsuciem lasu w pośrzod rożnych zarośli pozostałych, wydobył, na przemiany uprawiał (NB. bez nawozu, bo tego iak nie było, tak go też nie miał czym wozić) ugòrował, i znowu na las zapuszczał, wydzielmy nasamprzod po pewnym wymiarze roli proporcyonowanym do zamożności, do dostarczaiącego wyżywienia ludzi i bydła, i do nałożonych powinności w iak naybliższey przyległości każdey osady; zagarnione w te łany zarośle, potrzeba dworskim kosztem wykarczować, i w pierwszym roku potrzeba się dołożyć: aby wszystko należycie było poobsiewane, suponuie się że iuż ci wieśniacy opatrzeni w dostate-

czną liczbę roboczego bydła, teraz należy ieszcze zapomodz każdego w taką liczbę krow, trzody, chlewney i kozy &c. ile dostatek paszy i karmy wyżywić dozwala. Ponieważ między bydlętami żadnego rodzaiu pożyteczniey szego dla gospodarza, dla rękodzielni, a zatym i dla Kraiu nie masz, nad owce, które samym przeyściem swoim grunta sprawiaią i płodniey szemi czynią, więc radziłbym opatrzyć dziesiątkiem owiec każdego chłopa, ieżeli położenie i rodzay gruntu temu owcochowu nie iest przeciwne. (6) Wcale nie iestem tak szczodry, abym to wszystko szczerą darowizną miał porozdawać, a tym mniey ośmieliłbym się bydź tak hoynym szafarzem cudzego maiątku, zwłaszcza ze nic tak ludzi nie psuie jak darowizny, tak jak nic nad iałmużny lenistwu bardziey nie sprzyia. Niech każdy poddany dopoty od każdey krowy po ćwiartowce masła i po kilka sztuk sera oddaie, dopoki ich wartość nie zapłaci, od owiec zaś nim się w tym uiści, niech do dworu odda iedną strzygę wełny; ta danina wznieci w nim staranność natężoną do uwolnienia się od tego podatku, wszak mu się w zysku zo-

ſtawuie iedna ſtrzyż, doy i przychowek, a to iedne runo ktorego naymnieyſza wartość, więcey iak złoty uczyni, ieſt taka prowizya, ktora kilkanaście procentu od kapitału uczyni. Że do takiego ſtada potrzeba baranow, że dla tego aby paſanie nie mitrężyło oſobnych paſtuſzkow, należy ſię chować gromadzkiego owcarza, tego ſię łatwo domyślić; czy zaś ten owcarz ma ſiedzieć na zagrodzie przez gromadę obrobioną i opłaconą, czyli mu każdy z oſobna paſterne ma płacić to do mieyſcowego rozrządzenia należy, w ktore ſzczeguły dla uniknienia rozwlekłości wchodzić nie mogę, ktorych ſię iuż więcey namnożyło, iakby ſprawiedliwa furowość krytyki przebaczyć mogła, a do tego muſzę dla wydoſkonalenia ledwie nie romanſowego dzieła, ieſzcze moim wieśniakom choć po kilka pni pſzczoł ponadawać; te ule muſzą bydź w wſpolnym pſzczelniku przez Paſiecznika opatrywane, dopoki wieśniacy nie nabędą doſtateczney wiadomości, pſzczołochowu. Z wyżey namienionych ekonomicznych zamiarow maiących za cel korzyſtne zyſki nie zaś ſtraty, łatwo ſię domyślić można, że i ta zapomoga nie darowizną nadaną bydź

powinna, lecz że ſię zachowa na rzecz fundatora pewną opłatę bądź w iakiey cząſtce miodu, woſku, albo gotowiznie, dopoki kapitał wydany nie będzie powrocony, a dla pomnożenia trwałych dochodow można ieſzcze i po wypłaceniu wydanych pieniędzy nałożyć oczkowe na te pſzczoły, tak iak ſpaśne na bydło i owce. Niech też opłacka będzie iak naylekſza, to przez liczną mnogość tych danin, znacznie ſię powiękſzy intratę; iakiegoż dopiero podwyżſzenia w propinacyi ſpodziewać ſię można, kiedy chłop maiętny więcey konſumować będzie? Jeſzcze nie tu koniec wſzyſtkich politycznych operacyi tey wieyſkiey monarchii, potrzeba ieſzcze według okoliczności i pod ręką znayduiących ſię materyałow powyuczać mieſzkańcow tych przemyſłowych robot, które by ich zimowym czaſem zyſkownie zatrudnić, a od zgnuśnienia zachować mogły; niech to będzie tkactwo, ſtalmaſtwo i kołodzieyſtwo, ſzczegolnie do robienia wieyſkich narzędziow i ſprzętow ſię rozciągaiące; palenie węgli, popiołow, ſmoły, robienie koſzow, opałek i tym podobnych rzeczy, które wieśniakow w rzeſką zrę-

czność wprawuią, rozum zaoſtrzą i przemyślność wſkrzeſzą, tak że nawet rolnicze roboty z daleko większą zręcznością i poſpiechem od ludzi wprawnych w rożne obroty wykonane bywaią. Własny interes pilnego doglądania rozlicznieyſzych podmiotow goſpodarſtwa, formuie ludzi rządnych, obrotnych i do wſzyſtkiego zdatnych, tak iak przy iednoſtayney grubey pracy rozum tępieie, i do nikczemności bydlęcey ſię nachyla, a kiedy i te prace przez zimową przerwę ſą zaſtanowione, to rolnik niemaiący żadnego bodzca, którenby go rozruchał, opuſzcza ſię aż do naygnuśnieyſzey niedołężności, i w beztroſkowey nieczułości z nayſzkodliwſzym kości na gorącym piecu rozparzeniem, ſzacowne całey wſpołeczności zdrowie ſwoie niſzczy.

Niewſpominam tu zaſadzenie ſzczepow, choć ſad ieſt iednym z nayiſtotnieyſzych goſpodarſtwa Artykułem; omiiam nawet zaſiewanie Koniczu, Luzerny, Eſparcety, Soczowki czy Wyki Kanadyiſkiey Raygras i innych trawnych roślin na formowanie Łąk kunſzto-

wnych; opuścić zaś niemogę iedney z nayszacownieyszych roślin którą nas Ameryka obdarzyła, którey przewyższaiąca pożyteczność tym ieszcze nad innemi płodami ziemi gorsze, że na żadne gradobicie i rozliczne przyczyny nieurodzaiu nie wystawiona; sadzenie więc Ziemniakow, tym w gospodarstwie potrzebnieysze, że przy ich dostatecznym rozmnożeniu, przy naywiększey nawet ludności, głodu się nigdy niepotrzeba obawiac, gdyż zbiorem z iednego morgu roli można iedną z naylicznieyszych wieśniackiey familii wraz z całym dobytkiem cały rok wyżywić, bo na pomierny urodzay, morg dobrze sprawny, i uprawney roli wyda przeszło 200 korcy Ziemniakow; szczęśliwa płodność! która podaie sposoby, do utrzymania wielkiey ludności, na małey nawet rozległości ziemi, i zabespieczenia się na zawsze, od nayokropnieyszey Klęski, która plemie ludzkie trapić może, to iest głodu; lecz szczegolnie ieden mi tylko iest wiadomy rodzay tych legominnych korzonkow, któren tak obfity w reprodukcyi: inne gatunki mi znane nie dochodzą tey płodności.

Jeżeli gospodarny właściciel rozciąga swą staranność, do wieśniackiego swoich poddanych gospodarstwa, które go tylko pośredniczym sposobem dotyka, iak go dopiero niema interesowac własna dworska Ekonomika, na którey powodzeniu, tak własne iego iako też potomstwa i następcow substancya, dobre mienie i uszczęśliwienie się zasadza; z tego powodu dobry Ekonomista, prędzey się nie uspokoi ani spoczynku sobie pozwoli, dopoki wszystkie Artykuły naywydoskonaleńszego gospodarstwa, nie wprowadzi, zbożne zasiewy, kunsztowne łąki, ogrodowe, sadowe, chmielowe i. t. d. plantacye wybornych rodzaiow, bydłochowy, pszczelniki, zarybienie nawet naymnieyszey sadzawki, zabudowanie, opasanie i zamykanie pol, łąk i lasow żywemi płotami, zgoła iego usiłowania do tego dążyć maią, aby naymnieyszy kawałek tey płaszczyzny ziemi, która do niego należy niezostawała nieużytą. (7) Tu pewnikiem nie ieden się z obruszeniem zapyta, zkąd naprędce zaraz, tyle dostać nawozow, aby Piaski, płonizny i tak nazwane dąbrowy po-

maścić i do uradzayności przyſpoſobić? Na to by iſtotnie ciężko było odpowiedzieć, gdyby wnaturze procz obornikow, żadnych innych niebyło nawozow, lecz kiedy doświadczenie dowiodło, że zmieſzaniny rożnych gatunkow przeciwnych właſności, zoſobna nieurodzayney ziemi, można płodną ziemię zrobić, a dobroczynna Opatrzność takie przyprawy w obfitości wſzędzie prawie porozrzucała, gdyż nie wiele ieſt takich Okolic, gdzie by ſię w mnieyſzey lub większey głębokości, niemiał znaydować Margiel, Kredawacizna, Wapno, Gips, Jeł, Glina, Torf Szlamarſki i inne ſpławiſka które płoniznom daleko trwalſzą od obornych nawozow ſprawić mogą urodzayność, toć nie chodzi tylko o wiadomość ich poznawania, o pracę dobywania i rozmiotania onych po płonnych odłogach. Mogła pracowitość ludzka, na okrycie litych ſkał Maltańſkich ziemie przez Morze z Sycylii ſprowadzić, za coż temi w Polſzcze od natury przygotowanemi przyprawami niemożna ziemi namaścić? *Querite & invenietis.* Potrafiła nieſpracowana przemyślność Hollendrow Morzu i Rzekom

wydrzeć piaſki i ſapy, a ztych roſkoſzne zrobić ſiedliſko; Genuenczycy i Szwaycarowie na niedoſtępnych powozom ſkałach, ſieią, dokąd naplecach ziemię podonoſili; przed łat trzydzieſtu pod Dreznem były ieſzcze obſzerne, wydmuchowe piaſki, których wyprowadzone z miaſta błota, i inne nawozy w pożyteczne ſady przyiemne i płodne ogrody obrociły; za coż ſię mamy dać wyprzedzić tym Narodom, których ſubſyſtencya bardziey na przemyſłowych iak rolniczych zachodach zaſadzona, kiedy rolnictwo naſzym ieſt iſtotnym żywiołem? Właściciele Kraiu Polſkiego, przezacni Ziemianie, wydrzycie dziczyznie reſztę puſtyń, uprawcie i namaśćcie waſze grunta, aby obfite wydawały płody, okryicie waſze pola licznemi ſtadami rozmaitego bydła, zabuduycie wſie i miaſta i utrzymuycie wnich iak naywiękſze zaludnienie, nieżałuycie na to żadnych trudow ani koſztow, bo te w prętce z zyſkiem ſię powrocą, i ieſzcze na wſzyſtkie wieki trwałe zprokuruią dochody, gdyż żaden Bankier, żaden nawet Marnotrawca tak gorne nieprzyrzecze prowizye, iak rolnictwo

z rozumnie łozonych kapitałow wypłaca; a tu naybespieczniey ſą ulokowane, bo nigdy nieprzepadną. Nietylko partykularna waſza pomyślność i dobre mienie od powodzenia rolnictwa zawiſło, ale też ſzczęśliwość Oyczyzny, ktorey ieſteście Zaſtępcami, Prawodawcami, i Obrońcami, na tym zawiſła: niech tylko do tego kwitnącego ſtanu doydzie rolnictwo, a Polſka będąc maiętną i zaludnioną wprętce poſtronnym wcale inną wyſtawi poſtać; będzie mogła wyſtawić liczne woyſka, obronne twierdze, i ſobie u całey Europy ziednać to poważanie, które tak wielkiemu Kroleſtwu ſię przynależy, a honor Narodu tak iak ſzczęśliwość publiczna ieſt iedyny cel życzeń każdego Patryoty.

Kopalnie.

Niewchodząc w daremne ſzperanie, wiele wprzeſzłych wiekach, kopanie Kruſzczow i ſoli, Olbora od tych kopalni, albo Solowarſtwo, Krolom i Skarbowi Rzeczypolpolitey dochodow przynoſic mogły, z tey maſy mnogo-

ści

ści kopalni które za naszych czasow dobywano, Skarb publiczny żadney iuż niemiał intraty, a po utraconych Salisfodynach prawie wszystkie te kopalnie, które ieszcze dobywano zostaiąc w rękach prywatnych mieyscowych Possessorow, albo zkoiarzonych górniczych Towarzystw, zaczym też niewielki maią związek z Kameralnym zarządzeniem. Nayznacznieyszy w tym Artykuł zasadza się na rudzie, którą w licznych kuźnicach topią, i na żelazo fryszuią i kuią, z tych kuźnic żadne nie zostawały dotąd pod rządem Administracyi Skarbowey, procz tych co teraz dopiero, w tych dobrach Biskupstwa Krakowskiego, w których cała Ekonomika na Kuźniactwie zasadzona, na Skarb odebrano; ale że tak te Skarbowe iako też prywatne kuźnice, w bardzo szacownych pismach dostatecznie są opisane, z wytknięciem tych wszystkich poprawy, i nowych fabrykatow które wprowadzić należy, około których też iuż z wielką przykładnością pracuią; więc dalsze opisy można zawiesić do tey epoki, iak rzeczone przedsięwzięcia dopełnionemi zostaną.

Wtey mało ieſzcze znaney materyi gorniczey, też ieſzcze niewiele, co dokładnego z nieiaką pewnością powiedzieć można, dopoki rozpoczęte dochodzenia Kommiſſarzow Porządkowych, natury gor ſwoich reſpektiwe Powiatow te materye nieobiaſnią, zkąd oczekiwać należy pocieſzne zapewnienie, że Litewſkie, Podolſkie i Wołynſkie gory oſobliwie też w okolicy Krzemieńca, coś więcey w ſobie zawieraią, iak wapienne, gipſowe, granitowe lub kwarcowe ſkały, albo ugrowate i kredowate ziemie, i nie ſą od natury upośledzone od tych gor, które w Generale Korczyńſkim, tak bogate wydaią kruſzce; czy z tych luſtracyi wyniknie, że zatopione gory Olkuſkie, niegdyś tak ſławne z mnogości wydanego ſrebra, ołowiu, tak litego, iako też na Gleytę kalcynowanego, oſobliwie zas galmanu, którego wielka exportacya niedawno ieſzcze tak zyſkowny dla Polſkiego handlu formował Artykuł, wartaią tego aby z nich wodne zalewy wyprowadzono; czy zaś w obwodowey bliſkości znaydzie ſię doſtateczny ſpadek, aby wybitą w głębiey podziemną Galleryą,

po górniczemu sztolą zwaną rzeczone gory osuszyć będzie można? czyli też tę wodę machinami osobliwie tą ogniową machiną, którey para wrzącey wody tyle ruchu dodaie wyrownaiącego całey dzielności trzydziestu koni wypompować przyidzie? to należy zostawić do dalszych decyduiących wyrokow, które iak się należy spodziewać pewnikiem *affirmative* wypadną; bo na Ekonomicznym sumnieniu znieść tego niemożna, żeby iaka rzecz korzyść przynosząca mogła bydź zostawiona w martwym nieużyciu, gdyby też więcey na tym zyskać nieprzyszło, iak pomnożenie ludności przez ściągnienie do kraiu Gornikow, Szmelcerzow i innych rzemieślnikow Mechanicznych i Chimicznych kunsztow, i rozrzeżwienia przemyślnych obrotow narodowych, gdyż nastręczone zarobki, tak potężną są pobudką, że nawet naygnuśnieysze pospolstwo poruszy i i z tey śpiączki, wktorą go lenistwo pogrąża, ocuci. Zywy przykład tey prawdy wystawuie górnicza okolica Kielc, w którey przed kilkunastu lat żadney inney ruchawości widać nie było, procz tey, którą wyciągaią szczupłe

krzątania około mało znaczącego rolnictwa, na piaſzczyſtych krzemionkach powiękſzey części zaſadzonego. Wſzyſtkie czynnoście ſię rozrzeźwiły wtey ſtronie, iak tylko za przykładną pieczołowitością, o pomnożenie pomyślności kraiowey zawſze troſkliwego, dobrego Krola, otworzono w Miedzianey Gorze od dawnego iuż czaſu opuſzczone ſzyby. Nietylko w ſamych gorach i ſzmelcowniach widzieć można wielką liczbę Rodakow i cudzoziemcow krzątanie, lecz też cała okolica w grzebaniach gor okolicznych, w kſztałceniu i dowożeniu budowlnych materyałow i. t. d. zdaie ſię bydź w ruchawości poruſzona, tak dalece, że nawet dzieci poganiactwem, wybieraniem, tłuczeniem i płokaniem kruſzcow zyſkownym ſpoſobem ſię bawią. Bardzo mało ieſt takich kopackich i topniczych działan, którychby wtey gorniczey osadzie przemyſł i czynne krzątanie Dyrektora niewprowadziło; z nowo wynalezioney kompozycyi Spiżu leią dzwony, mozdzierze małe Armatki &c. warzy ſię Witryol i Ałun, a nieſpracowany w docieczeniach nowych wynalazkow Jmć. Pan Baron

Sołdenhof, doszedł nieznany dotąd sposob fabrykowania gatunku Gleyty z nieużytecznych na nic mieszanin kruszcowych, która na wyszklenie naczyń glinianych naydoskonalszą podaie polewę, a przeto oszczędzi Garncarzom niemało drogiego czasu, którego na kalcynowanie (bardzo zdrowiu szkodliwe) i wytarcie rożnych kruszcowych materyałow trwonić muszą, co ułatwi i pomnoży tę iedyną exportacyą rękodzielnych rzeczy, iakiemi są ganczarzow okolicy Cmielowa towary, które z naszego Kraiu w rożne strony i nawet aż do Afrykańskich brzegow wyprowadzone bywaią. Ta fabryka dla swoiey pożyteczności warta, aby wszelkiemi siłami była wspartą, osobliwie aby była w stanie założenia Hamerni, do wykucia miedzi na rożne naczynia osobliwie też na fabrykowanie kuponow dla Mennicy na miedzianą monetę, na ciągnienie drotu i. t. d.

Pomimo tych pożytkow, które Kray ma i mieć może, z dobywania rożnych kopalni, przody wszystkiego należałoby wszystkich usiłowań zażywać do kusze-

nia ſię o znalezienie ſoli, bez ktòrey iako rzeczy pierwſzey potrzeby żadnym ſpoſobem obeyść ſię nie można. Między przedſięwzięciami znakomitemi do tego dążącemi celu (nie rachuię w to te grzebaniny powierzchowne, któremi na poſzlakę iakiey ſłoności pod wierzchnią pokrywą z emi w tylu mieyſcach chciano litą ſolną ſkałę dobyć) ieſt ta koſztowna kopanina, ktòrą w okolicy Krakowa pod Krzeſławicami koſztem także dobroczynnego Króla, wſzyſtko na dobro publiczne poświęcaiącego, była przedſięwzięta; poſtawa tych Szybow wzięta w dyrekcyi ciągu tego ogromnego opłazu Solnego, ktòren w całym przeciągu od Czarnego Morza, aż do Wieliczki w licznych mieyſcach oznaki ſwoiey exyſtencyi wyiawia, coż kiedy na nieſzczęście gwałtowne wodne zalewy niedopuſzczały przebicia tey grubey warſztwy ziemi i opoki, ktòra ten Skarb pokrywa? Życzyć należy, ażeby ta Patryotyczna Kompania, ktòra pod Rączkami w Chęcińſkim, na Sol kopie, dopięła tak zbawiennego celu, któremu nawiiaiące ſię gatunki ziemi kamieni i rożne oznaki ſpławiſk morſkich wielkie podobieńſtwo maiących z temi kopalniami, po

Salisfodynach ſię znayduiącemi, wcale nie zdaią ſię ſprzeciwiać, choć też znacznieyſze oddalenie od Wieliczki i Bochni oſłabia nieco te ſpodziewaną pewność, którą w zakrytey przed oczami ludzkiemi materyi przez Analogią konkluduiąc ſpodziewać ſię można. Znaczniey ku Bochni zbliżona ieſt kopanina zwana Straſzniowſka, w Wiślickim pod wſią Gumiennicami rozpoczęta, wproſt od rzeczonego Miaſta ledwo o ſiedm mil oddalona, i w proſtości tey ſamey linii położona, która dyrekcyą wiadomego ciągu od wſchodu południowego ławy ſolney od Wieliczki, załomkiem ku Bochni na Pułnoc zwraca. Gora Straſzniowſka pod ſzerokością Geograficzną 50° 48° a w długości od Merydyanu Warſzawſkiego mało co uſunięta, około ſta ſążni, nad horyzontem tey Stolicy wyniesiona w ułożeniu warſztw kopalnianych, tak wſtłoczoney do rożney gęſtości tey ziemi, którą Solarze Hałdą nazywaią, i która bezodmienie w całey głębokości iednoſtaynie ſię nawia, iako też rozmaitych materyi do rożnego ſtopnia twardości zkamieniałey, zgoła Gips, Selenit, Kis, rożne krzyſztaliza-

cye, Bitumina i wſzyſtkie materye rożnemi Solami mineralizowane, które tylko litą oczkowatą Sol poprzedać lub iey towarzyſzyć zwykły, tu ſię znayduią; a ziednoczone te wſzyſtkie oznaki, które tylko z nieiaką niezawadnością exyſtencyą ſolney ſkały zapewnić mogą, w tak ſzczęśliwey ſą pozycyi, gdzie w ſtuſążniowey głębokości ieſzcze żadne wody nie przeſzkadzaią, a ukazuiąca ſię coraz większa ſuchość nie każe ſię obawiać tych zalewow, w dalszym Szybu opuſzczeniu. Lecz kiedy żadne ludzkie przewidzenie wyznaczyć nie zdoła wymiaru reſzty tey warsztwy, która ten ſzukany Skarb ukrywa, ſłuſznie należy ſię obawiać, aby nayżywſza gorliwość patryotycznego fundatora w prokurowaniu ſwoiey Oyczyźnie tak pożądaney potrzeby poniewolnie nie oſtygła, zwłaſzcza, że kunſztowne machiny, trąby i ogniociągi, dla wyprowadzenia zaduchu ſą nie mało koſztowne, z iakimże dopiero co raz większym pomnożeniem Wind i Kołowrotow, tak końſkich iako i ręcznych, przychodzi teraz z takiey piętrami przedzieloney głębi, z wielką trudnością wyſtrzelane od litego Calcu

gruzy do gory wyciągać? do których roboczych kosztow przyłączywszy wartość prochu, światła i inne potoczne wydatki, iuż ledwo każdy kubeł ziemi wyrownywaiącą wagą pieniędzy wywindować przychodzi; lecz pomimo przesadności tego wyrazu takie przedsiewzięcie nayznakomitszy maiątek nadwerężyć może. Zyskowna korzyść którą szczęśliwe uskutecznienie takiego dzieła, na cały Kray ściągnie, iest nader interessuiąca całą publiczność, ąby w dokonaniu tak chwalebnego przedsięwzięcia Jmć Pan Hrabia Tarnowski, wszystkiemi siłami z strony Naywyższey Zwierzchności i Narodu był wsparty, gdyby się też nawet miało uchybić zamierzonego celu w znalezieniu Oczkowatey Soli, to za zbliżeniem się do pierwiastkowego Calcu koniecznie natrafić się musi na skład inney natury bogatych kruszcow, których przyrodzone uciążenie w tey przedziałowey płaszczyźnie między niewzruszoną początkową, i od potopow napławioną materyą złożyło; wreszcie nie tylko dla samey ciekawości, ale też dla rzeczywistych ztąd mogących wynikać pożytkow iest rzecz bardzo interessuią-

ca, aby ſię nieco poznać z głębſzemi wnętrznościami naſzey ziemi, do czego rzadkoby gdzie znaleść ſzczęśliwſzego mieyſca, iak to, gdzie ſię żadnych zalewów obawiać nie potrzeba.

Za pilnym przeluſtrowaniem naſzey Ziemi pewnikiem odkryie ſię więcey źrzodeł ſłonych, nad te, które nam dotąd wiadome, których ſłoność tak ieſt ſzczupła, że bez gradyerowania, wywarzenia nie ſą warte, a rzadko podobno gdzie ſię znaydzie przy zakładaniu iakiego ſolowarſtwa, w Entreprenorach tak oświecona w tych wiadomościach umieiętność przyłączona do tak ogromnych Kapitałow, ktoremi Jmć Pan Graf Beuſt pod Buſkiem tak piękną i pożyteczną wyſtawił fabrykę. Opatrzna natura w niczym Kray naſz nieupośledziła; mało ieſt gatunkow ſoli, któremiby w rożnych mieyſcach ziemie i opoki zaſycone nie były; Łupnik Ałunowy i węgle Ziemne tą ſolą przeniknione, kiſſy i iełki witryoliczne czekaią tylko wyługowania i krzyſztalizowania, tak iako od Natury ſaletrą obdarzone, albo od ſztuki do tey ſaletrzyſtości przyſpoſobione ziemie pomnożenia Maydanow oczekuią. Siarka w rożnych miey-

ſcach, tak w Markaſitach, krzyſztalizacyach i Kiſſach, iako też w innych kopalnianych materyałach podoſtatkiem ſię znayduie, a tak z rzeczonych Minerałow, iako też z opoki ſiarką przekrapianey z wielką łatwością tę palną do robienia prochu i rozlicznych fabrykat tak potrzebną materyę wyſmażyć można.

W ſpomnionych wyżey okolicach Olkuſza, i Miedzianey Gory prawie wſzyſtkie metalowe i pułmetalowe kruſzce (procz Złota Platyny, i Cyny) ſię znayduią. Natężona zaś pilność w ich ſzukaniu, pewnikiem ich coraz więcey z ziemi wydobędzie, i na rożne fabrykaty obroci, między któremi fabrykatami byłaby iedna z naypotrzebnieyſzych przerobienia Ołowiu, którego w tak wielkiey mnogości mamy, na Szyſerweis, Minie &c. których farb rożne rękodzielnie tak wiele potrzebuią. Pomiiam tu niektóre mniey w względzie Ekonomicznym znaczące Artykuły górnicze, iako to kamienie na rożne potrzeby wykſztałcone, oſobliwie też tych drobnieyſzych Kleynotowych kamykow, którym wytworne iakieś uprzedzenie tak wygurowaną war-

tość nadało, choć naszym górom i na tych cackowych nie zbywa kamieniach, gdyż Topazow, Agatow, Kalcedonow, Ametystow i inne niższego rzędu krzyształowe kamienie, a może nawet by się co gatunkow pierwszey godności znalazło, lecz te miłośnikom błyszczących Kleynotow zostawuię, gdyż tylko o rzeczywiście pożytecznych materyach traktować przedsięwziąłem.

Rękodzielnie.

POmimo pierwszeństwa i tego przewyższaiącego pomieszczenia na pierwszym mieyscu, które rolniczey Klassie sprawiedliwie należy, przecież niechciałbym w niczem pokrzywdzać Klassę przemysłową, i owszem chciałbym zniszczyć ten zarzut na rękodzielnie włożony, iż nic nowego nie tworzą, ani bogactwa Kraiowe nie pomnażaią, iak to, między innemi utrzymuie ieden z nayrozsądnieyszych Autorow, któren z taką dokładnością w małym dziele całą naukę Natury, Polityki, Ekonomiki i Narodow prawa wyłuszczył, i w tey zwięzłey krotkości dale-

ko więcey pomieścił iak w nayogromnieyszych foliałach znaleść można, które o tey materyi traktuią. (8)

Gdyby tylko mowa była o wykształceniu tych materyałow, których rolnictwo produkuie, to by pod nieiakiemi warunkami temu przyświadczyć można, choć bez wątpienia coś więcey do kraiu gotowizny wniydzie za wyprawne skury, sukna, płutna i t. d. iak za surowe wywiezione te same skury, włokno i wełnę; wszak nawet można sobie wystawić tak do reprodukcyow rolniczych niezdatny zakąt dla nieużyteczności gruntu, przez rzemieślnikow zamięszkany, którzy pierwsze materyały z postronnych okolic nabywać muszą, a przecież za przedane fabrykaty ściągnęliby zamianą żywnoście i gotowiznę, a zatym nowe bogactwa w tę od wszystkich produktow ogołoconą krainę, za samą robotę wprowadzaią. Taki przykład nam wystawia Hollandia, która Prowincya mało co reprodukcyinych wydaie płodow, a tak liczne kupiectwu podaie fabrykaty, z wykształconych cudzych materyałow. Zaprzeczyć

nie należy, że ſtan takiego Narodu na żadney ſtałey zaſadzie ſię niewſpiera, i od bardzo wielorakich zawiſł przypadkowych zdarzeń, a wſzelako nawet ſuponować nie należy, aby ſię kiedy wſzyſtkie tak ziednoczyć miały, aby do ſzczętu obalić mogły takie poſtanowy; wſzak w narodzie ludzkim tyle ieſt profeſſyi, których ſpekulacye na uprzedzeniu i imaginacyi, niechcę mowić, na przewrotności i głupſtwie zaſadzone, a Alchimii, Magnetysmowi, wrożbom i innym Szarlatanerycm, tak wiekuiſtą trwałość zapewnić można, iak Kowalſtwu; lecz dla okazania że przemyſłowa klaſſa nowe doſtatki i bogactwa tworzyć może, wyſtawmy ſobie iaką oſadę na iakiey ſkaliſtey gorzyſtości ulokowaną, i wſzelkich płodow pozbawioną. Niech że pracowity przemyſł tych mięſzkańcow ſkały ſwoie pofabrykuie na ciofy, poſadzki, kamienie młyńſkie, brzuſki, oſełki i. t. d. Marmury zaś na ſtatui, kolumny, wazy, blaty ſtolikowe, niech nareſzcie glinę ſwoię wyſaſonuie na faianſe albo i proſte garncarſkie naczynie i niech one węglami ziemnemi (ponieważ im drew

iako płodu roślinnego zostawić w tey suppozycyi nienależy) wypalą, pytam się, czy to niemoże się nazywać tworzenie nowych bogactw, wszak to w takowe fabrykaty niewchodzą żadne reprodukcyine płody. Nie mniemam aby się kto miał obawiać iakiego dla całości okręgu ziemnego uszczerbku z tego ubywania, boby niemusiał mieć żadnego wyobrażenia o ogromney wielkości tey spheryczney bryły; to formowanie czegoś z grubey nieforemney materyi, do własnego upodobania, choć też żadnego do pokarmu służącego żywiołu uplodzić niepotrafi, pomnażaiąc rzeczy potrzeby lub wygody, przez to samo też dostatki pomnaża; i zaledwo bardziey na nazwisko tworzenia nie zasługuie iak te rolnicze usiłowania, wymuszenia z ziemi płodow, które dopiero czas i przyrodzenie do doyrzałości doprowadzić muszą; że zaś istotnie są potrzebnieyszemi tego nikt niezaprzeczy.

Obszerne wywodzenie wszystkich koryści które na rolniczą klassę od rzemieślniczego przemysłu i obrotności tak co do odbycia swoich płodow, iak też

do nabycia ſprzętow, odzieży i innych domowych potrzeb, ſpadaią; tym mniey potrzebne, im powſzechniey ta prawda ieſt znana, zwłaſzcza w rożnych Okolicach naſzego Kraiu, aż do przykrości uczuć ſię daie ta niewygoda, że rzemieślnikow, albo wcale doſtać niemożna, albo też tylko tacy ſię nawiiaią, którym za zepſucie materyałow zapłacić potrzeba. Wiem ia że naſz Kray nieieſt tak z rękodzielni i rzemieślnikow ogołocony, iak niektórzy Cudzoziemcy w ſwoich opiſach z powodu, że przy gościńcach rzemieślnicze warſztaty i Kramice niewidzieli, na domyſł twierdzić ſię osmielali; takie na pocztowym powozie zanotowane obſerwacye tym mniey ubliżaią Kraiowey ſławie, im mniey bywaią czytane, ale iak wygluzować tę na Kray tak niesłuſznie rzuconą potwarz, że w nayludnieyſzey Prowincyi w którey za Polſkiego panowania ſztuki i kunſzta naybardziey kwitnęły, Krawiec albo Szewc przy zaieździe był Artyſta bardzo rzadki: iż potrzeba było według powieści Fryderyka II. w miaſtach tey nieſzczęśliwey okolicy oſadzać Krawcow, Aptekarzow,

Ste-

Stelmachow, Stolarzow i Mularzow, ſą to właſne ſłowa tego Krola w czwartym Tomie pozoſtałego dzieła, do potomności powiedziane; naſzey publiczności wprawdzie wiadomo, że nietylko miaſta prowincyi Pruſkiey napełnione były bardzo dobremi rzemieślnikami, wſzelkiey profeſſyi, ale nawet po wſiach ſię ich wielka liczba znaydowała, lecz na zagranicznych umyſłach takie malowanie o Polſzcze niebardzo podchlebne uczyni wyobrażenie. Niewiem czy przy tak wielkiey teraz płodności dowcipu z niezmierney liczby Autorow, znalazł ſię iaki gorliwy obrońca ſławy Narodu, aby to udanie doſtatecznie zniſzczył; to wiem z właſnego widzenia, że ta Prowincya przed ſamym zabraniem ieſzcze napełniona była rzemieślnikiem, chybaby przy zaieździe przed nowym panowaniem albo przed rekrutowaniem rzemieślnicy pouchodzili, że ich Krol Pruſki niewidział, albo też przez tak zelżywe nietylko w wſpomnionym pismie, ale też w rożnych liſtach do P. P. d'Alembert, de Voltaire i innych Filozofow piſanych, tego kraiu wyſtawieniem, chciał gwał-

towność takiego zaboru nieiako uſprawiedliwić, że go z barbaryzmu i z ſtanu dzikości wydziera, gdyby naiazdy i wydzierſtwa kiedy mogły bydź uſprawiedliwione, (9) choćby też udawane pozory, na ſzczerey prawdzie a nie na fałſzu zaſadzały ſię.

Niedawnemi czaſy były wprawdzie takie zakąty, gdzie w ſamey rzeczy pokazanie ſię iakiego rzemieślnika było ziawieniem i teraz choć iuż wſzędzie rożni profeſſyoniści poobſiadali, przecież daleko ieſzcze do tego, aby ich nawet iuż tyle było, ile na zrobienie tych rzeczy potrzeba które ſprowadzać ſię niedaią, ale ich potrzeba koniecznie na mieyſcu zrobić. Wiadome mi ſą chwalebne uſiłowania niektórych patryotycznych Obywatelow, wprowadzenia w ſwoich dobrach rożnych fabryk i rękodzieł, z których bardzo wiele pomyślnie ſię udały, a na korzyść kraiu i wiekopomną ſławę czynnych Fundatorow w kwitnącym ſą ſtanie; niektórych tey gorliwości o promowowanie ſztuk i kunſztow a pomnożenie przez to poſpolitego dobra, przezacnych Zie-

mianow, tak daleko ta życzliwość swoiey Oyczyznie unosiła, że całe miasta na pustych mieyscach z gruntu powystawiali, między temi tylko iedną tey natury nową Osadę w Poznańskim nad Wartą wspomnę. Pospiech z którym zabudowanie i zaludnienie tey Osady naglono, przez hoyny szafunek Jmć. Pana Bnińskiego, Sędziego Ziemskiego Pozańskiego, tak był raptowny, że nieprzyszło ieszcze temu Miastu przyzwoitego nadać nazwiska, gdyż czynny fundator napełniony Patryotyczną gorliwością, pomnożenia istotney korzyści kraiowey, mniey był troskliwy o wybor pięknie brzmiącego imienia, iak o założenie warsztatow, bo iuż wszelkie fabrykaty z materyałow kraiowych w obfitości dostać można, choć też nie iest ieszcze decydowane, czy temu Miastu przypadkowo od nowego mostu nadane imie Neubrück zostanie, czy też Krasnobrzeg albo Wartosław na potym zwane będzie.

To i inne liczne nowsze miast i fabryk zasundowania, obcych rzemieślnikow do Kraiu sprowadzenie i Kraiową młodź w

kunſztach ćwiczenie, pokazuią w prawdzie pomnożenie rękodzielni i rzemieślnikow w Kraiu i wzroſt ſztuk i kunſztow, ale ztąd wcale nie wynika, abyśmy ſię iuż mogli chlubić, kwitnącym ſtanem rzemioſł i kunſztow, bo dopoki tylko będę widział ſkłady, ſklepy i kramnice nie innemi towarami napełnione tylko Zagranicznemi, a nawet Wozy, koſze i tłomoki wędrownych Kupcow i Kramarzow nie uyrzę tylko cudzemi fabrykatami zapakowane, to pomimo moiey gorliwości, o ſławę moiey Oyczyzny, śmiało powiem, że Kray nie mą rękodzielni, i że te wſławione nowe fundacye nie mogą bydź nazwane tylko początkowe probki, dopoki przynaymniey połowę potrzeb Kraiowi nie doſtarczą. Po utraconey Gallicyi z ordynaryinych drelichow, żadnych innych nie widać iak te, co z okolicy Jędrychowa pochodzą, a przy tak ogromnych laſach mało co gdzie pięknego ieſzcze ſzkła mamy procz tego co z Czech i Sląſka po Kraiu rozwożą; gdzie ſię zobaczy po Prowincyach inſzych farfur iak Angielſkie? choć mamy iuż nie mało fabryk tego naczynia, oſobliwie ta wydoſkonalona fabryka, któ-

ra na tak wielką korzyść dla Kraiu i wiekopomną ſławę fundatora ieſt w Korcu założona. Choć nam na bardzo dobrym żelazie wcale nie ſchodzi, wſzelako Rzemieślnik ieſzcze zagraniczne naczynie używać muſi, a łąki Styryiſkiemi koſami ſieczone bywaią, a do znacznie zagęſzczonego ſpławu na Wiśle, aż do tego czaſu niemal wſzyſtkie ſzkutne ſznury i liny z Gdańſka ſprowadzono, choć mamy tak wiele konopi w Kraiu, a o żadnych rzemieślnikow mniey trudno iak o powrożnikow; ale maiątki rzemieślnikow rzadko kiedy tak ſą doſtatne, albo ich rozum w tym ſtopniu oświecony, aby mogł obiąć wſzyſtkie do tego ſię ściągaiące ſpekulacye do handlu ztąd wynikaiącego ſię rozciągaiące, aby takie przedſięwzięcia mogły bydź uſkutecznione, i aby ſię w powodzeniu miały zyiścić i wyniknąć te korzyści w zamiarze miane, zaczym też takie Entrepryzy nie mogą bydź przedſiębrane tylko od Negocyantow handlowych z profeſſyi, albo od maiętnych Obywatelow, którzy ſię poświęcaią działaniom tak zyſkownym dla nich ſamych w ſzczegulności, i dla całego Kraiu lub Okolicy w ogolności. Wieleż

to u nas nie ſpełzło pożytecznych tego rodzaiu przedſięwzięciow, dla tego, że Maſſa funduſzow była niedoſtarczaiąca i uproporcyonowana do tych ſtrat, które w pierwſzych latach każda nowa fabryka koniecznie ponoſić muſi, nim rzeczy tak dogodnie ſię uſzykuią, że ſię z naymnieyſzym koſztem naywięcey ſkutkow ſprawować może, których utrzymanie konkurrencyi zadawnionych rękodzielni fabrykatom wyciąga, albo też nie była dobrana przyzwoita oſada takim uſtanowom, aby podorędzie materyałow, tanność naymu, łatwość transportu, ſnadność odbytu fabrykat, i inne okoliczności ku korzyści rękodzielni ſię ſkłaniały, bez których Awantażow nie łatwo ſię nowo założona fabryka utrzyma. To zaś co naybardziey ſię ſprzeciwia powſtaniu Manufaktur, ieſt utrudniona wnętrzna w Kraiu kommunikacya, kiedy tak iak dawniey to ſpołkowanie, ani wygodnemi gościńcami, ani ſpławem po rzekach i kanałach nie ieſt ułatwione, tak że między Prowincyami iednego Państwa, ieżdżące furmani, wędruiące rzemieślniki, i cyrkuluiące gazety, żurnale, uwiadomienia i inne litterackie pisma, nie tyl-

ko z ſamey Stolicy wychodzące, lecz z wſzyſtkich zakątow donoſzą, gdzie może bydź zyſkowne nabycie lub odbyt iakiego materyału lub towaru. Dawniey w Polszcze tak kommunikacya była przerwana lub zaniedbana, że częſto w ościennym Woiewodztwie nie wiedziano, co za materyały i fabrykaty w drugim Woiewodztwie ſię znaydowały, a Kupcy i Kramarze przyzwyczaieni do Zagranicznych towarow, nie przeſtawali okolice zarzucać cudzemi ſabrykatami choć też iuż w Kraiu tego gatunku rzeczy robiono; znaydowało ſię nawet tak upornie przywiązanych do dawnego przyzwyczaienia, że dla tego aby im powſtaiące nowości, dawnych ułożeń nie przerwały, i ſposob kupczenia nie przeformowały, złośliwie ſprzeciwiali ſię nowym rękodzielniom, i onym wyrządzali te wſzyſtkie podſtępy, które tylko do ich zniſzczenia dążyć mogły (z doświadczenia mowię, bom ſię na to zapatrywał.) Dopoki ſię nie wpoi w wſzyſtkie umyſły tę maxymę, że utrzymanie rękodzielni ieſt intereſſem Narodowym, i że każdy Obywatel z życzliwości dla ſwoiey Oyczyzny, powinien w ſwoiey partykularności, tyle ſię do

ich utrzymania lub wydzwignienia dokładać, ile tylko iego mu pozwala udolność: i dopoki tylko oziębła oboiętność nad temi założeniami, i wyborem fabrykatow z ſzczegolną preferencyą dla towarow lepſzych i tańſzych trwać będzie, dopoty ſię też rękodzielnie nie zagęſzczą, ani te które iuż ſą założone, ſię nie wydoſkonalą, a nawet z wielką trudnością ſię utrzymaią, bo niepodobna, aby do pierwſzego razu doſzły tego doſkonałości ſtopnia nowo zafundowane rękodzielnie, którego maią fabryki dawnego założenia, i żeby im w konkurrencyi bez iakich oſobliwſzych mieyſcowych korzyści i faworyzowania, rownią utrzymać mogły; na zniſzczenie iakiey nowey fabryki, nie potrzeba żadney inney przeciwności, tylko zupełnego niedbania o iey fabrykaty: z licznych przykładow ktorebym na poparcie tego mniemania mogł przytoczyć, wſpomnę tu ſzczegolnie przypadek upadku fabryczki wprawdzie nic nieznaczącey, z którego iednak konkludować można, do tych przyczyn, które znacznieyſze zniſzczyły manufaktury. W Okolicy Kielc zabiegliwy mieſzczanin rozpoczął fabrykowanie

oleyku terpetynowego, i ten do maści i ſmarowideł bydlęcych, oſobliwie też owiec, których bez tegoż lekarſtwa od parſzywości zachować nie można, iako też do malarſkich pokoſtow wchodzący tak potrzebny oleiek, w bardzo dobrym gatunku za bezcen przedawał, ale że mało kto wiedział o tey fabryczce, że nie łatwo ſię komu chciało po potrzebną odrobinę daleko poſyłać, kiedy w bliſkiey Aptece, choć też dzieſięcioro drożey tego mogł doſtać, zaczym ten przemyślny rodak dla niedoſtatku odbytu, przymuſzonym był zarzucić tak chwalebne przedſięwzięcie. Jakież w reſzcie u nas ſą zachęcenia do wydoſkonalenia rzemioſł? poſpolita pogarda ſtanu rzemieślniczego, preferencya tanności rzemieślnika i fabrykatow bez względu na większą doſkonałość, oſtre zaſuknienie niedotartego ſtopnia doſkonałości, które początkowy profeſsyoniſta mieć nie może, zamiaſt łagodnego na drogę poprawy naprowadzenia przez ſkromne wytknięcie wad i podanie ſpoſobow do onych poprawienia, nakoniec poruczenie przemyſłowey Klaſsy przypadkowemu loſowi bez troſzczenia ſię o powodzenie, obyczay-

ność, i postępek w wydoskonaleniu Rzemieślników, to nie są sprężyny któreby przemysł wskrzeszały, gdyż bez osobliwszey pieczy rządow, wsparcia Narodowego, i oświecenia Literackiego rękodzielnie i rzemiosła nie powstaną, ani się wydoskonalą bo Klassa rzemieślnicza nie ma do tego dostatkow ani oświecenia. Nie można zaprzeczyć niskiey Klassie rzemieślnikow zaszczytu rożnych wynalazkow i wydoskonaleń, ale też większa część tych dowcipnych inwencyi, które ludzkiemu rozumowi honor czynią, nie mogły wyniknąć z ograniczonych rzemieślniczych rozumow, lecz są wynalezione przez uczonych natury badaczow, albo od nich wydoskonalone, gdyż rękorobstwo samo sobie zostawione nie wiele co nowego utworzy, lub wydoskonali, ieżeli mu gruntowna teorya i nauki na pomoc nie przybędą; ztąd wynika potrzeba aby oświeceńsza Klassa udzielała swoich uczonych przestrog wykonawczey Klassie pracownikow, która tego światła pozbawiona z własnego domysłu, nigdy nie zdoła doprowadzić swoie dzieła do tego stopnia wydoskonalenia, który ich nad inne tego rodzaiu fabryka ty wynosić może, o-

ſobliwie też co do foremności, kſztałtu, ładności pozoru, powabności figury, zgoła tych wſzyſtkich piękności, dogodności w używaniu, i inne użyteczne lub modne zalety, które towary rożnego rodzaiu tak powabnemi czynią; te zapewne nie łatwo kiedy pierwſze początki powezmą z wynalazkow rzemieślniczych, gdyż na takie wytworzenie potrzeba wybornieyſzego guſtu, i większego światła, którego rzemieślnik proſty mieć nie może; należy więc wezwać w ogolności rady i czynności każdego Obywatela, do kontrybuowania ſwey cząſtki w promowowaniu tego przedſięwzięcia, aby naſze materyały w domu wykſztalcone bydź mogły; abyśmy za cudze ſabrykaty, iak naymniey pieniędzy z Kraiu wywozili; aby przemyſł, obrotność i pracowitość w niżſzych Klaſſach Narodu wzraſtały, i doprowadziły wſzyſtkie okolice Państwa do doſtatkow, i obfitego opatrzenia w wſzyſtkie potrzeby i wygody, gdyż to ieſt iednym z naywiększych intereſſow Rzeczypoſpolitey, a zatym ieſt obowiązkiem każdego Obywatela, aby ſię nim zatrudniał.

Nie tylko tu chodzi o to, aby w Miaſteczkach znaydowało ſię tyle Sloſarzow, Stolarzow, Cieśli, Stelmachow, Mularzy, Bednarzy, Rymarzow, i innych rzemieślnikow, ktorych roboty zdaleka Kramarze doſtawić nie mogą, tyle ile mieyſcowa i otaczaiącey okolicy potrzeby wyciągaią, i żeby każda wieś opatrzona była Kowalem, a cała okolica tylu tkackiemi warſztatami, ile na grube wyrobienie przędzy potrzeba, boć przecie żadna okolica zupełnie z takich rzemieślnikow, nie ieſt ogołocona, lecz tu ieſt mowa, żeby materyały wſzyſtkich trzech dzielnic narury, tak kopalniane, roślinne, iako też źwierzynne w iak nayważnieyſzym ſtopniu doſkonałości wykſztalcone i na pożytek obracane były, tak żebyśmy bez wſzelkich cudzych towarow, ktorych pierwſze materyały u nas ſamorodnie ſię znayduią, albo kunſztownie płodzone bydź, nie tylko ſię obeyść mogły, ale ieſzcze coś z Kraiu wywozić mogli.

Gdy ſię rękodzielnie dzwigną do tego kreſu, iż po doſtarczeniu na potrzeby domowe, narzędzia, odzieży, i innych pierwſzych potrzeb proſtotnego

życia, iuż by ſię krzątały około wytwornieyſzego wykſztałcenia fabrykatow do przyozdobienia pokoiow, wypiękrzenia ſtroiow i innych przyſtoynego przepychu i wygody rzeczy, iuż na ten czas do foremnieyſzego ich wykſztałcenia potrzeba zaciągać rady i przepiſow, nauk i wytwornieyſzych ſztuk i kunſztow, oſobliwie też tey wyborności guſtu, którego u proſtych rzemieślnikow nawet ſzukać nienależy. Jeżeli takowe fabrykaty maią mieć nad podobnemi rzeczami przewyżſzaiącą powabność, która by im była zaletą do prętkiego odbytu, przemyślne docieczenie uczonych może wyznaczyć wielość i iakość materyi wchodzące wte fabrykaty, i przepiſać tę formę którą wygodne używanie wyciąga, a cierpliwa pracowitość rzemieślnicza ich ſporządzić, na moc i trwałość; co zaś do wyżnaczenia figury naykſztałtnieyſzey, przekryślenia deſſeniow nayprzyzwoitſzych i wzorow naypowabnieyſzych, ſwiętnych i przyiemnych kolorow naylepſze dobranie, do tego przyrodzonego guſtu potrzeba; kto zaś ten dar natury w przewyżſzaiącym ſtopniu poſiada, ieſt ta rodu lu-

dzkiego nayprzyiemnieyſza płci pięknej połowa. Zaklinał was Patryotyczny Autor Uwag nad życiem Jana Zamoyſkiego, przezaczne Damy Polſkie, abyście bogatych ſtroiow z wielkim koſztem z Zagranicy nieſprowadzały ia zaś wzywam waſzey protekcyi dla Artyſtow i Rzemieślnikow, abyście ſię ich rękodzielniami opiekować raczyły, czynnościami ich, waſzym światłem i wybornym guſtem kierowały, wſzyſtkie ſwoie ſtroie przyzdoby i ſprzęty ſame ſobie w Kraiu tworzyły. Skoro tylko raczycie zaſzczycać poważną ſwoią opieką manufaktury, które iuż bydź mogą, albo na potym będą w Kraiu, iak tylko Kraiowe fabrykaty własnym używaniem upoważnicie, i onym przywiley modności nadacie, tak wprętce Oyczyzna w rękodzielnie ſię zapomoże, fabrykaty ſię wydoſkonalą i wypiękrzą; ſkoro też czaſem na pochwałę dzieła rodackiego rzemieślnika, to tak wiele znaczące, naywyżſzą pochwałę wſobie zawieraiące modne ſłowo *Ładne* z pięknych uſt waſzych wynidzie i kraiowego profeſſyoniſtę, do ſławy zagrzeie, choćby też w pierwſzych po-

czątkach iego robota niewyrownała dziełom Francuzow, to go łagodne przeſtrogi prędzey poprawią iak zwyczayne przykre wyrazy: *Pfe Szpetnie, Brzydko*, które go w roſpacz wprawuią że o ſwoim wydoſkonaleniu powątpiewaiąc, iuż nawet do tego żadnych krokow nie tentuie. Nie mam w ſobie tyle prożney chluby, żebym ſobie miał podchlebiać, aby ten nieforemny Zbior ſuchych ekonomicznych obſerwacyi miał ſię doſtać w śliczne ręce, ale przecież ſię może znaleść pośrzedniczy refferent, który to moie i Oyczyzny żądanie Damom przełoży.

Gdybym ſię nie tak rozwlekło był wtey materyi rozſzerzył, wyſzczegulniłbym tu dla założenia niektórych potrzebnieyſzych rękodzielni te przepiſy, których ſię przy takich uſtanowach wſtoſunkach do materyałow, tranſportow i innych okoliczności zachowywać zwykło, i wytknąłbym te okolice wktórych nayfortelniey rożnego rodzaiu fabryki by mogły bydź założone, ale obawiam ſię wycięczać cierpliwości czytelnika tak nudną materyą, zwła-

ſzcza żem iuż nadwſzelkie zamiary ogolney Ekonomiki, wyboczeniem w rożne ſtrony za temi ſzczegołami ſię zapędzał.

Naywiękſzą ſpoſobność do wprowadzenia znacznych Manuſaktur maią Zakony maiętne, gdyby z ochoczego patryotyzmu albo z prawodawczych przepiſow do tego nakłonione zoſtały. Zmarły Krol Pruſki Szląſkim Prałatom i Zakonnikom rożne rękodzielnie ponarzucał, na których oni nic nietracili. Niech naydawnieyſzy Zakon S. Benedykta wſkrzeſi dawną ſwoią ſławę, kiedy wpierwſzych wiekach ſwoiey uſławy nietylko nabożeńſtwem, adminiſtrowaniem ołtarzow i naukami ſię zabawiał, ale też Puſzcze i dziczyzny na urodzayne pola, owocowe ſady i zaludnione oſady przeſtwarzał, i ieſzcze te pobożne i pracowite Zakonniki rękodzielnemi robotami ſię zatrudniali. Europa temu niegdyś tak świętemu i ludzkości pożytecznemu Zakonowi winna zachowanie Nauk, kunſztow i rożnych rękodzielniow, że ie woienna zaiadłość ſrogich barbarzyńcow w tych burzli-

wych

wych wiekach z tey części świata zupełnie niewypędziła, i że świętość tych ſiedliſk nawet od Barbarzyńcow reſpektowana, ſłużąc za ſchronienie wielkiey liczbie cnotliwych ludzi zachowała onych przy życiu, że morderſka wściekłość Europę, do reſzty niewyludniła. Niech w tak chwalebne ślady poprzednikow ſwoich dziſieyſi Synowie S. Benedykta wſtępuią, choćby im też co na korpulencyi i otyłości ubyło, ale im przybędzie na zaſługach przed Bogiem, Oyczyzną i ludzkością; ſtawſzy ſię tak pożytecznemi wſpołeczności, z iednaią ſobie błogoſławieńſtwo wſpołżyiących i ſławę u potomności.

Niech mi ſię godzi wymienić niektóre tey natury działania, które w tych dobrach zakonnych mi wiadomych Klaſztorow, z przyzwoitym przyſtoſowaniem do położenia i mieyſcowych Materyałow z pomyślnym ſkutkiem przedſięwzięte bydź mogą. W obſzernych na rozrożnionych poſadach położonych dobrach zgromadzenia Swięto-Krzyſkiego WW. OO. Benedyktynow znayduią ſię rozliczne kopalnie, rożne gatunki

ſkał i kamieni oſobliwie też wſzelkiego rodzaiu glinki i ziemi nawet ta z którą ſię porcelana robi (*Marga aut Argilla porcellana, vel terra calcarea Chinenſis*) czy nie mogliby ci Zakonnicy fabrykę na porcellanę, a przynaymniey na debre faianſe i farfury założyć, a maiąc do tego tak obſzerne bukowe i inne laſy i naywybornieyſze ſzkliwotopne materyały kopalniane, czyżby nie należało zamiaſt nikczemney Huty z którey naypodleyſzego gatunku ſzkło w ſzczupłey wielości wychodzi, założyć fabrykę na zwierciadła i ſzkło krzyſztałowe, któreby Weneckim Wiedenſkim i innych Manufaktur zwierciadłom iako też Angielſkiemu, Czeſkiemu &c. ſzkle wniście utrudniło i pieniądze w Kraiu zatrzymało? Pomiiam niezliczone inne kopalniane, roślinne i przemysłowe produkta, któremiby ci Zakonnici obdarować kray mogli, a wtym zaiſte by mu większą przyſługe wyświadczyli, iak odpuſtowym poſpolſtwa rozpoieniem; boć podobno ani Kościoł ani Publiczność tym ſię bardzo zbuduie, że pod czas rzeczonych odpuſtow w Kruchcie i po korytarzach ſię trunki ſzyn-

kuie, wſzak przyſtoyniey dla świątobliwości zakonney czym pożyteczniey-ſzym ſię zatrudniać, i wywiązac ſię Oyczyznie za tak hoyną wdobrach wyprawę. Wąchock ma także rożne kopalnie oſobliwie też rudę, bardzo przednią, Laſy ogromne i nietykane i wodę donośną; możnaby tam wielkie kuźnice założyć, lecz nie dla wykucia ſzynowego żelaża ale dla opatrzenia Kray w ſtal, drót, narzędzie rolniczne i rzemieślnicze, to ieſt naczynie, rzeżywa wſzelkiego gatunku albo też i ſtrzelbę. Poſada Mogiły ieſt w iednym z nayſzczęśliwſzych, co do rozmaitey płodności urodzaynego gruntu, przyległości ſpławney rzeki, i poblińkości ſtołecznego Miaſta położeń; tak przewyżſzaiące mieyſcowe awantaże wytykaią tę okolicę do pierwſzey morwowych drzewek plantacyi, wychowania iedwabniczek i założenia manufaktury iedwabney, gdyby Jchmość Xięża Cyſterſi raczyli tę przyſługę Oyczyznie uczynić, i wyſtawić na wzor wſzyſtkim okolicom taki przykład pożytecznego przedſięwzięcia, zkąd by wypływały nauki. iak ſię obchodzić z ſadzeniem

morwow i pielę gnowaniem iedwabnych robaczkow, zkąd by ſię oraz mogł opatrzyć cały Kray wnaſiona lub drzewka morwowe, i naſienie robaczkow. W południowey ſtronie kroleſtwa tey okolicy, w ſzerokości mało co pięćdzieſiąty gradus przechodzącey tak tey kulturze dogodney, że o iey powodzeniu nawet powątpiewać nie należy, a po nowym doświadczeniu że robaczki na otwartym powietrzu na drzewach morwowych poſadzone naylepiey ſię konſerwuią, i naylepſzego przymiotu iedwab wiią, iuż nawet ta kultura obſzernych gmachow licznych pułek, ſtolnic i warſztatow nie potrzebuie; ten nowy ſpoſob uchyla koſztowne trudności, znoſi mitrężne liſciorwanie, karmienie i ſiedliſkow robaczkowych chędożenie tak że maiąc dobrze obwarowaną porządną plantacyę morwow, ta kultura tak mało uſtawiczności i pilności wyciąga, iż w niczym domowym robotom nieprzeſzkadzą; prawda że potrzeba aby morwowe drzewa w pewney figurze ciągłemi ſzpalerami ſadzone były i formowały żywe płoty w podkrzeſaniu i przycinaniu i w przyzwoitey wyſokości trzy-

mane, czego doſtatecznie opiſać tu niemaſz mieyſca tak iak nawet dla krotkości pominąć muſzę te przedſięwzięcia któreby Jędrzeiowſkie i inne Konwenta na ſwoy pożytek i na korzyść kraiu przedſiębrac mogły, ſzczegolnie bym żyzne paſtwiſka Swieciechow otaczaiące wytknął na wychowanie Hollenderſkich Zuławſkich i innych naylepſzego rodzaiu Krow i Bykow, aby na poprawienie plemienia tego naypotrzebnieyſzego bydła w rożnych ſtronach do wyrodności upodlonego, można mieć w Kraiu Stadnikow.

Kiedy prawie przychodzi iak na nowo wſkrzeſić ducha pracowitey przemyślności, i wytępić te przeſądy, które niegdy wgnuśnym prożnowaniu iakiś zaſzczyt i powagę zakładały; ieżeli kunſzta i rękodzielnie maią ſię wydzwignąć, do tego ſtopnia, iak tego wyciąga uſzczęśliwienie Kraiu, co ſię ſtać niemoże ieżeli ſię przynaymniey większa część Narodu do tego nie przyłoży, wktórym razie wcale też powątpiewać nienależy, aby naſze fabryki niemiały bydź wprętkim czaſie, do tak kwitną-

cego ſtanu wynieſione, że wtym nayobrotnieyſze Narody zrownamy, a bardzo wiele tych przewyżſzemy które liczne niepoślednich robot maią manufaktury. Komu by ta wrożba przeſadną bydź ſię zdawała, niech przeyrzy dzieie Kroleſtwa Angielſkiego a uyrzy z iaką prętkością wſzelkiego rodzaiu rękodzielnie ſię mnożyły i wydoſkonalały, iak tylko raz przmyśl Narodu był poruſzony i do fabryk natężony, nie upłynęło ieſzcze trzech wiekow kiedy Anglicy wſzyſtkie ſwoie ſukna i płotna ſprowadzali z Niderlandu, a wſzelkie inne towary i narzędzie z rożnych Kraiow, a teraz rzemioſła i Kunſzta i wſzelkiego rodzaiu fabryki do takiego wynieſione ſtopnia doſkonałości, że Anglia wtym wſzyſtkie inne Narody przewyżſza; nie przez to manufaktury tak ſą wydoſkonalone, aby Anglik nad ludzmi innych Narodow miał więcey dowcipu, zręczności albo przemyſłu, lecz dla tego, że w wſzyſtkim innym oſzczędny Anglik w przedſięwzięciah rękodzielnych pieniędzmi aż do rozrzutności ſzafuie; w początkach wſzyſtkich fabryk tak zaraz do nayogromnieyſzey wielości rzeczy wy

fabrykowaniu zamierza, aby koſzt roboty na wielość fabrykatow rozrzucony, tym ſamym ſię zmnieyſzał, a w tych zarządzeniach żadna robota przez Machiny ułatwienie nigdy nie bywa opuſzczona, choćby też te machiny naykoſztownieyſze były, kiedy ſię przez to co na czaſie i robotniku oſzczędzić może. Większa część tych robot których ſię gdzie indziey ręczną robi pracą, tam ſą wyrządzane przez Machiny, którym woda obrotu dodaie, a w niedoſtatku płynu żywey wody, a uniknienia obrotu Machin przez ciąg koni lub wołow, których utrzymanie ieſt koſztowne, zazwyczay udaią ſię do tey Kunſztowney machiny, którey wynalezienie tak wielki honor ludzkiemu przynoſi dowcipowi, ruch iey będąc zaſadzonym na pryncypiach zwierzęcego życia, gdyż w tey kunſztowney organizacyi, para wody wrzącey na przemiane w Cylindrze pełność i czczość ſprawuiąca, ledwo nie tym ſamym trybem obroty poruſza iak w żywym zwierzu ſiſtole z diaſtole krwi cyrkulacya ſprawuie. Choć wyſtawienie i trzymanie tey Siłni ieſt bardzo koſztowne, ale też ſkutek nieprzeſtannego iey obro-

tu przechodzi to coby dwieście Osob nayusilnieyszą pracą wydołać mogli. W Fabrykach rzeczonego Kraiu, które ciekawemu oku to wystawuią,co tylko wspaniałego, doskonałego i dowcipnego imaginacya ludzka sobie wystawić może, praca rąk ludzkich tak w wszystkim oszczędzona, że szczegolnie to tylko wykonywa,czego Machiny wykonać nie mogą, a manusakturzysta tylko osnowę na warsztaty wiie, sprężyny nakręca, obrotami dyryguie, materyały przyprawia, a wygotowane nadstawuie rzęziwom,młotom, pilnikom i innym narzędziom, które ich do zamierzonego fasonu kształcą wygładzą i poleruią; to roboty ułatwienie, czasu i rzemieślnikow oszczędzenie iest przyczyną, że fabrykaty Angielskie przy tey nawet przesadney drożyznie żywności i innych życia potrzeb w Brytanii, i przy tych ogromnych podatkach, które rządy wyciągaią, mogą bydź za mierną cenę przedawane, przez co w cudzych Kraiach innych Narodow fabrykatom rownią w konkurencyi utrzymać mogą, i dokładnością większego wydoskonalenia nad niemi ieszcze nawet goruią.

Obſzernieyſza od Wielkiey Brytanii Polſka, więcey też mieć może materyałow, a choć Anglia ma Cynę Galene Ołowkowe, a może i inne kopalnie, ktòrych w Polszcze niedoſtrzeżono, rozliczne pewnikiem znayduią ſię u nas materyały, ktòrych Anglia nie ma, a te właſnego gruntu dary opatrzności, wydobywanie, wykſztalcenie i na pożytek obrocenie naypierwſzym podmiotem zarządzeń rękodzielnych.

Gdy tu ieſt mowa o tych zamiarach, które do wzbudzenia przemyślności, do wydoſkonalenia rzemioſł i wprowadzenia dobrego rządu po między rzemieślnikami ſię ściągaią, nie należy opuścić roſtrząśnienie tey kweſtyi: czy Cechy ſą pożyteczne czyli też ſzkodliwe, nad którą rozrożnionego zdania piſarze, od dawnego czaſu ſię z ſobą ſwarzyli, w którym ſporze nareſzcie przeciwnicy wſzelkich przymuſzonych zarządzeń, i określonych porządkow tak nad ſwemi przeciwnikami gorę wzięli, że ich ledwo wraz z wſzyſtkiemi ſwemi cechowemi przepiſami, i z wſzyſtkiemi Konfraterniami z świata nie wygnali, tak powſze-

chnie dziś to zdanie tryumfuie, że Cechowe przepiſy ſą ſzkodliwe, że ſprzeciwiaią ſię wolności Cywilney, że tłumią przemyſł i t. d. a ciężko zaprzeczyć żeby za zwykłym Cechowym zarządzeniem nie miały naſtępować takie wady, i gdyby ſzło o decydowanie tey kweſtyi to do powſzechności, ciężkoby może było co do ogolności probować, pożyteczność Cechowych uſtaw, ktoreby może w Anglii gdzie cały Narod natchnięty duchem przemyſłowym były ſzkodliwemi, a w Francyi zniesienie tych krępuiących wolność induſtryi uſtaw, któremi zdzierſtwo, pracowitość i przemyſł ciemięży nakładaiąc na niego ogromne podatki, możeby bardzo pożyteczne było, ale w ſzczegolnym zamiarze dzwignienia i wydoſkonalenia w Polszcze rzemioſł i kunſztow, muſzę ſię *affirmative* z mego mieyſca za Cechami piſać; zaczym daruią mi miłośnicy nieograniczoney wolności, że nie łączę ſię z niemi na woiowanie przeciwko krępuiącym rzemieślniczą wolność Cechowym przepiſom, choć ſię na to zgadzam, że aktualne Cechowe związki bardziey ſą ſzkodliwe iak pożyteczne, wſzelako nie idzie

zatym, aby to miało bydź pożyteczne dla Kraiu, aby każdemu wolno było za takiego ſię udać rzemieślnika iak mu ſię podoba, bez okazania ſwego kunſztu Cechowemi Patentami; narazi ſię przez to nie iednego Obywatela na ſzkodliwe doświadczenie włoczących ſię Szarlatanow, którzy nie tylko nadętą wymownością, oſtrożnego nawet zwodzić potrafią, ale też natrętną konkurrencyą i tannością ugody dobrych rzemieślnikow od podeymowania iakiego dzieła odepchnąć, a nawet i z Kraiu oddalić mogą; ta nadzieia, że w wolnym Kraiu nawet partaniną z łatwością pożywienie znaleść można, ſkłania uczniow do niedotrzymania ſwym Magiſtrom założonego terminu nauki, ale zaledwo po iakim ſię przypatrzeniu zaraz takie dzieło pſuie rozchodząc ſię po Kraiu i publiczność oſzukuią. Jeżeli napotym nie będziemy mieli po Prowincyach inſzych mularzy procz tych co ſię tego rzemioſła gracowaniem wapna i donoſzeniem kamieni wyuczyli (a taka zwyczayna nauka naſzych mularzy) i innych cieśli i młynarzow, iak tych co iaki czas ſiekierą ſię naymowali, to nie łatwo będziemy mieli do budowy dobrych

rzemieślnikow, tak iak w inſzych kunſtach ſchodzić nam będzie na dobrych Mayſtrach, dopoki każdemu czeladnikowi albo zbiegłemu uczniowi wolno będzie zaraz ſię mayſtrem mienić, i na ſwoią rękę kontraktow ſię podeymować. Niech tego nie będzie wolno nikomu, kto nie dał praktyczny dowod, że ieſt dobrym rzemieślnikiem; niech zaświadczenie tego będzie od kogokolwiek ſtwierdzone, to ieſt rzecz bardzo oboiętna, aby tylko było autentyczne i prawdziwe, i żeby dawca onego nie tylko za fałszywe świadectwo był w odpowiedzi, ale też nawet Cech albo Mayſter, ktoren iakiego ucznia wyzwolił za zalecenie w ſwoich teſtymoniach biegłości i talentow tego rzemieślniczka, będzie ukarany, ieżeli ſię to z prawdą nie zgodzi, a ten by kogo zawiodł w robocie, na fundamencie tey Atteſtacyi mu powierzoney.

Godne ieſt naśladowania rozrządzenie Xiążąt Brunświckich względem rzemieślnikow uſtanowione. W Mieście Brunświku, każdy Mayſter ſwego ucznia przed wyzwoleniem muſi przyſtawić do publicznego domu na to umyślnie ſpo-

rządzonego, i w wſzelkie materyały i rzemieślnicze narzędzie opatrzonego, tam oddalony od wſzelkiey pomocy i ſpołkowania w oſobności, muſi ſwemi rękami ſporządzić takie dzieło ſwego rzemioſła, iakiego mu Dyrektor rękodzielny przepiſze, ieżeli to dokona iak ſię należy, z pochwałami takiego ucznia do Cechu odſyłaią, aby był wyzwolonym i patentowanym, ieżeli zas wykonać tegomie zdoła, przełożeńſtwo pilnie dochodzi przyczyny tey niezdolności; ieżeli to pochodzi z tępości lub niedbalſtwa, to zamiaſt pragnionego i z niecierpliwością oczekiwanego wyzwolenia, naznaczaią temu uczniowi kilka lub kilkanaście mieſięcy zabawienia w terminie, aby ſię douczył, które przedłużenie niewolniczego ſtanu naycięższą będąc karą dla tych rzemieślniczkow natęża ich wſzyſtkie uſiłowania wydoſkonalenia ſię, w przeciągu ſwego terminu, aby nie powtórzyć wyſługi tego przykrego ſtanu. Jeżeli ſię zaś pokazuie, że to oporne ćwiczenie pochodzi z ſtrony mayſtra, ktoren nie udzielał uczniowi nauki, albo go odrywał do niewłaściwych rzemieſłowych robot, to od Zwierzchności na nieodwło-

cne wyzwolenie wſkazany, a za karę tego nowego czeladnika, dopoty trzymać i takie onemu tygodniowe wypłacać muſi, iako naywydoſkonaleńszemu towarzyſzowi, aż dowodami potwierdzić może, że należycie w rzemieśle ieſt wydoſkonalony. Nie potrzeba ſię podobno zapytać, czy z Brunświka dobrzy rzemieślnicy wychodzą, bez examinu wſzędzie za doſkonałych profeſſyoniſtow ſą przyimowani.

Z tego przytoczonego przykładu pokazuie ſię, iak ieſt potrzebne uſtanowienie przezornych uſtaw Cechowych, i przepisania rzemieślnikom takich prawideł, które kunſzta do co raz większego wydoſkonalenia doprowadzić mogą, i potrafią zapobieżyć tym uſzkodzeniom, którym publiczność z ſtrony włoczących ſię po Kraiu oſzuſtow, i dzielopsuynych partaczow, którym Cechowi rzemieślnicy nazwiſko Pandorow nadawać zwykli, podpadać może. Chociaż ta ſentencya ieſt prawdziwa, że nie pargaminy, ani patenta formuią Arytyſtę i rzemieślnika, ale dzieła własnemi rękami wyſtawione, iednak że oprocz muzy-

kanta, tancmiſtrza i śpiewaka; żaden Artyſta lub rzemieślnik praktycznych dać dowodow ſwoiey umieiętności w zbyt krotkim przeciągu czaſu bez poprzedzonego ſprawunku naczynia, warſztatow, i rożnego narzędzia nie może, i bez wyſtawienia materyałow na zepſucie, co wſzyſtko przyimuiący wędrownika Obywatel, Entreprenor iakiego rękodzielnego przedſięwzięcia ryzykować muſi; ktòra ſprawiedliwa obawa ieſt przyczyną że wiele pożytecznych działań ſą zaniechane, zaczym też należy wſzelkie zawady, które zyſkownym dla Kraiu przedſięwzięciom ſą na przeſzkodzie uprzątnąć, przez wſkrzeſzenie publicznego zaufania oſobom i piſmom, zapewnieniem urzędownym zapewnionych.

Do uſtaw Cechowych naſtępuiące przepiſy, między innemi Artykułami umieścić by należało 1mo. Aby ſchadzki cechowe od piiatyk ſię nie zaczynały, bieſiadami ſię nie kończyły, w ſamym poſiedzeniu aby trunki były zakazane, i żeby nikt po piianu niebył dopuſzczonym 2do. Aby żadne dochody Cechowe na trunki niebyły obrocone, żeby za-

tym, wyrokiem ſtarſzyzny nikt niemogł bydź ſkazany na trunkowe grzywny iak ſię to dziś po wſzyſtkich Cechach praktykuie, lecz ieżeli do cechowey iuryzdykcyi należący rzemieślnik, wykroczy co naprzeciw rzemieślniczych uſtaw, n. p przez uczyniony komu zawod lub fałſz, w robocie albo iakie inne niegodziwe poſtępki, które na rzemioſło hańbę ściągaią, wtym razie powiniem bydź Cech mocen dla utrzymania ſwoiey ſławy i kredytu takie wyſtępki ukarac (10) co ieżeliby grzywnami było wyznaczone, te na żadne inne zamiary obrócić nienależy, iak na utrzymanie chorych rzemieślników i tym podobne dobre uczynki, *3tio.* Ta władza nad rzemieślnikami tym ieſt potrzebnieyſza, że Cech cały czy Cechmiſtrze powinni bydź w odpowiedzi za wſzyſtkich rzemieślnikow do konfraternii wchodzących lub wobrębach iuryzdykcyi cechowey zoſtaiących, gdyby co ſzpecącego ſwoię profeſſyą porobili, *4to.* Wſzyſtkie rady wyroki i czynnoście powinne bydź bez opłatnie działane, iak to wpiſanie uczniow, ich wyzwolenie na czeladnikow, przyimowanie

wanie mayſtrow, w czym iedynie ma bydź zachowany wzgląd na to, do czego kto zdolny, aby rzemiosło na niesławę niebyło przez niedołężnikow albo rozwiozłych ludzi wyſtawione; za takie czynoście, tyle ſzczegolnie można wyciągać ile na papier i inne nieuchronne cechowe expenſa potrzeba, 5to. Dla uniknięcia wſzelkiey okazyi do prożnowania, lub bieſiadowania, należy ich oderwac od wpiſow brackich; nie żeby zabronić komu, aby idąc za natchnieniem ſwoiey pobożności, niemiało mu bydź wolno wpiſanie ſię w kościelne bractwa, bo tego bez tyranizowania ſumienia nikomu zabronić niemożna, ale żeby wſtępuiący do cechu poniewolnie do tego niebył pociągany, i żeby cechy iako zgromadzenia z ſwoiey całości z temi obrządkami żadnego związku niemiały, ani obligowane niebyły do pogrzebow i innych ceremonialności, oſobliwie też w dni robocze wychodzić, ani Swiąt Kościelnych za uroczyſte niepodane święcić. Nieośmieliłbym ſię w piſmie Ekonomicznym dotykac ſię tak delikatney materyi, poſpolicie za świętą uznaney, gdyby mnie

doświadczenie nienauczyło, iak przeciwne pracowitości i przemyſłowi rzemieślniczemu, ſą tak świątobliwe w ſwoich początkach związki, które na rozwiozłym bieſiadowaniu zwykły ſię kończyć; bo po odprawionych uroczyſtościach brackich, a nawet przy iakich tylko przygotowaniach, gdyby też tylko ſzło o robienie ſwiec na iakie wielkie ſwięta, niech po naſzych miaſtach nikt nie ſzuka trzeźwych rzemieślnikow, przynaymniey w takim przypadku nigdy mi ſię nie udało nakłonić iak naywiękſzemi obietnicami którego rzemieślnika do iakiey pilney roboty, choć mi też i ſtan moy i ſpoſob z niemi ſię obchodzenia iak naywiękſzy kredyt i powagę nad niemi wyiednały.

Przy dziſieyſzym obyczaiow ſkażeniu, nie można ſobie obiecywać żadney poprawy zarządzeń rzemieślniczych od ſamych profeſſyoniſtow, zepſuciem zwyczaiow i obyczaiow znikczemnionych, ieżeli doſtoienſtwem i cnotą upoważnieni obywatele rzemieślnikami opiekiwać ſię niebędą, i niezechcą ſami na cechowych ſchadzkach oſobiście prezy-

dować, inaczey naylepsze przepisy nigdy uskutecznionemi nie będą. Kto by był wtym rozumieniu, że takie w cechu rzemieślniczym prezydowanie nieprzystoi na godność stanu szlacheckiego, ten by nie musiał znać, iakiey iest dla Rzeczypospolitey importancyi, aby Kray miał iak naywięcey doskonałych, rządnych, maiętnych i rzetelnych rzemieślnikow, zaczym daleko od tego, aby takie opiekiwanie się ludźmi Klassy przemysłowey, miało ciągnąć za sobą iakie zelżywe poniżenie, to owszem nic chwalebnieyszego bydź niemoże, iak taka pieczołowitość, która tak znacznie dobro publiczne pomnożyć może; w oczach bowiem Filozofa i gorliwego o powszechne uszczęśliwienie Patryoty, ten Szlachcic któren by w iakim mieście nierządne pospolstwo do porządku, a ubostwo do dobrego mnienia przyprowadził, Szewcow od piiaństwa odwiodł, prożniacką Hołotę na pracowitych i kraiowi pożytecznych ludzi przeformował, rzemieślnikow do rzetelności przywiodł, a zatym wspołobywatelow od zawodności i częstych uszkodzeń uchronił, niewypowiedzianie większego

wart zaſzczytu, chwały i ſławy, iak ten, coby w świętnym prożnowaniu z wielką okazałością nieprzerwane naſtępſtwo procedencyi ſwoiey w proſtey linii od Lecha pierwſzego wywiodł.

Zachodzi tu ieſzcze iedna kweſtya, czy należy ſię zoſtawić zupełną wolność rzemieślnikom krzątania ſię około tylu rozrożnionych profeſſyi, iak im ſię tylko podobać może, czyli ich w obrębach roboty iedynego rzemioſła ograniczyć, obydwa te mniemania maią po ſobie niektóre gruntowne iako też pozorne przyczyny, których nie podobna tu roztrząſać; doſyć tyle w krotkości napomknąc, że ponieważ ieſt intereſem Narodowym, aby wſzyſtkie wſpołczłonki towarzyſtwa z ogolnych dochodow i zarobkow Narodowych partycypowały, a nikt zoſobna niemogł wſzyſtko albo zbyt wielką część bogactw kraiowych pod ſiebie podgarnąć, zaczym też tam gdzie wſzelkiego kunſztu rzemieślnicy ſię znayduią, naylepiey, aby każdy ſwoiey pilnował profeſſyi, gdyż to wdzieranie ſię w cudze rzemioſło ſprzeciwia ſię wydoſkonaleniu ſzczegolnych rze-

mioſt, mnożąc liczbę tych wſzechſztuk-mayſtrow, którzy wſzyſtkiego ſię podeymuią, a nic dobrego niezrobią. Zaczym kiedy dowcip rzemieślniczy co zupełnie nowego wynaleść niezdolny (gdyż nowe wynalazki wyięte ſą od wſzelkich praw i przepiſow) to niech w obrębach ſwego rzemioſła zoſtaią, co nawet daleko ieſt pożyteczniey dla niego, kiedy nie ieſt przymuſzony do pobocznych odrywek. Dla oſzczędzenia wydatkow Kowale po prowincyach ſami ſobie węgle palą, lecz żeby w ich głowach mogł ſię pomieścić ten rachunek, że przy kowadle więcey mogą zarobić na godzinę iak przy lemierzu na całą dobę, toby węglarzom ten zarobek naſtręczyli, a przez to ſamoby nieco dobro publiczne pomnożyli, że więcey rąk do pracy ieſt poruſzonych, azatym więcey obrotu i cyrkulacyi w kraiu. Tam gdzie ſą rękodzielnie zegarow, znayduie ſię 14. oddzielnych rzemioſt, które każde z oſobna cząſtkę tych narzędziow, z których ſię te machiny ſkładaią, wyrabia, a do żadnego innego fabrykowania ſię nie wdziera, tak iak zegarmiſtrz ſam nic niefabry-

kuie, tylko wybrane od fabrykantow ſztuki rychtuie i ſkłada, wſzelako tam fabryki kwitną i wſzyſcy pomiernie ſię maią; u nas niektórzy Zegarmiſtrze ſami wſzyſtko robią co do zegaru potrzeba, a zegary nieregulane i ſami mało co maią. Ponieważ te zaſzczyty dowcipu ludzkiego i pociechy wygurowanych umyſłow, wyzwolone kunſzta, które polerowane narody od grubych barbarzyńcow dyſtyngwuią, nie mogą bydź podciągane pod zamiary Ekonomiki, która ſzczegulnie zatrudnia ſię mechanicznemi i chimicznemi rzemioſłami, które wykſztalceniem ſurowych materyałow, pierwſze doſtarczaią potrzeby, i bogactwa Narodowe pomnażaią, więc muſzę w milczeniu pominąć te piękne ſztuki, choć też pochodzące z nich zyſki dość znaczne, że niepowinny bydź zaniedbane. Swiadkiem tego nayſtarożytnieyſza ſtolica Swiata Rzym, która w ſwym obrębie z naywiękſzą piecżołowitością chowa nayſzacownieyſzy ſkład dzieł kunſztownych które tylko wygurowany dowcip ſtarożytnych i poźnieyſzych wiekow naypierwſzych kunſztmayſtrow mogł wyprodukować,

a dla zatrzymania w ſwoich murach pierwſzego rzędu Artyſtow nie oſzczędza żadnego rodzaiu zaſzczytow i koſztownych nadgrod, które wydatki temu miaſtu ſowicie ſię wracaią, przez ściągnione z wſzyſtkich ſtron Swiata pieniądze podrożnikow, których ciekawość widzenia te pięknych kunſztow wytworne dzieła tam przywabia. Te wyzwolone nauki tym ieſzcze ſą potrzebnieyſze na wydzwignienie i wydoſkonalenie rękodzielniow, że bez zaſiągnionego od nich światła i guſtu, mechaniczne rzemioſła nie wielki mogą mieć poſtęp, wſzelako o ich wprowadzenie mniey potrzeba ſię troſzczyć, gdyż za pomnożeniem doſtatkow, wypolerowaniem guſtu, ułagodzeniem obyczaiow to do takiego Kraiu piękne kunſzta z wſzyſtkich ſtron ſię ſame ciſną, kiedy poprzednie maią zapewnienie, że ich miłe przyięcie, zaſzczyt, i nadgrody tam czekaią.

O Handlu.

KToren Narod taką ma obfitość płodow, że ich tyle nad konſumpcyę zbywa, iż w znaczney mnogości za niższą cene; iaką w przyległych maią Kraiach, mogą bydź przedawane, ten niech tylko bezpieczeńſtwo publiczne oſob i właſności zapewni, kredyt ugruntuie i cożkolwiek transport wodny i lądowy ułatwi, a wreſzcie niech ſię wcale nie turbuie o rozkrzewienie Kupiectwa, gdyż prędkie a niepracowite zarobki handlowne, w prętce mu utworzą z właſnych rodakow wielką liczbę handlarzow, i niemnieyſzą mnogość obcych Kupcow przywabią. Dopieroż ta Okolica, ktòra w brzmiącą gotowiznę obfituie, i gdzie to dobre mienie zaoſtrzyło pożądliwość mięſzkańcow do rożnych towarow, tamby nic niepodobnieyſzego na świecie nie było, iak oddalenie Kupcow i Kramarzow, i niedopuſzczenie towarow pokup maiących. Hiſzpani urzynaniem uſzow, kontrabandyerow Angielſkich od ſwych oſad Amerykańſkich odſtraſzyć nie mogli, a iakie prożne zawſze były uſiłowania Policyi

Stołeczney wypędzenia żydow z Warſzawy? które nie wiem czy kiedy nawet może mieć trwały ſkutek, dopokiby tylko przyiazd nie mogł bydź zabroniony. Ta za przyrodzonym porządkiem idąca zamiana rzeczy za reprezentuiącą gotowiznę, albo tych pieniędzy za towary, ſprawuie wprawdzie przypadkowe kramarzenie i cyrkulacye, ale ztąd nie zawſze wynika regularny handel, poruſzenie obrotow, pomnożenie płodow i zbogacenie Kraiu za cel maiący, którego podſtawaby zaſadzona była na politycznych i ekonomicznych kombinacyach, aby waga tego handlu z zyſkowną ſzalą na ſwego Kraiu ſtronę była nachylona. Handel zwykł ſię dzielić na dwie odnogi, to ieſt wewnętrzny, i poſtronny: pierwſzy rozwożący rozrożnione produkta po rożnych częściach Państwa, wygodną ſprawuiąc zamianę odbieraniem zbywaiących, a doſtawianiem niedoſtawaiących rzeczy, tym ieſt potrzebnieyſzy, że nie tylko wſzyſtkie czynności ożywi, a mięſzkańcow w niedoſtarczaiące potrzeby opatruie, ale też przez ſamą ſnadność odbycia nowe bogactwa tworzy, płody pomnaża, cyrkulacyę rozrzeźwia, i iednym ſłowem

ieſt duchem ożywiaiącym wſzyſtkie obroty; taki gatunek handlu ieſt iedynym zamiarem politycznych zarządzeń Ceſarſtwa Chińſkiego i Japońſkiego, gdzie handle zagraniczne zaledwo w konſyderacyę wchodzą, a natychmiaſt wewnętrzne Kupiectwo iak nayſilniey od rządow ieſt wſpierane, a te Państwa ani zaludnieniem, ani bogactwem, ani uſzczęśliwieniem cywilnym żadnemu innemu z tych Państw nie uſtępuią, które ieſt w poſſeſſyi nayogromnieyſzego poſtronnego handlu, a naybogatſze Kolonie i wielkie magazynowe ſkłady po wſzyſtkich świata częściach poſiadaią. Ten wewnętrzny handel, któren w żadnym Kraiu tak nie ieſt zaniedbany iak w Polszcze, gdyż do teraźnieyſzych czaſow żadnym drog poprawieniem, żadnych rzek czyſzczeniem i połączeniem, i żadną między prowincyami kommunikacyą nie był faworyzowany, co tak duchy ku obcym towarom zwróciło, że zaledwo iuz cegłe z zagranicy nie ſprowadzano, (11) gdyż z daleko większą łatwością było można ſprowadzić pekielfleisz z Hamburga, iak ſloninę z Ukrainy, bo do Hamburga wſzyſcy Kupcy i Kramarze wiado-

mi byli wodney i lądowey drogi, poczty, furmani, i ſtatki regularnie tam i nazad ieżdziły, liczba zaś tych co na Ukrainę wiedzieli drogę, nader była mała, a przecież ten mowię domowy handel Polſzcze ieſt naypotrzebnieyſzy.

Poſtronny handel ieſt to wprawdzie owe wielkie ſpołkowanie wſzyſtkich Narodow, które produkta iedney świata ſkrayności drugiey zamianą udziela, i tym ſpoſobem wſzyſtkich Krain świata, oſobliwie mieyſcowe wſzyſtkich trzech dzielnic czy tak nazwanych Kroleſtw natury płody, iako też produkta przemyſłu mięſzkańcow na całym okręgu ziemi wſpolnemi czyni, pomnażaiąc przez to użytki wygody, a nawet i potrzeby, ktorych wſzyſcy mięſzkańcy świata partycypować mogą, przez które kommercyonalne związki zbliżone, poniekąd od ſiebie odległe Kraie z całego rodu ludzkiego formuią iedyną świata Rzeczpoſpolitą, a żadnych ſkuteczniey-ſzych nie maſz śrzodkow, ktoreby zdolnieyſze były na ułagodzenie umyſłow ſrogości, w nieiakiey dzikości ieſzcze zoſtaiących Narodow, iak handlowe

wſpołkowanie, i to obcowanie przytępiaiąc przeſądy, i łagodząc zawiści między niektóremi Narodami wkorzenione, upowſzechnia wſzędzie prawo gościnności, i pociąga wſzyſtkich mieſzkańcow okręgu Ziemi do wzaiemnego ratunku i pomocy; zkąd rodzą ſię niekiedy te przyiazne związki, które oddalone od ſiebie całe narody, albo ſzczególne oſoby na wzaiemne uſzczęśliwienie z ſobą łączą, i które między całym rodem ludzkim na iego uſzczęśliwienie, nigdyby przerwanemi bydź nie powinne, tak że ci Kupcy co wielkie po rożnych świata częściach prowadzą handle, prawdziwie ſtaią ſię Koſmopolitami, to ieſt Obywatelami całego świata, choć też wprawdzie rzadko kiedy ſą gorliwemi Patryotami. Z tego poſtronnego handlu, Polſka od Morſkich portow będąc oddalona, nie wiele bezpośrzedniczo korzyſtać może, a gdyby nawet i na tey zręczności nie zbywało, to duch Narodowy nie bardzo takim przedſięwzięciom ſprzyiać ſię zdaie; przyrodzona ſkłonność, która w ogolności z Anglika ſpekulanta, z Hollendra Wexlarza, z Moſkala chytrego przekupnia, a z żyda rodowitego robi ſzachra;

naſzych rodakow bardziey do rolnictwa, politykowania, i innych zabaw iak w powſzechności mowiąc do obſzernego poſtronnego handlu wiedzie, więc w aktualnym ſtanie, w którym rzeczy zoſtaią, nie wiele ieſt co do mowienia nad tym Artykułem, zwłaſzcza, że też bardziey umyſły do tego zamiaru ſą natężone, iak do rozkrzewienia wewnętrznego w Kraiu Kupiectwa, choć to powinno by bydź wſzędzie naypierwſzym podmiotem rządow, bo iak tylko rozrzeźwi ſię cyrkulacya rzeczy w pośrzod Kraiu, tak za tym koniecznie pomnożenie poſtronnego handlu naſtąpić muſi, gdyż takie obroty tworzą co raz większe doſtatki w płodach i fabrykatach, których zbywaiącą od domowey potrzeby reſztę obcym ſię zbywa, tak iak za dobrym mieniem naſtępuią rożne prawdziwe i zmyślone potrzeby, których domowemi rzeczami wſzyſtkich zaſpokoić nie można; co cudze do Kraiu ściąga towary.

Powiedzieć że dla ułatwienia transportow potrzeba gościńcow, drog i przepraw dobrych i wygodnych, które w każdym czaſie przebywać można, to ieſt

taka prawda, która nikomu nie ieſt tayna, którą od dawnego czaſu wſzyscy pragną, a mało ſię kto do wykonania tak pożytecznego dzieła przykłada; chociaż w ogulności potrzeba, i wygoda wſzędzie dobrych drog wyciąga, iednak dla tranſportow handlownych należałoby ſporządzić dwa lub trzy walne gościńce wzdłuż całego Krolestwa od granicy do granicy przechodzące, i tyleż na poprzek, do ktòrychby mnieyſze drogi dochodziły. Co zaś daleko ieſzcze ieſt walnieyſzym intereſem handlu: to ieſt ſpław, ktoren do transportowania naycięższych materyałow użycza ſpoſobność; że potrzeba tego dawno ieſt znana w Polſzcze, i że w dawnych wiekach troſkliwi o to byli Polacy, to pokazuie ſię z tylekrotnych przezornych Konſtytucyi, ktore nawet mniey znaczne rzeki za ſpławne pouznawały, których czyſzczenie wiele trudności i bardzo znacznego koſztu wyciąga, choć też te zbawienne uchwały nigdy nie były uſkutecznione. Niewchodząc w badanie tych przeſzkod, które ſię tym uchwalonym przedſięwzięciom mogły ſprzeciwiać, a ieſzcze mniey myślę wy-

buchać w prożne deklamacye przeciw takiey niedbałości, dosyć mi na tym, ażeby na potym takie mogły bydź ułożone zamiary, ażeby powszechna w całym Kraiu rzekosplawność i rzek między sobą połączenie pożądanego doszły skutku. Od patryotycznych usiłowań Kommissyow Porządkowych oczekiwać należy, z niezawodnym zapewnieniem, iż wszystkiey wielkości rzeki, które tylko iaką zdatność maią do splawu, z czasem w ich respektywe obrębach będą czyszczone i do iakiego gatunku splawu choćby też tylko do czołnowego i tratwianego będą przysposobione; lecz ta powszechna w całym Krolestwie wszystkich rzek splawność, nie otworzy ieszcze dostateczney kommunikacyi osobliwie też w poprzek Kraiu, między wschodniemi i na zachod leżącemi prowincyami, a to społkowanie po między prowincyą Wielkopolską z Litewską i Ukrainą koniecznie potrzebne. Jeżeli przez poruszenie wewnętrznych obrotow handel ma doyść do kwitnącego stanu, to chwalebne przedsięwzięcie połączenia Wisły z Dnieprem przez kanał Pińskі, które iuż po większey części dokonane, złą-

czywſzy Czarne Morze z Baltyckim, połączy oraz Ukrainę z śrzododległym Mazowſzem, lecz mieſzkańcy Krain Zachodnich i wſchodopułnocnych tey kommunikacyi partycypować nie mogą, zwłaſzcza że z ſtrony Dniepru spław nie wielkiego transportow ułatwienia oczekiwać może, gdy z widzianego zarządzenia, które do znoſzenia ſkaliſtych wodoſpadkow z tey rzeki w Zaporowczyznie przedſiębrano, w cale wrożyć niemogę, aby te przeſzkody ſpławu tak miały bydź uprzątnione, żeby lodzie z wygodnym beſpieczeńſtwem te przykre wodoſpadki ſpłynąć, a powracaiąc wielką gwałtowność wodnego pędu bez wielkiey trudności przezwyciężać mogły; przynaymniey przy tym przykrym bez pomocy Mechanicznych machin, wydławieniu iż tak rzekę ſamą ſiłą rąk ludzkich, ogromnych kamiennych bałwanow, nie zdało mi ſię doſtrzedz żadnych zamiarow do zatracenia przykrości raptownego ſpadku, a do tego kupiectwo z tey ſtrony nie naywięcey korzyści z innych przyczyn obiecywać ſobie może; do tego zdrowa polityka radzi aby na wſzyſtkie ſtrony otwarte

były

były ſpławne drogi, żeby z ſwemi produktami nie podpadać arbitralney taxie którego Narodu i zoſtawać tak z exportacyinemi, iako też importacyinemi towarami pod dependencyą iednego ſąſiadą, co zwyczaynie wychodzić zwykło na uciemiężliwy uciſk handlu tego Narodu, którego pozycya tak ieſt nieſzczęśliwa, iż tylko iedyne dla tranſportow ma wniście lub wyniście.

Niewchodząc w koniektury co za los graniczące z nami Multany ſpotka, cieſzyć ſię przynaymiey należy nadzieią, że maxima rownoważności wcałey Europie przyięta, niedozwoli tym wſzyſtko pochłonąć pragnącym Ceſarſtwom, aby Polſkę z tey ſtrony zamknięto, i od graniczenia z Portą oderwano, co by naſzę exiſtencyę polityczną wnaywiękſze niebeſpieczeńſtwo wprawić mogło, a dość zyſkownemu z tey ſtrony handlowi oſtotnim cioſem by zagroziło (12) bo niewſpominaiąc zabronienia wniścia naſzych produktow wte Kraie które i tak tam wielkiego niemiały do tych czas odbytu, to pewnikiem by oryentalne towary nam potrzebne na

kazano cłem przewyższaiącym ich wartość opłacać ; ta zas otwora by wolno była zostawiona, należy iak naybardziey mieć w handlownym baczeniu, i dla tego wszystkie natężyć usiłowania, aby Dniestr z innemi rzekami połączyć. Niemam wprawdzie dosyć mieyscowey znaiomości tych Krain, abym z decydowaną pewnością mógł wyznaczyć ciąg Kanałow komunikacyinych ; ile z położenia miarkować mogę, to Dniestr może bydź złączony z rzeką Boh za pośrzednictwem rzeki Murakwi. Spodziewać się należy że się znaydzie sposobnych nizin, aby od teyże rzeki Boh można prowadzić kopaniny do Słucza, od tey do Horinia a daley do Styru, która rzeka prowadząc do Prypeczu otworzyła by komunikacyę z kanałem Pińskim.

Ponieważ ieszcze nam zostawiony kawałek nadbrzeza w Zmudzi, a Xięstwo Kurlandzkie uznawaiące lenną Zwierzchność Rzeczypospolitey, maiące tak znaczny przeciąg brzegu Morskiego, zaczym interes Kraiu wyciąga, aby wszystkie na to obrocić usiłowania, żeby wtych stronach iaki Port otworzyć.

Przed z luſtrowaniem tych nadbrzeżow i pilnym położenia i ſpoſobności mieyſcowey zważeniem, niemożna udecydować, czyli przyidzie odnowić niegdyś używany port pod Połangą, czyli inſze buchtowe zatoki, większą do tego podadzą ſpoſobność, czyli na reſzcie przyſzłoby do Kurlandyi ſię udać, i do tego konca iakie z Kraiu wychodzące w zanadrza nadbrzeżow Kurlandzkich ſię wylewaiące rzeki ſpławnemi porobić n. p. Windawę lub z nią ſię łączącą Wirwiłę z Zmudzi wychodzące, i w Kurlandyi donośną rzekę ſormuiące która pod miaſtem Windawą w morze wpada; tę rzekę by z łatwością nawet złączyć można z Bolderową, którą także Memlem czy Mimlem nazywaią i którey na uyściu do Dziwiny nazwiſka Aa naddawaią, przez co by ſię zyſkało kommunikacyę aż do ſamey Rigi; wſzak te ściſłe węzły które Kurlandyą z Polſką iednoczą i pod iedną zwierzchność łączą, powinny obydwa Narody iednoſtaynym natchnąć duchem w zamiarze maiącym powſzechne uſzczęśliwienie całey Rzeczypoſpolitey, a zatym iednoſtayne tylko mieć prawidła polityki,

handlu, i wſzyſtkich innych obrotow, do czego też Obywatele tych lennych Xięſtw tak ſą ſkłonni i tyle dali dowodow ſwego przywiązania i wierności ku Narodowi Polſkiemu; zaczym to portowe na Morze wyniście będąc ſaworyzowane przez ſpławne rzeki, inaczey konſyderować nienależy iak gdyby ſię znaydowało wktórey z tych prowincyi która ieſt częścią ſkładu ciała Rzeczy poſpolitey. Spodziewać ſię należy że ſię znaydzie doſyć łatwości, aby rzeczoną Windawę z Niemnem połączyć można, bądźto wierzchowiſka tey Windawy z Dubiſą, bądź Wirwiły z Krużyłą, bądź iakich innych rzeczek międzyległych do tego kanałowego złączenia używſzy. Czyli zaś to złączenie uznane będzie za podobne, do uſkutecznienia za koniecznie i prętko potrzebne; ta daleko potrzebnieyſza kommunikacya niędzy Niemnem i Wiſłą, aby ziednoczyć handel Prowincyi W. X. Litewſkiego z Polſkim, do tego rzeka Narew podaie zręczność, którey wierzchowiſkowe rzeczki Struża i Waſilowka rzekę białą czy płoſką formuiące, zbliżaią ſię do Odły która w Niemen wpada,

między któremi rzeczkami może bydź prowadzona kopanina łącząca rzeczone rzeki.

Połączenie Wisły z Wartą od bardzo dawnego czasu proiektowano, do czego wcale niezbywa na sposobności, które stykaiące się zobopolne tych rzek strugi z iednego Bagna sapisk Łeczyckich się zaczynaiące podaią, zktórych iedne do Bzury czy Mzury, a drugie do bezimienney rzeki co niektórzy Narewką nazywaią, swoie wody ku Warcie toczą; większey łatwości do połączenia rzek ciężko gdzie znaleść, iak w międzyległości te niziny podaią, gdzie ani szczytowego łęku gorzystości przebiiać, ani też z odegłości wod do napełnienia kanałow sprowadzać nietrzeba, a miarkuiąc po szczupłym wygorowaniu zpłaszczonych rownin, to spadek ku obustronnym głownym rzekom, tak będzie nieznaczny, że liczba szluz przepustowych niewielka będzie. Ta sposobność mieyscowa skłania mnie do dania, tey postawie wielką preferencyą nad tą, którą ia sam między Wartą i Pilicą po wyżey Piotrkowa

wynalazł, do którey komunikacyi doliny rzeczek Widawki po wyżey Sieradza w Wartę, i Bogdanowki pod miaſtem Suleiowem do Pilicy wpadaiące wielką ſpoſobność użyczaią, w celu koncentrowania Handel całego Kraiu wſtolicy, i opatrzenia Warſzawy produktami Prowincyi Wielkopolſkiey: i ten proiekt mogłby mieć ſwoią pożyteczność, otwieraiąc więcey komunikacyi w pośrod Kraiu, i ułatwiaiąc tranſport rożnych produktow; wtym przykładzie choćby też nieſzło o opatrzenie Stolicy produktami nadbrzeżow Warty, toby ſię ziednało licznym kużnicom Powiatu Opoczyńſkiego nową drogę odbytu, i opatrzyło by ſię Wielko Polſką Prowincyą żelazem, które teraz po większey części z zagranicy ciągnie. Tak pożyteczne i wſpaniałe dzieło powſzechnego ſpławu, od granic Brandeburſkich aż do Zmudzi i Kurlandyi, a od Dniepru i Dnieſtru aż do Baltyckiego morza, warte zaſtanowienia naywyżſzey Zwierzchności, i oſobnych uſiłowań wprzykładaniu iakiey cząſtki do uſkutecznienia tak pożytecznego przedſięwzięcia każdego Patryoty, któremu dobro pu-

bliczne nie ieſt oboiętne. Ztym wſzyſtkim blaſk odbiiaiący ſię od tak wyſtawionego dzieła, niezaślepia mnie, do przedwczeſnego admirowania mego proiektu, i abym niemiał widzieć wielkie przeſzkody, które iego uſkutecznienie utrudnić mogą; utaic nawet nienależy wyſtawiaiące ſię od Natury przeciwności na międzyległych gorzyſtościach oddzielaiące doliny rzek, których ſię ma kanałami połączyć, i tę płytką miałkość wierzchowiſkowych rzeczek, przez które tę komunikacyę między rzekami prowadzić potrzeba, które bez nadzwyczaynych prac i koſztow niemogą bydź do przepławienia znaczney wielkości ſtatkow przyſpoſobione, i że dla uniknienia zbyt wygurowanych wydatkow potrzeba ſię kontentować wtych mieyſcach miernemi rowami, które by tylko do przeprowadzenia czoln, Kryp, małych łyżew, i w ſzczupłey wielkości powiązanych tratew zdolnemi były; lecz że dla tranſportow ſpławnych rzecz bardzo ieſt oboiętna, czy to wielkiemi czy małemi ſtatkami rzeczy ſię przewożą, ponieważ koſzt któren budowanie ſtatkow wyciąga, ieſt zawſze

tak iak też liczba fliſow których do prowadzenia potrzeba, wproporcyi wielkości tych ſpławnych naczyn i ładunkow które brać mogą, zaczym takowe trudności nikogo odſtraſzyć niepowinny, zwłaſzcza że teraz rzecz ieſt dowiedziona, że ſpław na rzekach daleko lepiey małemi ſtatkami ſię praktykuie, iak temi ogromnemi ſzkutami których koſztowność, niewygoda i niebeſpieczeńſtwo tak powſzechnie ieſt uznane, że ich ſię iuż wſzędzie zarzuca.

Ta trudność, która ſię naturalnie nawiia w rozwiązaniu tego zapytania zkądby nawet przy wynalezionym funduſzu doſtać doſtateczną liczbę robotnikow na dokonanie dzieł takiey ogromności, wſkazaniem Piechoty do tey pracy, ułatwiona bydź może; takie roboty dalekie od tego, aby miały bydź przeciwne duchowi woiennemu, albo ćwiczeniom żołnierſkim, to owſzem przez przywyknienie do pracy wygluzuią z umyſłu żołnierſkiego, wſzelkie obawiania ſię trudow i niewczaſow, a co do ćwiczeń woyſkowych te peryodycznie w wyznaczonych wakacyach od roboty, przedſięwzięte bydź

mogą, a żołnierz procz wyznaczonego Lenungu zyſkawſzy coś culagu, albo z ceny uſtanowioney na wymiar roboty, większą ſobie uczynić może wygodę i z chęcią tey ſię podeymie pracy. Mogły woyſka Rzymſkie z wolnych ludzi złożone w czaſie kwitnącego ſtanu tey Rzeczypoſpolitey ſporządzać z gruntu murowane drogi, w ſtu milnych długościach i wyſtawiać na zadumienie potomności takie dzieła, którego wieki zniſzczyć nie potrafiły, za cożby żołnierz rodak zamiaſt pracowania około podobnych a większey pożyteczności dzieł, miał na leżach w prożnowaniu gnuśnieć? albo Officyerowi wſpoł obywatelowi by miała bydź umknięta zręczność, aby podczas pokoiu mogł ſobie zarządzeniem tak potrzebnych dla publicznego dobra przedſięwzięciow, wyiednać względy u wſpołczeſnych, i zaſłużyć ſobie na ſławę u potomności? Wczymby naywiększa zachodziła trudność, to ieſt w pierwſzym wprawieniu rodakow do budowania ſtatkow, i zatrudnienia ſię ſpławem, gdyż te powikłane nie co zatrudnienia ſpławowe, ſą częſto nieprzezwyciężonym wſtrętem do chwycenia ſię nayfortel-

nieyszych nowych sposobow, gdyby dla nich przyszło opuścić przywyknionych zwyczaiow wrodzoney ociężałości tak dogodnych, (15) i tak trafiło mi się widzieć gotową sposobność prowadzenia wodą na mil kilka gruntowych produktow, ale że potrzeba było na to opatrzyć się w iakie łodzie, przeto preferowano lądowy transport, choć rzecz dowodna, że ieden człowiek wodą więcey może prowadzić ciężaru, iak na dziesięć powozow naładować można. Ta przeszkoda wszelako nie iest tey ważności, aby dla niey zaniechać dzieł tak pożytecznych, bez których ani pomnożenia gruntowych płodow, ani założenia wielkich rękodzielni, i wskrzeszenia przemysłu, ani też zagęszczenia obrotow Kupieckich, i dzwignienia handlu tak wewnętrznego, iako też zagranicznego, a zatym idącego ludności i bogactw Kraiowych pomnożenia obiecywać sobie nie można, ieżeli transporta nie będą ułatwione, i kommunikacya między Prowincyami skoiarzona, bo iak tylko to się uiści, to pewnikiem większa część wspomnionych przeszkod przez ułatwione nabycie z założonych warsztatow szku-

tnych, wſzelkiego gatunku łodzi, i inne ſame zatym idące zdarzenia, lub umyślnie przez przeżorność zwierzchności przygotowane zarządzenia ſame znikną, a reſzte przeſądow lub uprzedzeń czas wytępi.

Zaprzeczyć nie można, aby w prowadzeniu rzęſiſtego handlu w całym Kroleſtwie trudne do przemagania nie wyſtawiały ſię ſprzeciwienia, te czy pochodzą od przyrodzonego ducha narodowego, czyli tylko za zepſuciem obyczaiow naſtąpiły, nie tu ieſt mieyſce do roſtrząśnienia, które dochodzenie tym mniey potrzebne, że nawet takie wady prawnemi uſtawami dotykać nie można, gdyż nie ieſt w mocy władzy prawodawczey, ani wykonawczey przeſtworzyć ducha narodowego; zwrocona iednak baczność rządow w tę ſtronę może ſprawić takie zarządzenia, które złączonym uſiłowaniem patryotyczney części narodu wytknięte wady powoli znieſą.

Jeſt to powſzechnym doświadczeniem dowiedziona prawda, że handel żadnym ſposobem do kwitnącego ſtanu wydzwi-

gnąć ſię nie może, tam gdzie ſkażone ſą obyczaie, gdzie egoism żadnym ſkromnym pomiarkowaniem, i kontentowaniem ſię małym zyſkiem, nie ieſt powciągniony, gdzie chytry podſtęp korzyſtania z niewiadomości wzięty za handlowne prawidło, gdzie zatym nie wewnętrzna wartość rzeczy cenę ſtanowi, ani ofiarowany ekwiwalent w reprezentuiącey wartość rzeczy gotowiznie, oney nabywanie ſkoiarzy, lecz upatrzona pora profitowania z nalegaiącey czyiey potrzeby, na przemiany wartość towarow, i reprezentacyę pieniężną, podnoſi i poniża, tak że nigdy ſtałey taxy choć na momentalny czas w targach nie maſz, która ſię uſtawicznie od naywyższey drogości do nayniższego upodlenia za podſtępnym lub deſpotycznym małey liczby przekupniow i handlarzow, poſtępowaniem odmienia, którzy ſamokupnym ſposobem opanowali iaki gatunek towarow, albo gotowiznę, tak że nawet zagęszczona konkurencya nie zawſze ieſt zdolna do podwyższenia lub zniżenia ceny arbitralnie roſzczoney. Nigdzie mi ſię nie zdarzyło prawdę tego Axyoma tak na iawie widzieć, iak w pośrzod

Kraiu Moſkiewſkiego (wyłączam bowiem kwitnące kommercyum Miaſt Portowych gdzie handel, w iakiey ogromności nayczęściey przez Cudzoziemcow ieſt prowadzony) gdzie zachęcony od naywyżſzych rządow, potężnie popierany i faworyzowany handel, nic więcey nie ſkoiarzył iak to, że rozmnożył przekupniow i kramarzow, którzy o handlu ſyſtematycznym (iedynie pożytecznym) żadnego wyobrażenia nie maiąc, całą ſwoią umieiętność w korzyſtaniu z przypadkowych zdarzeń, na podſtępnych oſzukaniach i chytrym na wzaiem podeyściu wſpoł-Kupcow zaſadzaią, ieżeli ſię komu podoba nazwać handlem, zarzucenie Kraiu pobazgranym papierem na okrycie ścian, i innemi tego gatunku towarami, to rownym prawem ponazywali Miaſtami ci co w pośrzod kilku chałup Karczmy powyſtawiali, przy których w pewne dni roku przetaki, miotły i garki przedawane bywaią. Natężona chciwość zarobkow przy wielkiey nawet mnogości wſpomnionych towarow, wſzelako cenę tego braku tak w gorę wybiła, że nad wewnętrzną wartość, wcale nie ieſt w proporcyi mnogości cyrkuluią-

cych w Kraiu pieniędzy, a choć w porownaniu z innemi Kraiami produkta gruntowe w Moſkwie ſą bardzo tanie, iednak w ſtoſunku do Kraiowey gotowizny ſą aż nader podrożone; ieżeli bowiem w Anglii nadzwyczayna ieſt żywności drożyzna, to ta pochodzi z ogromności maſſy pieniężney, którą Narod rozſzerzonym ſwoim handlem i złupieniem oboyga Indyow z ſwoich bogactw do Kraiu ściągnął, w proporcyi którey gotowizny, rzeczy pierwſzey potrzeby w niſkiey ſą cenie; a dopoki rzeczy w takowey zoſtaią proporcyi, rzecz bardzo oboiętna, czy tanność, czy drogość w iakiey okolicy ieſt; gdy zaś drożyzna pochodzi z chciwości przewrotnych łakomcow, z zdzierſtw iakich ſamokupcow, lub właścicielow rzeczy pierwſzych potrzeb, na ten czas wcale nie może bydź dla rządow oboiętna, i wſzelkiemi ſiłami temu zapobieżyć należy, aby te arbitralne taxy ubożſzą Klaſſę ludu nie uciſkały, która zwyczaynie po temu nie ma władzy i powagi, aby mogła podwyżſzyć płacę dniowych lub ſztukowych ſwoich wyrobkow (iedyne źrzodło ſwoiey ſubſyſtencyi) w tey ſamey pro-

porcyi iak żywnoście idą w gorę. Gdy ten żadnym poſkromieniem nie pohamowany zdzierſki egoiſm do pewnego kreſu w powſzechności ſię wygoruie, to ſkutki iego tak mogą bydź okropne, że go między naybardziey ciemiężące klęſki, które Narod ludzki trapią policzyć można. Z pomiędzy licznych przykładow, którychbym w tey mierze mogł przytoczyć, namienię tu tylko to, co o tym Fryderyk II. w zoſtawionych ſwoich piſmach wſpomina, iż nierząd woienny takie w Kraiach iego po ſiedmioletniey woynie wprowadził bezprawia, a zamięſzanie i zaiadłość za takiemi idąca łupieſtwami, tak wſzyſtkie ſentymenta czułey ludzkości i patryotyzmu w mięſzkańcach przytłumiła, że nikt nie myślał tylko o ſwoiey właſney korzyści, bez wſzelkiego względu na dobro publiczne, i dokłada ten Król, że podnieſiona cena żywności z powodow potrzeby woienney, nawet po zawartym pokoiu nic ſię nie poniżała, bo znarowiona wyſokiemi taxami, chciwość zarobkow, nic opuſzczać nie chciała, tak, że w pośrzod obfitych urodzaiow cały uciſk drogości oczuć ſię dawał; muſiał ten troſkliwy o dobro ſwego Kraiu

Monarcha, użyć całey swoiey powagi i władzy, aby rzeczy do dawnych karbow przywrocił.

Wielką prawdę w zwięzłych słowach napisał głęboki Montesquieu, mowiąc że wszystko w materyi handlowey dobrze się dzieie tam, gdzie kto maiąc rzeczy, ich wartość może mieć zaraz w gotowiznie, a maiąc kwotę pieniężną reprezentuiącą wartość iakiey rzeczy, za onę zaraz tą rzecz nabydź może; taką przemiany łatwość w wszystkich handlowych artykułach nie zawsze kto znaydzie, w pośrzodkowych, a od morza i rzęsistego handlu oddalonych kraiach, a w tey niezmierney rozległości między Odrą i morzem Kamszatki, a od piędziesiątego trzeciego stopnia szerokości aż do Czarnego i Kaspiiskiego morza, nikt podobno niemoże bydź pewnym, aby maiąc iaki towar wkażdey chwili mogł za niego mieć pieniężną wartość, albo za pieniądze każdą rzecz w przyzwoitey cenie; taką łatwość wprzemianach tylko znaleść można wtych kraiach, gdzie dostatek rzeczy i gotowizny, rzęsistość obrotow handlowych,

wych, zagęſzczona konkurencya, i ſkromne kontentowanie ſię małemi zarobkami doprowadziły handel do tey ſtałey rowni, że cena rzeczy ledwo doſtrzeżonym odmianom popada; u nas taka ſzczęśliwość podobno ieſzcze nie zaraz naſtąpi. Dla obiaśnienia tego przykładem, to niech kto ma konia lub parę wołow wartości Czer: Zł: 10. pewnikiem tych pieniędzy nawet z opuſzczeniem iakiego procentu w każdym czaſie nie doſtanie; albo niech kto ma rzeczoną kwotę Czer: Zł. 10. to nawet z naddatkiem iakiego procentu, konia lub wołu w prawdziwość tę wartość maiących, także zawſze nabydź nie potrafi; tak zazwyczay natężone umyſły do przeſadnych zarobkow, że nawet gotowe ſą do udawania ſię do podſtępnych ſpoſobow, aby tylko w czym zyſki ſwoie powiękſzyć, choć to tylko nayczęściey w imaginaryinym wyżſzey ceny wytargowaniu, a zawſze z wielką ſtratą drogiego czaſu ſię zaſadzaią, i tak po naſzych iarmarkach, targach i kramach w bardzo przedłużonym czaſie mało co kupna ſię zakończy. Gdyby ci co rzeczone bydło na targ prowadzą

albo inne towary maią na przedaż, a nawet ten co szczególnie wystawuie swoie ręce do naymu niewygorowali się tak przesadnie w zacenieniu nad wartość swych towarow, rzeczy i pracy, i ten co ma wspomnionego konia, nietrzymał go w dubeltowey cenie nad kurant taxę, albo ten wyrobnik którego dzienną pracę złotym opłacać się zwykło niewygurował swoią pretensyę do kilku złotych, a kupuiący nieponiżył swoie ofiarowanie niżey połowy wartości rzeczy, albo wspomnionego robotnika za pułzłotego naiąć nieuliłował, toby do iednego razu kilkorakie działanie się z wielkim ułatwieniem obrotow zakończyło, pierwszyby przedał, a drugi kupił konia, naiemnikby znalazł robotę, a potrzebuiący robotnika, snadnieby go dostał, i wszystkimby się z korzyścią dogodziło; choć przez obustronne usiłowanie rzeczy do równoważności doyść muszą, ale z iaką się to dzieie stratą czasu, z iak daremnym trwonieniem słow, przysiąg, zapewnienia i zaklęcia, które na nic się nieprzydaią, iak na zgorszenie uczciwey publiczności, i na splamienie w oczach cu-

dzoziemcow charakteru narodowego. Kto niewidział te całodniowe dobijanie targu, odstąpienie, powrot, rękobicie, i wszystkie kuglarskie grymasy, które nie tylko na rynkach ale też w sklepach i kramicach się dzieią, ten nie może nawet wyobrażenia mieć tych scen; tym bardziey śmiechu lub politowania godnych, że cały spor na tak błahym rożnieniu od prawdziwey ceny, na wewnętrzney wartości rzeczy się zasadza, która od iedney strony zyskana nigdy nadgrodzić niemoże utraconego czasu, gdyż wieśniacy gotowi o groszy kilka tak długo się targować, iż przez ten czas swoią robotą kilka razy tyleby zarobić mogły. Ktoby wynalazł sposob do wygubienia tego szachraystwa, które tak niezgodne z rzetelnością i naglącym pośpiechem działań handlownych, i które wcale nie pochodzi z wrodzonego ducha charakteryzuiącego Narod, bo ten szczery i rzetelny, ale nas taką hańbiącą niegodziwością zaraził ten chytry narod żydowski, któren nie zna szacunek czasu którego zwykł na prożniactwie trawić, tenby Narodowi naywiększe wyświadczył dobrodzieystwo. Naywyż-

ſza Zwierzchność i wſzelkie Magiſtratury, wſzyſkie ſtany i kondycye i iednym ſłowem każdy wſpołczłonek Rzeczypoſpolitey intereſowany do wſkrzeſzenia ſtarożytney ſzczerości i rzetelności, bez którey ani Narod z przyzwoitą powagą między Nacyami figurować, ani handel kwitnąć, ani inne działania pomyślnie ſię powodować nie mogą. Spekulacye handlowe często wprawdzie zaſadzaią ſię na głębokim rafinowaniu, na roſtropnych kombinacyach i na przezornie przewidzianych zdarzeniach, i przygotowaniu takich zamiarow, aby z okoliczności można korzyſtać, ale nigdy wſparte bydź niemogą na ſzachrayſtwie, i podłym ſię targowaniu, wſzak w naſzych ſtołecznych miaſtach naymaiętnieyſi kupcy wyborem towarow handluiący, nieznaią tych kramarſkich ſwarow, lecz iſtotną cenę uſtanowiwſzy iuż nic opuścić niezwykli. Czyliby mogło ſię w ogromnych handlach iaka część tych działan ułatwić, gdyby każda Kategorya tyle gwaru wyciągała? w Londynie, w Amſzterdamie, w Hamburgu, w Gdanſku i w innych handlowych miaſtach, milionowe

facyendy, nayważnieyſze kontrakty, nayważniejſze kupna i przedaże w kilku minutach zakończone, w krotkich ſłowach zawarte i od prawdziwych kupcow z naytkliwſzą ſumienną rzetelnością dotrzymane bywaią; gdyż nieſkażona rzetelność ieſt duſzą handlu, (14) bez którey żadne kommercium utrzymać ſię niemoże, i nic tak nieieſt handlowi przeciwnego; iak wykręty, ſzalbierſtwo, niedotrzymanie ſłowa, wſzelkiego rodzaiu oſzukańſtwa i podſtępy; kredyt bowiem i powſzechne zaufanie, będąc oſią na którey ſię cały okrąg handlu obraca, iego też naymnieyſze w powſzechności nadwerężenie, zaraz niſzczyć może naybardziey kwitnące kupiectwo. Nigdy ieſzcze niebył taki Narod na Swiecie handlem ſię bawiący, aby miał tyle pieniędzy, żeby mogł wſzyſtko gotowizną zapłacić, i podobno go nigdy niebędzie, naywięksi milionarze naywięcey potrzebuią kredytu, a ten nie na obſzernych opiſach i prawnym zabeſpieczeniu, lecz na wzaiemnym zaufaniu ſię wſpiera.

Utworzmy ſobie w imaginacyi (bo w iſtotności tey exyſtencyi nigdy niebędzie) iakie pokolenie ludu, którego rzetelność tak niewzruſzona, że od żadnego iego rodaka nigdy zkażoną niebyła, i że zatym ta kolonia powſzechne w Rzeczypoſpolitey Narodow ziednała ſobie zaufanie i kredyt nieograniczony, tak dalece, żeby nawet ta ſuppozycya odpadła, aby któren wſpołczłonek w ſwey partykularności mogł kiedy komu zawod uczynić iaki, a wyſtawmy ſobie teraz pomyślność powodzenia, które ta kolonia, w wſzyſtkich ſwoich przedſięwzięciach mieć będzie, i ieżeli nawet przy naywiększym uboſtwie wielkiey niezrobi fortuny, rozumiem, że nikt na mnieyſze procenta kapitałow a kredytem na niższą cenę żywności, towarow, i ſprzętow do rozpoczęcia działań rolniczych, rękodzielnych i handlowych (bo te preſupozycye za podſtawę kładę, że całe to towarzyſtwo ludu ieſt pracowite, obrotne, przemyślne, ſkromne, i wſtrzemięźliwe) niedoſtanie, iak ten rodzay poczciwych ludzi, któren trwale przy tym kredycie ſię utrzymuiąc, pewnikiemby w prędkim czaſie większą część

czynności handlowych do siebie przyciągnął, a zatym wielkie ogarnął bogactwa któremi coraz większe przedsięwzięcia rozpoczynać i handel w wszystkie strony Swiata rozszerzyć można, tak iak Ormianie to w całey Azyi uczynić potrafili, gdzie wszystkie handlowe działania pod iakimkolwiek tytułem przez ich ręce przechodzić muszą, choć też ten wszystkie przymioty kupieckie posiadaiący Narod przecie do tych wszystkich cnot, któreśmy naszemu wybranemu ludowi ponadawali, pretensyi sobie nierości, choć dość godziwemi sposobami swoy handel prowadzi. Co ieszcze handel naybardziey trapi i niszczy, to iest niedostatecznie zabespiecona pewność liczenia sum dłużnych na wyznaczonych terminach, i wielka zawodność z strony dłużników; sama niepewność terminow solucyinych, może pomięszać wszystkie kupieckie zamiary, wstrzymać postępowanie handlu, a zawod naypoczciwszego kupca może do szalbierstwa przymusić, i do bankrutu przywieść, i niemasz płonnieyszego gruntu dla produkowania i utrzymania kwitnącego handlu iak ten, którego kon-

ſtytucye faworyzuią zawodność dłużnikow, i gdzie prawa pobłażaią Bankrutarzom, rodzay ludzi daleko działaniom handlowym, a zatym całey wſpołeczności ſzkodliwſzy, iak zdrowiu powietrzna zaraza, bo ich nierzetelność te pierwſze fundamentalne podſtawy związku towarzyſkiego, iakim ſą dobra wiara, zaufanie, i beſpieczne na przyrzeczeniach poleganie, wyniſzcza i z gruntu wywraca, a przeto rozrywa i targa te święte węzły, które ludzi w towarzyſtwa połączyły, i do wzaiemnego ratunku i wſpomagania obowięzuią. Gdzież bowiem przy podeyrźliwym niedowiarſtwie, potrzebney zapomogi znaydzie wſparcia do zaczęcia nayzyſkownieyſzych przedſiewzięciow, na których nawet korzyść publiczna całego Kraiu ſię zaſadza, których pomyślne powodzenie tak dowodnie ſą okazane, że i wierzycielowi wprędce awanſowane kapitały z prowizyami powrocić, Entreprenora zbogacić i z wielką korzyścią dla publiczności iaki gatunek działań do Kraiu wprowadzić i nowe bogactwa utworzyć mogą. Zagęſzczona kradzież daleko nie ieſt tak ſzkodliwa kraiowi iak przepadnienie dłu-

gow, gdyż daleko łatwiey z tey ſtrony, iak od pożyczalnego natrętnictwa, oſobliwie też od borgow kupieckich i doczeſnego towarow powierzenia uchronić ſię można; gdyż handel żadnym ſpoſobem bez kredytu obeyść ſię niemoże, któren przez nierzetelność nadwerężony, pozbawia kupiectwa naygruntownieyſzey ſwoiey podpory, bez którey ſię utrzymać niemoże, zatym idzie, że rozmyślni Bankrutarze, daleko ſą ſzkodliwſi wſpołeczności iak iawni złodzieie, i dopoki ſię ich podſtępnym podeyściom, tak iak wſzyſtkim innym gatunkom oſzukańſtwa i zdrady, tamy niezarzuci, niemożna ſobie obiecywać aby ſię handel wgórę wydobyć zdołał. Wcale tu nie ieſt mowa o przeiſtoczeniu w krotkim czaſie obyczaiow, i wytępieniu iednym zamachem ſzkodliwych nałogow, które w zraſtaiącey korrupcyi całe wieki wkorzeniły, boby to była naydziwacznieyſza pretenſya, która w rzędzie podobnych do wykonania rzeczy mieyſce mieć nie może; lecz tu idzie o używanie tych śrzodkow, które tylko znaydować ſię mogą w rękach Prawodawcy, Zarządcy, i Nauczyciela, tak ſzkolnego iako też Kościelne-

go i domowego, zgoła w tym naywalnieyszym interesie dla uszczęśliwienia całego Narodu, nie należy opuszczać żadnych sposobow, któreby do tego celu doprowadzić mogły: surowe kary cielesne, a nawet śmierci i inne niewolnicze roboty, piętna infamii publiczney, sowite grzywny, exkluzya z Konfraternii i Cechu, zakaz na iaki czas tych działań w których iakie oszukaństwa się pokazały, wyłączenie w partykularnym pożyciu od obcowania z uczciwemi ludźmi, i zelżywe notowanie każdego coby miał iakie zachowanie, nie tylko z fałszerzem i iawnym oszustem, ale nawet z takim, któremu dowieść można, że świętość danego przyrzeczenia złośliwie nie dotrzymał: to są te odporne sprężyny, które od takich zdrożności, nayprzewrotnieysze i zepsute umysły wstrzymać i odrażać mogą; które kary z osobliwą surowością na złośliwych Bankrutarzow zaostrzyć należy. Niech tylko wszelkie wykręty i wywiiactwa ogołocone będą tey fałszywey powłoczki, którą wyzwoleńcy zdradliwey industryi koloryzuią, haniebne swoie zwodzenie niewinney prostoty, a pozba-

wione zaſzczytu ſztucznego przemyſłu, niech tak hańbiące okroty malowane będą właściwemi iey należącemi farbami, niech tylko ſama cnota, poczciwość i i rzetelność dyſtyngwowane poważenie i ſzacunek znaydzie, a piętno publiczney żelżywości przymuſi oſzuſtow z Profeſſyi, że nie będą śmieli iawnie ſię chlubić z chytrości ſwych ſztucznych podſtępow, przynaymniey publiczność gorſzyć i zarazę ſzalbierſtwa rozſzerzać zaprzeſtaną, a duſza wſzyſtkich obrotow cywilnych i handlowych ſtarożytna rzetelna ſzczerość z honorem znowu głowę podnieſie, kiedy iuż więcey nie będzie mogła bydź urąganiem wyſzydzona; ſam powrot kredytu i zaufanie, utworzy nowe doſtatki i bogactwa, przez powierzenie daremnie leżących kapitałow i rzeczy, w takie ręce, które ich z korzyścią zażyć umieią, co cyrkulacye wſzech rzeczy zagęści, i z wielkim zyſkiem dla Kraiu poruſzy martwe kapitały, ktorych boiazń utraty od handlu uchylić muſi, bo poneta wygurowanych procentow zdolną bydź nie może, na przeważenie niebeſpieczeńſtwa wyſtawienia na ſzańc kapitału, choć te wyſokie prowizye nie-

bardzo ſą zgodne z pomyślnością handlowną, i wzroſt kupczenia bardziey tamuią iak przyſporzą; dla czego też Kameraliści wyſiłali dowcipy ſwoie na zniżenie procentow, ale że większa część tych śrzodkow, których na doyście tego celu obierali, nie zaſadzała ſię na iedynym ſkutecznym ſposobie, to ieſt wſkrzeſzeniu kredytu i zaufania, nie tylko na prawnym zabeśpieczeniu, ale też na natchnionym przez poprawione obyczaie ducha rzetelności, ugruntowanym, lecz ſzczegolnie na deſpotycznym taxowaniu prowizyinego czynſzu, zaczym też ſzczegolnie to ſprawiły, że reſzta Kapitałow z cyrkulacyi zniknęła, i do zamkniętych ſzkatuł ſię ſchroniła, przed groźnemi uſtawami tych rządcow, co arbitralne ukazy wydawali, lecz o zabeśpieczeniu czyiego maiątku wcale nie pomyśleli; a handlowe działania żadnych ſamowładnych zarządzeń cierpieć nie mogą. Te powſzechnie w całey Europie uſtanowione prawne przepiſy pewnych procentow, ćiągną ieſzcze ſwoy początek z dawnego barbaryzmu tych wiekow w ktorych tylko woienne prawo mocnieyſzego a nie handlowa ugoda własność do iakiey rze-

czy nadawała, a gdzie też iuż zachodziły iakie zamiany i kommercyonalne traktowania, tam władza prawodawcza nie w rękach była tych co dawali, ale tych co potrzebowali, którzy nawet, na zniżone procenta niechętnie pozwalali, i woleliby byli trzymać się wyrokow Teologow tych wiekow, którzy wszelkie prowizye i czynsze od Kapitałow iak wyklęte lichwy potępiali, gdyby tylko byli mogli na takie kondycye dostać kredytem tych rzeczy których żądali; i dzięki tym gwałtownym potrzebom, że opacznie tłumaczone artykuły wiary, i dzikie rozboie handlowe czynności do szczętu nie wygubiły, coby pewnikiem było Europę w pustynie obrociło.

Ci wszyscy którzy prowizye od Kapitałow okryślali, i wielość procentow przepisali, pewnikiem niewiadomi byli pierwszych pryncypiów, na których się takie handlowe ugody zasadzaią, i nie znali tey rozdziałowey linii, która godziwy zysk od lichwy rozgranicza, albo też własny interes do chwycenia się takich prawideł (im samym tylko, ale nie publiczności)

korzyftnych nakłaniał; więc zniżyć procenta ufiłowali wfzyfcy prawodawcy tak ci co z fwoich Miniſteryow ſkarbowych, iako i ci co z oſobiſtych długow do płacenia wielkich prowizyi obowiązani byli, albo też nowych kapitałow na niſkie procenta zaciągać pragnęli, iak ten przypadek i u nas ſię przydarzył, kiedy przy naywiękſzym niedoſtatku brzmiącey gotowizny, prowizye do połowy zniżono, bo podobno tey Konſtytucyi nie Kapitaliści piſali, a przeciwność tego prawa w tym oczywiście ſię ukazała, że ci ſami co go pisali większe muſieli płacić prowizye iak ſwemi przepiſami wyznaczali, ieżeli chcieli nowe ſummy zaciągać, albo przy dawnych ſię utrzymać. Po upadłym kredycie w Francyi, ſam prawodawczy ſkarb Koronny muſiał zawſze kilku procentami wyżey opłacać kapitały ktore zaciągał, nad tę prawną taxę którą ſam przepiſywał. A wſzak ci i u nas takie ſprzeciwienie wyraźnemu prawu ſię dzieią, kiedy ſkarb Narodowy ſummy przyiąć deklarował po ſiedm od ſta, kiedy wyraźna Konſtytucya więcey nad pięć brać nie pozwala, a to prawo nie ieſt uchylone. Prowizya pieniężna

tak iak cena rzeczy i towarow według obfitości, lub niedoſtatku gotowizny; i tych zarobkow, które niemi zyſkać można, w proporcyi beſpieczeńſtwa lub i ryzyko, na które kapitały ſą narażone, i przez konkurencye ſama przez ſię uſtanowi, a zwierzchności nigdyby nie przynależało wielość procentow wyznaczyć? Jak to? rządy nie maią wcale zapobiegać zdzierſtwu chciwych lichwiarzow, i dopuſzczać aby bezkarnie gwałtownym potrzebom prawa przepiſywać, i uciemiężliwe prowizye bezwſtydnie wymagać mogli? Na to odpowiadam, że choć w prawdzie rządy z obowiązku opiekowania ſię tak w powſzechności całą publicznością iako też rozciągania tey pieczy do każdey oſoby iey zwierzchności podległey w ſzczegulności, iednak żadne prawo gruntuiące ſię na przyrodzeniu i początkowym kontrakcie towarzyſtwa nie upoważnia do taxowania czyiey właſności albo pracy (15) naywyżſzą zwierzchność bez arbitralney ukazności; przez ſame wſkrzeſzenie i ugruntowanie publicznego kredytu, przez uſtanowienie banku, kamery pożyczalney i dyskomptowey, i inne podobne

fundusze, które w naszym ięzyku ieszcze nazwiska nie maią, i inney natury zarządzenia, ma w rękach swoich tysiączne sposoby ułatwienia gotowizny za godziwą prowizyę nabycia, co nawet i przy tym nadwerężonym kredycie nie iest rzecz tak trudna, dla tych osob którzy dostateczną do zabespieczenia kapitału maią Hipotekę i ktorych rzetelność nie iest podeyrzana, a ci nigdy nie zwykli płacić nadzwyczayne procenta, takie tylko obiecane bywaią przez tych co wypłacenie prowizyi ani powrot kapitału nawet w zamiarze nie maią, gdzie często nieborak lichwiarz wielką prowizyą z iego pieniędzy z gory zapłaconą, wielkiemi obietnicami i nadzieią kontentować się musi, gdyż od takich pożyczalnikow co z kredytu żyią, albo od marnotrawcow co cały maiątek utracili, nie łatwo co odzyska, i na końcu ułakomienie się na wielką prowizyą utratą kapitału przypłaci; w tym przypadku gdzie kto część albo cały kapitał ryzykuie, moim zdaniem naygornieysze procenta nie mogą się nazwać lichwą tak iak i w tym razie, kiedy zarobki na iakiey summie w handlu cyrkuluiącey są tak znaczne,

czne, że wprędce handlarza zbogacić mogą, toć ten z zwierzycielem może dzielić te zyſki, które iego kapitał przynoſi, choćby też to prawem wyznaczone procenta przenoſiło. Sciſło wziąwſzy to lichwą tylko nazwać można w tym razie, kiedy wierzyciel ſwego kapitału zabeſpieczony, że go bez prawnego zakłocenia i z nieochybną pewnością na wyznaczonym terminie lub każdego czaſu odebrać może, w tym przypadku ieden procent nad prawne pozwolenie brany, ieſt prawdziwa i naganna lichwa, i to ieſzcze pod tym dokładem: kiedy kredytor ma prożno leżące kapitały, któremi nie chce albo nie umie co w handlu zarabiać, i że te pieniądze natrętnym naleganiem wymuſzone nie były; w innych zaś przypapadkach, gdzie wierzyciel ſwoy kapitał na ſzanć ſzczerego hażardu wyſtawia, albo przewiduie zawod w terminach, i przykroście prawnego zakłocenia, i fatyguiące zachody, których będzie muſiał użyć dla odebrania ſwey właſności, do poki nie dobierze ſta procentu roczney prowizyi, to żadney w tym lichwy nie upatruię, a moie zdanie w tey mierze

tym mniey może podpadać podeyrzeniu parcyalności, gdyż żadney prowizyi ani biorę, ani płacę. Nic łatwieyszego nie było Miniſtrom ſamowładnych Monarchow albo prawodawcom republikanckiego rządu, iak ukazne uſtanowienie taxy procentowey przepiſać, lecz nie tak łatwo było ſobie lub innym, potrzebne ſummy na te iednoſtronnie zniżone procenta ſprokurować. Kiedy upor kapitaliſtow niechciał ſię poddawac żadnym przepiſom, kameraliści zaś i ekonomiczni ſpekulanci nad wynalezieniem ſpoſobow zniżenia prowizyi, i zapobieżenia lichwom, zaledwo do wyſuſzenia muzgow rozumy ſwoie nie natężali, ale że wſzyſtkie ſwoie propozycye zaſadzali na prawnych ukazach, albo na mamiących podeyściach, zaczym też wſzyſtkie ich uſiłowania bezſkuteczne ſpełzły. Jak nikomu przepiſać nie można, iak wiele ma zarobić na koniu lub iakim towarze (16) ani iakiey właſności taxować, tak też nie można go przymuſić do kontentowania ſię wyznaczonemi procentami, moim zdaniem. Prawodawca w tey mierze nic przezornieyſzego ſtanowić nie może, iak zabeſpieczaiąc

prawnym wyrokiem wierzycielom kapitały: w ſpaczney proporcyi procentow, które biorą, to ma ſię tak rozumieć, że ten co bierze całkowicie, prowizyę prawem pozwoloną, ma taką ſądową pomoc iak teraz dawać ſię zwykła, która prawna pomoc do odbierania długu w tym ſtopniu przybywa, w którym procentow ubywa, i ten kredytor co naymnieyſzą prowizyę bierze *in casu potioritatis* i przy otworzonym konkurſie, przed wſzyſtkiemi wſpołkredytorami, którzy wyżſze procenta biorą, powinien bydź zaſpokoiony, i im kredytor mniey ſię łakomił na prowizyę, tym więcey powinno mu przybywać prawa do wſzyſtkiey własności dłużnika, któren w tym razie żadney rzeczy od tradycyi excypować nie powinien, tak dalece że kiedy ledwo iaki procent, albo żadna prowizya nie brana, to nawet oſoba dłużnika nie może bydź excypowana; nie na oſadzenie iey w więzieniu aby ią kredytor w prożniactwie żywił, i przez to powiękſzył ſtratę ſwoią, ale aby dłużnika mogł zażyć do wſzyſtkich robot i iż tak rzekę nim orał, aby przez ten wyrobek coś odzyſkał, przez co pewnikiem zawodne dłużniki prędzey z

ſceny znikną iak przez wſzyſtkie inne zarządzenia, bo tak niewolnicza robota zapewne nie bardzo przypadnie do guſtu treſniſiowym dłużnikom, których ſię tu ma na celu, gdyż wcale nie ieſt mowa o tych bidakach co na utrzymanie ſwego lub ſwych familii życia iaki złoty lub korzec zboża na terminie oddać nie mogą (wyłączywſzy zaciągnione długi) Dla zachowania rowney ſprawiedliwości tak dla wierzyciela, iako też dla dłużnika, potrzeba, aby po upłynieniu oſtatniego terminu zapłacenia, gdy dłużnik nie ieſt w ſtanie wypełnić przyrzeczenia, ani ſądowego wyroku, aby w tym razie dał ſprawę z wſzyſtkich poſtępkow ſwoich, i ſpoſobu życia, w czymby powinna bydź wyprowadzona iak nayściśleyſza inkwizycya; wſzak w takim przypadku nie powinien nikt mieć za krzywdzące wolność Obywatelſką uciemiężenie, takie taiemnic oſobiſtych ſzperanie; gdyż tego, któren wſpoł obywatela tak ſkrzywdził, że mu tego nadgrodzić nie może, ktòren nie rzetelnością całą publiczność zgorſzył, można tak konſyderować iak cywilnie umarłego, i iuż nie iak z wolnym Obywatelem, ale iak z

przeſtępcą praw, i obrażycielem obyczaiow z nim poſtępować, aby mu uchylić ſpoſobność powtorzenia takich uſzkodzeń.

Zoſtaie ieſzcze do mowienia o tych co wyżſze od ſwych kapitałow procenta wyciągaią, nad te, ktore prawo albo zwyczay za godziwe oſądziły, ktorych iak zdzierſkich lichwiarzow w rożnych Kraiach, nie tylko na utratę danych kapitałow, ale też ieſzcze i na inſze kary prawa wſkazuią; choć wcale nie myślę uſprawiedliwiać takie zdzierſtwa, iednak mi ſię zdaie, że częſto z temi kapitaliſtami za oſtro i naprzeciwko wolności działań handlowych poſtępowano, oſobliwie też w tym przypadku, kiedy bez podſtępu w ſamey gotowiznie pieniądze pożyczali, nie wtrącaiąc w te ſummy papiery niepewnego waloru, albo rzeczy i towary w podwoioney cenie, w ktorym razie w ſamey rzeczy od oſzuſtoſtwa i lichwiarſtwa, ani wymowić ani od kary uchylać ich nie można, choć to wſzelako dłużnika dyſpenſować nie może od dotrzymania dobrowolnie przyiętey umowy; gdy zaś kapitał pożyczo-

ny w gotowych dobrych i kurs maiących pieniądzach, to dłużnik do obowiązany powrocenia kapitału, iako też wypłacenia wygurowanych procentow. Ale władza sądowa iuż w tym razie mniey troskliwa bydź może, o ocalenie maiątku takiego człowieka co swoią chciwością publiczność gorszy, i swoią uczynność tak drogo przedaie, a przez to handlowe i inne działania bardziey uciemięża, iak wspiera, zatym przy konkursach albo kiedy *potioritas* następuie, takim wierzycielom szczegolnie tyle tylko przysądzą, ile po zaspokoieniu godziwszych długow zbywa, i to bez dotykania sprzętow i rzeczy pierwszey potrzeby, dłużnikowi pozostałych, a tym mniey z naruszeniem wolności iego osoby, ponieważ w tym przypadku rownoważność moralna zachodzi, gdyż taki kredytor wart takiego dłużnika, i łakomstwo nie ma czego wyrzucać nierzetelności. Rządom zaś w tey mierze nie należałoby używać karzących środkow na żadną stronę, oprocz że dla zachowania rzetelności i uczciwych obyczaiow mogłyby postępki tak lichwiarza, iako też nierzetelnego dłużnika osławić dla przestrzeżenia pu-

bliczności, aby ſię każdy mogł mieć na oſtrożności od obuſtronnych zdradliwych podſtępow.

Sama natura takiego zarządzenia tego wyciąga, aby w ſkryptach, wexlach, kartach i kontraktach nie tylko kapitały papiery rzeczy i towary na kredyt dane, w gatunkach, wadze i walorze; pieniędzy, rzeczy towarow i ich ſprawiedliwey cenie, dokładnie były wyrażone, ale też procenta roczne czy mieſiączne wyraźnie były dołożone z taką rzetelnością aby przy zachodzącym ſporze za wyrokiem ſądowym przyſięgą mogły bydź potwierdzone (17) inaczey aby ſkrypta (wexle kupieckie wyiąwſzy) w ſądach takiego waloru nie miały, aby cały maiątek i oſoba dłużnika zoſtawały w odpowiedzi do zupełnego zaſpokoienia, a w przeciwnym przypadku ſprawa będąc konſyderowana iako wynieſiona nad przepisy procentom wyznaczone, wierzyciel więcey pretendować nie może iak to co prawo i zwyczaie dłużnikowi tradować pozwalaią.

Spodziewać ſię należy, iż takie uſtanowienie daleko prędzey ſprawi zniżenie prowizyi, iak te wſzyſtkie groźne przykazania, które bez oglądania ſię na obfitość lub niedoſtatek gotowizny i na większe lub mnieyſze zyſki, które używane w rożnych działaniach kapitały przynoſić mogą, zarobkom granic założyć uſiłowały, a które żadnego innego okryślenia mieć nie mogą, iak to które z większey lub mnieyſzey mnogości, z większey lub mnieyſzey konkurencyi, i zagruntowanego lub nadwerężonego kredytu wynika; którego bowiem kapitaliſty chciwość tak uwiedzie, że dla zyſkania iakiego procentu będzie chciał wyſtawić ſwoy kapitał na ſzańc niepewnego polegania na dyſkrecyi dłużnika, i za całą hipothekę nie mieć tylko iego niedoiadki, i po innych kredytorach pozoſtałe oſtatki, albo któren marnotrawca tak będzie zapamiętały, aby ſię ośmielił na niſkie procenta pożyczać, kiedy przytym nie tylko wſzyſtko co ma i mieć może, ale nawet honor i wolność ryzykuie, a zatym przynaymniey nie łatwo ſię ośmieli utracić maiątek uczciwych i wſpaniałych wierzycielow, którzy bar-

dziey dla litościwego poratowania iak dla chciwości prowizyi pożyczaią. To zarządzenie nie może też (tak iak zakaz w Toſkanii więzienia dłużnika) przeſzkodzić poratowaniu nieſzczęśliwych i potrzebnych, przez pożyczenie iakiey ſumki, ponieważ przy bezżądnym, albo mało zyſkownym pożyczeniu zoſtanie nieuſtaiące zabeśpieczenie kapitału na aktualnym i przyſzłym maiątku zarobku i oſobie dłużnika, ſzczegolnie względnością na nieſzczęśliwe przypadki, z niedotykaniem litościwey ludzkości, w całey ſwoiey rozciągłości; zaczym takie uſtanowienie zamiaſt nadwerężenia kredytu; albo nadwątlenia lub umnieyſzenia zapomogi lub działań handlowych, powinno owſzem wſkrzeſić i umocnić pierwſze, i ułatwić drugie, z tych zamiar, które dla dzwignienia handlu koniecznie ſą potrzebne.

Jak mało pomyślność powſzechną, małe kramarzenia intereſować mogą, które procz małey wygody łatwego nabycia iakiey mało co znaczącey potrzeby, zwyczaynie nic do ſzczęśliwości publiczney nieprzyczyniaią, tak rozſze-

rzony zakupny i przedayny handel, wſzyſtkie w ogulności artykuły płodow, fabrykat i towarow ogarniaiący prowadzony przez zamożnych zakredytowanych i oświeconych Kupcow całey ſphery handlowey wiadomych, i ſwoie czynności na głębokich ſpekulacyach kommercyonalnych, na ſumienney ſzczerości w zachowaniu liczby, miary i wagi, a w niezawodnym ſwych towarow podawaniu za te gatunki, do których wewnętrzną własnością zgodną z powierzchowną cechą i napiſem w rzeczywiſtości należą, na nieodmienney determinacyi procentow zarobnych i ich iak naywiękſzym zniżeniu, tak iak na płaceniu iednoſtayną ceną artykułow zakupnych i ſumiennym dzieleniu zyſkow z przedawcami wtym razie: gdy te rzeczy w odbytowych mieyſcach w gore idą; zgoła na tak gruntownych fundamentach zaſadzaiących, które rozpoczętemu handlowi na całe wieki trwałości obiecywać mogą. Taki Kupiec którego ieſteſtwo nie ieſt tak idealne aby go w naturze bydź niemogło, często ſam ieden całą iaką ubogą okolicę w którey nawet rolnicze obroty w martwey niedołężności zoſtaią,

zbogacić i wſzyſtkie czynnoście orzeżwic może, tak przez zakupienie gotowych płodow i fabrykatow iako też zadatkowe zapomogi na produkowanie nowych, oraz przez doſtawienie ſprzętow i naczynia większey doſkonałości, i ſprowadzenie naſion do nowey iakiey Kultury, iako też przez oświecenie rolnikow, rzemieślnikow i wyrobnikow nad zyſkaniem większych zarobkow. W Szląſkim Podgurzu operacye iednego Kupca, manufaktury płotna w prędkim czaſie tak wgorę wyniosły, że z małego okręgu tyſiącami ſztuk wychodziło, płonne nawet grunta lny i konopie okrywały chałupy kołowrotami i warſztatami ſię napełniły, mięſzkańcy z niedołężności ſię ocucili i w niedługim przeciągu, z oſtatniey nędzy przyſzli do dobrego mienia, a pod moiemi oczami ieden Kupiec przed ſamym podziałem Kraiu w Przeworſku proſtych Tkaczow wprawił w robienie paſow, ordynaryinieyſzych atłaſkow, dreliſzkow i rożnych materyek, a przez to poruſzył obroty przemyſłu, i temu miaſtu wielkie ſkoiarzył zyſki. Coż czaſem nie ſprawi za doczeſną ruchawość ten handlarz

co tylko iaki las zakupi z którego bale, wręgi, klepki i inne materyały fabrykuie i wyprowadza; iakie z tego powodu orzeźwienie czynności pobliższych mieszkańcow, z których iedni wyrabiaią drudzy wywożą materyały, a inni im zywnoście, trunki i inne potrzeby dostawiaią. Niech się tylko w iaką okolicę ziawi zakupnik na iakie płody lub fabrykaty, a zaraz się z wielką korzyścią Kraiu i iedne i drugie pomnożą, a mieszkańcy ocuciwszy się z ospałego lenistwa, w zawody się uganiaią o uczestnictwo tego zarobku. Gdyby tacy ożywiciele działań pożytecznych po wszystkich zakątach się nawinęli z którychby iedni iakie płody a drudzy fabrykaty w handlowym mieli zamiarze, gdyby też te artykuły tylko na włóknach lnianych i konopnych na siemieniu, anyżach, chmielu i tym podobnych rolniczych płodach albo na Galmanie, Siarce, Saletrze, Ałunie i innych produktach kopalnianych lub chimicznych się zasadzały, to się te rzeczy w bardzo przędkim czasie daleko znaczniey pomnożą iak kiedy tym sami dobr właściciele się tylko zatrudniaią, do których wieśniacy

tyle poufałości i zaufania niemaią iak do Kupcow; nawet dawno zarzucony Czerwiec, Kermes czy ſławna Koſzenilla Polſka, z którą niegdyś tak znaczny handel prowadzono, mogła by znowu mieścić ſię między artykułami farbierſkiemi, gdyby ią kto chciał na nowo w handel wprowadzić, ponieważ niektórzy manufakturzyści i farbierze zaczynaią iey ſtratę załować, twierdząc że do niektórych kolorow bardzo droga Amerykańſka Koſzenilla nie ieſt tak zdatna iak naſz Czerwiec.

Rozrożnione Artykuły które tacy mieyſcowi kupcy według własności Klimatu, przymiotow gruntu i ſpoſobności mięſzkańcow za pryncypalny podmiot ſwych handlow zakładią, w każdą okolicę oſobliwą wprowadzić mogą kulturę, która czym bardziey według wſpomnioney mieyſcowey zdatności; iedne od drugich ſię roznią, tym większa ztąd dla Kraiu wynika korzyść, gdyż te wzaiemne potrzeby ſą iak by ogniwa łańcucha: któren zwięzuie między ſobą prowincye i okolice, ſprawuiąc pożyteczną cyrkulacyę, przez co wzbudza, i orzeźwia

wſzyſtkie obroty, czego rozpryśnione uſiłowanie na płodzenie rozlicznych Artykułow nie tak ſkutecznie ſprawuie, gdyż ta rozmaitość płodow nie dopuſzcza produkowania iakiego artykułu w tey mnogości, aby ſię mogł ſtać exportacyinym towarem, i wartał handlowey ſpekulacyi kupca a nie kramarza, i co tylko przytoczę nayproſtotnieyſzy kułtury przykład, to okolicy Jaroſławia ſianie cebuli, a Buſkiey Anyże, daleko ieſt pożytecznieyſza, iak żeby na tych żyznych gruntach rozmaite płody w mnieyſzey mnogości produkowano, (18) ledwo bowiem co może bydź zdolnieyſzego do zatamowania zamian handlowych, iak doſtatek wſzyſtkich potrzeb na iednym mieyſcu, gdyż ta ſytość dypenſuie od troſkania ſię o nabycie obcych płodow, a przez to ſamo przytępia pracowitość i ſtarunek o pomnożenie tych produktow nad domowy użytek; tylko wzaiemność potrzeb handlowe ułatwia zamiary i tak pożytecznie oddzielone części Swiata, Państwa, Prowincye, i Krainy między ſobą wiąże i ſpaia.

Tu tylko o wewnętrznym handlu Kraiowym mowa, o poſtronnym kupiectwie zaledwo przy tey ſzczupłości towarow wywozowych w proporcyi obſzerności Państwa, co wſpomnieć można, coby niebyło powſzechnie wiadomo, i ten zagraniczny handel choć kiedyś mogł bydź daleko znacznieyſzy iak ieſt teraz, iednak nawet wtey epoce ſławy, kiedy granice Polſkie na Pułnoc i Południe brzegow Morſkich dotykały, nie dochodził nigdy kreſu tey ogromności, iakieyby należało w przyzwoitym ſtoſunku do rozległości Kraiu i ztąd wynikaiącey mnogości płodow gruntowych i rękodzielnych, które taka obſzerność produkować zdolna, tak aby kiedy znacznie figurowało to Polſkie kommercium między kupczącemi Nacyami, i żeby duch handlowy wchodził w charakteryzuiące przymioty Narodu. Coż dopiero teraz mowić o tym handlu daleko ſtronnym, kiedy nas zawiſtość loſu od oboyga brzegow odepchnęła, a chciwość fiſkalna otaczaiących nas mocarſtw, tak z wſzech ſtron celne zdzierſtwa, radaby do tego ſtopnia natężyć, żeby wiatry bez opłatnie granice nie przechodziły.

Przy coraz większym potęgi wzraſtaniu a zatym idącey większey u poſtronnych konſyderacyi, może wprawdzie Rzeczpoſpolita przez traktaty nie co ułatwić działania zagranicznego handlu, wſzelako nie można ſobie obiecywać aby korzyſtna ſzala handlu tak od Wſchodu iako też od Zachodu miała ſię kiedy na naſzą ſtronę nachylać. Niechcę ia tu utyſkiwaniem i przepowiadaniem oſtatniego zniſzczenia naśladować poſępnych kameraliſtow, ktorzy zoſobna wſzyſtkim Kraiom oſtatnie wyplenienie gotowizny od Wieku kalkulaią, a pieniądze iak cyrkulowały tak cyrkuluią, i u nas cyrkulować będą, bo tych zupełne wygubienie tak iak materyi ciekłych, rownoważność niedopuſzcza, aby ſię w wyczerpane mieysce, coś znowu przyſączyć niemiało; nie mogąc ſobie z tych ſtron obiecywać wielkich korzyści dla naſzego handlu, należałoby obrocić naywiększe natężenie ku Pułnocy, z ſtrony Zmudzi i Kurlandyi gdzie nam zoſtaie wolne i od żadnego fortyana nieſtrzeżone wniście, o raz na Południe z ſtrony Dnieſtru, gdyż na ſzczęście ludzkości i obrotow handlowych.

wych oryentalna polityka nie doszła ieszcze tey wytworności w swoich fiskalnych zarządzeniach, żeby przechodzące towary na funty ważono i płacić kazano od każdego łuta, do tego wierny w dotrzymaniu Soiuszow nasz sprzymierzeniec, Wielki Sułtan, pewnikiem zawsze handel z przyiaznym sobie Narodem faworyzować będzie, iest za tym nayważnieyszym politycznym interesem czuwania nad losem Moldawy, aby Rzeczpospolita przy zawarciu traktatow pokoiu swoim pośrzednictwem współczynnie z innemi Medyatorami w układaniu punktow przedugodnych wchodzić mogła, aby w przypadku odmiany wpanowaniu tey prowincyi, nie dostała się w iakie nieprzyiazne ręce, a gdyby temu żadnym sposobem przeszkodzić niemożna, ażeby ten Kray nie był przyłączony do którey z tych Mocarstw, z tey strony nas ciemiężących, to przynaymniey wszystkie natężyc usiłowania, aby wyiednac dla Polskiego handlu tak pomyślne kondycye aby na zawsze w tę stronę kommercyum zostało wolne; naywięcey bowiem nam na tym zależy, aby przez zbyt rozciągłe opasanie granica-

mi iedney Monarchy iaka znaczna część kraiu niebyła przyniewolona z wſzyſtkiemi ſwemi produktami i obcemi potrzebami na łaſce i dyſkrecyi iednego ſąſiada polegać. Wielość otwor dla handlu wrozmaite ſtrony i do rożnego panowania kraiow, iedyny ieſt śrzodek do ulżenia uciſku, którym exportacyiny i importacyiny handel te polityczne monopolia ciemiężą; bo przez to wolne do obrania wyniście naylepiey Ciemiężycielow można na wodzy trzymać, którzy dla utracenia celnych lub tranſytowych poborow muſzą ſię poniewolnie nawet nakłaniać do godziwych propozycyi. Choć wątpic niemożna aby wyiednanie u wſzyſtkich nas otaczaiących mocarſtw przez handlowne traktaty dogodnych handlowi warunkow niemiało bydź bardzo korzyſtne Kraiowemu Kupiectwu, iednakowo niemożemy ſobie nigdy obiecywać rozſzerzonego handlu zagranicznego na znaczne oddalenie ſię rozciągaiącego, gdyż tego ſama pozycia Kraiu od Morza oddalona trudni, do tego niemaiąc żadnych oſad, Koloniow, i formowanych ſkładow, w oddalonych Krainach, któreby do prowadzenia za-

mianowego między Stolecznemi i osadnemi Prowincyami, albo przewoznego dla innych Narodow handlu, użyczały zręczność. Nie dla tego tu wspominam o Koloniach, ażebym ich posiadanie między naypierwsze poczytywał polityczne szczęśliwości, a z tego powodu bardzo nad losem Oyczyzny miał ubolewać, że tey nie partycypuie, ani też niechcę przyganic takim osadom (iak Lis w bayce) dla osłodzenia niepodobieństwa ich nabycia, ani się za daleko unosić w rostrząśnieniu tey w prawdzie Ekonomice politycznej właściwey materyi; która nas iednak mało co interesować może. Okazało rożnego losu doświadczenie, iak Kolonie na przemiany Stolecznemu Państwu pożyteczne i szkodliwe bydź mogą, wzbogaciły te osady rozmaite Narody w rożnych wiekach, ale ich też często o zgubę nie tylko dostatkow ale też i exystencyi przyprawiały. Mieliśmy niedawno przykład iak drogo Anglia przypłaciła panowanie swoie nad pułnocną Ameryką, niewiem wiele Genua kiedys korzystała z Korsyki, ale to wiadomo iest, że Francya nabywszy (nie darmo pewnikiem) tey wyspy któ-

ra iey ani dla ſkładow, ani dla kupczenia ani dla ciągnienia z niey iakich płodow dla ſwoich rękodzielni nie ſłuży i nie tylko że ztamtąd żadnych nieciągnie dochodow, to za tytuł panowania do Roku do tego kraiu na utrzymanie rządu i woyſka do mieyſcowych intrat dokłada 260,000. Liwrow; to ſię zdaie trochy przy drogo opłacać taki zaſzczyt, a ieden ten przykład światu iawnie okazać może, iak ieſt nie pohamowana chciwość polityczna w dobywaniu Kraiow, i pomnożeniu Prowincyow, kiedy z rzeczywiſtą ſzkodą ſiedliſka pierwiaſtkowego Narodowego, tak znaczną część pracy i maiątku poddanych ſamey czczey Ambicyi panowania bez wſzelkiey dla Kraiu korzyści ſakryfikuie, i iak daleko takie zaślepienie nad intereſem Narodow nawet oświeconych wodzow Narodu ludzkiego unoſić może. Z tego powodu prawdziwie każdemu Państwu a zatym i Polſzcze winſzować należy, co pozbawiona tey tak mocno pragnioney ſzczęśliwości dźwigania niepożytecznego ciężaru, a ten niedoſtatek oſad odległych od dokładnego traktowania w Narodowey Ekonomice polityczney na-

turalnie dyſpenſuie, ieżeli takie piſmo ſzczegolnie w zamiarze miało goſpodarſtwo Narodowe Kroleſtwa Polſkiego, iak to ieſt iedyny cel tego niedoſkonałego, i niedokończoneg piſma, którego dopelnienie poprawy i obſzernieyſze wyłuſzczenie, ieżeli czas i ſpoſobność pozwoli, może bydź kiedys z więkſzą dokładnością dokonane.

KONIEC.

ZBIOR PRZYPISKOW

Do rożnych Artykułow w tym Dziele napomkniętych należących.

Nro. 1.

Karta IV. W tey ogromney liczbie Miniſtrow Skarbowych których kabały Dworſkie do rządow wtrącały i z nich rugowały niezbywało w prawdzie w Francyi na dobrych Kameraliſtach iako to *Sechelles*, *Terrai*, *Turgot* i inni, lecz rzadko którego intryga zoſtawiła tak długo na urzędzie, żeby miał tyle czazu poznania ſię z wſzyſtkiemi Skarbu taiemnicami. Głębokiego zaś w wſzyſtkich wiadomościach Kameralnych Jmć Pana *Nechera* dla tego ſię niekładzie między Miniſtrami, że ten wielki Ekonomiſta nie ieſt ro-

dak tego Kroleſtwa, a do tego dopiero po zakończonym Miniſtroſtwie od potomności tylko może bydź ſądzony.

Nro. 2.

Karta 3. Dla ciekawości kładę tu niektóre płody i fabrykaty które rządy w Ceſarſtwie Chińſkim in natura od ſwoich poddanych, co rocznie według świadectwa X. le Comte odbieraią.

40,155,490. Worow Ryżu. Pſzenicy i Krup ważący każdy po funtow 120.

210,470. Worow Bobu.

1,315,137. Workow Soli każdy po funt: 50.

22,598,570. Wiązań Słomy.

190,530. Funtow kitaiek iedwabnych funt waży po uncyi 20.

409,890. Funtow iedwabiu ſurowego.

396,480. Sztuk Bagazyi czy materyi bawełnianey.

560,280. Sztuk Płona Inianego oprocz Akſamitu, Atłaſu, Adamaſzku

i innych materyi iako też rożne korzenie czy Bakalie, owoce, frukta, legominy a nawet ziołka i f rby a do tego wołow, ſkopow, wieprzy, gęſi, kaczek, ptaſtwa dzikiego ryb i tym podobnych rożnych żywności z których po wydzielonych ordynaryach Urzędnikom i żołnierzom po prowincyach oddanych pozoſtała reſzta na 10,000. łodziach do Pekinu Pałacu Ceſarſkiego na Dworſką potrzebę transportowana bywa. Same tylko Artykuły determinowane na naſzą cenę około 30. milionow Czer: Zł. wynoſić mogą; coż dopiero niewiadome niemuſzą czynić, dopieroż ieſzcze te co ſię w Kruſzcach, pieniądzach podatkami wybiera, co wſzyſtko złączone pewnikiem przewyżſzy naywiękſzą intratę którą naybogatſze Europeyſkie mieć może Mocarſtwo.

Nro. 3.

Karta 3. Ten Pobor dzieſiątey części żniwnych zbiorow Duchowieńſtwu

wyznaczony wziął swoy początek w Starym Testamencie, gdzie Moyżesz w prawach Izraelitom nadanych tę daninę na usługi Ołtarza poświęconemu Pokoleniu Lewitow, z którego sam ten Prawodawca pochodził, wyznaczył wnadgrodę zrzeczonego Prawa tego Pokolenia do tey części gruntow która mu się w obiecaney ziemi należała, aby Lewitowie przez grubą rolniczą pracę od spokoynych kontemplacyi nieoderwani w cichey nieczynności dziesiątą część wszystkich Produktow gruntowych pożywali, zaczym ich oddaleniem od Possessyi wcale nie ukrzywdzono, kiedy zamiast ciężko wypracowanych płodow z dwunastey części roli bez pracy dziesiątą część produktow brali. Tey ustawy Duchowienstwo nowego Testamentu troskliwie się chwyciło, choc też w podziale ziemi mało gdzie swoiey cząstki opuściło, a do tego wszystkie swoie czynnoście kościelne zosobna opłacać każe. Nic wprawdzie sprawiedliwszego, iak aby ten co Ołtarzowi

ſłuży, żył także z ołtarza, i każdy dobry Parafianin pewnikiem z chęcią tę cząſtkę ſwemu Xiędzu za iego Paſterſkie prace oddaie. Czyli zaś ochotnie dzieſiąty ſnopek z pracą i koſztem zebranego zboża oddaie tym oddalonym i do żadnych obowiązkow Parafialnych nieobowiązanym Prałatom, których częſto i nie zna, tego zapewnić niemogę; to wiem że takie ſię znayduduią przewrotne umyſły, którzy na ſwoią i całego kraiu korzyść nowe Pola dobywać ſię ociągali, iedynie dla tey podley zazdrości, aby ten co do tego ani pracą ani koſztem ſię nie przykładał w ſwoim czaſie nie brał z tego dzieſięciny, ale wſzelako z powodu tey niegodziwey zazdrości Kray ſzkoduie z przyczyny opuſzczonego rolnictwa.

Nro. 4.

Karta 108. (*Po ſłowach: a takich Ludzi nikt teraz na Koloniſtow niewzywa:*)
Kiedy w Ameryce pułnocney Kongres ſtanow 13. ziednoczonych

Prowincyi kazał okupować prawo własności do gruntow dobytych, w tych odwiecznych Puſtyniach, toć ſię nikt ſpodziewać niemoże, aby w całey polerowaney Europie z ſtrony zachodniey gdzie znalazł bez opłatne nabycie gruntow nawet płonnych i dziczyznie ieſzcze niewydartych, gdyż i do takowych iuż wſzędzie ktoś ſobie prawo własności urościł; więc iuż tam nawet pozwolenie dobywania gruntow opłacać potrzeba, a pewnikiem temu co ma iaki kapitał nie łatwo do głowy przyidzie, aby z nim za granicą nowoſiedlin na puſtych gruntach ſzukał, kiedy tego taniey w Kraiu doſtać może; wſzędzie ſię tey chwycono maximy, aby prawo własności do gruntow nigdy niebyło wakuiące i niepewne, lecz na zakupieńſtwie ſię zaſadzało: to bardziey rolnika do ſwoie ſkiby przywięzuie, i prędzey go na mieyſcu zatrzyma, iak uroione prawo poddańſtwa.

Nro. 5.

Karta 123. (Po ſłowach: Kiedy Winokrzewy na piaſkowych Wzgorkach,
Zalecenie Winnic zaſadzenia wtym czaſie, kiedy o ich wygubieniu lub określeniu w rożnych Kraiach z przyczyny niedoſtarczaiącego gruntu, na płodzenie iſtotnieyſzych dla wyżywienia wielkiey ludności roślin zakrawaią, może ſię tym przeciwniey zdawać, że o ich wykorzenieniu w Sandomierſkim i Krakowſkim iakieś tradycye w poſpolitości za prawdziwe przyięte wſpominaią, krórych iak nieśmiem zbiiac tak nawet nie należy ſię przyganić to winnić wyniſzczenie, ieżeli winokrzewy na takich gruntach były zaſadzone, które teraz wtakiey obfitości ſławną na całą Europę Pſzenicę rodzą, bo winnice tylko na takich krzemionkach wydmuchach, ſkałach i przykrey ſpadziſtości zaſadzone bydź powinny, gdzie ani zbożą ani innych roślin z korzyścią płodzic niemożna; naypodobniey że te Winnice nie umyślnie wyniſzczono, ale ie woy-

ny i naſtępne niedbalſtwo wygubiło.

Nro. 6.

Karta 136. Choć ſię tu dla uniknienia rozwlekłości wzmiankuie wſzyſtkich wogulności wieśniakow, iednak ſama roſtropność dyktuie, że bez poprzedzonego poznania rządney pieczołowitości o ſwoy dobytek każdego wieśniaka nikt mu zapomogi w bydło, Pſzczoły i. t. d. niepowierzy i że tym rozdawaniem ſię należy poſtępować w tey proporcyi iak zdolność, i rząd domowy każdego rolnika w iego poſtępowaniu ſię wyiawia.

Nro. 7.

Karta 141. Przez żaletę, aby żadna powierzchowna Ziemi płaſzczyzna, która od natury żyzną paſzą nie ieſt okryta, niebyła zoſtawiona bez zaſiewu, wcale nie myślę rozſtrychnąc ten ſpor któren od dawnego czaſu Agronomow kłocił nad tą kweſtyą rolniczą: czy ugorowanie

peryodyczne ieſt potrzebne, czy nie? w którey dyſpucie na końcu przeciwnicy odłogow ſwemi pozornemi racyami tak tych goſpodarzow co ſwoie pola ugoruią zagłuſzyli, że zaledwo ich do corocznego zaſiewu wſzyſtkich pól nie przymuſili, gdyby im ten ſwar mogł dodać tyle nawozow, zaprzęgow robotnikow i plewiarzow, albo naſion traw rożnych aby temu radę dać mogli, bo choć wprawdzie niema większego abſurdum iak to mniemanie niektórych uprzedzeniami napełnionych rolnikow, że ziemia potrzebuie odpoczynku, wſzelako nadwerężoną przez wydanie wymuſowych płodow urodzayność tam gdzie tey nawozami ziemi nadgrodzić niemożna, Ugorowanie te po części zaſtępuie, a buyne chwaſty i zaperzenia inaczey ciężko z roli wygubić iak przez kilkokrotną odłogową uprawę na letnich upałach, któren ſkutek wprawdzie wydoſkonaleni rolnicy zaſiewaniem trawiſtych roślin i zapuſzczeniem gruntow na łąki lub paſtwiſka otrzymuią; lecz ten wy-

tworniey∫zego go∫podar∫twa ſpoſob wygubienia chwaſtow bez utraty cało rocznego zbioru ieſzcze nie zaraz powſzechnie wprowadzony bydź może tak iak też i to zaſiewanie na litych piaſkach i innych płonniznach rożnego gatunku rzepy brukwi czy karpielow i niektóre rodzaie kapuſty kolfaty i. t. d. roślin których ſię zaraz na mieyſcu gnoi przez co grunt wprętkim czaſie urodzayności nabiera, podobno ieſzcze w naſzym Kraiu nie zaraz w prowadzone będzie.

Nro. 8.

Karta 157. W III. części nauki prawa o Ekonomice polityczney Jmć Xiądz Stroynowſki w te ſłowa o produktach przemyſłowych mowi. Ztąd że przemyſł rękodzielny ieſt pożyteczny rolnictwu i całemu Narodowi wnoſić nie należy tego fałſzywego mniemania, że rękodzieła ſą nowym i oſobnym od coroczney reprodukcyi pomnożeniem doſtatkow Kraiowych, czyli że ſztuka i

prze-

przemyſł rzemieślniczy ieſt (iak mowią) udzielnym i drugim po rolnictwie zrzodłem bogactw Narodu rolniczego i. t. d. To rożnienie ſię od zdania tak rozſądnego Autora wcale nie znoſi to naywyżſze tego dzieła i oſoby Autora poważenie którym przenikniony ieſtem.

Nro, 9.

Karta 162. Kiedy Filozofow ſiły ſą za ſłabe, aby potrafiły zabronić przemocnym Monarchom zabor Kraiow i podbicie pod ſwoie panowanie tych przyległych Prowincyi które ich Państwa połączyć albo foremniey zakrążyć i przerwy zacalić mogą; niechże ci Manarchowie dla nich a bardziey ieſzcze dla świętey prawdy i ſprawiedliwości te zachowuią względność aby takie zabory do których *ratio Status*, interes polityczny i chciwość nowych dochodow iedynie wiedzie, nie uſiłowali w Dedukcyach i Manifeſtach ſwoich uſprawiedliwiać temi fałſzywemi pozorami któremi na popar-

cie niesprawiedliwych pretensyi świętość prawdy profanuią, i procz gwałtowności wydarcia cudzey własności ieszcze i to niszczyć usiłuią, co tylko może bydź między ludźmi świętego, to iest prawda i sprawiedliwość. W tey mierze należałoby gwałcicielom to powiedzić, co z wielką odwagą tey Poczwarze z Monarchow *Karakalli* wspaniały i cnotliwy powiedział *Papinian*, kiedy wyciągał od niego, aby napisał Apologią bratoboystwa na *Gecie* popełnionym: Wiedz o tym Cesarzu, że daleko łatwiey iest bratoboystwo popełnić iak onego usprawiedliwić; że kiedy nie może bydź inaczey aby Kraie nie były naieżdżane, to bierzcie a nie usprawiedliwiaycie.

Nro. 10.

Karta 192. Ta karność cechowa tam gdzie w umysły rzemieślnicze wpoione Sentymenta uczciwości i słuszności, tak daleko się rozciąga, że żadnego wspoł-towarzysza między sobą nie cierpią, którenby iaką nie-

godziwość popełnił, a nawet bez zaſkarzenia uczyniony komu zawod albo zepſucie roboty karzą. Na iedney ſabryce zepſuł mi Stolarz całe zkontraktowane dzieło, którego ani poprawić ani mu przyrzucić było można, bo nie był w ſtanie nadgrodzenia; tego partacza wſpołrzemieślnicy w odległości o kilkanaście mil przy cechowey ſchadzce bez mego zażalenia ukarali i to nie na worku dla trunkowego używania, lecz na ciele.

Nro. 11.

Karta 202. Ten wyraz nie ieſt tak przeſadny, iakby ſię mogł komu zdawać, kto tylko do nadbrzezow Wiſły uczęſzczał, ten mogł doſtrzedz powracaiące z Gdańſka ſtatki dachowką naładowane, która gdyby była w takim gatunku, iżby w Kraiu tey doſkonałości doyść nie można, toby ieſzcze i to iaką wymowką dało ſię pokryć, lecz to zazwyczay takie ſą ſkorupy, które zaledwo lat kilka w całości na da-

chu doleżą, coż dopiero mowić o posadzkach z Szwecyi sprowadzonych, zrobionych z takiego marmuru, którego w daleko lepszym gatunku w Krakowskim i Sandomirskim mamy.

Nro. 12.

Karta 209 Otwarta kommunikacya z bogatemi i w rożne wyborne płody Europeyskiemi i Azyatyckiemi Prowincyami Państwa Tureckiego, gdzie zyskowny handel przy nayniegodnieyszym rządzie naybardziey kwitnie, dla tego, że nie iest wykwintnemi przepisami tamowany, nie tylko dla samey Polski naywiększey iest importancyi, ale też dla innych Pułnocnych Narodow, a osobliwie też dla Państw naszego Sprzymierzeńca i wspaniałego Zastępcy niepodległości Polskiey Króla Imci Pruskiego naywyższey iest ważności, gdyż rękodzielnie i fabryki Prowincyi nadbrzeżow Morza Baltyckiego z większą łatwością i w prędszym czasie, a z umniey-

ſzeniem Ryzyko i koſztow transportowych ſurowe materyały manufakturom nieodbycie potrzebne tranſitem przez otwarte Kraie tey Rzeczypoſpolitey, która przy powſzechnym wſzędzie handlu, zdzierſkim ciemiężeniu ſtatecznie zachowywała świętość prawa Narodow, i nieograniczoną wolność przepraw i gościńcow, ſprowadzać mogą, a iak ſię otworzą nowo fabrykowane wygodne drogi lądowe i wodne, to wielka część płodow Oryentalnych i fabrykat Okcydentalnych Polſkiemi Kraiami przemiiać ſię mogą, a niepodobno żeby Narod ſam nie dokładał ſię do uczęſtnictwa tego handlu i ſwoich Konſulow, Agentow i Kommiſſantow w wſzyſtkich znacznieyſzych Miaſtach Wſchodnich nie poofadzał. Zważywſzy niezmierną dalekość drogi, którą produkta nadbrzeżow Euxińſkich okrążeniem całey Europy, aż do Baltyckich portow odprawić muſzą, Celnicze napaście ciśnin Bosphoru, Helespontu i Suntu z ich opłackami, do tego te niebeśpieczeńſtwa,

któremi burze, nawałności e i rozboie Barbarzyńcow Afrykańſkich, okrętom grożą, naturalnie wnoſić można, że należy przenoſić lądowy bliſki i beſpieczny nad ſpławny transport. Jakiey zaś ſą importancyi dla przednieyſzyh Manufaktur, takie materyały, iakiemi ſą wielbłądze, kozie i innych źwierząt ſierci i wełny, oraz niektore farbierſkie i t. d. Materyały, nawet nikomu przekładać nie potrzeba, coż dopiero mowić o nayſzacownieyſzym materyale, iakim ieſt Jedwab, którego w takiey obfitości i tak tanio w całym Oryencie nabywać można, czyby z czaſem to naykoſztownieyſze przędziwo oſobliwie to, które Perſya płodzi, które od przednich materyi ſabrykantow tak chciwie pragnione, przez Polſkie Kraie przeiazdową drogę nie znalazło? a przytym może by ſię nawet coś towarow Indynſkich przyłączyło, co nie ieſt tak chimeryczne niepodobieńſtwo iakim ſię na pierwſzy pozor zdawało. Mogły przed trzema wiekami te produkta wſchodnich Indy-

ow lądem bydź transportowane do Alexandryi, zkąd ie Wenetowie po wſzyſtkich portach rozwozili; za cożby nie mogły znaleść drogi ku portom Czarnego Morza, gdyby tylko goścince były beśpieczne? Spokoyny, całemu rodowi ludzkiemu przyiazny Narod Polſki pewnikiem będzie faworyzowany nad te wſzyſtkie Narody, które przy Kupiectwie zaraz niewolnicze przynoſzą pęta, maiąc w celu bardziey gwałtowne łupieſtwa, i podbicie Kraiow, iak ſpekulacye handlowe. ofobliwie też przyiazna nam Ottomańſka Porta wſzyſtkiemi ſiłami handel Połakow wſpierać, protegować i faworyzować nie omieſzka. Kto chce powziąść doſtateczną wiadomość o ſzczegołach tego ogromnego handlu okolic Morza Czarnego, niech czyta dzieła w tey materyi wydane przez J. Pana Peyſſonel niegdyś Konſula Francuſkiego w Smyrnie z przedziwną dokładnością napisane.

Nro. 13.

Karta 218. Pomiędzy pomierney wielkości rzekami, ciężko gdzie znaleść rzekę, któraby tak dobrze w brzegach swoich zawarta, mniey przykrych zakrętow, płytkich mielizn, i piaskowych zaspow maiąca, a oraz powolnym wody biegiem większą sposobność do wygodnego podawała spławu, iak Warta: a przecie ta rzeka w bardzo małym przeciągu do spławu iest użyta, gdyż szczegolnie o cztery mile po wyżey Poznania od Szremu dopiero łodzie spuszczone bywaią, a dla wspomnionych własności, Warta nie tylko od Sieradza, ale też od Działoszyna, a nawet od Miasteczka Pławna by iuż mogła łodzie nosić. Co zaś daleko bardziey mnie zadziwiło, iest to, iż w tym krotkim spławności przeciągu, żadnego innego nie widziałem statku procz Zagranicznych przez Niemcow prowadzonych, choć ta rzeka pochodzi z leśnych okolic, gdzie drzewo na budowlę łyżew daleko iest

tańsze iak w Brandeburyi i niższym Szląsku.

Nro. 14.

Karta 229. Wątpić nie należy aby w Starożytnych wiekach, przy niewinności pierwiastkowych obyczaiow nie miało bydź w Polszcze więcey kredytu i publicznego zaufania, które za naszych czasow przez zepsutość obyczaiow nie mało nadwątlonemi zostać musiały, kiedy to pospolite nastało przysłowie: słowo wiatr, karta papier, a pieniądze grunt; a szczęśliwość narodu i korzyść handlu tego wyciąga, aby w traktowaniach kupieckich handlowych, kontraktowych, i pożyczalnych wyrzeczone słowo, tyle wartało co gotowe pieniądze.

Nro. 15. i 16.

Karta 239. Choć nie można żadnemu Właścicielowi iego produkta i rzeczy taxować, wszelako za tym nie idzie aby przekupniowie rownego

używali przywileiu, osobliwie ci co żywnościami handluią, albo rożne rzeczy pokarmu i napoiu sporządzaią: inaczeyby pewnikiem nie łatwo się kto w wielkich Miastach chleba, mięsiwa i innych żywności dokupił; handlarze taką przedażą albo rzemieślnicy tym przygotowaniem się bawiący zostaią pod rządem Policyi, która w tey mierze iak naypilnieyszą pieczą mieć powinna, aby żaden rodzay żywności nie był fałszowany, w cenie podrożony, a dopieroż, aby miary i wagi nie były zmnieyszone.

Nro 17.

Karta 247. Przysięgi przez ich zbyteczne w Polszcze zagęszczenie iuż tak zpowszedniały, że zaledwo iaką na umysłach czynić zwykły impressyę, przez co też od nich zaledwo iakiego skutkowania oczekiwać można. Do moralizowania nad tą materyą nie iest wprawdzie mieysce w piśmie ekonomicznym, wszelako nie zawadzi wszędzie tego na-

pomknąć, cokolwiek coś do ſzczęśliwości powſzechney kontrybuować może. Czyżby tym Juramentom nie można coś utraconey lub nadwątloney ważności i ſkuteczności tym powrocić, aby akt tey ważności nigdy nie był bez poprzedzonego ściſłego rzeczy przetrząſania dopuſzczony, aby wſzyſtkie natężono wprzody ſprężyny Religii i moralności do przeſzkodzenia iakowey profanacyi tych praw, które Religia rozum i obyczayność za święte oſądziły; zaczym żadna przyſięga nie powinna bydź inaczey wykonana iak z naywiękſzą uroczyſtością, i z przyzwoitemi takiemu Aktowi ceremoniami. Umnieyſzy ſię zaś znacznie tych przyſiąg iak ſię na potym nikogo do Obywatelſtwa wſzelkiego ſtanu i kondycyi niedopuści, dopoki z iak naywiękſzą ſolennością nie wykona przyſięgi, w którey poprzednie te wſzyſtkie powinności ſię wymieni, które kiedy iak Obywatel, Urzędnik lub iakichkolwiek Magiſtratur wſpoł-członek i Praw wykonawca do wykonania

obowiązanym bydź może. Na potym zaś przy obięciu iakiey funkcyi, lub postąpieniu na wyższy Urząd, szczegolnie powinnoście tego nowego obowiązku przeczytane bydź mogą Kandydatowi, i od niego podpisem ztwierdzone, słowa bowiem prędzey mogą bydź zapominane, ale pisma zostawaią. Nayprzyzwoitszą do wprowadzenia w powszechności tey Obywatelskiey przysięgi, poda ustanowienie nowey formy Rządu, ktoren (iak się spodziewam) od wszystkich wolnych i samorządnych Krolestwa Mięszkańcow zaprzysiężonym zostanie, ieżeli ma bydź trwały i niewzruszony; następnie zaś każdy Obywatel od wszelkiey przysięgi (extraordynaryine przypadki wyiąwszy) może bydź dyspensowany, chybaby rzeczona Obywatelska przysięga, przy publicznych iakich działaniach była przeczytana, i iakiemi oznakami od każdego zatwierdzona. Jak wiele przez to ubędzie prożnego w Prawach i Konstytucyach zawalenia i iak wiele w obradach drogiego

zyſka ſię czaſu, tego tu rozkładać nie myślę; to tylko napomknę, że na potym każdy doſzedłszy lat doyrzałych, iż bez opieki ſam ſobą zarządzać może, bez wykonania tey przyſięgi i okazania Diplomatu na Obywatalſtwo; do wykonania żądnych ważnieyſzych ſpraw Cywilnych i politycznych nie może bydź dopuſzczony.

Nro 18.

Karta 254. To namknienie ſzczegolnych mieyſcowych produktow wcale nie wyłącza płodzenie lub fabrykowanie wſzelkich innych rzeczy, których natura gruntu albo ludność i przemyſł produkować pozwalaią, lecz w ſtoſunku do handlowego zamiaru iaki ſzczegolny rolniczy czy przemyſłowy produkt powinienby bydź zawſze nayiſtotnieyſzym podmiotem uſiłowań mieſzkańcow każdey okolicy, aby mogł bydź w takiey wielości pomnożony, żeby ſię ſtał nayprzednieyſzym wywozowym Artykułem.

Uwaga przydatkowa nad wolnością handlu.

Jle razy mi ſię czytać lub ſłyſzeć daie te ważne Axyoma, że wolność handlu powinna bydź w niczym nieograniczona, i kupiectwo żadnemi cłami i podatkami obłożone, choćby też kupcom kiedy do głowy przyſzło za kunſztowne Kleynoty i błyſzczące ſklane cacka gotowiznę z Kraiu wywozić; iak to ieſt modne zdanie niektórych rozſądnych Autorow, to mi ſię zdaie ſłyſzeć rozumowanie nad nieobtamowaniem rzek, tego co widział, iakie złe ſkutki bite Jazy, i gwałtowne wartu wſtrzymanie lub zwrócenie ſprawić mogą, konkluduiąc ztąd, że potrzeba bieg wody zoſtawić przyrodzonemu rzeczy porządkowi, i wcale ſię na tym nie zaſtanowić, że te rzeki żyzne brzegi zrywaią, całe niwy piaſkiem okryią, i na końcu tak ſwoie łożyſko koſztem urodzaynych nadbrzeżow rozſzerzą, że zatraciwſzy w iednych mieyſcach nurty wodnego biegu, nawet czołnom iuż do ſpławu ſłużyć

nie będą, a w drugich zaś mieyscach zawaliskami tak wody wstrzymuią, że całe okolice zatopami okryie. Wszystkie rzeczy pod Słońcem maią swoie ograniczenia, i wszystkie działania powinny bydź z rostropnością kierowane.

Omyłki Drukarſkie

Na Karcie		*Czytay*
22.	twych	tych
51.	nadarme	nadaremne
35.	paſtwo	paſtwe
40.	ośliznąć	wśliznąć
48.	fabykowania	fabrykowania
105.	2do	zupełnie wyrzuć
115.	zyſkowego	zyſkownego
172.	płodzone bydź	płodzone bydź mogą
231.	z wodność	zawodność
235.	okroty	obroty
244.	Goralczane	gorzałczane

№ 268.

UWAGI
NAD RZĄDEM
POLSKIM
oraz nad Odmianą, czyli Reformą onego projektowaną.

przez

J. JAKUBA RUSSO.

OBYWATELA GENEWENSKIEGO.

z Francuzkiego na Oyczyſty ięzyk przełożone.

Mieſiąca Grudnia dnia 20. R. 1788.

CZĘŚĆ I.

Cena w oprawie alla ruſtica zł. 1. gr. 22 ½

W WARSZAWIE, 1789.

Nakładem i Drukiem MICHAŁA GRÖLLA,
Kſięgarza Nadwornego J. K. Mci.

55373

PRZESTROGA WYDAWCY.

Było zamiarem moim przełożyć to Dzieło na Polski ięzyk, i iużem był nawet skończył części tey zabawy, kiedy całkowite Dzieła tłumaczenie przez W. Jmć Pana KARPIA, *od przyiaciela iego było mi przysłane. Nie weźmie mi za złe Mąż ten, iż nieznaiący Go i Jemu nieznany, śmiem tu Jego wyrażać nazwisko. Wspominam Go tu w tym samym celu, w którym Go wspominam w posiedzeniach, to iest: w celu szacunku, uszanowania i wdzięczności, za uczynioną przysługę Oyczyznie. Byłż pożytecznym*

tecznym Narodowi, ieſt każdego Obywatela obowiązkiem, oświecać Go, ieſt to nayſzlachetnieyſzy czynić mu pożytek. I iednemu i drugiemu dogodził, W. Jmć Pan KARP *przez wyłożenie Dzieła tego tak dokładnie, iż ia mam ſobie za chlubę, bydź onego wydawcą. Za ſtaranie łożone o koło wydania tey zabawy, w tym oſiągnę nadgrodę, gdy poznam oſobę Tłumacza.*

WOYCIECH TURSKI.

ROZ-

ROZDZIAŁ I.

Treść Rzeczy.

Opiſanie Rządu Polſkiego przez Jmci Pana Wielhorſkiego uczynione, z przyłączonemi do niego uwagami, ſą to piſma zamykaiące uwiadomienia potrzebne dla każdego, chcącego ułożyć Plan regularny na przerobienie tegoż Rządu. Nie znam nikogo zdatnieyſzego do odkryślenia tego to Planu nadeń ſamego, który łączy do wiadomości ogólnych, iakich to dzieło wymaga, znaiomości mieyſcowe, i ſzczegòlne rozbiory, ktòre na piſmie podać nie podobna, a iednak wiedzieć ie koniecznie potrzeba, iżby przywłaſzczyć uſtawę iaką Narodowi, dla ktòrego ſię przeznacza. Jeżeli ſię nie zna zgruntu Narod, dla ktòrego ſię robi; dzieło dla

niego uczynione, by dobre w ſobie i wyborne było, złe zawſze będzie w przyſtoſowaniu: a pogotowiu, gdy rzcz będzie o Narodzie, iuż zupełnie poſtanowionym, którego guſta, obyczaie, przeſądy, i przywary, tak dalece ſą wkorzenione, iżby nie łacno nowomi naſiony zagłuſzone być mogły. Dobra dla Polſki uſtawa, ſamych tylko Polakow może być dziełem, lub którego, coby dobrze poznał na mieyſcu Narod Polſki, i iemu pogranicznych. Cudzoziemiec tylko ogólnie myśli podać może gwoli oświeceniu, nie zaś przewodniczeniu uſtawcy. Gdy głowa moia, do całey ſię ſwoiey ieſzcze poczuwała czerſtwości, nie mogłbym był ogułu tych tak wielkich obiąć części. Dziś kiedy mi tyle ledwo zoſtaie zdolności, iżbym myśli powiązać trafił, na tym przeſtać mi ſię należy, iż zechcę być powolnym Jmci Panu Wielhorſkiemu, o raz ſię ſtawię w umowach zawziętey gorliwości moiey ku Oyczyznie iego, zdaiąc mu poczet wrażeń czytaniem pracy iego, na mnie zadziałanych, z uwag przezeń napomknionych.

Czytaiąc dzieie Rządu Polſkiego, trudno poiąć, iako Państwo tak dziwacznie

poſta-

poſtanowione mogło trwać tak długo. Ciało wielkie złożone z wielu rozróżnionych członkow, których wſzyſtkie poruchy, iedne od drugich prawie nie zawiſłe, daleko będąc od tego, iżby do iednego zmierzały końca, łączyć nawzaiem ſię każą: które ſię miota dużo, a nic nie czyni: które żadnego dać nie może odporu, pierwſzemu, coby ſię mu go zaczepić podobało: które ſię w wiek każdy pięć lub ſześć razow rozpara; paraliżem ruſzone bywa, za każdym które chce czynić uſiłowaniem, za każdą potrzebą którą chce opatrzyć, i które mimo to wſzyſtko żyie i w czerſtwości ſię zachowuie. Ten to ieſt zdaie mi ſię ieden z nayoſobliwſzych widokow, człowieka myślącego, razić i obeyść mogących.

Widzę wſzyſtkie Europeyſkie Stany ku ſwey bieżące ruinie. Jedynowładztwa, Rzeczypoſpolite, wſzyſtkie one Narody tak ſzumnie poſtanowione, wſzyſtkie one śliczne rządy, tak mądrze zważone, przyſzedłſzy do zgrzybiałości, bliſką grożą śmiercią; a Polſka, on Kray wyludniony, ſpuſtoſzony, uciemiężony, naiezdnikom ſwoim otwarty, w ſamych ſwych nie-

ſzczęść i bezrządztwa ſile, całą ieſzcze młodości okazuie gorącość: śmie proſić Rządu, i Praw, właśnie gdyby ſię teraz narodziła! zoſtaie w więzach, a rozbiera ſpoſoby zachowania ſię przy wolności; czuie w ſobie moc onę którey tyrannia podbić nie może. Zdaini ſię, iż widzę Rzym oblężony, ſpokoynie rządzący ziemiami ſwemi, na których nieprzyiaciel iego ſwoie rozłożył obozy. Walne Polacy! ſtrzeżcie ſię: ſtrzeżcie ſię, abyście chcąc nader dobrego bytu, gorſzą waſzey nie uczynili doby, myśląc o tym co nabyć chcecie, nie zabaczaycie na to, co utracić możecie. Poprawcie gdy to być może Konſtytucyi waſzey, lecz nie gardźcie tą, która was tym, czym ieſteście, uczyniła.

Kochacie wolność: godniście iey; broniliście iey przeciw naiezdnikowi potężnemu i chytremu, który, udaiąc iakoby wam przyiaźni ofiarował związki, niewolniczemi was obciążał pęty. Teraz zaś zmordowani oyczyſtemi zamieſzki, za ſpokoynością wzdychacie. Mniemam iż nader ią łacno otrzymać: lecz otrzymać ią z wolnością, owo co mi ſię trudna być wyraża

wyraża. Na łonieć to onego bezrządu tak wam nie nawidnego, one ſię to Patryotyczne ukſztałciły duſze, co was od iarzma uchroniły. Zaſypiały w śmiertelnym ſpoczynku; burza ie obudziła: potargawſzy żelaza na ſię przyſpoſobione, czuią ciężar utrudzenia: chciałyby poiednoczyć pokoy ſamowładztwa ze ſłodyczami wolności. Boię ſię, iżby ſprzecznych ſobie nie chciały rzeczy: ſpoczynek i wolność zdaią mi ſię, iż ſię z ſobą oſtoieć nie mogą. Trzeba iedno obierać.

Nie mòwię, iżby należało rzeczy w tym, co ſą zoſtawić ſtanie. Lecz mòwię, iż tykać ich bez wielkiey oſtrożności nie trzeba. W tym razie barziey was bezprawia, niż pożytki obchodzą. Przyidzie czas, lękam ſię tego, gdy te pożytki lepiey uczute będą, a na nieſzczęście wtedy to będzie, gdy ſię iuż utracą.

Niech będzie łacno, daymy to, lepſze poſtanowić Prawa; lecz niepodobna poſtanowić takich, ktòrychby namiętności ludzkie, na złe, iako pierwſzych, niezażyły. Przewidzieć i przeważyć one złe zażycia w przyſzłości, ieſt ſnać rzeczą niepodobną człowiekowi w Rządach Kraio-

wych naybiegleyſzemu. Sprawić iżby Prawo nad Człowiekiem przewodziło, ieſt zawiłością w Polityce, którą równam do trudności czworkąta w ziemiomierſtwie. Rozwiąż tę zawiłość, a Rząd na tym rozwiązaniu założony będzie dobry i krom złego zażycia. Lecz aż potąd bądźcie pewni, iż tam kędy będziecie mniemać, żeście Prawom panować dali, alić to ludzie panować będą. Nie będzie nigdy dobrey i trwałey uſtawy, iedno ta, kędy Prawo nad ſercy Obwatelſkiemi przewodzić będzie: dotąd, że moc Prawodawcza, aż do tego nie przyidzie, zawſze Prawa uchybione i bezſilne zoſtaną. Lecz iakże doyść do ſerca? O tym ci to naſi Prawodawcy, nic krom przemocy i kar niewidzący, bynaymniey nie myślą, a oraz do czegoby materyalne nadgrody nie lepiey ſnać prowadziły. Sprawiedliwość ſama nayniekażeńſza, do tego niewiedzie: gdyż ſprawiedliwość ieſt tak iako zdrowie dobrym, którego używamy, a nie czniemy, nie natychaiące nas ku ſobie miłości zapałem, oraz którego nie znamy ſzacunku, aż dopiero gdyśmy ie utracili.

Czym

Czym tedy wzruſzyć ſerca, i ſprawić iżby kochać Oyczyznę i Prawa? Smiem powiedzieć! przez dziecinne igrzyſka; przez uſtawy próżniackie w oczach powierzchownych ludzi, lecz lube tworzące nałogi, i niezwyciężone przywiązania. Jeśli tu od rozumu odchodzę, to przynaymniey zupełnie: gdyż wyznaię, iż widzę głupſtwo moie pod promieniami rozumu.

ROZDZIAŁ II.

Duch Starożytnych Prawodawſtw.

Gdy ſię ſtarożytne czytaią dzieie, zdaie ſię że Człowiek, na drugi świat, i między drugie twory przenieſion bywa. Co maią ſpolnego Francuzi, Anglicy, Moſkale, z Rzymiany i z Greki? nic prawie, krom poſtaci. Dzielne duſze tych, wyrażaią ſię tamtym przeſadami hiſtoryczne-mi. Jako oni, którzy ſię tak małemi być czuią, mieliby myśleć, iż ſię znaydowali

tak wielcy ludzie? Poſtaremu byli. A przecie byli to tacy co i my ludzie: cóż nam broni, abyśmy ludźmi takiemi iako oni, nie byli?, Przeſądy naſze, naſza niſka Filozofia i namiętności nikczemnego zyſku, zebrane w kupę z miłoſtką własną, ſiebie za iedyny cel ſtawiącą we wſzyſtkich ſercach, przez uſtawy śmieſzne i podłe, których nigdy tworczy niedyktował rozum.

Spoglądam na cześne Narody. Widzę u nich moc Prawopiſzcow, a żadnego Prawodawcę. U ſtarożytnych zaś widzę trzech celnieyſzych, ſzczególnego baczenia godnych. Moyżeſz, Likurgus, i Numa. Wſzyſcy trzey, nayprzednieyſze ku tym zamiarom obrócili ſtarania, któreby ſię Doktorom naſzym pośmiechu godnemi być wyrażały. Wſzyſcy trzey pomyślne oſiągneli ſkutki, któreby za niemożne uznano, kiedyby mniey zaświadczone były.

Pierwſzy przedſięwzioł i wykonał cudowny zamyſł, ułożenia w ciało Narodowe garści nieſzczęſnych zbiegow, ogołoconych z rzemioſł, broni, talentow, cnot, odwagi, i który nie maiąc własności na pięć ziemie obcą zgraią, na całym

świata

świata byli przesłworze. Moyżesz śmiał uczynić z oney błędney i niewolniczey kupy, ciało polityczne i lud wolny: i gdy się po odludnych błąkała mieyscach, niemaiąc iednego kamienia, na którymby głowę swą gwoli złożyć mogła, dawał iey onę usławę trwałą, którey czas, szczęście, i woiownicy skazić, którey pięć tysięcy lat zepsuć ani nawet nadwerężyć niemogli, i która po dziś dzień w całey swoiey trwa mocy, gdy nawet ciało Narodowe iuż więcey nie trwa.

Gwoli przeszkodzeniu, iżby się lud iego, z obcem nie pomieszał ludem, dał mu obyczaie i zwyczaie niemogące się nigdy zgodzić z obyczaiami i zwyczaiami inszych Narodow. Przeładował ich obrzędami i ceremoniami szczególnemi. Ponękał ich tysiącznemi kształty, chcąc ich mieć zawsze czynnych, i uczynić na zawsze obcemi między drugiemi ludźmi. A ile było związkow Braterstwa włożonych na członki swoiey Rzeczypospolitey, tyle było zaporow dzielących ie od swych sąsiadow, i przeszkadzaiących iżby się z niemi nie pomieszali. I przeto ci ten osobliwszy Narod tak często podbiiany, tak wielekroć

lekroć rozprasżany i na pozor znisżczony, lecz zawsże prawidło swoie wielbiący, zachował się przecie aż po nasze czasy rozprosżony po między drugiemi, lecz nigdy z niemi nie zmiesżany: i przeto, obyczaie, prawa, i obrzędy iego, trwaią i trwać będą równo z światem, mimo nienawiść i prześladowanie całego Narodu ludzkiego.

Lykurgus przedsięwziął dać ustawę ludowi, iuż niewolą i występkami, które tey są skutkami upodlonemu. Włożył nań iarzmo żelazne, takie iakiego równego, żaden nie nosił Narod. Lecz go przywiązał, i że tak rzekę, zisłoczył, do onego iarzma zawsże go niem zaprzątaiąc. Pokazował mu bezprzestannie Oyczyznę w swych prawach, igrzyskach, w domu, w miłostkach i uroczystościach. Nie zostawił mu na chwilę wytchnienia, aby się sobą samym zabawiał: a z tego ustawicznego zmusu, celem i zamiarem swym uślachcionego, wzmogła się w nim ona gorąca Oyczyzny miłość, która zawsże była naymocnieyszą, albo raczey iedyną passyą Spartańczyka, i która ie tworami nad ludzie poczyniła. Sparta była tylko Miastem, to prawda, lecz samą ustawy

swey

ſwey ſiłą, to Miaſto dawało prawa całey Grecyi: ſłała ſię iey Stolica, i Perſkie Ceſarſtwo trwogi nabawiła. Sparta była gniazdem, z ktòrego iey Prawodawſtwo ſwoie do koła ſiebie rozciągało ſkutki.

Ci ktòrzy niewidzieli w Numie iedno uſtawę obrzędow i ceremonii nabożnych, źle o tym wielkim ſądzili człowieku. Numa prawdziwym Rzymu był fundatorem. Kiedyby Romulus, ſamych tylko był ſkupił łotrow, ktòrych iedno niepowodzenie rozproſzyć mogło: dzieło iego niedoſkonałe, nie mogłoby ſię oprzeć czasowi. Numa ie to gruntownym i trwałym uczynił, iednocząc onych łotrow w nierozparane ciało: przemieniaiąc ich w Obywatelow, nie tak prawami, ktòrych grube ich ubóſtwo cale ieſzcze niepotrzebowało, iako raczey uſtawy łagodnemi, iednego ku drugim, a wſzyſtkich do ſwey ziemi przywiązuiącemi; czyniąc naoſłatek, Miaſto ich świętym przez one płoche i zabobonne na pozor obrzędy, ktòrych tak mało ludzi czuie moc i ſkutki, a ktòrych przecie Romulus, ſam dziki Romulus pierwſze założył fundamenta.

Tenże

Tenże ſam duch prowadził wſzyſtkich ſtarodawnych Prawodawcow, w ich uſtawach. Wſzyſcy ſzukali więzow przywięzuięcych obywatelow do Oyczyzny, i iednych do drugich, i znalezli ie w zwyczaiach ſzczególnych, w ceremoniach pobożnych, z przyrodzenia ſwego odmiotnych, i iednemu Narodowi ſłużących: w igrzyſkach uſtawicznie lud w zgromadzeniu utrzymuiących: w ćwiczeniach z czerſtwością i ſiłami, dumę i ſzacunek ſiebie pomnażaiących: w widokach, które wzbaczaiąc im dzieie przodkow, ich nieſzczęścia, cnoty, zwycięztwa, obchodziły ich ſerca, zagrzewały ie żywą naśladowania chęcią, i potężnie ie ku tey wiązały Oyczyznie, którą ich bezprzeſtannie zaprzątano. Już to Rymotworſtwa Homera czytane przed Grekami uroczyście zgromadzonemi, nie w owych ſkrzyniach, na powałach za pieniądze; lecz na wolnym powietrzu, i w przytomności całego Narodu: iuż to Tragedye Eſchyleſa, Sofokleſa, i Eurypideſa, często przed niemi wyprawiane: iuż to nadgrody, któremi na okrzyk całey Grecyi, zwycięzcow w igrzyſkach uwieńczano, co ich bezprze-

ſtannie

ſtannie ſzlachetną zawiścią i chwałą zapałaiąc, pomknęło ich odwagę i cnoty do tego dzielności ſtopnia, ktòrego nic u nas wzrazu dać nie może, i czemu, nawet wierzyć, do teraźnieyſzych nienależy. Bo ieśli ci maią prawa: to iedynie iżby ich nauczyć, iako być poſłuſznemi ſwoim Panom; aby nie kraść z kieſzeni, i co naywięcey pieniędzy, publicznym dawać oſzuſtom. Jeżeli maią zwyczaie: to iżby umieć zabawić próżniactwo zalotnych Kobiet, a ſwoie iako naywdzięczniey łudzić. Jeźli ſię zgromadzaią to po Kościołach, gwoli czci nic Narodowego niemaiącey, w niczym Oyczyznie nie przypominaiącey: to po ſalach dobrze zawartych i za pieniądze, aby widzieć na zniewieściałych i rozwięzłych Teatrach, gdzie o ſamey tylko mòwić umieią miłości, rozprawuiących błaznow, wdzięczące ſię nierządnice, i dla powzięćia nauk, rozpuſty, ktòrz ze wſzyſtkich onych, co ie niby dawać ſię zdaią, niezawodny przynoſzą owoc: to pod czas uroczyſtości, kędy lud zawſze wzgardzony bynaymniey nie wpływa; kędy nagana i pochwała publiczna nic niedokazuie; to po giełdach rozpuſtnych,

ſtnych, gwoli taiemnym związkom, gwoli rozkoſzom, które naybardziey rozpraią, ſamotnią ludzi, i naybardziey rozwalniaią ſerca. Toli ſą bodźce do Patryotyzmu? Trzeba ſię dziwować, iż ſpoſoby życia tak rózne, tak różne wywodzą ſkutki? i że teraźnieyſi nic w ſobie nieznayduią czerſtwości ducha, którą wſzyſtko w ſtarożytnych natychało? Daruycie to wyboczenie oſtatkowi ognia, którycie we mnie na nowo zażegli. Powracam z ukontentowaniem do tego ze wſzyſtkich dziſieyſzych Narodow, który mię naymniey od tych, o których teraz mówiłem, oddala.

ROZDZIAŁ III.

Przyſtoſowanie.

Polſka, ieſt Kraiem wielkim, ieſzcze znacznieyſzemi otoczona Kraiami, które ſamowładztwem i karnością ſwą woyſkową, wielką zaczepną maią potęgę. Słaba przeciwnie

przeciwnie ſwoim bezrządem, ieſt, mimo waleczności Polſkiey, na wſzyſtkie ich wydana napaści. Nie ma twierdz, na zawściągnienie ich wtargnienia. Wyludnienie iey, nie ſpoſobną ią prawie do odporu czyni. Żadnego rządu Ekonomicznego, mało, albo nic woyſka, żadney Żołnierſkiey karności, żadnego porządku, żadney podległości. Zawſze rozróżniona wewnątrz, zawſze zagrożona zewnątrz, nie ma przez ſię żadney ſtałości, i od dziwactwa ſwoich zawiſła ſąſiadow. Nie widzę w ninieyſzym rzeczy ſtanie nad ieden ſpoſob, dania iey ſtałości na którey iey zbywa. Ten zaś ieſt, wlać, tak rzekłſzy, w cały Narod ducha Konfederackiego. Uſtanowić tak dalece Rzeczpoſpolitą w ſercach Polakow, iżby w nich trwała, mimo wſzyſtkie uſiłowania ſwych uciemiężycielow. Tam ci to, zda mi ſię iedyna ucieczka, gdzie iey przemoc ani doſiąc, ani ſkazić nie potrafi. Widzieliśmy świeżo dowod tego na zawſze pamiętny. Polſka była w iarzmie Moſkiewſkim, lecz Polacy zoſtali ſię wolnemi. Wielki przykład, pokazuiący wam, iako możecie ſię opierać mocy i ambicyi ſąſiadow waſzych.

Nie możecie przeſzkodzić, iżby was nie połknęli; ſprawcie przynaymniey, iżby was ſtrawić nie mogli. Jakakolwiek ſię droga przedſięweźmie, wprzód niżby ſię doſtarczyło Polſzcze wſzyſtkiego, na czym iey zbywa, aby była w zdolności oparcia ſię nieprzyiaciołom ſwoim, po ſtokroć od nich potłumiona będzie. Cnota Obywatelow, żarliwość Patrotyczna, kſztałt ſzczególny, ktòry uſtawy Narodowe duſzom ich dać mogą, ſą to iedyne ſzańce zawſze ią bronić gotowe, i ktòrych żadne woyſka przełamać nie potrafią. Jeźli tak ſprawicie, iżby Polak nigdy nie mogł być Moſkalem, zaręczam wam, iż nigdy Moſkwa Polſki nie podbiie.

Uſtawy to Narodowe, co tworzą Geniuſz, charakter, guſła, i obyczaie ktorego ludu: co mu daią bydź tym, a nie inſzym. Co go natychaią oną pałaiącą Oyczyzny miłością, zaſadzoną na nałogach ku wykorzenieniu niepodobnych: co go będącego u inſzych Narodow, wpośrzod roſkoſzy, ktòrych w ſwoim kraiu ieſt pozbawiony, śmiertelney nabawiaią tęſknice. Pomniycie ſobie na onego Spartańczyka, eż po dziurki ſytego rozkoſzy u dworu

wiel-

wielkiego Krola, ktoremu wyrzucano, że czarnego żałował iuſznika: ach! rzekł do Satrapy wzdychaiąc; znam twe rozkoſze, lecz ty nie znaſz naſzych!

Niema iuż dziś Francuzow, Niemcow, Hiſzpanow, a niech co chcą mowią, nawet Anglikow: ſami tylko ſą Europeyczykowie: wſzyſcy iedne maią guſta, iedne chęci, iedne obyczaie, gdyż żaden, kſztaltu Narodowego przez ſzczególne nie przyiął uſtawy. Wſzyſcy w iednakich okolicznościach, iednoż czynić będą. Wſzyſcy ſię nazywać będą bez zyſkownemi, i będą oſzuſtami. Wſzyſcy mowić będą o dobru publicznym, a o ſobie tylko myśleć będą. Wſzyſcy zachwalać będą pomierność, a radziby byli Kreſuſami. Inſzey nie maią ambicyi, tylko do zbytku i przepychu, inſzey nie maią chuci, tylko ſamego złota, pewni będąc, iż przez nie oſiągną wſzyſtko, co ich iedno kuſi; *wſzyſcy ſię zaprzedadzą pierwſzemu, który ich zapłacić zechce.* Co im do tego, iakiego pana ſłuchaią? iakiego kraiu Prawom ſą podlegli? iednoby mieli pieniądze do okradania, a Kobiety do każenia, wſzędzie dla nich Oyczyzna.

Day inſzą ſkłonność chuciom Polakow, a daſz duſzom ich fizyonomią Narodową, od drugich ie różniącą Narodow: broniącą im, iżby ſię nie pomieſzali, nie podobali, i nie koiarzyli z niemi; rzeźwość zaſłępuiącą, łatwe ku złemu zażyciu próżnych przykazań fraſzki, ſprawuiącą, iż Oyczyznie będą z upodobania i chuci, co ſię nigdy dość dobrze nie czyni, gdy ſię tylko z powinności lub zyſku czyni. Nad temi to duſzami, Prawodawſtwo dobrze ſtoſowane weźmie górę. Bedą poſłuſzni Prawom, ani ſię zpod nich wyłamywać będą: gdyż im przyſłaną, i wnętrzne woli ich otrzymaią zezwolenie. Kochaiąc Oyczyznę, z gorliwości i całym ſercem ſłużyć iey będą; z tym iednym czuciem i chęcią, Prawodawſtwoby też złe było, dobrychby poczyniło Obywatelow; a ſami to iedno dobrzy Obywatele, działaią Potęgę i pomyślność Państwa.

Wytłomaczę niżey potym ſpoſob adminiſtracyi, który, nietykaiąc prawie iſtoty praw waſzych zda mi ſię być zdatnym ku podnieſieniu Patryotyzmu i cnot od niego nie oddzielnych, do naywyżſzego iaki

iedno

iedno mieć mogą natężenia ſtopnia. Ale bądź, przyimiecie, bądź nie on przepis; poczniycie poſtaremu, od ſprawienia w Polakach wielkiego o ſobie i Oyczyznie ſwey mniemania. Podług ſpoſobu, którym ſię świeżo okazali, mniemanie to fałſzywe nie będzie. Trzeba ſię iąć okoliczności ninieyſzey przygody, aby naſtroić duſze, na ton duſz ſtarożytnych. To pewna, iż Konfederacya Barſka, konaiącą ratowała Oyczyznę. Trzeba tę wielką Epokę na wſzyſtkich Polakow ſercach niezgluzowanemi wyryć charaktery. Chciałbym, iżby poſtawiono monument na iey pamiątkę: aby na nim Imiona wſzyſtkich związkowych wypiſane były, nawet tych, ktòrzyby pòźniey powſzechną mogli zdradzić ſprawę. Czyn tak wyſoki, powinien zgładzić wſzyſtkie całego życia przeſtępſtwa: aby uſtanowiono peryodyczną uroczyſtość, gwoli iey obchodzeniu co lat dzieſięć, z okazałością nie świetną i płochą, lecz proſtą, poważną, i Republikantſką; aby pod czas niey, wſpominano godnie lecz bez wytworu pochwały onych cnotliwych Obywatelow, ktòrzy mieli zaſzczyt za Oyczyznę w nieprzyia-

 cielſkich

cielſkich cierpieć pętach: iżby przyznano nawet ich Familii zaſzczytne iakie Przywileie, ktòreby powſzechności zawſze onę piękną wzbaczały pamięć. Niechciałbym iednak, aby pod czas tych uroczyſtości pozwalano ſobie żadnego złorzeczeńſtwa na Moſkalow, ani nawet żeby o nich mówiono: byłoby to wielkim dla nich zaſzczytem. To milczenie, pamięć na ich barbarzyńſtwo, wyſławienie tych którzy ſię im opierali, powiedzą o nich wſzyſtko, co ſię iedno powiedzieć powinno. Nader niemi pogardzać macie, żebyście ich nienawidzili.

Chciałbym, iżby przez honory, przez publiczne nadgrody, nadawano świetność wſzyſtkim Patryotycznym cnotom: iżby Obywatelow bezprzeſtannie zaprzątano Oyczyzną: iżby z niey nayważnieyſzą dla nich uczyniono zabawę: iżby ią bezuſtannie przed oczy ich narażano. Tym obyczaiem, mieliby, wyznaię, mniey ſpoſobow i czaſu, do wzbogacenia ſię, leczby też mniey do tego mieli chęci i potrzeby. Serca ich nauczyłyby ſię poznawać inſze ſzczęście, nad ſzczęście fortuny. I tać to

ſztuka

ſztuka duſz uſzlachcenia i uczynienia z nich potężnieyſzego nad złoto narzędzia.

Krótkie opiſanie obyczaiow Polſkich, ktòrego mnie Jmość Pan Wielhorſki użyczyć raczył, nie ieſt doſtatecznie do zupełnego mnie uwiadomienia, o ich zwyczaiach cywilnych i domowych. Lecz wielki Narod, ktòry ſię nigdy bardzo ze ſwemi nie paſał ſąſiady, muſi mieć dużo ſobie właſnych, i ktòre ſię znać codziennie przeradzaią, przez powſzechną w Europie ſkłonność ku przyimowaniu guſtow, i obyczaiow Francuſkich. Trzeba utrzymywać, wznowić one zwyczaie, i wprowadzić przyzwoite, ſamym Polakom właſne być mogące: one zwyczaie byteż były oboiętne, byteż i złe poniekąd były, iednoby iſtotnie nie były złemi, będą miały tę dobroć, iż Polakow do ſwego kraiu przywiążą, oraz ſprawią w nich wſtręt przyrodzony do bratania ſię z Cudzoziemcem. Znam to dla nich za ſzczęście, iż maią ſtroy ſobie właſny. Strzeżcie ſtarownie tey korzyści. Czyńcie w zręcz przeciwnie temu, co uczynił ów Car tak ſławiony. Niech ani Krol, ani Senator, ani żaden człowiek urzędowy, nigdy nie

noſi ubioru, iedno Narodowy, i niech ſię żaden Polak przebrany po Francuſku, okazać u Dworu nie waży.

Niech będzie co naywięcey igrzyſk publicznych, pod czas ktòrychby ſię dobra Matka Oyczyzna cieſzyła, widząc igraiące ſwe dziatki. Niech ſię częſto niemi zaprząta, iżby ſię oni zawſze nią zaprzątali. Trzeba znieść, nawet u Dworu z przyczyny przykładu, zwyczayne dworow rozrywki; grę, teatra, komedye, opery, wſyſtko zgoła, co rozpieſzcza ludzi, wſzyſtko co ich roztarga, ſamotni, przywodzi ie do niepamięci na Oyczyznę, i ſwą powinność: wſzyſtko to, co ieſt przyczyną, iż wſzędzie im dobrze, iednoby mieli zabawkę. Trzeba wynaleść igrzyſka, święta uroczyſte, ktòreby tak dalece temu dworowi były właściwe, iżby ich w żadnym drugim naleść nie mozna było. Trzeba iżby ſię zabawiano w Polſzcze więcey niż w innych kraiach, lecz nie iednakim ſpoſobem. W ſłowie: trzeba przewròcić owo przeklęte przyſłowie, a ſprawić, iżby każdy Polak mòwił nadnie ſerca ſwoiego. *Ubi Patria ibi bene.* Gdzie Oyczyzna tam dobrze.

Nic,

Nic, ieśli być może, oſobnego dla wielkich Panow, i ludzi bogatych, wiele widokow pod otwartym Niebem, gdzieby rangi dokładnie były podzielone, lecz gdzieby oraz gmin zarówno był przypuſzczony iako u dawnych: i gdzieby w pewnych zdarzeniach, młòdź ſzlachetna ſiły i zręczności dawała dowody. Potyczki z bykami, niemało ſię przyczyniły do utrzymania nieiakieyś dzielności w Narodzie Hiſzpańſkim. One ſzranki, w ktòrych ſię niegdy młòdź Polſka ćwiczyła, miałyby być z wielkim ſtaraniem zaś założone. Mianoby z nich poczynić Teatra chorne i Emulacyi. Nicby łatwieyſzego nie było, iako w nie wprowadzić, zamiaſt ſtarożytnych utarczek, mniey okrutne ćwiczenie, w którychby poſtaremu ſiła i zręczność miały ſwòy uczaſtek, i gdzieby też zwycięzcy mieli zaſzczyty i nadgrody. Gonitwy konne, ſą naprzykład ćwiczyzną nader Polakom przyzwoitą, oraz nader do okazałego zdatną widoku.

Bohatyrowie Homerowi wſzyſcy cylowali ſiłą i zręcznością, i przeto okazywali ludowi, że do okazowania mu by-

li zdatnemi. Turnieie kawalerow, kształtowały mężow nie iedno walecznych i śmiałych, lecz chciwych ſławy i chwały, i do wſzyſtkich cnot uſpoſobionych. Gdy zażywanie ogniſtey broni, te ciała przymioty mniey użytecznemi do woyny uczyniło, ſtało ſię, iż one mniey być poważane poczęły; ztąd pochodzi, iż wyiąwſzy przymiotow rzemiu, częſtokroć nader wątpliwych, niewczelnych, względem których, tyſiąc ieſt ſpoſobow oſzukania, i których gmin złym ieſt ſędzią; Człowiek ſzlachetnie urodzony, nic w ſobie niema, coby go od drugiego różniło, coby fortunę uſprawiedliwiło, pokazuiącą w oſobie iego przyrodzone do wyżſzości prawo. A im bardziey ſię zaniedbuią one powierzchowne znaki, tym bardziey ci, co nami rządzą, niewieścieią i bezkarnie ſię rozpuſzczaią. Poſtaremu, należy natym, i więcey niż ſię myślić może, iżby ci, co niegdyś drugim rozkazować maią, zaraz od młodości wyżſzemi ſię zewſzech względow okazali, lub przynaymniey oto ſię ſtarali.

Dobrze ieſt nadto, iżby ſię lud częſto wraz ze ſwemi zwierzchnikami znaydo-

wał

wał wzdarzeniach przyiemnych, iżby ich znał, iżby nawykł na nich patrzyć, iżby dzielił z niemi rozrywki: iednoby podległość zawsze przestrzegana była, i żeby się z niemi niebratał. To iest sposob, aby ich kochał, i oraz łączył przywiązanie do winnego im poszanowania. Słowem: gust w ćwiczeniach ciałowych, odwraca od niebespiecznego próżniactwa, od uciech zniewieściałych, i od zbytku rozumu. Z przyczyny to ducha naybardziey ciało ćwiczyć należy, i to to iest, czego mędrkowie nasi bynaymniey nie widzą.

Niezaniedbuycie nieiakiey publiczney ozdoby. Niech będzie szlachetna, w oczy biiąca, a niech okazałość raczey w ludziach, niż w rzeczach się zawiera. Nie można wierzyć, iak bardzo serce gminu za oczami się powoduie, i iako go wspaniałość ceremoniałow obchodzi. To daie powadze coś porządnego, i regularnego, ufności nabawiaiącego, i oddalaiącego podeyrzenie dziwactwa i fantazyi, do władzy samowładney przywiązanych. Tylko trzeba unikać w uroczystych zachodach, brzęku, piękrzydła, i zbytkiem trącących, dworom zwyczaynych ozdob.

Uro-

Uroczyſte ludu wolnego zabawy, zawſze tchnąć maią przyſtoynością i powagą. Nie maią mu być pod czas nich inſze wyſtawiane wzrazy, iedno godne iego ſzacunku. Rzymianie pod czas tryumfow ſwoich, bezmierny okazowali zbytek. Lecz był to zbytek zwyciężonych. Im ſię bardziey świecił, tym mniey uwodził. Sama onego świetność, wielką dla Rzymian bywała nauką. Krolowie brańcy, bywali ſkrępowani łańcuchami złotemi, i w drogie kamienie oſadzonemi. Owoż zbytek dobrze zażyty. Częſtokroć ſię ku iednemu przychodzi kreſowi, przez dwie wſpaczne ſobie drogi. Dwa kłęby lnu położone w Izbie Parow Angielſkich, przed mieyſcem Kanclerza, czynią w oczach moich ozdobę przeymuiącą i nader wyſoką. Rownie dwa ſnopy żyta, położone w Izbie Senatorſkiey w Polſzcze, niemniey śliczny zdaniem moim ſprawiłyby ſkutek.

Bezmierna rożność fortuny, dzieląca panow od drobney ſzlachty, ieſt wielką zaporą do potrzebnych odmian, gwoli uczynieniu miłości Oyczyzny, panuiącą namiętnoscią. Dotąd że zbytek u panow wiel-

wielkich panować będzie, chciwość we wſzyſtkich ſercach panować będzie. Zawſze, cel publicznego podziwienia, będzie celem żądań partykularnych: i ieżeli trzeba być bogatym, aby świecić, namiętnością panuiącą będzie, aby być bogatym. Potężny śrzodek do ſkazy, ktòry tyle, ile być może, oſłabić należy. Kiedyby drugie przedmioty powabne, kiedyby znaki rang, różniły ludzie na urzędach zoſtaiące, ci ktòrzyby nie więcey iak tylko bogatemi byli, byliby ich pozbawieni. Wnętrzne żądania, naturalnieby ſię udały drogą onych ròżnić zaſzczycaiących, to ieſt zaſług i cnoty, kiedyby ſię nie inaczey tylko przez nie poſuwano. Częſtokroć Konſulowie Rzymſcy nadèr bywali ubodzy, lecz mieli Liktorow. Pozor onych Liktorow, był zayrzany i pożądany od gminu; a gminni doſtąpili Konſulatu.

Oddaiąc zgoła zbytek, tam kędy panuie nie ròwność, przyznaię, iż mi ſię wyraża nader trudnym przedſięwzięciem. Lecz nie byłoliby ſpoſobu zamienienia objektow onego zbytku, i uczynienia iżby przykład onego, mniey był ſzkodliwym

wym? Naprzykład, przedtym uboga ſzlachta w Polſzcee, przyſławała do wielkich panow, ktòrzy, iey dawali wychowanie i obeyście na ſwych poſługach. Owo zbytek prawie wſpaniały i ſzlachetny, którego znam doſkonale nieprzyzwoitości, lecz ktòry poſłaremu, nie tylko że duſz nieupodla, lecz owſzem podnoſi ie, i ſprawuie w nich wyſokie czucia i natężenia, i był bez złego zażycia u Rzymianow, pokąd ſtała Rzeczpoſpolita. Czytałem iż Xiąże d'Epernon ſpotkał raz Xiązęcia de Sully, chciał z nim zadrzeć, lecz iż, nie maiąc za ſobą iak tylko ſześćſet ſzlachty, nieśmiał natrzeć na Sullego, ktòry ich miał ośmſet. Wątpię, iżby zbytek tego rodzaiu, zoſtawił wiele mieyſca, na zbytek brydni i cacek, a przynaymniey, że przykład onego, ubogiego nie zwiedzie. Przywiedź wielkich panow Polſkich, iżby nie czynili zbytkow iedno tego rodzaiu; wyniknąć ſnać z niego roztyrki, partye, zwady, lecz nie zepſuią Narodu. Potym, znośmy, zbytek Rycerſki, to ieſt oręża i koni. Lecz niech wſzelka zniewieściała ozdoba, będzie w pogardzie. I ieżeli nie można dokazać, żeby go poprzeſtały Kobiety

biety, wzdyby ich nauczyć iako go potępiać i gardzić w Mężach. W oſtatku, nie przez prawa to o zbytkach, że zbytek wykorzenić ſię może. Lecz go zgruntu ſerc wydrzeć należy, wrażaiąc w nie zdrowſze i ſzlachetnieyſze guſta. Bronić rzeczy, ktòrych ſię czynić niegodzi, nikczemny to i próżny ſrzodek, ieżeli ſię nie poczyna od tego, iżby ie podać w nienawiść i pogardę. A nigdy nagana prawa nie ieſt ſkuteczna, iedno gdy na poparcie rozſądku przybywa. Ktokolwiek lud uſtanowić zamyśla, ma umieć iako mniemaniem władnąć, i przez nie ludzkiemi kierować namiętnościami. To ieſt prawdą, naybardziey co do materyi o ktòrey mòwię. Prawa zbytkowe, iątrzą raczey chuci przez przymus, niż gaſzą przez ukaranie. Proſtota w obyczaiach, i w ozdobach, nie tak ieſt owocem prawa, iako raczey wychowania,

ROZ-

ROZDZIAŁ IV.

O wychowaniu.

Tu to Artykuł wielkiey wagi, wychowanie, to ma dać duſzom poſtać Narodową, i tak ich mniemania i guſta kierować, iżby były Patryotkami ze ſkłonności, z chuci, z potrzeby. Dziecie ſkoro otwiera oczy, ma widzieć Oyczyznę, i aż do śmierci nic więcey nad nią widzieć niema. Każdy prawdziwy Republikant, wyſſie z mlekiem Matki ſwoiey, miłość Oyczyzny, to ieſt Praw i wolności. Ta miłość całą iego ſkłada iſtność. Nie widzi iedno Oyczyznę. Nie żyie iedno dla niey. Jak prętko ieſt ſam, ieſt niczym. Jak prętko niema Oyczyzny, iuż go niema. I ieśli nie umarł, tym ci mu gorzey,

Wychowanie Narodowe, wolnym tylko ieſt przyzwoite ludziom. Oni tylko ſpólną maią bytność, i prawdziwie prawem ſą połączeni. Francuz, Anglik, Hiſzpan, Włoch, Moſkal, wſzyſcy ſą prawie

prawie iednacy ludzie. Wychodzi ze ſzkoł, iuż zupełnie uſpoſobiony ku rozwięzłości, to ieſt ku niewoli. W dwudzieſtym roku, Polak niema być inſzym człowiekiem; ma być Polakiem. Chcę, iżby ſię ucząc czytać, czytał rzeczy kraiowe. Iżby w dzieſiątym roku, znał wſzyſtkie produkta: we dwunaſtym, wſzyſtkie Prowincye, wſzyſtkie drogi, wſzyſtkie Miaſta; w piętnaſtym, aby wiedział wſzyſtkie dzieie; w ſzeſnaſtym, wſzyſtkie Prawa; iżby nie było w całey Polſzcze, pięknego czynu, ani człeka ſławnego, któremiby nie miał, pamięci i ſerca napełnionego, i którychby natychmiaſt nie mógł przytoczyć, i wzmienić. Można z tego ſądzić, iż to nie ſą nauki zwyczayne pod ſprawą Cudzoziemcow, lub Xięży, w których chciałbym iżby ſię dzieci ćwiczyły. Prawo ma przepiſane materye, porządek, i ſpoſob ich nauk. Nie powinni mieć nauczycielow, iedno Polakow, wſzyſtko ieżeli być może żonatych, wſzyſtko znakomitych z obyczaiow, poczciwości, z dobrego baczenia, i wſzyſtko przeznaczonych do urzędow, nie nayważnieyſzych, i naydoſtoynieyſzych, lecz mniey pracowitych i świe-

tnych, gdy po ſkończeniu pewnym lat przeciągu, dobrze ſię na tym ſprawili. Strzeżcie ſię nadewſzyſtko, czynić Rzemiosła ze ſtanu nauczycielſkiego. Każdy publiczny człowiek w Polſzcze, niepowinien mieć inſzego uſtawicznego ſtanu, tylko ſtan Obywatelſki. Wſzyſtkie które ſprawuie urzędy, a nadewſzyſtko one, co równie iako tym ſą wielko-ważne, nie maią być brane, tylko za urzędy doświadczaiące, i za ſtopnie ku pomknieniu ſię wyżſzemu, gdy na to zaſłużą. Upominam Polakow, iżby dali baczenie na tę makſymę, z którą ſię częściey rozwodzić będę. Mniemam, iż ieſt kluczem do wielkiey w Kraiu naciągnienia ſprężyny. Da ſię widzieć niżey, iako można, zdaniem moim uczynić ią wykonalną bez wyiemku.

Nie lubię onych różnić w Szkołach, i Akademiach zwyczaynych, ſprawuiących iż Szlachta bogata, i Szlachta uboga, różnie, inaczey i oſobno wychowana bywa. Wſzyſcy będąc równemi przez uſtawę kraiową, maią być razem chowane, i iednakim obyczaiem. I ieśli nie można uſtanowić Edukacyi publiczney cale daremney

remney, trzeba ią przynaymniey tak ocenić, iżby i ubodzy zapłacić ią mogli. Niemożnaliby fundować w każdych Szkołach pewną liczbę mieyſc cale daremnych, to ieſt nakładem kraiowym, i które we Francyi zowią burſami. Te mieyſca dane dzieciom ubogiey Szlachty, dobrze Oyczyznie zaſłużoney, nie iako iałmużnę, lecz iako nadgrodę, dobrych zaſług Oycow, ſtałyby ſię pod tym tytułem, zaſzczytne, i mogłyby dwoiſto i nie lekkoważną przynieść korzyść. Trzebaby przeto, iżby wyznaczenie do tych mieyſc nie było od woli, i upodobania zawiſłe, lecz ſię działo kſztałtem nieiakiego ſądu, o którym niżey mówić będę. Ci którzyby te mieyſca zaymowali, byliby nazwani dziećmi państwa, zrożnieni niektóremi zaſzczytnemi znaki, daiącemi im wyżſze mieyſce między drugiemi tegoż wieku dziećmi, niewyimuiąc i naywiękſzych paniąt.

We wſzyſtkich Kollegiach trzeba założyć mieyſce na ćwiczenie ciałowe, dla dzieci. Ta część wychowania tak zaniedbana, ieſt zdaniem moim nayważnieyſzą edukacyi częścią, nie iedno gwoli utwo-

rzeniu temperamentow mocnych, i zdrowych, lecz ieſzcze bardziey gwoli moralnemu celowi, ktòry ſię zaniedbuie, lub ſię niedopełnia, tylko mnoſtwem bakałarſkich i próżnych przykazań z wiatrem uchodzących. Nigdy doſyć powtarzać nie będę, iż dobre wychowanie ma być. *pozbawiaiące*, *Educatio negativa*. Przeſzkadzay, iżby ſię wyſtępki nierodziły, a dość dla cnoty uczyniſz. Spoſob na to nader łatwy, w dobrey publiczney Edukacyi, a ten ieſt, zawſze dzieci w czynności utrzymywać, nie przez nudne nauki, z ktòrych nic nie rozumieią, i które ſobie obrzydzaią, przez to ſamo, że ſą zniewoleni ſiołka pilnować, lecz przez ćwiczenie im upodobane, dogadzaiąc potrzebie poruchu, ktòrego roſnące ich ciała wymagaią, oraz ktòrych przyiemność nie tu ſię kończy.

Nie trzeba im pozwalać, iżby oſobno podług fantazyi igrali, lecz wſzyſcy ſpołem i na mieyſcu publicznym, tym obyczaiem, iżby zawſze był cel ſpolny, do ktòregoby wſzyſcy zmierzali; i ktòryby ubieganie ſię i zawiść pobudzał. Rodzice ktòrzy wychowanie domowe raczey obieraią,

raią, i pod własnym okiem dzieci swe wychowywać dadzą, maią przecie dzieci swoie na one posyłać ćwiczenie. Nauka ich może być domowa i szczególna, lecz ich igrzyska, maią być zawsze publiczne i ze wszystkiemi pospolne. Gdyż nie idzie tu, o ich tylko zabawienie, o utworzenie im konstytucyi silnych, o uczynienie ich ruchawemi i rochmannemi, lecz o wczesne ich przyzwyczaienie do reguły, do równości, do braterstwa, do ubiegania się, do prowadzenia życia na oku swych współ-Obywatelow, oraz do pragnienia publiczney pochwały. Dla tego nie należy, iżby płata i nadgroda zwycięzcow, rozdawane były podług upodobania przełożonych nad ćwiczeniami, ani przez Szkolnych rządcow, lecz na okrzyk, i osąd patrzących. I można kazać nato, że owe sądy zawsze sprawiedliwe będą, nadewszystko gdy się dołoży staranie, iżby one igrzyska powabne dla powszechności były, urządzaiąc ie z nieiakimś zachodem i tym kształtem, iżby się w widok zamieniły. W tedy można się spodziewać, iż wszystkie uczciwe osoby, i wszyscy dobrzy Patryotowie, za powinność

i uciechę liczyć ſobie będą, aby ſię na nich nawdowali.

W Bernie ieſt iedno ćwiczenie dość oſobliwe dla młodych ze ſzkoł wychodzących Patrycyuſzow. I to ieſt co zowią, *Stanem zewnętrznym.* Jeſt to kopia ſkrocona tego wſzyſtkiego, co iedno ſkłada Rząd Rzeczypoſpolitey. Senat, *avoïers*, urzędnikow, woźnych, oratorow, ſprawy, ſądy, uroczyſtości. Stan wnętrzny ma nawet mały udział i nieiakieś dochody. A ta uſtawa upoważniona i zaſzczycona przez Kraiową udzielność, ieſt płonnikiem ludzi do Rządu, którzy niegdyś publicznemi interesami kierować będą, w tych ſamych urzędach, co ie z razu, dla igraſzki tylko ſprawuią.

Jaki-kolwiek kſztałt da ſię Edukacyi publiczney, którey rozbioru tu nie przedſiębiorę, należy ſię uſtanowić zgromadzenie urzędnikow pierwſzey doſtoyności, do którego by ſię naywyżſze nad nią należało rozporządzenie, i któreby mianowało, odwoływało, i odmieniało podług woli ſwoiey, tak celnieyſzych przełożonych i rządców nad ſzkołami, którzy ſami będą iakom to iuż powiedział, Kandydatami do nay-

naywyższych Magiſtratur, iako też dozorcow nad ćwiczeniami, ktòrych, trzeba ſię ſtarać pobudzać żarliwość i czułość wyższemi urzędy, które przed niemi otwarte lub zamknięte będą podług obyczaiu, iakim ſię na tym zachowali. Ponieważ od tych to uſtaw zawiſła nadzieia Rzeczypoſpolitey, chwała i los Narodu, wyrażaią mi ſię, wyznaię, tak być wielkiey wagi, iż bardzo mnie to zadziwia, że nigdzie włożyć na mnie tey wielkoważności nie pomyślono. Boli mnie to ze względu na ludzkość, iż tyle myśli ktore mi ſię dobremi i pożytecznemi zdaią, chociaż nader wykonalne, zawſze iednak tak ſą dalekie od tego, co ſię poſpolicie więc czynić zwykło,

W oſtatku, tylko tu napomykam: lecz doſyć tego dla tych, do ktòrych rzecz czynię. Te myśli źle wyłuſzczone, pokazuią na dal drogi teraźnieyſzym nie znaiome, ktòremi dawni wiedli lud do tey czerſtwości ducha, do oney Patryotyczney gorliwości, do onego ſzacunku przymiotow prawdziwie oſobiſtych, bez względu na to, co obcym ieſt u człowicka; co u nas nie znayduie przykładu, przecie cze-

go podnieta we wſzyſtkich ſię nayduiąca ſercach, tego iedynie czeka aby ſię rozczyniać poczeło, iżby ią przez przyzwoite podbito uſtawy.

Kieruycie w tym duchu Edukacyą, zwyczaie, nałogi, obyczaie Polakow, rozwińcie w nich onę podnietę nie wywietrzałą ieſzcze przez zepſute makſymy, przez uſtawy zeſtarzałe, przez Filozofią ſiebie lubną, która kazi i zabiia. Narod rachować będzie drugie narodzenie ſwoie, od ſtraſzliwego z którego ſię dźwiga uſiłowania, a bacząc co uczyniły członki iego ieſzcze nie ćwiczone, więcey ſię ſpodziewać będzie, i więcey otrzyma od uſtawy dobrze rozważoney. Będzie ſzanować prawa, które ſzlachetną iego łudzić będą pychę, które go uczynią, które go zachowuią ſzczęśliwym i wolnym. Wyrywaiąc z ſerc namiętności zpod nich ſię wyłamuiące, te w nich podniecać będzie, które ie do miłości ich uſpoſobią. Słowem ſam ſię odmładzaiąc, iż tak rzekę, na będzie znowu w owym młodym wieku, wſzyſtkiey rodzącego ſię Narodu czerſtwoś i. Ale bez tych poprzedniczych oſtrożności, niczego ſię po prawach wa-

ſzych

ſzych nieſpodziewaycie. By dobrze mądre, by dobrze obeyrzałe i przeglądaiące były, bądą uchybione i próżne: i poprawicie tylko niektòre was rażące bezprawia, na to abyście wprowadzili drugie, ktòrycheście nieprzewidzieli. Owóż wſtępne przeſtrogi, ktòre mi ſię nieuchronnie potrzebnemi być zdały, Rzućmy teraz oczy na Konſtytucyą.

ROZDZIAŁ V.

Przywara początkowa czyli iſtotna.

Waruymy ſię, gdy to być może, abyśmy ſię na pierwſzym wſtępie, w chimeryczne nie rzucili projekta. Co za zamyſł Mości Panowie zaprząta was w tym razie? odmienienia Rządu Polſkiego, to ieſt dania Konſtytucyi, wielkiemu Kròleſtwu, trwałości i rzeźwości małym Rzeczompoſpolitym właſney. Zaczym ſię pocznie pracować na wykonanie tego projektu, trzebaby wprzod wiedzieć, ieźli po-

dobna tego dokazać. Wielkość Narodow Rozległość kraiow, pierwsze i naycelnieysze źrzodło nieszczęść Narodu ludzkiego, a nadewszystko, bezlicznych nieszczęśliwości podkopuiących i każących wypolityczałe Narody; prawie wszystkie drobne kraie, Rzeczypospolite i iedynowładztwa bez granice, przeto samo są szczęśliwe, że są małe, że wszyscy w nich Obywatele, nawzaiem się znaią i podstrzegaią, że zwierzchnicy mogą widzieć przez się, złe popełniaiące się, dobro co ie sprawić maią, i że rozkazy ich w ich się wykonywaią oczach. Wszystkie wielkie Narody własnym swoim przytłumione ogromem ięczą, albo iako wy w bezrządzie, albo pod przyiętemi uciemiężcami, do naznaczenia których, nieuchronne powierzenie władzy, Krolow przymusza. Sam tylko Bóg światem rządzić może, i trzebaby przymiotow więcey niż ludzkich, do rządzenia wielkiemi Narody. Dziwna, cudowna to rzecz, iż przestworna Polski rozległość nieskutkowała po stokroć przemiany Rządu na iedynowładztwo, niezbękarciła ducha Polskiego, i nie skaziła Narodu w ogolności. Jedyny to w dzieiach przy-

przykład, iż po przeminełych wiekach, kray takowy, do ſamego tylko przyſzedł bezrządztwa. Opieſzałość tego poſłępku, należy ſię korzyściom nierozdzielnym od nieprzyzwoitości z których ſię uwolnić chcecie. Ach! nie mogę nadto powtarzać, pomyślcie dobrze pierwey, niż ſię praw ſwoich tkniecie, a nadewſzyſtko tych, co was temi czymeście ſą, uczyniły. Pierwſza odmiana, którey mielibyście potrzebę, byłaby odmiana waſzey rozległości. Obſzerne waſze Prowincye, nie znioſą nigdy ściſłego rozrządzenia małych Rzeczypoſpolitych. Poczniycie od ściśnienia waſzych granic, ieśli Rząd ſwoy domienić chcecie. Snać ſąſiedzi waſi, myślą o uczynieniu wam tey przyſługi. Byłoby bezwątpienia wielkim złym, dla oderwanych części, lecz byłoby to wielkim dobrem dla całego Narodowego.

Co gdyby one odięcia nie miały mieyſca, nie widzę nad ieden ſpoſob, któryby ſnać to zaſtąpił, i co ieſt na ſzczęście, ſpoſob ten nayduie ſię w duchu waſzey Konſtytucyi. Niech rozdział dwoiey Polſki, ròwnie iak i Litwy okryślony będzie. Mieycie trzy Stany Państwa w ieden złączone,

czone. Chciałbym kiedyby podobna, abyście tyle mieli Stanow ile Woiewodztw. Załòżcie w każdym z nich tyleż osobnych rządow. Udoskonalcie formę Seymikow. Rozciągniycie onych powagę, w każdym do szczególności Woiewodztwie. Lecz granice onych starownie oznaczcie i sprawcie, iżby nic między niemi zerwać węzłow spolnego niemogło Prawodawstwa, i podległości całemu Rzeczypospolitey ciału. Jednym słowem: przyłożcie się do rozciągnienia i udoskonalenia układu związkowych rządow, iedynego, który iednoczy w sobie korzyści i dobroci wielkich i małych kraiow, a przeto samo wam iedynie przydatnego. Jeśli zaniedbacie tey rady, wątpię, iżbyście kiedy dzieło dobrze wykonać mogli.

ROZDZIAŁ VI.

Kwestya o Trzech Stanach.

Nie słyszę prawie mówiących o Rządzie, abym niebaczył, zasięgaiących zasad które

które mi się fałszywemi lub nieprawemi być zdaią. Rzeczpospolita Polska, często więc mawiano i powtarzano, składa się ze trzech Stanow, z Stanu Rycerskiego, Senatu, i Króla. Wolałbym raczey mówić, iż Narod Polski z trzech się składa Stanow, ze Szlachty, którzy są wszystko, z mieszczan którzy są niczym, i z chłopow, którzy są mniey niż niczym. Jeżeli się rachuie Senat za Stan w Kraiu, czemuż za taki się nie liczy Izba Poselska, niemniey oddzielna, i niemniey władzy maiąca. Co więcey, ten podział, nawet w tey myśli, w którey go wyobrażaią, oczewiście iest niedokładny, gdy potrzeba było przydać do niego Ministrow, którzy nie są ni Królami, ni Senatorami, ni Posłami, i którzy w naywiększey niepodległości, niemniey przecie są pokładnikami całey wykonywaiącey władzy. Jak mi to kiedy w mówić można, iż cząstka niemaiąca bytu, iedno w całości składa postaremu, względem całości stan odniey nie zawisły?

Parostwo w Anglii, uważaiąc iż iest dziedziczne, składa, wyznaię, Stan przez się trwaiący. Lecz w Polszcze, znieść Stan Rycerski, iużci niema Senatu, gdyż żaden

den Senatorem być nie może, ieśli wprzod nie ieſt Polſkim Szlachcicem. Podobnie niema więcey Kròla, gdyż to Stan Rycerſki co go obiera, i że Kròl nic bez niego nie może. Lecz znieść Senat i Kròla, Stan Rycerſki ieſt przez ſię Stanem, i udzielność w zupełności ſwoiey zoſtaie, a nazaiutrz gdy mu ſię upodoba, będzie miał Króla i Senat iako pierwey.

Lecz iż nie ieſt Stanem w Kraiu, nie idzie zatym, iżby Senat był niczym, i luboby niemiał w ogule ſwoim praw ſkładu, członki iego przecie mimo powagę ogułu, niemnieyby miały moc Prawodawſtwa: i byłoby to odięciem im prawa, które im urodzenie nadaie, bronić im wotowania wzgromadzonym Seymie, tylekroć, ile iedno idzie o ſtanowienie albo znieſienia Praw iakich. Lecz wtedy nie wotuią iuż iako Senatorowie, lecz proſto iako Obywatele. Jak prętko władza Prawodawcza mòwi, wſzyſtko ſię do równości powraca. Wſzelka inſza powaga przed nią umilka. Głos iey, ieſt głoſem Boſkim na ziemi. Kròl nawet który przodkuie, na Seymie, niema na tedy, twierdzę,

dzę, prawa wotowania, ieśli nie ieſt Polſkim Szlachcicem.

Powiedzą mi tu bezwątpienia, iż wiele dowodzę, i że ieśli Senatorowie, ile Senatorowie niemaią głoſu na Seymie, nie powinni go też mieć ile Obywatele: gdyż członki Stanu Rycerſkiego, przez ſię też nie wotuią, lecz tylko przez wyrażaiących ſiebie, w których liczbie nie ſą Senatorowie. I zacożby wotowali na Seymie iako partykularni, ponieważ żaden inſzy Szlachcic, ieśli nie ieſt Poſſem, wotować nie może? ten zarzut zda mi ſię być gruntowny w ninieyſzym rzeczy ſtanie; lecz gdy uprojektowane naſtąpią odmiany, gruntownym być przeſtanie, bo na tedy ſami Senatorowie będą uſtawicznie wyrażaiącemi Narod, lecz którzy nie będą mogli czynić w materyi Prawodawczey, tylko w uczęſtnictwie ſwoich kollegow; *to ieſt Poſtow.* Niech tedy nie mówią, iż zebranie Króla, Senatu, i Stanu Rycerſkiego, potrzebne ieſt do poſtanowienia iakiego Prawa. Ta władza ſamemu ſię należy Stanowi Rycerſkiemu, którego Senatorowie ſą członkami iako i Poſłowie, lecz do którego Senat w ogule, bynay-

mniey

mniey nie wchodzi. To ieſt, lub być powinno w Polſzcze Prawo *Statûs*. Lecz prawo przyrodzenia, ono prawo święte, nie zgluzowane, do ſerca i rozumu ludzkiego mówiące, nie pozwala, iżby tak ścieśniono władzę prawodawczą, i żeby uſtawy kogożkolwiek wiązały, który na nie oſobiście nie wotował, iako Poſłowie, lub przynaymniey przez wyrażaiących ſiebie iako oguł Szlachty. Nie bywa to prawo święte bezkarnie gwałcone, a ſtan ſłałości do którego ſię tak wielki Narod przywiedzionym baczy, ieſt dziełem onego hołdowniczego barbarzyńſtwa, odcinaiącego od ogulności kraiowey naylicznieyſzą, a częſto więc nayzdrowſzą ſiebie cząſtkę.

Zawaruy Boże, iżbym trzymał, że mi tu tego dowodzić trzeba, co kęs dobrego baczenia i litości wſzyſtkich doſtatecznie przeświadczyć może. A zkąże to Polſka zamyśla zaſięgnąć potęgi i mocy, które namyślnie we właſnych potłumia wnętrznościach? Szlachta Polſka, bądźcie więcey, bądźcie ludźmi. Wtedy dopiero będziecie ſzczęśliwi i wolni. Lecz nie podchlebiaycie ſobie, abyście tym byli,

dokąd

dokąd Braci waſzych w pętach trzymać będziecie.

Czuię trudność Projektu na uwolnienie waſzych poddanych. Czego ſię lękam, nie ieſt to tylko zyſk waſz źle rozumiany, miłość własna, i przeſądy panow. Zwyciężywſzy te przeſzkody, lękałbym ſię wyſłępkow i nikczemności niewolniczey. Wolność ieſt pokarmem dobrego ſoku, lecz twardego ku ſtrawieniu. Trzeba zdrowego żeby go znioſł żołądka. Smieię ſię z owych upodlonych gminow, którzy ſię daiąc podburzać Rokoſzanom, śmieią mówić o wolności, nie maiąc nawet o niey wyobrażenia, a maiąc ſerce pełne wſzyſtkich niewolniczych przywar, roią ſobie, iż aby być wolnemi, doſyć ieſt być buntownikami. Wynioſła i święta wolności! kiedyby cię ci biedni ludzie poznać mogli, kiedyby wiedzieli, iakim ſię nakładem nabywaſz, i zachowuieſz, kiedyby wiedzieli, iako prawa twoie nad tyrańſkie ſą ſurowſze; iarzmo, ſłabe ich duſze, niewolnicze chuci, któreby umorzyć mieli, ſto razy bardzieyby ſię ciebie, niż niewoli lękali. Uciekałyby od ciebie z przeſtrachem, iako od ciężaru, zgmiaż-

dżyć ie maiącego. Uwolnić poddańſtwo Polſkie, ieſt to wielkie i piękne dzieło, lecz śmiałe i niebeſpieczne, i o które ſię nie uważnie kuſić nie należy. Między oſtrożnościami, ieſt iedna nieuchronna, i czaſu potrzebuiąca, a ta ieſt, uczynić naypierwey niewolnikow uwalniać ſię maiących, godnemi wolności, i ſpoſobnemi do iey znieſienia. Przełożę pòźniey ſpoſoby, ktòrych na to zażyć można. Byłoby zuchwałością ze ſtrony moiey, kiedybym za ich powodzenie zaręczał, lubo o tym nie wątpię. Jeśli ieſt lepſzy iakowy śrzodek, wziąść go: lecz iakożkolwiek będzie, pomniycie iż poddani waſi, ludźmi ſą iako i wy: iż maią w ſobie oſnowę, aby tym ſię ſtali, czymeście wy ſami. Pracuycie naprzod nadnią: a nieuwalniaycie ciał ich, aż wprzod uwolnicie duſze. Bez tych poprzedniczych robot, bądźcie pewni, że ſię wam dzieło źle uda.

ROZDZIAŁ VII.

Sposob zachowania Konstytucyi.

Prawodawstwo Polskie było złożone z czasem ze sztuk i kawałow, iako wszystkie Europeyskie Prawodawstwa. W domiar postrzeżonego bezprawia, dla zaradzenia onemu stanowiono Prawo. Z tego Prawa, drugie się rodziły bezprawia, które zaś poprawiać trzeba było. Ten sposob czynienia niema końca, i wiedzie ku nayokropnieyszemu bezprawiu, a ten iest, wycięczenia wszystkich praw przez onych rozmnożenie.

Osłabione Prawodawstwa w Polszcze, stało się obyczaiem cale szczegulnym, a snać iedynym, a to iż moc swą utraciło, nie zostawszy podbite przez władzę wykonywaiącą. W tym czasie nawet władza Prawodawcza, całą swoię zachowuie powagę. Jest w bezczynności, lecz nic nad sobą nie widzi. Seym tak iest udzielny, iak był za swego ustanowienia. Postare-

mu ieſt bez ſiły. Nic mu nie panuie, lecz nic mu też nie ieſt poſłuſzne. Ten ſtan ieſt oſobliwſzy, i godzien uwagi.

Co też to zachowało aż do tych czas władzę Prawodawczą? Uſtawiczna to Prawodawcy przytomność; gęſte to Seymy, częſte to odmiany Poſłow, utrzymały Rzeczpoſpolitą. Anglia która ſię zaſzczyca pierwſzą z tych korzyści, ſtraciła wolność ſwoię, iż drugiey zaniedbała. Jeden Parlament trwa tak długo, iż dwor ktòryby ſię wyiſkrzył, zakupuiąc co rocznie, zna w tym ſwą korzyść, żeby go na lat ſiedm zakupować. Co też czynić nie uchybia. Pierwſza dla was nauka.

Drugi ſpoſob, ktòrym władza Prawodawcza w Polſzcze ſię dochowała, ieſt naprzod podział władzy wykonywaiącey, który pokładnikom ſwoim przeſzkodził czynić zgodnie na potłumienie ſiebie: a powtòre, częſte przeyście teyże ſamey wykonywaiącey władzy, przez różne ręce, co przeſzkodziło wſzelkiego ciągłego przywłaſzczenia układu. Każdy Krol, czynił w przeciągu ſwego Panowania niektòre ku ſamowładztwu kroki; lecz obieranie naſtępcy, źniewalało go do cofania ſię ra-

czey

czey iuż do dalszego postępowania. A Krolowie na początku każdego Krolowania, byli źniewoleni przez *Pacta Conventa* od iednegoż poczynać kresu. Tak, iż mimo nałogową ku despotyzmowi skłonność, żadnego rzeczywistego nie było postępku.

Toż samo się działo z Ministrami i Hetmanami, wszyscy nie podlegli, ani Senatowi, ani ieden drugiemu, każdy w udziale sobie własnym, nieograniczoną mieli władzę. Lecz oprocz tego, że te urzędy nawzaiem się przeważały, nadto, nie trwaiąc na zawsze w iednych domach, żadney absolutney do nich niewnosiły mocy: a tak wszelka władza, nawet przywłaszczona, zawsze się do swego wracała źrzodła. Nic toby było, kiedyby wszelka wykonywaiąca władza, zostawała, bądź w iednym zgromadzeniu, iako Senat, bądź w iednym domu przez dziedzictwo Korony. Ta Familia, abo to zgromadzenie, podług wszego podobieństwa, długoli, krótkoli, potłumiłoby władzę Prawodawczą, a przetoby podłożyła Polakow pod iarzmo, które wszystkie dźwigaią Narody, i od którego oni

ſami ſą ieſzcze wolni. Gdyż ia Szwecyi więcey nie rachuię. Druga nauka.

Owo korzyść: wielka ieſt ona zaiſte! lecz owo niemnieyſza nieprzyzwoitość. Władza wykonywaiąca, podzielona między wiele oſob, zbywa na zgodno-brzmieniu w ſwoich częściach, oraz ſprawuie uſtawiczne rozerwanie nie mogące ſię z dobrym oſtoić porządkiem. Każdy pokładnik części oney władzy, mocą tey części zewſzech miar ſię kładzie nad urzędy i prawa. Uznaie wprawdzie powagę Seymu, lecz nie uznaie tylko tę; gdy ſię Seym rozſzedł, nie zna iey więcey w cale, gardzi Trybunałami, i ich ſię opiera ſądom. Każdy z nich ieſt małym ſamowładzcą, który nie przywłaſzczaiąc do końca naywyżſzey powagi, niemniey iednak uciemięża Obywatelow w ſzczegulności, i daie przykład okropny, a nader naśladowany, gwałcenia bez ſkrupułu praw, i ſwobod partykularnych oſob. Na odbicie tey nieprzyzwoitości, przekładaią wam, iżbyście Senat podzielili na wiele Rad albo udziałow, w którychby przodkował Miniſter do tego Departamentu należący: który to Miniſter, równie iako i

członki

członki każdey Rady, mieliby się po pewnym odmieniać czasie, i łączyć się z członkami drugich udziałow. Ta myśl może być dobra. I była to myśl Opata od S. Piotra, (*de l'Abbé de S. Pierre*) którą dobrze wyłuszczył w swoiey *Polysynodyi.* Władza wykonywaiąca tak rozdzielona, i przemiiaiąca, bardziey będzie podległa Prawodawczey, a rozmaite części rządu, lepiey będą ważone, i lepiey sprawowane oddzielnie. Postaremu, nie bardzo się na tym sposobie zasadzaycie. Jeśli na zawsze oddzielnne będą, zbywać im będzie na zgodzie, i rychło nawzaiem się przegaszaiąc, prawie wszystkie sił swoich iedne przeciw drugim zażyią, aż ieden z nich weźmie górę, i nad wszystkiemi przewodzić będzie. Albo też, ieśli się zgadzać i stosowac będą, nie będą składać w rzeczy iak iedno ciało, i iednego mieć będą ducha, iako Izby Parlamentow: a iakimkolwiek sposobem, trzymam za rzecz niepodobną, iżby niepodległość i równoważność tak dobrze się między niemi utrzymały, iżby z tego nie wyniknęło centrum i gniazdo administracyi, którey wszystkie poiedynkowe siły będą się

zkupiać na potłumienie udzielnika. Prawie we wszystkich naszych Rzeczachpospolitych, tak są Rady podzielone na Departamenta, które w początkach swoich były iedne drugim niepodległe, i które rychło niepodległemi być przestały.

Wynalazek tego podziału na Izby albo Departamenta iest teraźnieyszy. Starożytni lepiey niż my wiedzący, iako się wolność utrzymuie, nie znali tego sposobu. Senat Rzymski rządził połową znaiomego świata, a nie miał nawet wyobrażenia tego podziału. Ten Senat postaremu nigdy tego nie dokazał, aby potłumił władzę Prawodawczą i lubo Senatorowie byli dożywotni. Ale prawa miały cenzorow, Gmin miał Woyskich czyli Trybunow; a Senat nie obierał Konsulow.

Iżby administracya była mocna, dobra, i szła dobrze ku swemu celowi, cała wykonywaiąca władza, w iednych ma być ręku. Lecz niedosyć aby się te ręce odmieniały, trzeba iżby nie czyniły, gdy to być może, tylko pod dozorem Prawodawcy, i żeby to on ich przewodził. Owo prawdziwy sekret, iżby nieprzywłaszczyły sobie iego powagi. Pokąd się Stany

zgroma-

zgromadzać, a Posłowie często się odmieniać będą: trudno będzie, iżby Senat albo Król potłumili lub przywłaszczyli sobie Prawodawczą powagę. Godna to uwagi, że aż dotąd Królowie się niekusili o rzadsze Seymy, lubo nie byli zniewoleni, iako Królowie Angielscy do częstego onych zwoływanie, pod karą niedostatku pieniędzy. Musi być, iż albo się rzeczy w krytycznym naydowały stanie sprawuiącym, iż powaga Królewska, dostateczną na zaradzenie temu nie była, albo iż Królowie się ubespieczali przez swoie na Seymikach zabiegi, że zawsze większość powolnych sobie Posłow mieć będą, albo iż zapomocą *Liberi veto* byli pewnemi, że zawsze mogli zatamować obrady, któreby się im nie podobały, i Seym podług swoiey woli rozwiązać. Gdy tych więcey pobudek nie będzie, trzeba się spodziewać, iż Król, albo Senat, albo oba razem, wielkie czynić będą usiłowania, aby się od Seymow uwolnili, i tak ie rzadkiemi, iak iedno być może, uczynili. Owo co trzeba nadewszystko uprzedzić i przeszkodzić; sposob przełożony, iest na to iedyny, prosty, i nieochybnie będzie skuteczny. Osobli-

wſza to, że przed *Kontraktem ſpołecznym* gdzie go podaię, żaden o nim niepomyślił.

Jedna z naywiękſzych nieprzyzwoitości, wielkim Państwom właſnych, ſprawuiących, że wolność z trudnością ſię dochowuie, ieſt ta, iż władza Prawodawcza, nie moze ſię okażać, i czynić tylko przez wyznaczone na to oſoby. To ma i złe i dobre ſwoie, lecz złe przeważa. Prawodawca w ogule ſwoim przemówionym być nie może, lecz łacno ſię da oſzukać. Wyrażaiąc go oſoby, trudno oſzukane, lecz łacno przemówione bywaią, i rżadko bywa aby ſię przemòwić niedały. Macie przed oczami przykład Parlamentu Angielſkiego, a przez *Liberum veto* przykład właſnego Narodu. Już zaś można oświecić błądzącego, lecz iako wściągnąć zaprzedaiącego ſię? chociaż nie mam znaiomości intereſſow Polſkich, przecie bym ſię założył, iż więcey ieſt światła na Seymie, a więcey cnoty na Seymikach.

Widzę dwa ſpoſoby, zapobieżenia onemu ſtraſzliwemu zepſuciu złemu, które z organu wolności, niewoli czyni narzędzie.

Pier-

Pierwſzy ieſt, iakom iuż powiedział, gęſte Seymy, które zmieniaiąc częſto wyrażaiących, ſprawuią, iż zwodzenie onych, ieſt koſztownieyſze i trudnieyſze. W tym razie Konſtytucya waſza lepſza ieſt od Angielſkiey: a gdy ſię znieſie, lub okryśli wolne nie pozwalam, nie widzę potrzeby czynienia żadney inſzey odmiany, chyba przydania niektóryeh trudności, do wyſyłania tych ſamych Poſłow, na dwa ieden po drugim naſtępuiące Seymy, i przeſzkodzenia, iżby bardzo wiele razy obierani nie byli. Wròcę ſię pòźniey na ten Artykuł.

Drugi ſpoſob ieſt, przymuſić wyrażaiących, aby ſię pilnie podług inſtrukcyi ſwoich ſprawowali, i ściſły z zachowania ſię ſwego, na Seymie wyſyłaiącym zdawali rachunek. W tym nie mogę ſię wydziwić niedbałości, i śmiem powiedzieć, głupſtwu Narodu Angielſkiego, ktòry uzbroiwſzy Poſłow ſwoich naywyżſzą władzą, żadnego nie przydał wędzidła, do urządzenia zażycia oney, przez czas ſiedmiuletniego ich kommiſſu.

Baczę, iż Polacy niedoſć czuią ważność ſwoich Seymikow, ani tego wſzyſtkiego

co ſą

co ſą im powinni, ani tego co przez nie otrzymać mogą, rozciągaiąc onych powagę, i regularnieyſzą im daiąc formę. Co do mnie, ieſtem przekonany, iż ieśli Konfederacye ratowały Oyczyznę, tedy Seymiki ią zachowały. I to to, co ieſt prawdziwe wolności *Palladium.*

Inſtrukcye dla Poſłow, maią być z iak naywiękſzym układane ſtaraniem, tak względem Artykułow w Uniwerſałach wymienionych, iako względem inſzych Kraiu lub Prowincyi potrzeb, a to przez delegacyą na któreby przodkował, naprzykład Marſzałek Seymikowy, lecz wreście złożoną z oſob obranych większością głoſow: a Szlachta nie powinna ſię rozieżdzać, aż te Inſtrukcye przeczytane, roztrząśnione i potwierdzone od całego zgromadzenia będą. Oprócz oryginału onych Inſtrukcyi Poſłom wraz z kredenſami oddanych, powinny z nich ſzoſtać dwa przez nich podpiſane i w Kancellaryi aktykowane. Podług tych Inſtrukcyi, powinni ſię za powrotem z poſtępowania ſwego ſprawować na Seymikach Relacyinych, które koniecznie wznowić należy: a podług tego ſprawienia ſię maią być,

albo

albo od wszelkiego drugiego na potym Poselstwa odmienić, albo uznani, że mogą być na czas przyszły przypuszczeni, gdy się podług Instrukcyi z ukontentowaniem wysyłaiących zachowaią. To roztrząsanie naywiększey iest wagi, nie można nadto dawać na to baczenia, ani z zbyteczną troskliwością skutki onego okryślać. Trzeba, iżbyza każdym słowem które Poseł na Seymie wymawia, za każdym, który czyni, krokiem, wcześnie widział, iż iest pod dozorem wysyłaiących, i iżby czuł skuteczność maiącego się o sobie czynić sądu, tak co do projektow posunienia się na wyższe urzędy, iako też co do szacunku współ-Obywatelow, nieuchronnie do ich wykonania potrzebnego. Boć pewnie nie poto Narod Posłow na Seym wysyła, iżby tam prywatne swoie otwierali zdanie, lecz iżby iego oświadczyli chęci. To wędzidło koniecznie iest potrzebne na utrzymanie ich w powinnościach, i na zapobieżenie przekupieniu z któreykolwiek strony pochodzącemu. Cóżkolwiek rzec się może, nie widzę żadney z tego zmusu nieprzyzwoitości, ponieważ Izba Poselska, niemaiąc lub nie będąc powinna

winna mieć żadnego wpływania w rozbior Administracyi, żadney też nieprzewidzianey do obrady mieć nie może materyi. Zinąd, iednoby Poseł nic przeciwnego wyraźney wysyłaiących nie czynił woli, nie mieliby mu za zbrodnią, iż zdanie swoie iako dobry Obywatel otworzył, a materyi którey nieprzewidzieli, i o którey nic nie postanowili. Przydaię nakoniec, iżby też w rzeczy samey była iaka nieprzyzwoitość mieć tak Posłow zniewolonych do swych Instrukcyi, nie możnaby się przecie namyślać widząc bezmierne z tego korzyści, iżby prawo niczym inszym nie było, tylko rzeczywistym żądań Narodowych wyrazem.

Ale też poczyniwszy te ostrożności, niema nigdy być sporu o Prawodawstwo między Seymem a Seymikami. I gdy Prawo raz na walnym stanęło Seymie, nie daię nawet Seymikom Prawa protestacyi. Niech karzą swych Posłow; niech gdy tego potrzeba, każą im pościnać głowy, gdy się przeniewierzyli, lecz niech zupełnie zawsze, bez wyięcia, bez protestacyi posłuszne im będą, niech cierpią, iako słuszna ukaranie za zły swoy wybor,

to

to im wſzakże waruiąc, iżby na bliżſzym Seymie, gdy ſię im to zdawać będzie, nayżywſze, iak tylko im ſię ſpodoba, czynić mogli remonſtracye.

Ponieważ Seymy, będą częſte, mniey potrzeba aby były długie, a ſześc tygodni czaſu, zdaią być mi ſię doſtateczne na potoczne Kraiowe potrzeby. Lecz to przeciwna, iż naywyżſza powaga, wiąże ſamą ſiebie, zwłaſzcza gdy ieſt bez pośrzednictwa w ręku Narodu. Niech ten przeciąg ordynaryinych Seymow, trwa w uſtawie ſześcio-niedzielnego czaſu: zgoda: lecz zawſze do zgromadzenia należeć będzie, przewlec ten termin za ſzczegulnym naradzeniem ſię, gdy intereſſa tego wymagać będą. Boć w rzeczy, ieżeli Seym przyrodzeniem ſwoim wyżſzy nad prawa, rzecze, *chcę trwać*, kto będzie coby mu odpowiedział; *niechcę abyś trwał*. Jeden tylko ieſt przypadek, gdyby Seym chciał trwać do dwoch lat, żeby iuż niemogł trwać daley, władzeby ſię iego zakończyły, a władze drugiego Seymu poczęłyby ſię razem z trzecim rokiem. Seym, krory wſzyſtko może, może nieodmownie dłużſzy między Seymami naznaczyć prze-

przeciąg. Lecz to nowe prawo niemogłoby ſię ściągać tylko do poſlednieyſzych Seymow, ten zaś który ie ſtanowi, korzyſtać z niego nie może. Zaſady z których ſię one wyważaią, wnioſki ſą założone *w Kontrakcie ſpołecznym.*

Co do Seymow Extraordynaryinych, dobry zaiſte wymaga porządek, iżby były rzadkie, i iedynie dla wielkich potrzeb zwoływane. Gdy ie Król uzna za takie, trzeba mu, wyznaię, wierzyć. Lecz te potrzeby mogłyby ſię zdarzyć, a onby ich nie uznawał: trzeba na tedy, aby Senat o nich ſądził; w Kraiu wolnym wſzyſtko przeglądać należy, co na wolność godzić może: ieżeli związki trwaią, mogą zaſtąpić w niektórych przypadkach Seymy Extraordynaryine: Lecz ieśli związki znieſiecie, koniecznie dla tych Seymow trzeba urządzenia.

Zdaie mi ſię rzeczą niepodobną, iżby prawo, rozumnie zamierzyć mogło przeciąg Seymow Extraordynaryinych, ponieważ on zawiſł koniecznie od przyrodzenia intereſſow, dla których ſię zwołuie. Poſpolicie prętkość w nim potrzebna: lecz ta prętkość będąc ſtoſowną do materyi rozbie-

rozbieraiących ſię, niebędących w porządku materyi zwyczaynych, nie można nic o tym wprzod poſtanowić: i mogłoby ſię w takowym naydować ſtanie, iżby koniecznie należało, aby Seym zoſtawał zgromadzony, ażby ſię ten ſtan odmienił, albo iżby czas Seymow ordynaryinych, tym odiął władzę.

Gwoli oſzczędzenia czaſu, tak na Seymach drogiego, trzebaby uſiłować odiąć od tych zgromadzeń one próżne roztrząſania, tylko na zagaienie onego ſłużące. Bezwątpienia, potrzeba na nich nietylko przepiſu i porządku, lecz też obrzędu i wſpaniałości. Chciałbym nawet iżby ſzczególnego o to dołożono ſtarania, i żeby uznano, naprzykład, dzikość i okropną nieprzyzwoitość widząc, iako przyſpoſobienie i noſzenie oręża, praw znieważa świątynią. Polacy! alboście to woiownieyſi nad dawne Rzymiany, a przecie nigdy w naywiękſzych Rzeczypoſpolitey zamieſzkach, Seymow ani ich Senatu widok niepokalał żelaza. Lecz chciałbym oraz, iżby ſię do wielko-ważnych i potrzebnych przywiązuiąc rzeczy, wſzyſtkie-

go tego unikano, co indzie rownie dobrze udziałane być może. Rugi naprzykład, to iest roztrząsania prawności Posłow, są czasem na Seymie tracone. Nie, iżby to roztrząsanie nie było w sobie rzeczą wielko-ważną, lecz iż się może uczynić tak dobrze, i lepiey na samym obrania ich mieyscu, kędy są naylepiey znani, i gdzie wszyscy wswoł konkurentow swych maią. W własnym to Woiewodztwie, na samych to Seymikach ich wysyłaiących, ważność ich obrania, lepiey i rychley osądzona być może, iako się to praktykuie, co do Kommissarzow Radomskich, i co do Deputatow na Trybunał. To gdy się opatrzy, Seym ma ich przyiąć na wiarę wydanych im kredensow, a to nietylko gwoli zapobieżeniu przeszkodom obranie Marszałka opóźnić mogącym, lecz nadewszystko zabiegom, ktòremiby Krol, albo Senat, mógł ponękać obieranie, i nieupodobane sobie trudnić i martwić osoby. Co się teraz zdarzyło w Londynie iest dla Polakow nauką. Wiem iż ten Wilkies, iest to burda, i wyćknyciel. Lecz przykładem iego odrzucenia, utorowano drogę, i iuż odtąd nieprzy-

nieprzypuſzczą do Izby poſpolitey, tylko oſoby dworowi zdatne.

Trzebaby począć od większego baczenia na członki, głos na Seymikach maiące. Łatwieyby przeto rozeznano tych, którzy na Poſelſtwo wybierani być mogą. Kſięga złota Wenecka, ieſt wzorem do naśladowania, iż wielkie w tey mierze ułatwia trudności. Pożytecznie i łacnoby było mieć w każdym Grodzie dokładny Regeſtr Szlachty, która podług przyzwoitych warunkow, miałyby wſtęp i głos na Seymiki. Wpiſywanoby ią w Regeſtr ſwego Powiatu, w domiar lat prawem przepiſanych którychby dochodziła. A tychby wymazywano, którzyby mieli być odrzuceni; iak prętkoby w takowym ſię naleźli przypadku, wymieniaiąc przyczynę ich odrzucenia. Przez te Regeſtra, którymby ſię należało dać kſztałt nader autentyczny, łacnoby rozeznać było, tak prawne Seymikow członki, iako też oſoby mogące być na Poſelſtwo obierane, a długość roztrząſań w tym razie naderby ſkróconą zoſtała. Lepſzy porządek na Seymach i Seymikach, byłby zaiſte nader pożyteczy. Lecz nigdy dość tego powta-

rzać nie będę, iż nie trzeba chcieć razem dwoch rzeczy ſobie przeciwnych. Porządek ieſt dobry, lecz lepſza ieſt wolność; a im więcey ścieśniać będziecie wolność kſztałtami, tym też więcey te kſztałty dodadzą ſpoſobow przywłaſzczenia czyli uſurpacyi; wſzyſtkie, ktòrych zażyiecie na przeſzkodzenie rozwięzłości w porządku Prawodawczym, by w ſobie dobre były; długoli krótkoli na potłumienie onego obrócone będą. Wielkie to złe one, próżne i długie mowy, on czas tak drogi zagaiaiące, lecz to nierównie większe, gdy dobry Obywatel nie śmie mòwić, kiedy co pożytecznego ma do mòwienia. Jak prętko na Seymach tylko ſię pewne uſta otwierać będą, i bronno im będzie wſzyſtko mòwić, natychmiaſt iuż więcey mòwić nie będą, tylko to co ſię potężnieyſzym podobać będzie.

Po uczynieniu nieuchronnych odmian w wyznaczaniu do urzędow, i łaſk rozdawaniu, będzie podług wſzego podobieńſtwa iaśniey, próżnych karać i mniey podchlebnych plotek, pod tym kſztałtem do Króla zmierzanych. Możnaby poſłaremu dla proſtowania zakrętow, i daleko

mówno-

mòwności każdego mòwcę obowiązać, iżby treść rzeczy o ktòrey ma mòwić, na wſtępie mowy ſwoiey wymienił, a przyczyny ſwoie wywiodłſzy zwięzle, wnioſek uczynił, iako czynią Patronowie Kròlewſcy w Trybunałach Francuſkich. Jeżeliby to nieſkròciło gadania, wzdyby przynaymniey zawściągneło tych, ktòrzy dla tego tylko radzi mówią, aby nic nie powiedzieli, i czas na bezczynności trwonili.

Nie wiem dobrze co za kſztałt uſtanowiony na Seymach dla dania wagi i mocy Prawom: lecz wiem, iż z przyczyn wyżey przywiedzionych, ten kſztałt taki być nie powinien, iaki ieſt w Parlamencie wielkiey Brytanii. Iż Senat Polſki, powinien mieć powagę ſprawowania, nie zaś Prawodawſtwa, iż w każdey Prawodawczey ſprawie, Senatorowie głoſować maią iedynie iako członki Seymu, a nie iako członki Senatu: i że głoſy maią być zbierane po oſobach za równo w oboiey Izbie. Snać zwyczay wolnego nie pozwalam, przeſzkadzał do uczynienia tey rożnicy, lecz nader będzie potrzebna, gdy wolne nie pozwalam znieſione zo-

ſtanie, a to tym bardziey, iż ſię przeto umnieyſzy bezmiernego iey zaſzczytu, gdyż nie ſądzę, iżby Senatorowie dalekoż mniey Miniſtrowie mieli do tego prawa uczęſtek. Nie pozwalam Poſłow Polſkich, wyraża nie pozwalam Trybunow ludu Rzymſkiego: Już zaś, nie używali oni tego prawa, iako Obywatele, lecz iako wyrażaiący lud Rzymſki. Utrata tedy wolnego nie pozwalam, dla ſamey ieſt zatym Izby Poſelſkiey. A zgromadzenie Senatu, że nic na tym nie traci, tym ſamym zyſkuie.

To położywſzy; widzę w Seymie przywarę naprawy potrzebuiącą. A ta, iż liczba Senatorow będąc prawie dorównywaiącą liczbie Poſłow, przeto Senat nader bardzo wpływa w obrady, i może łacno, wzięciem ſwoim u Stanu Rycerſkiego, niąć ſobie małą liczbę głoſow, co ich mu potrzeba, iżby zawſze przeważał.

Nazywam to przywarą; ponieważ Senat będąc zgromadzeniem ſzczególnym w Państwie, koniecznie ma intereſſa zgromadzeniu ſwemu właſne, różne od intereſſow Narodowych, i które nawet z pewnych miar, przeciwne mu być mogą.

Za tym

Za tym prawo, które ieſt wyrazem powſzechney woli, ieſt wprawdzie zbiorem wſzyſtkich ſzczegulnych intereſſow poplątanych, i wielością ſwoią ſię przeważaiących: lecz intereſſa zgromadzeń, ponieważ nader znaczny ſprawuią ciężar, przeto złamałyby równo-wagę: dla tego też ogółem na ſzali kładzione być nie maią. Każdy poiedyńczy; głos ſwoy mieć powinien: żadne zgromadzenie iakież-kolwiek bądź, mieć go niema: iuż zaś kiedyby Senat miał nadto na Seymach wagi, nie tylkoby ſwoy interes do nich wtrącił, leczby go nadto przeważnym uczynił.

Lekarſtwo przyrodzone na tę przywarę, ſamo ſię naraża: a to pomnożyć liczbę Poſſow: lecz boiałbym ſię, iżby to wiele wznieſienia w Kraiu nieſprawiło, i do gminowładnych nieprzyſłąpiło rozruchow. Kiedyby ſię koniecznie proporcyą odmienić należało; zamiaſt pomnożenia liczby Poſſow, wolałbym raczey zmnieyſzyć liczbę Senatorow: i w rzeczy ſamey, nie widzę bardzo, dla czego, maiąc iuż Woiewodę na czele każdey Prowincyi, potrzeba im ieſzcze Kaſztelanow większych? lecz nietraćmy z oczu wielkiey makſymy, iżby

nic bez potrzeby nieodmieniać, ani dla ubycia, ani dla przydania.

Lepiey zdaniem moim mieć radę nie tak liczną, i więcey wolności składaiącym ią zostawić, niż liczbę oney powiększać, i wolność w obradach ponękać; co się zawsze czynić musi, gdy się ta liczba stanie nader wielką: do czego przydam, ieźli się tak złe iako dobre przeglądać godzi, iż się strzedz trzeba, aby Seym iako namniey był gromadny, iżby nie odiąć sobie sposobu, przypuszczenia do niego czasu swego, krom zamętu nowych Posłow; ieżeli kiedy przyidzie do uszlachcenia Miast i do uwolnienia poddaństwa, iako się tego życzyć należy, dla potęgi i uszczęśliwienia Narodowego.

Szukaymy tedy srzodka na zaradzenie tey przywarze, inszym obyczaiem, oraz z mnieyszą iak tylko być może odmianą.

Wszyscy Senatorowie od Króla stanowieni bywaią, a następnie iego są tworami. Co więcey, są dożywotni, a z tego powodu składaią zgromadzenie niepodległe, ani Królowi, ani Stanowi Rycerskiemu, które, iakom to iuż powiedział, ma swoy szczegulny interes, i dążyć ku przywłaszcze-

właſzczeniu muſi. A nienależy też mię tu oſkarżać o ſprzecznomowność, iż uznaię Senat za zgromadzenie ſzczególne w Rzeczypoſpolitey, lubo nie uznaię go za zgromadzenie ſkładaiące Rzeczpoſpolitą: gdyż to bardzo ſą różne.

Naprzod trzeba odiąć Krolowi przybieranie Senatu, nie tak dla władzy, którą przeſzło zachowuie nad Senatorami, i ktòra może niebyć wielką; iako raczey dla władzy, ktòrą ma nad temi co chcą być Senatorami, a przez nich nad całym Narodu ogułem. Oprócz ſkutku tey odmiany w Konſtytucyi, wyniknąłaby z niey nieoſzacowana korzyść przytępienia w Szlachcie ducha dworſkiego, a wzbudzenia na to mieyſce ducha Obywatelſkiego: nie widzę żadney nieprzyzwoitości, iżby Senatorowie przez Seym wybierani byli, owſzem wielkie w tym pożytki baczę, tak dalece iaſne, iż w rozbior onych nie wnidę. To wybieranie może ſię proſto czynić na Seymie, albo wprzod na Seymikach przez podanie pewney liczby oſob, na każdy wakuiący ſtoſownie do ſwych Woiewodztw urząd. Między temi wybranemi, czyniłby wybor Seym, albo

też wybrałby z nich mnieyszą liczbę, między ktòremi, możnaby ieszcze Królowi zostawić prawo wyboru. Ale, iżby wprost nayłacnieyszey się iąć drogi, za coby każdy Woiewoda niemiał być obierany na Seymikach swego Woiewodztwa? co za nieprzyzwoitość wynikaiącą widziano z tego obierania dla Woiewodow Płockich, Witebskich, i Starostw Zmudzkich? i coby za złe w tym być miało, iżby Przywileie tych trzech Prowincyi, powszechnym się dla wszystkich stały prawem? nietraćmy z oka ważney potrzeby, iaka iest dla Polski, nawrócenia Konstytucyi swoiey ku kształtowi związkowemu, gwoli oddaleniu, ile tylko być może złego, przywiązanego do wielkości, albo raczey rozległości kraiu.

Powtóre: ieźli uczynicie, iżby Senatorowie nie byli dożywotniemi, osłabicie znacznie interes zgromadzenia, ku przywłaszczaniu dążący. Lecz ta robota ma swoie trudności. Naprzod, iż ciężko na ludzie przyzwyczaione do sprawowania publicznych interessow, widzieć się być nagle przywiedzionemi, nie zasłużywszy na to, do stanu prywatnego. Powtòre: iż miey-

iż mieyſca Senatorſkie połończone ſą z tytułami Woiewodow i Kaſztelanow, i z władzą mieyſcową do nich przywiązaną, oraz iżby wyniknął nieporządek, i nieukontentowanie z uſtawicznego tych tytułow i tey powagi, z oſoby na oſobę przeyścia. Nakoniec: Ta odmiana nie może ſię rozciągać do Biſkupow, i nie powinna ſię ſnać rozciągać do Miniſtrow, których urzędy, ponieważ ſzczegulnych wymagaią zdolności, nie zawſze łacno dobrze zaſtąpione i ſprawowane być mogą. Kiedyby ſami Biſkupi dożywotniemi byli, powaga Kościelna iuż i tak nader wielka, znacznieby ſię powiękſzyła, a wiele na tym, iżby ta powaga na ſzali ſwoiey była utrzymywana, przez Senatorow równie iak i Biſkupow dożywotnich, i nie więcey ſię oſtrącenie ſwoie iako i oni boiących.

Owo, cobym gwoli zaradzeniu na te rozmaite nieprzyzwoitości wymyślił. Chciałbym aby mieyſca Senatorſkie pierwſzego rzędu, były dożywotniemi. Toby uczyniło, mieſzcząc w to okrom Biſkupow i Woiewodow wſzyſtkich Kaſztelanow większych, oſmdzieſiąt dziewięciu Senatorow nieodmiennych. Co do Kaſztelanow mniey-

mnieyſzych, chciałbym, iżby wſzyſcy docześni byli, bądź na dwa lata, czyniąc na każdym Seymie nowy wybor, bądź na czas dłużſzy, kiedyby ſię to zdawało: lecz zawżdy wychodząc z mieyſca na każdym terminie, waruiąc obranie na nowo tych, ktòrychby Seym chciał utrzymać, cobym do kilka tylko pozwolił razow, podług niżey położonego projektu.

Przeſzkoda tytułow, byłaby ſłabą; gdyż: ponieważ te tytuły inſzego prawie nad zaſiadanie w Senacie nie daią urzędu, mogłyby przeto krom nieprzyzwoitości być znieſione, i że zamiaſt tytułow Kaſztelanow Ławowych, mogłyby przeto mieć tytuły Senatorow Deputowanych. Jako za odmianą czyli reformą, Senat nadany mocą wykonywaiącą, uſławicznieby ſię w pewney członkow ſwych zgromadzony naydował liczbie; tak też liczba pewna proporcyonalna Senatorow Deputowanych, byłaby ròwnie obowiązaną zkolei w onym ſię naydować. Ale nie idzie tu o takowe ſzczegulności. Przez tę ledwo znaczną odmianę, oni Kaſztelanowie czyli Senatorowie Deputowani, ſtaliby ſię prawdziwie Seym wyrażaiącemi, oraz prze-

wagę

wagę na przeciw zgromadzeniu Senatorſkiemu ſtanowiącemi, i wzmocniliby Stan Rycerſki na ziazdach Narodowych, tak iż Senatorowie dożywotni, luboby ſię ſtali potężnieyſzemi, tak przez znieſienie nie pozwalam, iako przez umnieyſzenie potęgi Krolewſkiey i Miniſtrowſkiey, w ich zgromadzenie poniekąd przelaney, poſtaremu niemogliby dać przewodzić duchowi zgromadzenia: a tak Senat częścią z członkow doczeſnych, częścią dożywotnich, takby dobrze był ułożony, iak tylko być może gwoli poſtanowieniu mocy pośrzedniczey, między Izbą Poſelſką a Krolem, maiący oraz doſyć trwałości ku urządzeniu Adminiſtracyi, oraz dość podległości ku poſłuſzeńſtwu prawom. To dzieło wyraża im ſię być dobre, gdyż ieſt proſte, a przed ſię wielkiego ſkutku.

Podaią na okryślenie złego zażycia nie pozwalam, iżby nie rachować iuż więcey głoſow na głowy, lecz ie zachować na Woiewodztwa. Należy ſię mocno zaſtanowić z uwagą nadtą odmianą, niżeli ſię przyimie. Aczkolwiek miałaby ona ſwoie pożytki, i że ieſt ſpokadaiąca *Kſztałtowi związkowemu*; Głoſy brane oblazem i ogółem,

łem, zawsze mniey wprost ku wspolnemu dążą interessowi, niż brane oddzielnie na osoby. Nader się często zdarzy, iż między Possami Woiewodztwa którego, ieden z nich wszczegulnych ich obradach, górę nad innemi weźnie, i na swe zdanie większość przychyli, któreyby nie miał, kiedyby każdy głos został niepodległy. A tak przekupuiący mniey mieć do czynienia będą, oraz się dowiedzą do kogo się udać; Co więcey: lepiey iżby każdy Poseł za siebie na Seymikach odpowiadać musiał, iżby się żaden drugiemi nieskładał, iżby niewinny i przestępny niebyli pomieszani, i izby sprawiedliwość rozdawnicza lepiey przestrzegana była. Dużo się przyczyn przeciw tey formie naraża, którąby nader wspolne zwolniła związki, oraz mogłaby kray za każdym Seymem na rozdział wystawić. Czyniąc Posłow podległeyszemi swoim instrukcyom, i onych wysyłaiącym, prawie taż sama korzyść się nabywa, krom żadney nieprzyzwoitości. To znaczy wprawdzie, że się głosy nie daią skrycie, lecz głośno, iżby sprawowanie ich, i mniemanie każdego Posła na Seym było znaiome, i żeby

za nie

za nie własnym odpowiadał Imieniem. Lecz, iż ta materya głosowania iak z naywiększą pilnością *w Kontrakcie społecznym* iest roztrząśniona; napróżnobym tu toż samo powtarzał.

Co do obierania: znaydzie się snać zrazu iakowaś trudność w wyznaczaniu razem na każdym Seymie tylu Senatorow Deputowanych, i powszechnie w obieraniu wielkiey liczby, zwiększey liczby, które się zdarzą niekiedy podług projektu co go mam przełożyć. Lecz się uciekaiąc w tym razie do cichych głosow, łatwo się ta zawiłość ułatwi za pomocą kartek drukowanych, i liczbowanych które się obieraiącym w wigilią Elekcyi rozdadzą, i któreby zawierały Imiona wszystkich Kandydatow, z których ten wybor ma być czyniony. Nazaiutrz obieraiący przychodziliby ieden po drugim, odnosząc wkoszyku wszystkie kartki, naznaczywszy każdy na swoiey tych których obiera, lub tych których odrzuca podług przestrogi na czele kartek położoney. Przeyrzenie tych samych kartek, natychmiastby się uczyniło w obecności zgromadzenia przez Sekretarza Seymowego, maiącego w pomocy

mocy dwoch inſtych Sekretarzow do tey ſprawy, wſkok przez Marſzałka zmiędzy obcych Poſłow wyznaczonych, tym ſpoſobem dzieło to, takby ſię krótkim i tak łatwym ſtało, iż bez ſporow i wrzawy cały Senat w iednymby ſię napełnił poſiedzeniu. To prawda, iżby ieſzcze potrzeba przepiſu, dla oznaczenia ſpiſu Kandydatow, lecz ten Artykuł, ſwe mieyſce naydzie, i przepamiętny nie będzie. Zoſtaie mówić o Królu, na Seymie przodkuiącym, ktòry z urzędu ſwego, naywyżſzym ma być Praw przeſtrzegaczem.

ROZDZIAŁ VIII.

O Królu.

Wielkie to złe, iż głowa którego Narodu, urodzoną ieſt wolności nieprzyiaciołką, ktòreyby obronicielką być miała. To złe zdaniem moim, nie tak ieſt do tego przywiązane urzędu, iżby ie od niego odiąć, albo przynaymniey znacznie umnieyſzyć

ſzyć nie można było. Niema pokuſy bez nadziei. Sprawcie, iżby przywłaſzczenie Królom waſzym niepodobnym ku wykonaniu było, a odeymiecie im o tym myśli, i tak wſzyſtkie uſiłowania ſwoie, na podbicie was teraz obracane, na to łożyć będą, aby dobrze wami rządzili, i was bronili. Uſławce Kraiu Polſkiego, iako to uważył Jmć Pan Wielhorſki, myśleli wprawdzie o odięciu Królom ſpoſobow ſzkodzenia, lecz nie ſpoſobu przekupienia: a łaſki, których maią ſzafunek, obficie im tego dodaią ſpoſobu. Trudność na tym, iż odeymuiąc od nich on ſzafunek, zda ſię, iż ſię im wſzyſtko odeymuie. I toć właśnie, czego ſię czynić nie należy. Albowiem iednożby to było, co nie mieć Króla; ſądzę zaś za rzecz niepodobną, aby ſię Kray tak wielki iako Polſka, mogł bez niego obyć, to ieſt: bez naywyżſzego dożywotniego Rządcy. Już zaś chybaby Rządca Narodu którego zgoła był niczym, a naſtępnie nie pożytecznym; trzeba iżby mogł coś czynić, a ta trocha, którą czyni, trzeba koniecznie, iżby złém albo dobrém było.

Teraz cały Senat od Krolewſkiego zawiſł wyboru: to za wiele: ieżeli ſię nic do tego wyboru przyczyniać mi będzie: to będzie niedoſyć. Chociaż Paroſtwo w Anglii ieſt też na woli Krolewſkiey, przecie mniey od niego zawiſło, gdyż to Paroſtwo raz dano, ſtaie ſię dziedziczne: zamiaſt tego, że Biſkupſtwa, Woiewodztwa, Kaſztelanie będąc tylko dożywotne, powracaią po śmierci każdego tym tytułem ozdobionego, do Królewſkiego ſzafunku.

Powiedziałem, co mi ſię zdaie, iakby ſię to mianowanie dziać miało, to ieſt: Woiewodow i Kaſztelanow większych dożywotnich, a to na ich własnych Seymikach. Kaſztelani drugiego rzędu, docześnie i na Seymie: co do Biſkupow trudna mi ſię wyraża (chybaby ich obierano na ſwoich Kapitułach); mianowanie ich odiąć Królowi: i ſądzę, iż mu ie zoſtawić można, wyiąwſzy wſzakże oddawanie Arcybiſkupſtwa Gnieźnieńſkiego, które naturalnie do Seymu ſię należy. Chybaby oden Prymaſoſtwo oddzielono, którym on ſam ma rozrządzać. Co do Miniſtrow nadewſzyſtko Hetmanow, i Podſkarbich Wiel-

Wielkich, acz kolwiek władza ich, władzy Królewſkiey przewagę czyniąca, zmnieyſzona być powinna, w domiar władzy Krolewſkiey. Nie zdaie być mi ſię roztropnym, zoſtawiać Krolowi prawo oſadzania tych urzędow ſwoiemi tworami, i chciałbym przynaymniey, iżby miał tylko moc wyboru z między małey liczby przez Seym wyznaczonych oſob. Zgadzam ſię, iż nie mogąc iuż odiąć tych urzędow, gdzie tylko raz oddane będą, nie może też zupełnie na tych kazać którzy ie ſprawuią: ale dość to iuż mocy, co ią daią na zabiegaiących o tę urzędy, ieżeli nie do uczynienia go zdolnym ku odmienieniu poſtaci Rządu, tedy przynaymniey ku zoſtawieniu mu tey nadziei: alić tę to nadzieię odiąć mu iakim kolwiek bądź nakładem koniecznie potrzeba.

Co do Kanclerza Wielkiego, ma być, tak mi ſię zdaie, od Króla wyznaczony. Krolowie urodzonemi ſą ludu ſwego Sędziami: dla tego to urzędu, lubo go wſzyſcy poniechali, byli zrazu poſtanowieni. Nie może im być odięty. A gdy go ſami ſprawować nie chcą, wyznaczenie ſwych zaſtępcow w tey mierze do ich ſię

należy prawa, gdyż to zawsze do nich odpowiadać, za Sądy które się w ich odprawuią Imieniu. Narod może w prawdzie przydać im Assessorow, i powinien gdy sami nie sądzą. A tak Trybunał Korony, na którym nie Król, lecz Kanclerz Wielki przodkuie, iest pod dozorem Narodu: i słusznie, że Seymiki insze iego wysyłaią członki. Kiedyby Król sądził w osobie swoiey, sądzę, iżby miał prawo sam ieden sądzenia. W każdym praw stanie, byłoby iego interessem być sprawiedliwym. Boć nigdy nie słuszne wyroki, dobrą na przyiście ku przywłaszczeniu nie były drogą.

Co do inszych godności, tak Koronnych iako też Woiewodzkich, które dosłoynemi, tylko są tytułami, i więcey świetności niż wzięcia daią, nie można lepiey uczynić, iako mu onych zupełny zosławić szafunek. Niech może uczcić zasługi, i próżność głaskać, lecz niech nie może nadać potęgi. Wspaniałość Tronu, ma być świetnie utrzymywana: lecz należy na tym, iżby z całego nakładu, na ten koniec potrzebnego, naymniey, iak ieno być może, zosławić go Królowi. Żądaćby

dáćby trzeba, aby wszyscy Królewscy urzędnicy, od Rzeczypospolitey nie zaś od niego płatni byli, i aby w tym względzie wszystkie dochody Królewskie uszczuplone były, iżby pomalić, ile ieno być może, szafunek pieniężny przez ręce Królewskie.

Proponowano aby Koronę dziedziczną uczynić. Bądźcie pewni, iż natychmiast gdy to prawo stanie, Polska może się na zawsze z swoią pożegnać wolnością. Rozumieią, że dostatecznie temu zaradzą, Królewską okryślaiąc władzę Nie widzą, iż te prawem założone granice, stopniowemi przywłaszczeniami za czasem przebyte będą, i że układ przyięty, i bez przemocy przez dom Królewski wykonywany, musi pomału wziąść górę nad Prawodawstwem, ku rozwolnieniu przyrodzeniem swoim ustawicznie dążącym. Jeżeli Król nie może uiąć Panow łaskami, może ich zawsze uymować obietnicami, których nasiępcy iego będą zakładnikami. A iako Plany ułożone przez dom Królewski, z nim się uwieczniaią, tak też więcey się ufności w iego obietnicach położy,

i bardziey ſię na ich dopełnieniu zaſadzać będzie, niż kiedy Elekcyina Korona pokazuie koniec projektow Monarchy, z końcem iego życia. Polſka ieſt wolna, iż każde Krolowanie uprzedzone bywa przerwą, ktorą Narod do wſzyſtkich praw ſwych powrocony, i nowey czerſtwości nabieraiąc, przerżyna wztroſt bezprawiom i przywłaſzczeniom: Prawodawſtwo na nowo ſię naſtraia, i pierwſzą ſwoię odzyſkuie ſprężynność. W co ſię obrocą *Pacta Conventa*, tarcza Polſka, gdy dom ieden dziedzicznie na Tronie oſadzony, bez przerwy oſiadać go będzie? i nie zoſtawi Narodowi, między śmiercią Oyca a Koronowaniem Syna, tylko prożny cień bezſilney wolności, ktorą rychło zniſzczy wykwintność przyſięgi przez Krolow przy ich poświęcaniu czynioney, i po zawſze natychmiaſt zabaczaney. Widzieliśmy Danią, widzicie Anglią, i uyrzycie Szwecyą. Korzyſtaycie z tych przykładow, abyście ſię nauczyli raz na zawſze, iżby nie wiem i iakie zgromadzone oſtrożuości, Dziedzictwo na Tronie, a wolność w Narodzie, nigdy ſię zoſtoieć nie będą mogły.

Polacy

Polacy zawsze miewali skłonność przenoszenia Korony z Oyca na Syna, lub na naybliższego drogą dziedzictwa, aczkolwiek zawsze prawem obierania. Ta skłonność ieżeli się iey powodować nie przestaną, zawiedzie ie długoli krótkoli ku temu nieszczęściu, iż Koronę uczynią dziedziczną: ani się spodziewać powinni, aby się tym obyczaiem tak długo z Królewską passować mogli potęgą, iako się członki Rzeszy Niemieckiey z Cesarską biedziły przemocą. Gdyż Polska niema w sobie samey dostateczney przewagi na utrzymanie Króla dziedzicznego, w prawney podległości. Mimo potęgę wielu członkow Cesarstwa, bez przypadkowego obrania Karola VII. umowy Cesarskie iużby próżnym tylko były formularzem, iako iuż były na początku tego wieku. A *Pacta Conventa* ieszcze się próżnieyszemi staną, gdy dom Królewski na utwierdzenie się swoie, i na podbicie sobie inszych czasu mieć będzie. Iżbym w iednym słowie moie w tey mierze wyraził zdanie, sądzę, że Korona obieralna z naynieokrześleńszą władzą, lepszaby dla Polski była, niż Korona dziedziczna bez żadney prawie władzy.

Zamiaſt tego okropnego prawa, ktòreby Koronę dziedziczną uczyniło, radziłbym iedno, tamtemu wzręcz przeciwne, ktòre kiedyby było przyięte, ugruntowałoby wolność Polſką: a to nakazać uſtawą fundamentaluą, iżby Korona nigdy po Oycu na Syna nieprzechodziła, i iżby każdy Syn Krola Polſkiego, na zawſze był odrzucony od Tronu. Mòwię, iżbym radził to Prawo, kiedyby potrzebne było. Lecz będąc pewnym zaprzątniony projektem, ktòryby tenże bez onego ſprawił ſkutek, wyłożenie onego projektu na ſwoie odſyłam mieyſce: w tym zaś mniemaniu, iż przez onego ſkuteczność, Synowie od Tronu Oycow ſwoich przynaymniey na pierwſzym obieraniu odrzuceni zoſtaną, zda mi ſię, że widzę, iż zabeſpieczenie wolności, nie iedną tylko tego odrzucenia będzie korzyścią. Wyniknie z niego druga ieſzcze nader znakomita, a to, iż odeymuiąc Krolom wſzyſtkie przywłaſzczenia, oraz zoſtawienia potomkom ſwoim Samowładztwa nadzieię, całe uſiłowanie ſwoie ku chwale i pomyślności Kraiowey, iako iedyney dla Ambicyi ich otwartey, obrócą drogi. Tym kſztałtem głowa Narodu,

rodu, ſtanie ſię nie iuż urodzonym nieprzyiacielem, lecz pierwſzym Obywatelem. Tym ſpoſobem, kłaść ſobie będzie za ſprawę naywiękſzey wagi, iżby Panowanie ſwoie pożytecznemi wſtawił uſtawami, które go miłym ludowi, a ſzanownym ſąſiadom uczynią, które, pamiątkę iego po nim uwielbią: i tym oraz obyczaiem, nie będąc w ſpoſobności ſzkodzenia i zwodzenia, którey mu nigdy zoſtawić nie należy, będzie iuż rzeczą przyzwoitą powiękſzyć władzę iego, wewſzem co ſię ku dobru publicznemu przydać może. Mało mieć będzie mocy nie pośrzedniey i wproſt do czynienia przez ſię ſamego wpływaiącey, lecz dużo mieć będzie powagi czuwania i wglądania, gwoli zatrzymaniu każdego w ſwey powinności, i kierowaniu Rządu ku prawemu ſwemu celowi. Przodkowanię na Seymie, w Senacie i na wſzyſtkich zgromadzeniach; oſtre roztrząſanie poſtępkow wſzyſtkich na urzędach poſadzonych, wielka uſilność w poſtrzeganiu ſprawiedliwości i nieſkażytelności wſzyſtkich Sądow, a zachowaniu porządku i ſpokoyności Kraiowey: obwarowanie iey zewnątrz, Rząd

Woyſka w czaſie woyny, uſtawy pożyteczne w czaſie pokoiu, ſą to powinności ſzczegulne do urzędu iego Krolewſkiego przywiązane, i dość go zaprzątaiące, ieśli ie przez ſię chce wykonywać. Albowiem rozbior ſprawowania, będąc Miniſtrom na to uſtanowionym powierzony; przeſtępſtwem być powinno dla Króla Polſkiego, powierzenie zauſznikom iakieykolwiek obowiązku ſwego części. Niech urząd ſwoy oſobiście ſprawuie, albo niech go złoży. Wielkiey to wagi Artykuł, na który Narod nigdy zwolnić niema.

Na podobnych ci to zaſadach należy ſię zakładać rownoważność i przewagę władzy, Prawodawſtwo i wykonanie ſkładaiącey. Te władze w ręku ſwych pokładnikow i w naylepſzym iaki tylko być może umierze, miałyby być wzręcz w domiar ſwoich wielości, a zaś wſpak w domiar czaſu, przez który na urzędzie zoſtaią. Części Seym ſkładaiące, póydą tudzież za tą naylepſzą ſtoſownością. Izba Poſelſka naylicznieyſza będzie, oraz naypotężnieyſza, lecz członki iego częſto ſię odmieniać będą, Senat mniey liczny, mnieyſze wpływanie do Prawodawſtwa, lecz

lecz większe do władzy wykonywaiącey mieć będzie: a członki onego maiąc uczęstnictwo ustawy dwóch ostateczności, będą częścią doczesne, częścią dożywotne, iako na pośrzednicze przystoi zgromadzenie. Król który we wszystkich przodkuie, będzie dożywotnim, a władza iego zawżdy nader wielka co do dozoru, będzie okryślona od Izby Poselskiey co do Prawodawstwa, a od Senatu co do sprawowania. Lecz dla utrzymania równości, która iest zasadą ustawy czyli Konstytucyi, nie tam dziedzicznego być niema, krom Szlachectwa. Kiedyby Korona dziedziczną była, trzebaby gwoli zachowaniu równo-wagi, iżby Państwo albo Stan Senatorski, był też dziedziczny, iako w Anglii. Wtedy Stan Rycerski poniżony, utraciłby swą władzę, ponieważ Izba Poselska, niema iako Izba niższa albo pospolstwa w Anglii, mocy otwierania i zawierania co rok Skarbu publicznego, a tak ustawa czyli Konstytucya Polska, zgruntuby przewróconą została.

ROZ-

ROZDZIAŁ IX.

Przyczyny ſzczególne Bezrządztwa.

Seym tym obyczaiem dobrze umiarkowany, i dobrze wewſzech ſwych częściach przeważony, będzie źrzodłem dobrego Prawodawſtwa i dobrego Rządu. Lecz do tego potrzeba, iżby wyroki onego były ſzanowane i dopełniane. Wzgarda praw, i bezrząd w którym dotąd Polſka żyła, maią przyczyny, których łacno pobaczyć. Jużem kęs wyżey celnieyſzy z nich oznaczył, i iużem lekarſtwa na nie wymienił. Drugie wſpół zbiegaiące ſię przyczyny ſą: naprzod: wolne nie pozwalam; powtóre: Konfederacye; potrzecie: złe zażycie od partykularnych oſob, prawa ſobie zoſtawionego, nedwornych utrzymywanie żołnierzy. To oſtatnie bezprawie ieſt takowe, iż gdy ſię od uprzątnienia onego nie pocznie, wſzyſtkie inne odmiany nie pożyteczne będą. Dotąd, że partykularni mieć będą ſiłę opierania ſię mocy wyko-

wykonywaiącey, wierzyć będą, że im to wolno: i dotąd, że między ſobą małe wieść będą woyny, iako chcieć iżby Kray był w pokoiu? wyznaię, iż Twierdze załog potrzebuią, lecz na cóż trzeba Zamkow mocnych tylko przeciw Obywatelom, a ſłabych przeciw nieprzyiacielowi? boię ſię, iżby ta odmiana nie doznała trudności. Poſtaremu iednak ſądze, że nie ieſt niepodobna, onę zwyciężyć: i iednoby Obywatel potężny kęs miał rozſądku, łacno zezwoli, aby nie miał ſwoiego żołnierza, gdy żaden mieć ich nie będzie.

Zamyślam mówić niżey o uſtanowieniach żołnierſkich, zaczym do tamtego odkładam Artykułu, cobym w tym miał powiedzieć.

Wolne nie pozwalam, nie ieſt naganem w ſobie prawem, lecz iak prętko ze ſwego wychodzi obrębu, nayniebeſpiecznieyſzym ſię ze wſzyſtkich ſtaie bezprawiem. Było Rękoymią wolności publiczney, Dziś ieſt narzędziem pognębienia. Nie zoſtaie na znieſienie tego okropnego bezprawia, iedno ſkazić do końca onego przyczynę. Aleć ſerce ludzkie tak ieſt ſporządzone, że ſię raczey do przywile-

iow

iow osobistych, niż do większych i szlachetnieyszych przywięzuie korzyści. Sam iedno doświadczeniem oświecony Patryotyzm, może się nauczyć poświęcać większemu dobru, okazałe prawo, które się szkodliwym przez złe stało zażycie, i od którego ono złe zażycie iuż odtąd iest nieoddzielne. Wszyscy Polacy żywo czuć powinni złe, których ie to nieszczęsne nabawiło prawo. Jeśli kochaią porządek i pokoy, niemaią żadnego sposobu, wprowadzenia u siebie iednego, i drugiego, pokąd zachowuią w całości ono prawo, dobre do uformowania ciała politycznego, lub gdy zupełney doszło doskonałości, lecz bezmyślne i szkodliwe potąd, pokąd zostaią odmiany do czynienia, a niepodobna iżby ich zawsze nie zostawało, nadewszystko w wielkim Państwie otoczonym sąsiady potężnemi i ambitnemi.

Wolne nie pozwalam, mnieyby nie rozsądne było, kiedyby się ściągało iedynie do Państw, fundamentalnych Konstytucyi: lecz iżby miało mieysce powszechnie na wszystkich Seymowych obradach, to żadnym obyczaiem dopuszczone być nie może. Jest to przywarą Konstytucyi

Polskiey

Polſkiey, iż Prawodawſtwo i Adminiſtracya niedość w niey ſą rozróżnione, i że Seym ſprawuiąc moc Prawodawczą, mieſza do niey części Adminiſtracyi, wykonywa bezróżnie czyny całowładztwa i Rządu, częſtokroć nawet czyny mieſzane, przez które członki onego, ſą Magiſtratami i oraz Prawodawcami.

Odmiany przełożone, zmierzaią do lepſzego tey dwoiey władzy rozdzielenia, a przeto ſamo do lepſzego oznaczenia granic wolnego nie pozwalam. Gdyż nie rozumiem, aby kiedy komu na myśl paść miało, iżby ie do materyi ſamey Adminiſtracyi rozciągniono, co by powagę Cywilną i cały Rząd zniſzczyło.

Z przyrodzonego ſpołeczeńſtwom prawa, iednomyślność była nie obłędną do utworzenia ciała politycznego, i do praw zaſadowych czyli fundamentalnych, ieſteſtwo onego ſtanowiących: iakie ſą naprzykład: pierwſze poprawione, piąte, dziewiąte, i iedynaſte oznaczone, na Seymie 1765. Już zaś iednomyślność potrzebna ku poſtanowieniu praw onych, ma być też wymagana ku onych znieſieniu. A tak te ſą punkta w których wolne

nie po-

nie pozwalam, osłoieć się może: a ponieważ nie idzie o zupełne onego skażenie, Polacy którzy bez wielkiego szemrania widzieli to prawo ścieśnione Seymem 1768, powinni będą bez trudności na zmnieyszenie i okryślenie onego, przez Seym wolnieyszy i prawnieyszy zezwolić.

Należy się dobrze zważyć i rozbaczyć główne punkta, które się za fundamentalne postanowią prawa, i do tych się iedno punktow nakaże, rozciąganie dzielności wolnego nie pozwalam. Tym obyczaiem stanie się Konstytucya trwałą, a Prawa te nieodzownemi tyle, ile ieno być mogą. Albowiem iest przeciw przyrodzeniu ciała politycznego, wkładać na się prawa, którychby odwołać nie mogło: lecz nie iest ani przeciw przyrodzeniu, ani przeciw rozumowi, iżby praw tych cofnąć nie mogło, iedno z temiż samemi uroczystościami, iakich na ich ustanowienie zażyło. Owo iedyne więzy, które na się w przyszłość przyiąć może. A tego dosyć i gwoli utwierdzeniu Konstytucyi, i gwoli dogodzeniu miłości Polakow, ku wolnemu nie pozwalam, i

krom

krom wyſławienia ſię w naſiępnym czaſie na bezprawia, ktòrych było przyczyną.

Co do onego mnoſtwa Artykułow, które śmieſznie w liczbę praw fundamentalnych pokładano, i ktòre iedynie zbior Prawodawſtwa ſkładaią, ròwnie iako wſzyſtkie one, co ie pod tytuł *Materyi Stanu* mieſzczą, podlegaią za rzeczy obrotem nieuchronnym, ani iednomyślności wymagacia dopuſzczaiącem odmianom. Jeſzcze i to nie rozſądna, iżby w iakimkolwiek bądź zdarzeniu, ieden Seymu członek mògł onego czynność zawściągąć, oraz, iżby wyiście albo proteſtacya Poſła iednego, lub wielu, mogło zgromadzenie rozerwać, i tym ſpoſobem naywyżſzą zniſzczyć Powagę. Trzeba znieść to barbarzyńſkie prawo, i gardłową uchwalić karę przeciw każdemu, ktòryby miał na gabanie do onego ſię udawać. Kiedyby były przypadki proteſtowania ſię przeciwko Seymowi, co być nie może, pokąd będzie wolny i zupełny, na tedyby ſamym Woiewodztwom i Seymikom to prawo mogło być nadane, lecz nigdy Poſłom, ktòrzy, ile członki Seymu żadney gora-

iącey nad nim powagi mieć nie maią, ani ſię iego wzbraniać wyrokom.

Między *nie pozwalam*, które ieſt naywiękſzą oſobiſtą mocą, iaką iedno członki naywyżſzego Mocarſtwa mieć mogą, i które niepowinno mieć mieyſca, iedno do praw prawdziwie Kardynalnych; a między więkſzością, która ieſt mnieyſzą, i do materyi ſzczergo ſprawowania, czyli Adminiſtracyi ſię ściągaiącą, rozmaite ſą proporcye, podług których można oznaczyć przeważność zdań w domiar ważności materyi. Naprzykład: gdy iść będzie o Prawodawſtwo, można wymagać trzech przynaymniey głoſow części, dwóch trzecich części w materyach ſtanu: a tylko więkſzości do obierania, i innych ſpraw potocznych, i krótko trwałych. To tylko ieſt przykładem, gwoli wyłuſzczeniu moiey myśli, a nie zaś proporcya, którą zamyślam.

W Kraiu takowym iako Polſka, gdzie duſze wielkie ieſzcze maią natężenie, ſnaćby można było zachować w ſwey całości ono piękne Prawo wolnego nie pozwalam, krom wielkiego niebeſpieczeńſtwa, a ſnać nawet z korzyścią, iednoby ſprawione,

wione, iżby niebeſpieczno było prawa onego zażywać; i kiedyby wielkie do niego przywiązano naſłępki; dla tego któryby ſię z onym ozwać poważył, albowiem ieſt (śmiem to mówić) ſzaleńſtwem, iżby ten co tak czynność Seymu targa, i Kray bez ratunku zoſtawia, powracał cieſzyć ſię w domu ſpokoynie i bezkarnie z publicznego przez ſię ſprawionego nieſzczęścia.

Kiedyby tedy w rezolucyi prawie iednomyślney, ieden ſprzeciwiaiący ſię prawo zniſzczenia oney zachował, chciałbym, iżby za ſwoy opor. głową ſwoią zaręczył, nietylko wyſyłaiącym ſiebie na Seymiku po Seymowym, lecz potym całemu Narodowi, którego nieſzczęścia nabawił. Chciałbym, iżby prawem było nakazano, aby w ſześć Mieſięcy po ſprzeciwianiu ſię uroczyście był ſądzony Trybunałem nadzwyczaynym na to iedynie wyznaczonym, złożonym z oſob, co ich ma Narod naymędrſzych, nayzacnieyſzych, i naypoważnieyſzych, i któryby nie mógł odprawić go iedynie rozgrzeſzonego, lecz byłby owiązany, albo go na śmier bez litości wſkazać, albo mu nadgrodę i honory publiczne na całe wyznaczyć życie; nie-

mogąc nigdy żadnego między temi dwiema oſtatecznościami przedſiębrać ſrzodka.

Uſtawy tego rodzaiu, tak duchowi odwagi i miłości, ſwobody ſpochadaiące, tak ſą od ninieyſzego dalekie ducha, iż ſię ſpodziewać nie można, aby były przyięte, lub zaſmakowane. Lecz nie były Starożytnym nie znaiome, i przetoć uſtawce umieli duſze podnoſić, i w potrzebie prawdziwie Heroiczną zapalać gorliwością; widziano w Rzeczach poſpolitych, kędy twardſze ieſzcze panowały Prawa wſpaniało-myślnych Obywatelow, na śmierć ſię w niebeſpieczeńſtwach Oyczyzny poświęcaiących, chcąc otworzyć zbawić ią mogące zdanie. *Nie pozwalam* maiące za ſobą, toż ſamo niebeſpieczeńſtwo, może w zdarzeniu Państwo ratować, a nigdy mu nader ſtraſzne nie będzie.

Smiemli tu mówić o Konfederacyach, i nie być zdania świadomcow? ſame tylko złe przez nie ſprawione widzą, lecz trzebaby też widzieć złe którym zapobiegaią. Bez wątpienia, Konfederacya gwałtownym ieſt w Rzeczypoſpolitey ſtanem, lecz ſą nader ciężkie choroby, na które gwałtowne potrzebne ſą lekarſtwa; i z któ-

rych

rych trzeba uſiłować, iakim-kolwiek bądź uleczyć ſpoſobem. Konfederacya ieſt w Polſzcze, czym była Dyktatura u Rzymian. Jedna i druga w nagłym niebeſpieczeńſtwie, milczenie prawom nakazuie, lecz z tą wielką różnicą, iż Dyktatura w brew przeciwna Rzymſkiemu Prawodawſtwu i duchowi Rządu, zniſzczyło go nakoniec: aże, Konfederacye przeciwnie, będąc tylko śrzodkiem ku wzmocnieniu i dźwignieniu wielkiemi uſiłkami wzruſzoney Konſtytucyi, mogą napiąć i utwierdzić zwolnione Stanu ſprężyny, a przecie nigdy ich pokruſzyć nie mogą; ten kſztałt związkowy, który ſnać w ſwoim początku przypadkową miał przyczynę, widzi mi ſię być nayprzednieyſzym Polityki dziełem. Wſzędzie kędy wolność panuie, uſtawicznie napaſtawana bywa, a częſto ſię więc w niebeſpieczeńſtwie nayduie. Każdy Kray wolny, kędy wielkie, wzruſzenie przewidziane nie były, bywa za każdą burzą w niebeſpieczeńſtwie zginienia; ſami to tylko Polacy z tychże ſamych wzruſzeń, nowego na utrzymanie Konſtytucyi umieli dobyć ſpoſobu. Bez związkow, dawnoby iuż Rzeczypoſpoli-

tey Polſkiey nie było: i bardzo ſię boię, iż. by długo po nich zoſtała; ieżeli znieść one uradzą. Rzućcie oczy na to co ſię świeżo ſtało. Bez związkow, iużby Pańſtwo było pod iarzmem. Wolnośćby na zawſze zniſzczona była. Chcecież odiąć Rzepolitey ſpoſob co ią dopiero zbawił?

A niech nie myślą, iż kiedy wolne *nie pozwalam* będzie znieſione, a większość głoſow wprowadzona, związki ſtaną ſię nie pożytecznemi, właśnie iokoby cała onych dobroć na oney większości należała, nie ieſt to ſamo. Władza wykonywaiąca do związkow przywiązana, da onym zawſze w oſtatnich potrzebach, rzeźwość, czynność, pośpiech, którey mieć Seym nie może, zniewolony wolnieyſzemi poſtępować krokami, z większemi uroczyſtościami, oraz który iednego nie regularnego uczynić nie może poſtrachu; żeby niemiał Konſtytucyi przewrócić.

Zaiſte, związki ſą tarczą, ſchronieniem, świątynią teyże Konſtytucyi, dokąd trwać będą, zda mi ſię rzeczą niepodobną, iżby ſię ſkazić mogła. Trzeba ie zoſtawić, lecz trzeba ie urządzić. Kiedyby wſzyſtkie bezprawia były odięte, związkiby ſię ſtały

prawie

prawie nie pożytecznemi: odmiana waſzego Rządu, powinna ten ſprawić ſkutek; iuż tylko ſame przedſięwzięcia gwałtowne, do nich ſię uciekać każą. Lecz te przedſięwzięcia ſą w porządku rzeczy, ktòre ſię przewidzieć należy. Zamiaſt tedy znieſienia związkow, oznaczcie przypadki, w których prawnie mieyſce mieć maią, a dopiero urządźcie dobrze onych kſztałt i ſkutek, gwoli nadania onym mocy, ile iedno być może, prawney, nie ponękaiąc onych tworzenia, ani ich czynności. Są nawet takowe przypadki, w ktòrych ſamą rzeczą, cała Polſka, wſkok ſię wiązać powinna: iako na przykład: w razie kiedyby pod iakim-kolwiek bądź pozorem, i wyiąwſzy przypadku otwartey woyny, Woyſka zagraniczne w Kray wkroczyły: boć nakoniec, iaka-kolwiek wkroczenia tego będzie przyczyna, by też i Rząd ſam na to zezwolił, związek u ſiebie, nie ieſt nieprzyiacielſtwem u drugich: gdy z iakiey-kolwiek bądź przekory, będzie przeſzkoda Seymowi, aby ſię w oznaczonym prawem nie zgromadził czaſie: gdy za czyim-kolwiek bądź poduſzczeniem znaydować ſię będzie Woy-

ſko,

tey Polſkiey nie było: i bardzo ſię boię, iżby długo po nich zoſtała; ieżeli znieść one uradzą. Rzućcie oczy na to co ſię świeżo ſtało. Bez związkow, iużby Pańſtwo było pod iarzmem. Wolnośćby na zawſze zniſzczona była. Chcecież odiąć Rzepolitey ſpoſob co ią dopiero zbawił?

A niech nie myślą, iż kiedy wolne *nie pozwalam* będzie znieſione, a większość głoſow wprowadzona, związki ſtaną ſię nie pożytecznemi, właśnie iokoby cała onych dobroć na oney większości należała, nie ieſt to ſamo. Władza wykonywaiąca do związkow przywiązana, da onym zawſze w oſtatnich potrzebach, rzeźwość, czynność, pośpiech, którey mieć Seym nie może, zniewolony wolnieyſzemi poſtępować krokami, z większemi uroczyſtościami, oraz który iednego nie regularnego uczynić nie może poſtrachu; żeby niemiał Konſtytucyi przewrócić.

Zaiſte, związki ſą tarczą, ſchronieniem, świątynią teyże Konſtytucyi, dokąd trwać będą, zda mi ſię rzeczą niepodobną, iżby ſię ſkazić mogła. Trzeba ie zoſtawić, lecz trzeba ie urządzić. Kiedyby wſzyſtkie bezprawia były odięte, związkiby ſię ſtały

prawie

prawie nie pożytecznemi: odmiana waſzego Rządu, powinna ten ſprawić ſkutek; iuż tylko ſame przedſięwzięcia gwałtowne, do nich ſię uciekać każą. Lecz te przedſięwzięcia ſą w porządku rzeczy, ktòre ſię przewidzieć należy. Zamiaſt tedy zniesienia związkow, oznaczcie przypadki, w których prawnie mieyſce mieć maią, a dopiero urządźcie dobrze onych kſztałt i ſkutek, gwoli nadania onym mocy, ile iedno być może, prawney, nie ponękaiąc onych tworzenia, ani ich czynności. Są nawet takowe przypadki, w ktòrych ſamą rzeczą, cała Polſka, wſkok ſię wiązać powinna: iako na przykład: w razie kiedyby pod iakim-kolwiek bądź pozorem, i wyiąwſzy przypadku otwartey woyny, Woyſka zagraniczne w Kray wkroczyły: boć nakoniec, iaka-kolwiek wkroczenia tego będzie przyczyna, by też i Rząd ſam na to zezwolił, związek u ſiebie, nie ieſt nieprzyiacielſtwem u drugich: gdy z iakiey-kolwiek bądź przekory, będzie przeſzkoda Seymowi, aby ſię w oznaczonym prawem nie zgromadził czaſie: gdy za czyim-kolwiek bądź podnſzczeniem znaydować ſię będzie Woyſko,

ſko, w czaſie i mieyſcu Seymowania, albo gdy kſztalt iego będzie nadwerężany, albo gdy czynność iego będzie zawściągana, albo gdy wolność onego, iakimkolwiek bądź obyczaiem będzie ponękana. We wſzech tych przypadkach, związek powſzechny ma mieć bytność, rzeczą ſamą zgromadzenia i podpiſy partykularne, tylko gałązkami ſą onego, a wſzyſcy Marſzałkowie temu podlegać maią, ktòry naprzod mianowany będzie.

KONIEC CZĘSCI I.

Nr 2bq.

UWAGI
NAD RZĄDEM
POLSKIM
oraz nad Odmianą, czyli Reformą onego projektowaną.

przez

J. JAKUBA RUSSO.
OBYWATELA GENEWENSKIEGO.

z Francuzkiego na Oyczyſty ięzyk przełożone.

Miesiąca Grudnia dnia 20. R. 1788.

CZĘŚĆ II.

Cena w oprawie alla ruſtica zł. 1. gr. 22½

W WARSZAWIE, 1789.
Nakładem i Drukiem MICHAŁA GRÖLLA,
Księgarza Nadwornego J. K. Mci.

No 1870.

ROZDZIAŁ X.

O ſprawowaniu czyli Adminiſtracyi.

Nie wchodząc w ſzczeguły ſprawowania, do których równo mi na znaiomościach iako i bacznościach nie zbywa, odważę ſię iedynie o dwuch częściach Skarbu, i woyny niektóre przełożyć myśli, gdyż ie mam za dobre, aczkolwiek prawiem pewien, że nie przypadną do ſmaku. Lecz naprzod uczynię nad ſprawowaniem ſprawiedliwości uwagę, i mniey kąſek od ducha Rządu Polſkiego odſtrzelaiący.

Dwa ſtany ludzi Rycerſkich i prawnych, czyli woiennych i pokoiowych, były Starożytnym nie znaiome. Obywatele nie

byli z powołania, ani Zołnierzami, ani Sędziami, ani Xiężami: byli zaś wszystkim z obowiązku. Owo prawdziwy sekret, na sprawienie, iżby wszystko do spolnego szło celu, na przeszkodzenie aby się duch stanu w zgromadzeniu z uszczerbkiem Patryotyzmu nie wkorzenił, i aby zmiia pieniactwa Narodu nie pożarła. Urząd Sędziego, tak w naywyższych Trybunałach, iako też w Sądach Ziemskich, ma być stanem doświadczenia przemiiaiącym, podług którego mogłby Narod sądzić o zdatności i poczciwości Obywatela, gwoli wyniesienia go za czasem na wyższe dostoieństwa, do których go sposobnym uznano. Ten obyczay uważania siebie samych, musi Sędziow dbałemi na to uczynić, iakoby się przeciw wszelkiey naganie ubespieczali, i sprawi w nich powszechnie wszystkę pilność i nieskażytelność, iakiey urząd ich mymaga. Tak ci to w pięknych Rzymu czasiech, przechodzono przez Preturę, aby dosłąpić Konsulatu. Owo sposob, iżby z małą garstką praw iasnych i prostych, nawet z niewielą Sędziow, sprawiedliwość dobrze sprawowana była, zostawuiąc Sędziom moc onych tłuma-

tłómaczenia, i nadſtarczenia onym w potrzebie przyrodzoną ſłuſzności i baczenia znaiomością. Nic dziecinnieyſzego nad oſtrożność w tym punkcie, od Anglikow przedſięwziętą. Chcąc zapobieżeć Sądom ſamo-myślnym, tyſiącom ſię niegodziwym, owſzem bezrozumnym podali wyrokom. Cmy ludzi prawnych ie pożerają; wiekuiſte ie Sądowe ſpory trawią, a w dziwacznym uprzątnieniu wſzyſtkiego przewidzenia, bezmierny z praw ſwoich urworzyli błędnik, w ktòrym ròwnie pamięć i rozum giną.

Trzeba ſporządzić trzy prawa zbiory. Jeden Polityczny, drugi Cywilny, a inſzy Kryminalny; wſzyſtko troie: iaſne, krótkie, i ile iedno być może, dokładne. Tych zbiorow niech uczą nie tylko po Akademiach, lecz i po wſzyſtkich Szkołach: a inſzego praw zbioru nie potrzeba. Wſzyſtkie prawa przyrodzonego prawidła, lepiey ſą na ludzkich wyryte ſercach, niż w całym bezprawnym tłumie praw Juſtyniana. Uczyńcie ie tylko uczciwemi i cnotliwemi, a ręczę, że dość Prawa umieć będą. Lecz należy, iżby wſzyſcy Obywatele, a nadewſzyſtko ludzie urzę-

dowi, byli świadomi Praw Kraiowych wyraźnych i ſzczególnych prawideł, podług których ſą rządzeni. Naydą ie w onych Praw Xięgach, których ſię uczyć maią, a każdy Szlachcic, wprzod niż w złotą Xięgę, maiącą im wſtęp do Seymiku otworzyć, wpiſany będzie, powinien z tych zbiorow, a ſzczególniey z pierwſzego ściſły wytrzymać Examen, który niema być ſamą formalnością, i w których ieśli nie ieſt doſtatecznie świadomy, będzie odeſłany, dopokąd ſię lepiey nie nauczą. Co do Prawa Rzymſkiego i zwyczaiow, to wſzyſtko ieśli ma mieyſce, powinno być ze Szkoł i Trybunałow rugowane. Nie maią w nich znać inſzey powagi nad prawa Kraiowe. Maią być iednoſtayne we wſzyſtkich Prowincyach, iżby oſuſzyć źrzodło prawnictwa, a przypadki w nich nie oznaczone i nie zrokowane, maią być rozſądzane za pomocą zdrowego baczenia, i Sędziowſkiey nieſkazitelności. Bądźcie pewni, iż nigdy Magiſtratura nie będzie dla tych, co ią ſprawuią, iedno ſłanem doświadczenia ku wyżſzemu poſtąpieniu, ta władza nie będzie w nich mieć bezprawia, o któreby ſię boieć mozna: albo, iż

ieśli

ieśli to bezprawie ma mieć mieyſce, zawzdy poſtaremu mnieyſze będzie, niż bezprawie z onych tłokow praw częſtokroć ſobie przeciwnych, których mnoſtwo prawnictwo uwiecznia, i których opor i nie zgodność, równie wyroki famo-myślnemi, to ieſt: arbitralnemi czyni.

Com tu rzekł o Sędziach, tym ſię bardziey o Patronach rozumieć powinno. Stan ten tak w ſobie zacny poniża ſię i upodla, ſkoro ſię ſtaie rzemieſłem. Patron ma być pierwſzym, i nayoſtrzeyſzym ſtrony ſam Sędzią. Urząd iego ma być, iakim był w Rzymie, i iakim ieſt ieſzcze w Genewie, pierwſzym krokiem ku doſtąpieniu Magiſtratur. Jakoż Patronowie bardzo ſą poważni w Genewie, i tego ſą warci. Są to Poſtulańci do Rady, nader na to dbali, iżby nic nie czynili, coby na nie publiczne ściągnęło złorzeczenie. Chciałbym, aby wſzyſtkie publiczne urzędy, tym ſpoſobem z iednego na drugi wiodły: iżby żaden nie gruntuiąc, iakoby po zawſze miał w ſwoim zoſtawać, nie brał go ſobie za korzyſtne rzemieſło, i nie począł o ludzkie nie trwać zdanie. Ten ſpoſob doſkonaleby dopełnił życzenia,

iżby dzieci maiętnych Obywatelow przechodzili przez ſtan Patrońſki, gdy ſię iuż tak ſtanie zaſzczytnym i przemiiaiącym. Zaraz myśl tę lepiey wyłuſzcze.

Namienię tu, gdyż mi to na myśl przychodzi, iż ieſt przeciw układowi rownoſci w ſtanie Rycerſkim, wprowadzać weń przyſpoſobienia, (*Subſtytucye*) i prawo ſtarſzeńſtwa, *Majoratus*, należy, iżby Prawodawſtwo zawſze dążyło ku zmnieyſzeniu wielkiey nie rownoſci fortuny i władzy, bardzo Panow od Szlachty rożniącey, a do ktorey powiękſzenia zawſze przyrodzona dąży chętka. Co do popiſu, przez ktoryby wielość gruntow oznaczono, iako Szlachcic ma poſiadać, iżby miał głos na Seymikach, widząc w tym złe i dobre, a niedoſyć znaiąc Kraiu dla porownania ſkutkow z nich wynikaiących, nie śmiem zgoła tey rozſądzać trudnoſci. Bezwątpienia żądaćby należało, iżby Obywatel maiący głos w Woiewodztwie, poſiadał w nim cokolwiek gruntow, lecz nie bardzobym chciał, iżby ilość onego zamierzono. Licząc i biorąc dzierżawy, czyli Poſſeſſye za coś bardzo wielkiego, należyli ſię za nic prawie liczyć i cenic ludzi? ei

dla

dla Boga, iż Szlachcic mało albo nic oſiadłości mieć nie będzie, przeſtanie przeto być wolnym i Szlachcicem? a ſamo iego ubóſtwo, tak wielką ieſt zbrodnią, iżby prawo Obywatelſtwa utracił?

W oſtatku, nigdy cierpieć nie należy, aby iakież-kolwiek prawo, w nieużywanie i zapomnienie poſzło: by też oboiętne, by też złe było: trzeba ie znieść uroczyście, albo ie zachować w mocy. Ta maxyma, iż ieſt fundamentalna, z obowiąże do przeyrzenia wſzyſtkich praw dawnych, do uchylenia z nich wielu, a nadania nayściśleyſzego potwierdzenia tym ktòre ſię zachować zechcą. Biorą to we Francyi za maxymę rządową, zamykać oczy na wiele rzeczy. Do tego to deſpotyzm zawſze obowięzuie. Lecz w Rządzie wolnym, ieſt to ſpoſob wycięczenia i wyſilenia Prawodawſtwa, a wzruſzenia Konſtytucyi. Mało praw niech będzie, lecz dobrze kierowanych, a nadewſzyſtko dobrze przeſtrzeganych. Wſzyſtkie bezprawia, ktòre ieſzcze nie ſą zabronione, ieſzcze za ſobą wielkiego nie pociągaią złego. Lecz który wſpomina prawo w Państwie wolnym, wyrzeka i wſpomina

rzecz, na którą każdy a Król naypierwſzy drżeć powinien. Słowem: wſzyſtko raczey zuoście, niż aby ſię praw ſprężyny ſtarły, gdyż, iak ſkoro ta ſprężyna ſtartą, i zrywaną zoſtaie, iuż ci Państwo bez ratunku zginęło.

ROZDZIAŁ XI.

Syſtema czyli układ Ekonomiczny.

Wybor układu Ekonomicznego, który Polſka przyiąć powinna, zawiſł od celu iaki ſobie zakłada, poprawuiąc ſwey Konſtytucyi. Jeśli tego tylko chcecie, abyście ſię ſtali ſzumnemi, okazałemi, groźnemi, i wpływali do czynności inſzych Narodow, macie z nich przykład; uſiłuycie ich naśladować. Cwiczcie ſię w umieiętnościach, ſztukach, w handlu, w przemyśle. Mieycie Woyſko regularne, Twierdze warowne, Akademie, nadewſzyſtko dobry układ Skarbowy, któryby wielki obrot dawał pieniądzom, któryby ie

przeto

przez to rozmnażał, któryby wam dziś ich przyczyniał. Pracuycie na to, iakobyście ie nader potrzebnemi uczynili, przezcobyście lud w tym większey zadzierżeli podległości, a na ten koniec podniecaycie i zbytek materyalny, i zbytek rozumu, od tamtego nierozdzielny. Tym obyczaiem uformuiecie lud zabiegły, to teſt: intryg pełny, czynny, chciwy, ambitny, niewolniczy, i ſzalbierſki, iako i drudzy, zawſze niemaiący śrzodka między dwiema koniecznościami, nędzy albo doſtatkow, rozwięzłności albo niewoli, lecz będziecie policzeni między wielkiemi w Europie Mocarſtwy, i umieścicie ſię we wſzyſtkie układy Polityczne; we wſzyſtkich Negocyacyach, o waſz ſię ubiegać będą Sojuſz. Związą was Traktatami: nie będzie iedney w Europie woyny w którąbyście nie mieli zaſzczytu być wścibionemi. Jeżeli wam ſzczęście będzie pomyślne, będziecie mogli odzyſkać dawne ſwoie dzierżawy, a ſnać i nowe zawoiować, a dopiero rzeć iako Pyrrus, albo iako Moſkale, to ieſt: iako dzieci: *Gdy cały świat do mnie ſię należeć będzie, wtedy ſiła, ſiła cukru ieść ſobie będę.*

Lecz kiedybyście ſzczęściem woleli raczey uformować Narod wolny, ſpokoyny, i mądry, który ſię ani boi, ani potrzebuie nikogo, który przeſtaie na ſobie, i ieſt ſzczęśliwy: wtedy trzeba ſię iąć ſpoſobu cale różnego. Utrzymywać, znowu wprowadzać do ſiebie obyczaie przeſzłe, guſta zdrowe, duch Rycerſki bez chęci zawoiowania: ukſztałtować duſzę śmiałe i bez zyſkowne: nakładać lud waſz rolnictwu, i ſztukom do życia potrzebnym. Podać pieniądze w pogardę, i uczynić ie, gdy być może nie pożytecznemi: ſzukać, naleść, gwoli działaniu wielkich rzeczy, potężnieyſzych i pewnieyſzych ſprężyn: przyſtaię na to, że tey ſię trzymaiąc drogi, nie napełnicie Gazet gwarem waſzych uroczyſtości, negocyacyi, wypraw; iż Filozofowie pochwałami was okadzać, Poëci was opiewać nie będą; ſnać nawet będą udawać, że wami gardzą; lecz żyć będziecie w prawdziwey obfitości, ſprawiedliwości, i wolności, ale was zaczepiać nie będą: będą ſię was lękać, choć tego nie pokażą, a zaręczę wam, iż Moſkale, ani drudzy nie przyidą iuż do was rozkazować: albo, iż gdy na twe nieſzczęście przyidą,

przyidą, tedy ieſzcze tym ſkwapliwiey wyidą. Nadewſzyſtko, nie kuście ſię tych dwóch pogodzić projektow: nader ſą ſobie przeciwne, chcieć zaś iść na dwie wſpaczne ſtrony płątanemi drogami, ieſt toż ſamo, co chcieć obu uchybić. Obieraycież tedy, i gdy pierwſze wolicie, przeſtańcież mię tu czytać: albowiem ze wſzyſtkiego co mi do przełożenia zoſtaie, nic ſię iuż nie ſtoſuie tylko do drugiego.

Znayduią ſię bezſpornie, wyborne zamiary Ekonomiczne, w papierach mnie powierzonych. Lecz tę do nich upatrunę przywarę, iż bardziey bogactwu niż uſzczęśliwieniu odpowiadaią. W razie nowych poſtanowień, nie należy przeſtawać na tym, iżby tylko naybliżſze onych upatrować ſkutki; trzeba ieſzcze przeglądać dalekie, lecz nie obbędne. Projekt naprzykład o przedaży Staroſtw, i ſpoſobie zażycia zgromadzonych za nie pieniędzy, zdaie być mi ſię dobrze rozebrany, i łatwy ku wykonaniu, podług zagruntowanego układu, w całey Europie dokazowania wſzyſtkiego przez pieniądze. Lecz to Syſtema ieſtli dobre w ſobie i dobrzeli ku ſwemu

dąży

dąży zamiarowi? pewnali to, iż pieniądze są nerwem woyny? Narody bogate zawżdy bywały podbite, i zwoiowane od ubogich Narodow. Pewnali, iż pieniądze są sprężyną Rządu? Układy Skarbowe teraźnieyszych czasow są wynalazkiem. Nic z nich dobrego lub wielkiego wynikaiącego nie widzę. Rządy dawne nie miały nawet słowa Skarbu: a cuda czyniły ludźmi. Pieniądze, iuż to naywięcey tylko są nadstarczeniem, i przydatkiem do ludzi, a nadstarczenie, nigdy za rzecz samą nie stanie. Polacy, niechaycie mi one pieniądze dla drugich, albo przestańcie na onych, co ie wam koniecznie dać muszą, gdyż więcey im waszego zboża, niż wam ich złota potrzeba. Lepsza, wierzaycie mi, żyć w obfitości, niż w przepychu. Bądźcie coś więcey, niż pieniężnemi, bądźcie bogatemi. Uprawiaycie dobrze wasze role, o nic się więcey nietroszcząc. Rychło złoto żąć będziecie, i więcey niż go wam trzeba, abyście sobie dostali oliwy i wina, na czym wam zbywa. Gdyż to wyiąwszy Polska, obfituie lub może obfitować we wszystko, abyście się w szczęściu i wolności utrzymali, głow ci to, serc, i rąk

wam

wam potrzeba. Toć to moc czyni Kraiu, i ludu pomyślność. Układy Skarbowe, czynią dusze przedayne; i iak tylko iedno się chce zyskować, zyskuie się zawsze więcey słaiąc się oszustem, niż poczciwym człekiem. Zażycie pieniędzy uchybia toru, i bywa ukryte. Będą naznaczone na rzecz iedną, a zażyte na drugą. Ci przez których ręce idą, rychło się nauczą na stronę ie obracać. A co zaś są wszyscy wzgląd na to maiący, których nad niemi przekładaią, ieśli nie drudzy oszuści, których posyłaią, aby się z tamtemi dzielili? kiedyby tylko publiczne i iawne były bogactwa; kiedyby bieg złota zostawiał ślady zrzeiome, i nie mógł się zataić, nie byłoby wygodnieyszego śrzodka, na zakupienie posługi, odwagi, wierności, i cnot. Lecz uważaiąc obrot onego taiemny, tym iest wygodnieyszy do poczynienia łupieżcow, i zdraycow, do wydania na pokup dobra powszechnego i wolności. Słowem pieniądze, nayslabszą są i oraz nayprożnieyszą, iaką tylko znam, sprężyną do sprawienia, iżby machina Polityczna ku swemu zdążała celowi. Naymocnieyszą zaś i nie ochybną do zdrożenia od niego.

Nie

Nie można pobudzić i poruſzyć ludzi, iedno własną ich korzyścią: wiem to: lecz korzyść pieniężna, ze wſzech ieſt naygorſza, naypodleyſza, nayzdatnieyſza do ſkażenia, i nawet beſpiecznie powrarzam, i zawſze utrzymować będę, naymnieyſza oraz, nayſłabſza w oczach każdego, na ludzkim ſię znaiącego ſercu. Są z przyrodzenia we wſzech ſercach wielkie namiętności w zapaſie. Kiedy iuż więcey w nich nie zoſtaie nad namiętność pieniędzy, to ſię tym dzieie, iż wycięczono i potłumiono wſzyſtkie inne, które pobudzać i rozkrzewiać miano. Łakomiec, niema właściwie panuiącey w ſobie namiętności. Nie pragnie on pieniędzy iedno przez Opatrzność na czas przyſzły, dla dogodzenia tym któreby mu przyść mogły. Umieycie ie podniecać, i owſzem w proſt dogadzać, bez tego ſpoſobu; a tak rychło cały ſwóy utracicie ſzacunek.

Wydatki publiczne ſą nieuchronne, i na to ſię zgadzam. Czyńcie ie wſzyſtkim inſzym, iednoby nie pieniędzmi. Za naſzych ieſzcze czaſow widzieć w Szwaycarach, urzędniki, magiſtraty, i inſze publiczne żołdaty, płatne zbożami. (żywnościami)

Maią

Maią dzieſięciny, wino, drzewo, ſkładki, przyſługi; wſzelka publiczna poſługa robocizną ſię odbywa. Kray nic prawie pieniędzmi nie płaci. = Powiedzą że trzeba pieniędzy na zapłatę Woyſku? ten Artykuł zaraz ſwoie mieć będzie mieyſce. Ten ſpoſob opłaty, nie ieſt krom nieprzyzwoitości, bywa utrata, marnotrawſtwo; ſprawowanie dobr tego gatunku bardziey zatrudniać, nadewſzyſtko tym ſię nie podoba, którzy do niego ſą użyci, gdyż mniey w tym ſwoiego nayduią zyſku. To wſzyſtko prawda: lecz iako to złe ieſt w porownaniu do mnoſtwa złego, od którego wybawia! Chciałby ſię drugi przeniewierzać, lecz nie może, przynaymniey żeby ſię to wyiawić nie miało. Zarzucą mi Sołtyſow niektórych, Kantonow Szwaycarſkich; lecz zkąd pochodzą ich uciążliwości? z win pieniężnych które nakładaią. Te winy ſamowolne, czyli arbitralne, iuż ſą przez ſię wielkim złym. Poſtaremu, kiedyby ich nie mogli wymagać tylko żywnością, niczymby prawie nie były. Pieniądz wymożony, łacno utai, lecz nie takby ſię utaiły ſpiżarnie. Szukaycie we wſzyſtkich kraiach, we wſzyſtkich Rządach,

i poca-

i pocałym świecie, nie znaydziecie żadnego wielkiego złego, w Moralności i w Polityce, do ktòregoby ſię pieniądze nie przymieſzały.

Rzeką mi, iż ròwność maiątku w Szwaycarach panuiąca, czyni oſzczędność w Adminiſtracyi łatwą: zamiaſt tego, co tyle potężnych domow, i wielkich Panow w Polſzcze, wymaga na utrzymanie ich wielkich nakładow i ſkarbow na doſtarczenie onym. Bynamniey. Ci wielcy Panowie, bogaci ſą z dobr ſwych dziedzicznych, a wydatki ich będą mnieyſze, gdy zbytek w Kraiu w powadze być przeſtanie, a przecie niemniey ich od poniżſzych fortun ròżnić będą, które ſię teyże imą proporcyi. Opłacaycie ich zaſługi, powagą, honorami, i wyſokiemi urzędy. Nie ròwność rang, nadgradza ſię w Polſzcze zaſzczytem Szlachectwa, ktòre czyni tych co ie poſiadaią, chciwſzemi honorow niż zyſku. Rzeczpoſpolita zwiększaiąc ſtopniami, i rozdaiąc przyzwoicie one nadgrody, cale zaſzczytne, zakłada ſobie ſkarb, ktòry ią nie zuboży, i da iey bohatyrow zamiaſt Obywatelow. Ten ſkarb honorow, ieſt nieprzebranym źrzodłem

u ludu

u ludu a uczciwie dbaiącego; a bogdayby! Polſka miała nadzieię przebrania tego źrzodła.! O! ſzczęśliwy to Narod, ktòry nie naydzie iuż w ſobie ròżnić cnotę zaſzczycić mogących!

Do tey przywary, iż nadgrody pieniężne cnocie nie przyſłoią, łączą ieſzcze onę, że niedoſyć ſą iawne, że nie zawſze w oczy i ſerca biią, że ſkoro ſą nadane, natychmiaſt z oczu giną, i że żadnego oczywiſtego nie zoſtawuią śladu, ktòryby zawiść i ubiegania ſię wzbudzał, uwieczniaiąc honor co im towarzyſzyć powinien. Chciałbym, iżby wſzyſtkie ſtopnie, wſzyſtkie urzędy, wſzyſtkie doſtoyne nadgrody powierzchownemi ſię oznaczały godły: iżby człowiekowi na urzędzie poſadzonemu, nie wolno było chodzić bez onych doſtoynych znakow: iżby znaki iego rangi, albo doſtoieńſtwa, nigdzie go nieodſtępowały, dla tego, aby go lud zawſze ſzanował, i aby ſam ſiebie zawſze ſzanował: iżby tym obyczaiem, brał gòrę nad przepychem, i bogactwy. Iżby bogaty, który tylko że bogaty, zaćmiony uſtawicznie od Obywatelow utytułowanych, a ubogich, nie znaydował ani poważenia,

ani przyiemności w ſwoiey Oyczyznie, iżby był zniewolonym iey ſłużyć, chcąc w niey znaczyć i celować: być poczciwym przez ambicyą, i godzić mimo ſwego bogactwa na godności, do których ſama publiczna wiedzie zaleta, i z których ie nagana zawſze ſtrącić może. Owo iako wycięczaią moc bogactw, iako czynią ludzi nieprzedaynych. Dużo ſię nad tym punktem rozwodzę, będąc mocno przeświadczony u ſiebie, iż waſi ſąſiedzi, a naybardziey Moſkale, nic nie zaniedbuią na ſkażenie urzędnikow waſzych, i że wielką ieſt Rządu waſzego ſprawą, pracować na to, iakoby ie nieſkazitelnemi poczynił.

Jeśli mi rzeką, iż chcę z Polſki zrobić Narod Kapucynow; odpowiadam naprzod, że to argument cale Francuſki, i że żartować nie ieſt toż ſamo co rozumować. Odpowiadam ieſzcze: iż nie trzeba maxym moich, nad moie intencye i nad prawy rozum rozwodzić. Iż nie ieſt moim zamyſłem znieść krążenie pieniędzy, lecz tylko ie zwolnić, a naybardziey dowieść, iak wiele na tym należy, iżby dobry układ Ekonomiczny, nie był układem *Skarbowym* i pienię-

żnym; Likurgus dla wykorzenienia chciwości w Sparcie, nie zniſzczył monety, lecz uſtanowił żelazną. Co do mnie, nie myślę zabraniać, ani ſrebra, ani złota: lecz go mniey potrzebnym uczynić i ſprawić, iżby ten co go niema, był ubogim, a poſtaremu nie był nędzarzem. W iſtocie, pieniądze nie ſą bogactwem, ſą tylko onego znakiem. Nie znaki to pomnażać należy, lecz rzeczy oznaczane. Widziałem, mimo baśnie podrężniaiących, iż Anglicy w pośrzod wſzyſtkiego ſwego złota, nie byli wſzczególności mniey potrzebni, iakoż inſze Narody. A co mi na tym wreſzcie, iż mam ſto Gwineow, zamiaſt dzieſięciu, ieśli te ſto Gwineow nie przynoſzą mi łatwieyſzego w życiu obeyścia! bogactwo pieniężne ieſt tylko względne, i podług ſtoſowności mogących ſię z tyſiącznych odmienić przyczyn, można być raz po raz bogatym i ubogim, z tąż ſamą ſummą, ale nie z dobrami w naturze, albowiem iako tudzież człowiekowi użyteczne, maią zawſze ſwoię abſolutną wartość, bynaymniey od handlowych nie zawiſły czynności. Pozwolę, że lud Angielſki bogatſzy ieſt od inſzych Narodow,

lecz nie idzie za tym, iżby Mieſzczanin Londyńſki, żył wygodniey od Mieſzczanina Paryſkiego. Lud do ludu ſtoſuiąc, ten ktòry ma więcey pieniędzy, ma gòrę; lecz to ſię nieściąga bynaymniey do loſu partykularnych, i nie na tym ſię zaſadza pomyślność Narodu.

Spokadaycie rolnictwu, i ſztukom użytecznym, nie wzbogacaiąc rolnikow, coby było pobudzeniem ich do opuſzczenia ſwoiego ſtanu, lecz ſprawuiąc, iżby dla nich było ſławne i przyiemne. Załòżcie Rękodzieła pierwſzey potrzeby. Rozmnażaycie bezuſtannie waſze zboża i ludzie, bynamniey o nic ſię więcey nie trudząc. Zbywaiący wydatek rol waſzych, na ktòrym dla zamnożonego Samowładztwa, inſzym Kraiom Europeyſkim zbywać pocznie, więcey wam przynieſie pieniędzy, niż ich potrzebować będziecie. Jeśli nad ten wydatek potrzebny i pewny więcey mieć zechcecie, będziecie ubogiemi. Jak prędtko potraficie na nim zbywać, będziecie bogatemi. Owo duch, ktòry chciałbym, iżby przewodził w waſzych układach Ekonomicznych, mało myśleć o Cudzoziemcu: mało dbać o handel, lecz po-

mnażać

mnażać u ſiebie, ile iedno być może, żywność i pożywaiących. Skutkiem niezawodnym i przyrodzonym wolnego i ſprawiedliwego Rządu, ieſt ludność. Im tedy bardziey Rząd waſz udoſkonalacie, tym też bardziey lud waſz pomnożycie, nawet i nie myśląc o tym. Tym ſpoſobem, nie będziecie mieli ani żebrakow, ani milionowych; zbytek i niedoſtatek znikną razem nieznacznie, a Obywatele z płochych ktòre doſtatek ſprawuie guſtow, i z przywiązanych do nędzy, uleczeni wyſłępkom, całe ſwe ſtarania i chwałę, założą na ſłużeniu dobrze Oyczyznie, a ſzczęście w ſwoich naydą powinnościach.

Chciałbym, iżby zawſze podatkowano, ręce ludzkie raczey, niż ich kieſy. Iżby ſię drogi, moſty, publiczne budowle, po ſługi Krolewſkie i Kraiowe robiły Manſtwami, czyli Szarwarkami, a nie zaś pieniężnym nakładem. Ten gatunek podatkow, ieſt w iſtocie naymniey uciążliwy, a nadewſzyſtko taki, ktòrego naymniey na złe zażyć można. Gdyż pieniądze nikną z oczu, wychodząc z ręku ie płacących, lecz każdy widzi do czego ludzie ſą obròceni, i nie można ich też na prò-

żno obciążać. Wiem, że ten ſpoſob ieſt niewykonalny, kędy zbytek, handel, i ſztuki panuią; lecz nic na deń łatwieyſzego u Narodu proſtego, obyczaynego; a nic też pożyteczniey ſzego, dla zachowania ich takiemi: ieſt to iedna z nowych przyczyn, aby ten raczey, niż drugi obrać ſpoſob.

Wracam ſię tedy do ſtaroſtw, i znowu ſię na to zgadzam, że projekt na onych ſprzedanie, aby ſumma z tey przedaży wynikaiąca, na korzyść Skarbu publicznego obrócona była, ieſt dobry, i co do ſwego Ekonomicznego zamiaru dobrze rozebrany: lecz co do zamiaru politycznego, i morarlnego; ten projekt tak mało mi do ſmaku przypada, iż kiedyby ſtaroſtwa iuż były przedane, chciałbym, żeby ie zaś odkupiono; aby z nich uczyniono funduſz zapłat i nadgrod dla tych ktòrzyby Oyczyznie ſłużyli, lub dobrze ſię iey zaſłużyli. Słowem: chciałbym kiedyby można, iżby nie było Skarbu publicznego, i aby Fiſcus, nie znał nawet płacy w pieniądzach; znam, iż rzecz ściśle biorąc, nie ieſt podobna. Lecz duch Rządu, zawſze zmierzać powinien do upodobnienia oney, ale ić zaś

zaś bardziey temuż duchowi się nie sprzeciwi, iako przedaż o którą tu idzie: Rzeczpospolita byłaby przez to bogatsza, to prawda, lecz taż sprężyna Rządu, tym słabszaby w proporcyą była.

Wyznaię, iż sprawowanie dobr publicznych, tymby się trudnieysze stało: a nadewszystko tym nieprzyiemnieysze sprawcom, gdy te wszystkie dobra będą w istocie swoiey, a nie w pieniądzach. Lecz trzeba na tedy uczynić z onego sprawowania i zwierzchności nad niemi, próby dobrego baczenia, czułości, a nadewszystko nieskazitelności, ku wyższych dostąpieniu urzędow. Naśladowałoby się w tym razie Administracyi Mieyskiey w Lionie, kędy trzeba poczynać od Administratorstwa Domu Bożym zwanego, chcąc Mieyskich dostąpić urzędow, a to podług sposobu iakim się kto na tym sprawuie, że się sądzić ieśli iest inszych godnym. Nic nie było nieskazitelnieyszego nad Kwestorow, woysk Rzymskich, gdyż Kwestura pierwszym była krokiem, ku dostąpieniu urzędow Kurulskich. Na godnościach chciwość nęcących, tak poczynać należy, iżby ambicya onę poskramiała. Naywiększe z tego

wynikaiące dobro, nie ieſt to umnieyſzenie ſzalbierſtwa, lecz uczynienie zaſzczytną bez zyſkowności, i ſprawienie, iżby ubòſtwo było poſzanowane, gdy będzie nieſkażenności owocem.

Dochody Rzeczypoſpolitey, niedorownywaią iey wydatkom: mocno temu wierzę: Obywatele nic płacić nie chcą. Lecz ludzie którzy chcą być wolnemi, nie maią być kies ſwoich niewolnikami. A gdzież ieſt Kray kędy ſię wolność nie kupuie? a nawet nader drogo? przytoczą mi Szwaycary; lecz iakom to iuż powiedział, Obywatele w Szwaycaryi ſami przez ſię dopełniaią powinności, ktòra wſzędzie indzie wolą raczey opłacać, dla dopełnienia ich przez inſzych. Są żołnierzami, urzędnikami, magiſtratami, rzemieślnikami. Są wſzyſtko, na poſługę kraiową, i zawſze będąc gotowi płacić oſobami ſwemi, nie maią potrzeby płacić ieſzcze ſwemi kieſami. Gdy Polacy toż ſamo uczynić zechcą, nie więcey będą potrzebować pieniędzy iako i Szwaycarowie. Lecz ieśli Kray wielki wzbrania ſię ſprawować podług maxym małych Rzeczypoſpolitych, nie należy ſię też, aby ich ſzukali korzyści,

ani

ani iżby chcieli ſkutku, odrzucaiąc śrzodki do oſiągnienia onego dążące. Kiedyby Polſka była podług żądania mego, związkiem trzydzieſtu trzech małych Państw, ziednoczyłaby potęgę wielkich iedynowładztw, i wolność dobrych Rzeczypoſpolitych: alećby trzeba było wyrzec ſię tym końcem okazałości, zaczym boię ſię, iżby ten Artykuł nie był naytrudnieyſzy.

Ze wſzech ſpoſobow nakładania iakiego podatku, naywygodnieyſzy i naymniey koſztowny ieſt bez wątpienia pogłowne. Lecz też ieſt naygwałtownieyſzy, nayſamowładnieyſzy. I przetoć krom wątpienia Monteſqieu, niewolniczym go być ſądzi, aczkolwiek ten iedynie był u Rzymian praktykowany: i trwa ieſzcze dotychmiaſt w wieku Rzeczachpoſpolitych, pod innemi w prawdzie Imiony, iako w Genewie, gdzie to zowią *Straż opłacać*, kędy ſami Obywatele i Mieſzczanie, ten podnoſzą podatek: gdy mieſzkańcy i rodacy inſze płacą daniny. Co ieſt wzręcz przeciw myśli Monteſquiego.

Lecz iako ieſt nieſprawiedliwe i bezrozumne, podatkować ludzie nic nie maiące: tak też nakłady rzeczyiſte zawſze ſą lepſze,

niż osobiste. Tylko się tych strzedz należy, których wybieranie iest trudne i kosztowne, a tych naybardziey z których się wywiiaią przez Kontrabandę, nie dobor przynoszącą, Kray uszczerbcami i wydziercami napełniaiącą, oraz Obywatelską każącą rzetelność. Trzeba, iżby nakładanie tak dobrze było umiarkowane, aby trudność Kontrabandy przewyższała korzyść z niey pochodzącą. A tak nigdy nie stanowić nakładow, na to co się łacno utaia, iako koronki i kleynoty. Lepiey zabronić ich noszenia, niż wprowadzania. W arędach publicznych, umyślnie wzbudzaią pokusę do Kontrabandy, co mi wierzyć daie, że Francya nayduie w tym korzyść swoię, aby byli Kontrabandnicy.

Ten układ iest przebrzydły, i wszelkiemu zdrowemu przeciwny baczeniu. Doświadczenie uczy, że papier stęplowany, iest podatkiem osobliwie uciążliwym dla ubogich, handel trudniącym, strasznie pieniactwo zagęszczaiącym, oraz sprawuiącym, iż tam gdzie iest postanowiony, bardzo nań lud woła. Nieradziłbym o nim myśleć. Podatek na dobytek, nierównie mi się być lepszym wyraża, iednoby się uchro-

uchronić oſzukańſtwa. Gdyż każde oſzukańſtwo zdarzyć ſię mogące, ieſt zawſze źrzodłem złego. Lecz być może uciążliwe dla podatkuiących, iż go pieniędzmi opłacać przychodzi. A przychod danin tego rodzaiu, nader temu podlega, iż od przeznaczenia ſwego zbaczany bywa.

Podatek nayleplzy moim zdaniem, naynaturalnieyſzy i który oſzukańſtwom nie podpada, ieſt to taxa proporcyonalna na grunta, i na wſzyſtkie grunta bez wyiemku, iako to proponowali Marſzałkowie de Vauban, i L'abbe de S. Pierre. boć w oſtatku, to co pożytek nieſie, płacić powinno. Wſzyſtkie dobra Krolewſkie, Ziemſkie, Duchowne, i Sołtyſkie, równie płacić maią, to ieſt w domiar ſwych przeſtworności i użytku, ktożkolwiek onych właścicielem będzie. Ten podatek zdawałby ſię wymagać poprzedniczego dzieła długiego i koſztownego, to ieſt powſzechnego pomiaru (Cadaſtre). Lecz ten wydatek łatwo ſię uniknąć może, a nawet z zyſkiem, wkładaiąc podatek nie wproſt na ziemię, lecz na oney użytek, coby ieſzcze ſprawiedliwiey było; to ieſt: ſtanowiąc w proporcyi, za przyzwoitą uznaney

dzieſię-

dziesięcinę; ktòraby się odbierała w naturze od żniwa, iako dziesięcina Kościelna: a dla unikuienia zawiłości szczegułow i Szpichlerzow, za arędowanoby one dziesięciny podkupem, iako czynią Plebani. Tak, iżby partykularni nie byli obowiązani płacić dziesięciny, tylko podług swego użytku: a nie płaciliby workiem, iedno kiedyby to woleli podług sporządzoney przez Rząd Taryffy. Te arędy połączone mogłyby być obiektem handlu, przedaiąc zboża z nich zebrane, i wysyłane za granicę przez Gdańsk, lub Rygę. Uniknęłoby się ieszcze prze to kosztow poborowych, i skarbowych, całey oney ćmy poborcow, i wyciągaczow, tak ludowi nienawidnych, a tak powszechności przykrych. A co iest naywiększym punktem, Rzeczpospolita miałaby pieniędze, a postaremuby Obywatele dawać onych nie byli obowiązani. Boć nigdy dosyć powtarzać nie będę: iż co czyni pobory i nakłady uciążliwemi dla rolnictwa, iest to że są pieniężne, i że wprzod musi przedać, aby mògł zapłacić.

ROZ-

ROZDZIAŁ XII.

Układ Woyſkowy.

Złe wſzyſtkich Rzeczypoſpolitych wydatkow utrzymywanie Woyſka Koronnego, ieſt nayznacznieyſzy, i pewnie poſługi ktòre to Woyſko czyni, nie dorownywaią tego co koſztuią. Potrzeba poſtaremu powiedzą zaraz Woyſka, dla ſtrzeżenia Kraiu. Zgodziłbym ſię na to, kiedyby te Woyſka ſtrzegły go w rzeczy ſamey. Lecz nie widzę, aby to Woyſko, obroniło go kiedy od iakiego wtargnienia, i bardzo ſię boię, żeby go kiedy na potym więcey uſtrzegło.

Poliſka ieſt otoczona Mocarſtwy woiennemi, maiącemi uſtawicznie gotowe liczne Woyſka, doſkonale ćwiczone, przeciw którym przynaywiękſzym uſiłowaniu, nigdy rownych wyſtawić nie będzie mogła; żeby ſię w prętkim bardzo czaſie wyniſzczyć niemiała, zwłaſzcza w opłakanym ſtanie, w ktòrym ią te, co ią teraz gubią,

pewnie

pewnie zoſtawią. Do tego nie pozwolonoby iey pomnażać; i kiedyby za pomocą nayczynnieyſzey Adminiſtracyi, chciała Woyſko ſwoie groźnym uczynić, ſąſiedzi iey dbali na to, żeby ią uprzedzić, rychłoby ią potłumili i ſtarli, niżby zamyſł ſwòy wykonać potrafiła. Nie: ieśli tylko chce ie naśladować, nigdy ſię im nie oprze.

Narod Polſki ròżni ſię przyrodzeniem, Rządem, obyczaiem, mową, nie tylko od tych które z nim graniczą, lecz od wſzyſtkich inſzych Europeyſkich Narodow. Chciałbym, iżby ſię ieſzcze ròżnił od nich w uſtawie ſwoiey żołnierſkiey, w taktyce, w karności: iżby zawſze był on, a nie zaś drugi. Wtedy iedno będzie tym cale, czym być może, i dobędzie z łona właſnego wſzyſtkich, iakie no mieć może, ſpoſobow. Naymniey zgwałcone Prawo natury, ieſt prawo mocnieyſzego, niema Prawodawſtwa, niema Konſtytucyi, którąby ſię z pod tego mogła wyłamać prawa. Szukać ſpoſobow, ubeſpieczenia was od naiazdow mocnieyſzego, nad was ſąſiada, ieſt to ſzukać chimery. Jeſzczeby większa była chcieć rozſzerzać granicę, i ſtarać ſię

w ſiłę

w ſiłę zaczepną. Nie może ſię ona zoſtoieć z formą waſzego Rządu. Ktokolwiek chce być wolnym, niema mieć chęci zawoiowania. Rzymianie podbiiali z porzeby, i że tak rzekę, mimo właſney chęci. Woyna była lekarſtwem potrzebnym na przywarę ich Konſtytucyi. Zawzdy napaſtowali, i zawſze zwycięzcy, byli iednym między barbarzyńcami, ćwiczonym ludem, i ſtali ſię Panami świata, zawſze ſię maiąc na obronie. Położenie waſze, tak ieſt od nich różne, iż nie moglibyście ſię nawet bronić od tego, ktòryby na was uderzył. Nigdy mieć nie będziecie zaczepney potęgi, długo mieć nie będziecie odporney: lecz mieć będziecie rychło, albo lepiey mòwiwſzy, macie iuż moc was zachowuiącą, która nawet podbitych obroni, was od zniſzczenia i zguby, i zachowa Rząd waſz i wolność w ſwoiey iedyney świątnicy, ktòrą ieſt *Serce Polakow.*

Woyſka regularne, zaraża i wyludnienie Europy, dla dwu końcow ſą tylko dobre. Można uderzyć i zawoiować ſąſiadow: albo związać i przywieść do poddańſtwa Obywatelow. Te dwa końce zarównie do was ſię nie należą. Wyrzeczcie ſię

cie ſię tedy ſpoſobow któremi ku nim przychodzą. Kray niema zoſtawać bez obrońcow; wiem to: lecz prawemi iego obroncami, ſą to iego członki. Każdy Obywatel ma być żołnierzem z powinności: żaden niema być z powołania. Taki był układ Woyſkowy u Rzymian. Taki ieſt dziś u Szwaycarow. Taki ma być każdego wolnego Kraiu, a nadewſzyſtko Polſki. Nie będąc w ſtanie utrzymowania doſtatecznego Woyſka, na ſwą obronę, trzeba, iżby w potrzebie nalazła to Woyſko w ſwoich mieſzkańcach. Dobra Milicya, prawdziwa Milicya, dobrze ćwiczona, ſama tylko temu celowi zaradzić potrafi. Ta Milicya mało koſztować będzie Rzeczypoſpolitey, zawſze ſłużyć iey będzie gotowa, i dobrze iey ſłużyć będzie: boć, cóżkolwiek bądź: zawſze ſię lepiey własne, niż cudze broni dobro.

Jmć Pan Wielhorſki proponuie, aby zaciągi czynić przez Woiewodztwa, i mieć ie zawſze na żołdzie. To daie do zrozumienia, iż rozwinionoby Woyſka Koronne, a przynaymniey piechotę; gdyż ſądzę, że utrzymywanie tych trzydzieſtu i trzech Pułkow, bardzoby Rzeczpoſpolitą obcią-

obciążyło, kiedyby krom tego Woyſka Koronne żołdować miała. Ta odmiana miałaby ſwòy pożytek, i zdaie mi ſię być łatwą ku wykonaniu; lecz może ſię też ſtać uciążliwą, a trudnoby zapobieżyć złemu oney zażyciu. Nie przypadłbym na to, aby rozpierzchnąć żołnierza, dla utrzymania w porządku Miaſteczek i Wſi. Złą to na nich byłoby karnością; żołnierze, a mianowicie ci, co ſą z powołania, niemaią nigdy bez zwierzchności nad ſobą zoſtawać, a mniey ieſzcze być ſtanowionemi nad Obywatelem dozorcami. Zawſze maią ciągnąć i koczować w ogule. Zawſze podlegli, i na oku zoſtaiąc, ślepemi tylko w ręku ſwych Officyerow maią być narzędziami. By też naymnieyſzy zdano na nich dozor, wyniknęłyby z niego, gwałty, uciążliwości, bezprawia niezliczone. *Żołnierze i mieſzkańce ſtaliby ſię ſobie nieprzyiaciołmi.* Nieſzczęście to wſzędy do Woyſk regularnych przywiązane. Te Regimenta uſtawicznie trwaiące, napoiłyby ſię duchem onych. A nigdy ten duch nie ieſt dla wolności pomyślny, Rzeczpoſpolita Rzymſka, od ſwych Pułkow, czyli Legionow ſkażoną zoſtała, gdy odle-

głość kraiow zawoiowanych, zniewoliła ią, mieć ie zawſze płatne. Jeſzcze raz; Polacy, nie powinniście ſię zapatrować do koła ſiebie, chcąc nawet tego naśladować, co ſię u nich dobrze dzieie. Ta dobroć ſtoſowna do Konſtytucyi cale ſię rożniących, byłaby złym w ich Konſtytucyi. O to ſię ſtarać iedynie maią, co im ieſt przyzwoite, a nie zaś o to, co drudzy czynią. = Czemuż tedy zamiaſt Woyſk regularnych, po ſtokroć uciążliwſzych, niż pożytecznych, nie uſtanowionoby w Polſzcze prawdziwey Milicyi, tak właśnie iako ieſt uſtanowiona w Szwaycaryi, kędy każdy mieſzkaniec ieſt żołnierzem, lecz wtedy tylko gdy nim byc potrzeba? poddaństwo uſtanowione w Polſzcze, niedopuſzcza wyznaię, iżby tak rychło chłopow uzbroiono: oręż w niewolniczych ich ręku, zawſze niebeſpiecznieyſzym, niż użyteczniejſzym będzie kraiowi. Lecz tym czaſem, niż ſzczęśliwa uwolnienia onych przyidzie pora; Polſka ma mnoſtwo Miaſt i Miaſteczek, a mieſzkańce ich zaciągnieni, mogliby w potrzebie doſtarczyć woyſk licznych, których okrom czaſu teyże ſamey potrzeby, utrzymanie, nieby kraiowi

nie

nie kosztowało. Większa część tych mieszkańcow, niemaiąc roli, opłacaliby swą dolę służbą, a ta służba łacnoby mogła być tym kształtem rozdzielona, żeby im przykrą nie była, luboby dostatecznie ćwiczeni byli.

We Szwaycarach, każdy partykularny żeniący się, obowiązany iest sporządzić sobie uniform, który miewa za ubior od Swięta; karabin, i cały porządek piechura, i bywa wpisany w Poczet swoiey Parafii. Pod czas lata, w Niedzielę i we dni uroczyste, exercytuią one Milicye z porządku zaciągow, naprzod małemi Poczty, potym Rotami, toż Pułkami póty, aż gdy koley na nie przyidzie, zbieraią się do Obozu, i w małe się iedne po drugich szykuią Hufce, w których ie, na wszystkie piechocie przyzwoite ćwiczą Musztry. Gdy zmieysca pomieszkania swego nie ruszaią, iż mało, albo nic od robot swych nie są odrywani, żadnego nie biorą żołdu. Lecz skoro w pole wyciągaią, maią strawne, i są na żołdzie Kraiowym. Nie wolno też żadnemu posyłać drugiego na swe mieysce, aby każdy sam był ćwiczony, i wszyscy służbę odbywali. W Kraiu takim iak

Polſka, można zaciągnąć z obſzernych iey Prowincyi, z czegoby łacno wyſtawić na mieyſce Woyſka Koronnego, doſtateczną i zawſze gotową Milicyi liczbę, lecz któraby ſię odmieniaiąc przynaymniey co rok, i brana małemi pocztami od wſzyſtkich Korpuſow, mało uciążliwą była partykularnym, którychby koley ledwo raz w lat dwanaście, lub piętnaście przychodziła. Tym obyczaiem całyby Narod był ćwiczony, mianoby piękne i liczne Woyſko, zawſze w potrzebie gotowe, oraz daleko mniey koſztuiące, zwłaſzcza w czaſie pokoiu, niż co dziś Koronne koſztuie Woyſko.

Lecz iżby ſię to Dzieło dobrze nadało, trzeba naprzed odmienić co do tego punktu, mniemanie publiczne o ſtanie, który ſię wrzeczy ſamey wſpak przewraca, i ſprawić, iżby ſię iuż niezapatrowano w Polſzcze na żołnierza, iako na banita iakiego, który aby żył, za kilka ſię na dzień przedaie groſzy, lecz iako na Obywatela Oyczyznie ſłużącego, i powinności ſwoiey dopełniaiącego. Trzeba ten ſtan powrócić do tegoż ſamego ſzacunku, w iakim był niegdy: i w iakim ieſt ieſzcze

we

we Szwaycaryi, i w Gienewie, kędy naypierwſi Mieſzczanie ſą tak dumno-myślni w ſwoich Korpuſach i pod bronią, iako na Ratuſzu i w naywyżſzey Radzie. Tym końcem, wiele na tym, iżby w wyborze Officyerow, żadnego nie miano względu na ſtan, na wziętość, i na fortunę, lecz iedynie na doświadczenie i talenta. Nic łacnieyſzego iako punkt honoru do dobrey muſztry przywiązać, co czyni, że każdy ſię gorliwie ćwiczy na poſługę Oyczyzny, w oczach ſwoiey Familii i Rodakow. Gorliwość ta, nie może ſię zapalić w motłochu nawiaſem zaciągnionym, i tylko przykrość ćwiczyzny czuiącym. Widziałem, gdy w Gienewie Mieſzczanie lepiey bronią robili, niż regularny żołnierz. Lecz Magiſtrat ſądząc, że to Mieſzczany woiennego, a z ich ſię zamiarem niezgadzaiącego nabawiała ducha, uſilnie ſię ſtarali przygaſić tę Emulacyą, co ſię im też przedziwnie powiodło.

W wykonaniu tego projektu, możnaby bez wſzego niebeſpieczeńſtwa, wrócić Królowi zwierzchność Woyſkową, naturalnie do urzędu iego przywiązaną. Gdyż nie ieſt przyzwoite, aby Narod mogł być za-

żyty na potłumienie ſiebie, przynaymniey gdy ci wſzyſcy co go ſkładaią, uczaſtek wolności mieć będą. Woyſkiem to tylko regularnym i zawſze trwaiącym, Potęga wykonywaiąca, Kray przyſiodłać może. Wielkie woyſka Rzymſkie, nie bywały na złe zażyte, dokąd ſię za każdym Konſulem odmieniały, i aż do Maryuſza, żadnemu z nich na myśl nawet nieprzyſzło, aby z nich mogli iakowey zaſięgnąć pomocy na zniewolenie Rzeczypoſpolitey. Wtedy ſię to dopiero ſtało, gdy nader wielka kraiow zawoiowanych odległość, przynagliła Rzymiany długo też ſame pod znakami utrzymywać woyſka, z ludzi nie oſiadłych ie zaciągać, i trwałą nad onemi ſprawę Pro-Konſulom powierzać, iż ci poczęli czuć ſię do niepodległości, oraz chcieć iey zażyć na ugruntowanie ſwoiey władzy. Woyſka Syllego, Pompeiuſza, Cezara, ſtały ſię prawdziwemi woyſkami regularnemi, które zamiaſt Rządu Republikanckiego, wprowadziły Rząd żołnierſki: a to tak dalece prawda, że żołnierze Cezara za obelgę ſobie poczytali, gdy w pewney zobopolney niechęci, nazwał ich Obywatelami (*Quirites*). W Plancie

którą

którą wymyślam, i którą zaraz kreślić przesłanę, Polska stanie się waleczną, równie ku obronie swoiey wolności przeciw zamysłom Króla, iako też przeciw usiłowaniom swoich sąsiadow. A śmiem powiedzieć, iż gdy ten projekt raz dobrze wykonany będzie, można będzie znieść urząd Hetmański, i do Korony go przyłończyć, iż przeto naymnieysze z tego niebespieczeństwo dla wolności nie wyniknie, chybaby się Narod dał ułudzić projektami zawoiowania, w którym razie, za nie bym iuż nie ręczył. Ktokolwiek chce drugim wolność odiąć, kończy prawie zawsze na tym, iż swoię traci. To iest prawdą; nawet co do Królow, a prawdziwsze nadewszystko, co do Narodow.

Czemuby Stan Rycerski, w którym się prawdziwie Rzeczpospolita zawiera, nie miał się iąć sam Planu temu równego, co go podaię dla Infanteryi? ustanowcie we wszystkich Woiewodztwach Korpusy Kawaleryi, w któreby wszystka Szlachta była w pisana, i któraby miała swych Officyerow; swego Chorążego (Etat-Maior) generalnego, swoie Chorągwie, stanowiska w przypadku trwogi, czasy ozna-

czone do popiſow co rocznych. Niech ſię ta waleczna Szlachta ćwiczy, w Hufy ſzykować, rozmaite obroty i zabiegi czynić, ſprawy i dokładności przeſtrzegać, karność żołnierſką znać. Niechciałbym aby ślepo naśladowała Taktyki inſzych Narodow. Chciałbym, iżby ſobie ułożyła iakąś ſobie właſną, ktòraby rozwinęła i udoſkonaliła iey przyrodzone i Narodowe ſpoſobności. Iżby ſię nadewſzyſtko ćwiczyła w prętkości i rzęczności, rozdzielać ſię, rozpierzchnąć ſię, i znowu ſię ſkupić, a ſprawnie i bez zamieſzki. Aby górowała w utarczkach, we wſzyſtkich gonitwach lekkiey Iezdzie przyzwoitych, w ſztuce wtargnienia w Kray iaki, i zalania go gdyby potokiem, doścignąć wſzędy, nie być doścignionym nigdy, czynić zawſze zgodnie, chociaż w rozſypaniu, przecinać ſżlaki, przeymować zahary, nacierać na odwody, znoſić przednie ſtraże, ubiegać podiazdy, mordować harcem wielkie zaſtępy w ciągnieniu i obozowaniu ſkupione. Niech przyimie tryb ſtarożytnych Partow, iako ich ma waleczność. Niech ſię nauczy, iak oni zwyciężać i znoſić nayćwiczeńſze Woyſka, nigdy wſtępnego niewydaiąc

wydaiąc boiu, niedaiąc onym by na chwilę wytchnienia. Słowem: mieycie Piechotę, gdyż iey potrzeba; lecz niepokładaycie ufności iedno w waſzey Iazdzie, a wſzyſtko czyńcie, abyście wynalezli układ, przez któryby cały los woyny od niey zależał.

Zła to rada, którą wolnemu daią Narodowi, aby miał Fortece. Nic ſłużą one Geniuſzowi Polſkiemu, a wſzędzie długoli, krótkoli, ſtaią ſię gniazdem dla tyranow. Twierdze, którebyście mniemali, iż przeciw Moſkalom waruiecie, warowalibyście ie niezawodnie dla nich. Staną ſię dla was dybami, z których ſię iuż nie uwolnicie. Niedbaycie nawet o mieyſc naraźność, ani ſię wyniſzczaycie na Artyleryą. Nic wam potym wſzyſtkim. Nagle wtargnienie, wielkim ieſt bezwątpienia nieſzczęściem, lecz trwałe więzy, ieſzcze nierównie ieſt większym. Nigdy tego niedokażecie, iżby ſąſiadom waſzym trudno do was wkroczyć było: lecz tak możecie ſprawić, iżby trudno im bezkarnie wyniść od was było: i na toć to, wſzyſtkie obrócić macie uſiłowania. Antonius i Kraſſus łacno wkroczyli do Partow; lecz na ſwe

nieſzczęście. W Kraiu tak iako waſze obſzernym, nie zbywa nigdy na ucieczkach, i wielkich ſpoſobnościach do uniknienia napaſtników. Cały ludzki przemyſł, nie może przeſzkodzić nieſpodzianey napaści duższego na ſłabſzego; lecz może obmyśleć ſobie ſpoſoby na danie odporu. A gdy doświadczenie nauczy, iż wyiście od was tak ieſt trudne, nie tak ſię bardzo kwapić do wniścia będą. Zoſtawcie tedy Kray waſz otwarty tak iako Spartańſki, lecz pobudnycie ſobie tak iako i ona, mocne Twierdze w ſercach Obywatelſkich. A iako Themiſtokles wyprowadzał Atheny na Flotę, wynoście i wy w potrzebie Miaſta waſze na koniech. Duch naśladowania mało dobrych wyprowadza rzeczy, a nigdy nic wielkiego nie wyprowadza. Każdy Kray ma korzyści ſobie właſne, które uſtawa ma pomnażać i onym ſpokadać. Umieycie zażyć i udoſkonalić korzyści Polſkich, a mało Narodow mieć będziecie, którymby zazdrościła.

Jedney dość rzeczy: aby uczynić, iżby ią podbić pod iarzmo niepodobna było, a to miłość wolności zagrzana nierozdzielnemi od niey cnotami. Daliście tego pamiętny

miętny na zawsze przykład. Pokąd ta miłość gorzeć w sercach będzie, nie obroni ona was snać od iarzma przemiiaiącego; lecz długoli, krótkoli wybuchnie, ztrząśnie iarzmo i wolnemi was uczyni. Pracuycie tedy nieprzerwanie, bezprzestannie, na podniesienie Patryotyzmu, ku naywyższemu stopniowi we wszystkich Polakow sercach. Wymieniłem wyżey niektóre środki, ku temu końcowi zdatne. Zostaie mi wyłuszczyć ten, który mi się zdaie być naymocnieyszym, naypotężnieyszym, a nawet w powodzeniu, niezawodnym, ieśli dobrze wykonany będzie: a to: sprawić tak, iżby się wszyscy Obywatele znali być na oku powszechności: iżby się żaden nie posuwał, ani dosłępował, iedno z powszechney chęci: aby żadno mieysce, żaden urząd nie był zaięty, iedno za życzeniem Narodu, i aby nakoniec, od naymnieyszego Szlachcica, nawet od ostatniego charłaka, aż do Króla, gdy to być może, wszystko tak dalece od publicznego zawisło szacunku, iżby nie można było nic bez niego czynić, nic nabyć, niczego dosłąpić. Z wrzawy i wywaru tą powszechną wzbudzonego Emulacyą, wyniknie

niknie on zachwyt Patryotyczny, ſam tylko, ludzie nad ſiebie ſamych podnieść umieiący, i bez ktòrego, wolność próżnym ieſt tylko Imieniem, a Prawodawſtwo chimerą.

W Stanie Rycerſkim, to Syſtema łatwe ieſt ku wprowadzeniu, gdy ſię ſtaranie dołoży w przeſtrzeganiu, aby wſzędy poſtępowano ſtopniami, i niedopuſzczano nikogo do honorow, i doſtoieńſtw Kraiowych, coby poprzednie, przez niżſze nie przeſzedł ſtopnie, ktòre mu ſłużyć będą za wſtęp, i pròbę ku doſtąpieniu tym większego wynieſienia. Ponieważ ròwność między Szlachtą, ieſt fundamentalnym Polakow prawem, zawod ſpraw publicznych powinien ſię między niemi zawſze poczynać, od urzędow poniżſzych: a to ieſt duch Konſtytucyi. Maią być otwarte przed każdym Obywatelem, ktòrego gorliwość do nich wiedzie, i który ſię czuie, iż ie dobrze ſprawować będzie: ale oraz, maią być pierwſzym nieuchronnym krokiem dla tego, ktokolwiek wielki, lub mały zamyśla w onym ſię poſunąć zawodzie. Każdy ieſt wolen do niego nie ſtawać. Lecz iak ſię prędtko do biegu zapuſzcza,

ſzcza, potrzeba, wyiąwſzy dobrowolnego cofnienia, iżby albo poſtępował, albo z chańbą i złorzeczeniem był odepchnięty. Trzeba, iżby we wſzyſtkich ſwych poſtępkach był poſtrzegany, i ſądzony od ſwych wſpół-Obywatelow, wiedział, iż wſzyſtkie iego kroki ſą śledzione, wſzyſtkie iego ſprawy ważone, iż złego i dobrego ścifły maią rachunek, którego wpływanie, na całe iego ma ſię rozciągnąć życie.

ROZDZIAŁ XIII.

Projekt o zniewolenie wſzyſtkich Rządu członkow, do poſtępowania w Urzędach ſtopniami.

Owo gwoli uczynieniu, iżby to poſtępowanie było ſtopniowe, projekt, którym uſiłował iak tylko być może naylepiey przyſtoſować do formy przyiętego Rządu, odmienionego tylko co do mianowania Senatorow, ſpoſobem i z przyczyn wywiedzionych.

Wſzy-

Wſzyſtkie czynne Rzeczypoſpolitey członki, rozumiem te które uczaſtek w Admniſtracyi mieć będą; będą podzielone na trzy rzędy, oznaczone tyląż rożniącemi znakami, które ci z których ſię te rzędy ſkładać będą, na ſwych noſić będą oſobach Ordery Kawalerow, które niegdyś były dowodami cnory, ſą teraz Krolewſkiey tylko łaſki. Wſięgi i kleynoty one oznaczaiące, maią pozor czaczek, i ozdoby niewieściey, którey ſię w naſzey uſtawie ſtrzedz należy. Chciałbym, iżby znakami trzech odemnie proponowanych rzędow były blachy z rozmaitych medalow, którychby materyalna wartość była wſpak do ſtopnia tych co ie noſić będą.

Pierwſzy krok w ſprawach publicznych, będzie uprzedzony doświadczeniem młodzieży, na urzędach Patronow, Aſſeſſorow, Sędziow, nawet w pomnieyſzych Sądach ſprawcow iakiey czaſtki Skarbu publicznego, i w ogolności we wſzyſtkich mieyſcach poniżſzych, daiących tym co ie poſiadaią, ſpoſobność pokazania ſwey zdatności, ſpoſobności, dokładności, a nadewſzyſtko nieſkażytelności. Jeſt ſtan doświadczenia, ma trwać przynaymniey przez

trzy

trzy lata, po skończeniu których, opatzeni dowodami na pismie starszych swoich, oraz świadectwy głosu publicznego, okażą się na Seymikach swego Woiewodztwa, gdzie po ściśłym ich sprawowania się roztrząśnieniu, uczczą tych, których za godnych tego osądzą, *Blachą złotą*, noszącą Imie ich, Imie ich Prowincyi, datę ich przyięcia, a podtym napisem, większemi literami *Spes Patriæ*, którzy tę *Blachę* otrzymaią, nosić ią zawsze będą na prawym ramieniu, albo na sercu; zwać się będą: *służącemi Oyczyzny*, a nigdy w Stanie Rycerskim nie będzie inszych nad *służących Oyczyzny*, którzyby mogli być obierani Posłami na Seym, Deputatami na Trybunał, Kommissarzami do Skarbu, ani mieć sobie powierzonego publicznego iakiego do cało-władności się ściągaiącego urzędu.

Aby drugiego dostąpić stopnia, trzeba będzie być było trzy razy Posłem na Seym, i otrzymać za każdą razą na Seymikach Relacyinych pochwałę od wysyłaiących. A żaden nie będzie mogł być Posłem obrany, powtórnie, lub potrzecie, ieśli nie będzie mu wydane zaświadczenie poprzedzaiącego

dzaiącego Poſelſtwa. Poſługa w Trybunale, lub w Radomiu w doſtoieńſtwie Kommiſſarza, lub Deputata, będzie ſię równać Poſelſtwu, i dość będzie, zaſiadać było po trzykroć w owych zgromadzeniach, bez różnice, lecz zawſze z pochwałą, iżby z prawa drugiego doſtąpić ſtopnia. Tak, iż za trzema świadectwy na piſmie na Seymie okazanemi, *ſłużący Oyczyzny* który ie otrzymał, będzie uczczony drugą blachą i tytułem którego ta ieſt godłem.

Tabliczka będzie ſrebrna, tegoż kſztałtu, i wielkości co poprzedzaiąca; mieć będzie też ſame napiſy oprócz, że zamiaſt dwóch ſłow, *Nadzieia Oyczyzny*, wyrzną ſię na niey te dwa ſłowa: *Obywatel wybrany (Civis electus)*. Ci co te blachy noſić będą, będą nazwani *Obywatelami wybranemi*, albo proſto *wybranemi*: i iuż nie będą mogli być proſtemi Poſłami, Deputatami na Trybunał, ani Kommiſſarzami. Lecz będzie z nich każdy Kandydatem do krzeſeł Senatorſkich. Zaden nie będzie mógł wniść do Senatu, któryby przez ten drugi nie przeſtąpił ſtopien, nie noſił onego znaku; a wſzyſcy Senatorowie *Deputowani*, którzy podług projektu z nich iedynie

dynie będą brani, nosić go będą, aż trzeciego doydą stopnia.

Z tych to, którzy drugiego dostąpią, chciałbym, iżby obierano przednieysze osoby w Kollegiach, i dozorcow wychowania dziecinnego. Mogliby być obowiązani dopełniać przez czas pewny tego urzędu, niżby do Senatu byli przyięci, i mieliby okazać Seymowi potwierdzenie, czyli pochwałę od zgromadzenia, albo Kollegium sprawcow Edukacyi. Nie zabaczaiąc, iż ta pochwała, iako wszystkie inne, powinna być zawżdy miarkowana podług głosu publicznego, którego doradzenia się tysiąc iest sposobow.

Obieranie Senatorow Deputowanych, odprawi się w Izbie Poselskiey, na każdym Seymie Ordynaryinym, tak, iż tylko przez dwa lata na tym urzędzie zostaną. Lecz będą mogli być utrzymywani, lub na nowo obrani dwa powtòrne razy, iednoby za każdą razą wychodząc zmieysca, wprzod otrzymali od teyże Izby akt aprobacyi, podobny onemu, który się na Seymikach otrzymywać musi, aby być obranym Possem powtórnie, lub potrzecie; gdyż bez takowego aktu, za każdym urzę-

dowaniem otrzymanego, niczego ſię więcey nie doſtąpi; i iuż mieć nie będzie, aby nie być od rządu odrzuconym, iedno oſtatni ſpoſob, a to poczynania od niżſzych ſtopniow: co ma być pozwolone, iżby nieodiąć gorliwemu Obywatelowi, iakichkolwiek bądź mógł ſię dopuścić błędow, zupełney nadziei zgładzenia onych, i poſtąpienia na wyżſze urzędy. W oſtatku: nie należy ſię nigdy nadawać żadnego ſzczególnego zgromadzenia mocą wydawania, lub odmawiania onych zaświadczeń czyli approbacyi. Trzeba zawſze, iżby te wyroki czynione były od całey Izby, co ſię bez zgiełku i czaſu utraty wykona, ieśli ſię trymać będą w ſądzeniu o Senatorach Deputowanych z mieyſca wychodzących, tegoż ſamego ſpoſobu przez kartki, którym na ich obieranie przełożył.

Snać tu powiedzą, iż wſzyſtkie te akty approbacyi dane wprzod przez zgromadzenie partykularne, dopiero przez Seymiki, a nakoniec przez Seym, nie tak będą przyznane zaſłudze ſprawiedliwości i prawdzie, iako raczey wymożone zabiegiem i świetnością. = Na to iednę mam tylko odpowiedź: ſądziłem, żem mówił do ludu, który

który nie będąc wolen od przywar, miał ieszcze sposoby, dzielność, i cnoty. A w tym rozumieniu, projekt mòy iest dobry. Lecz ieżeli Polska u tego iest kresu, iż w niey wszystko iest przedayne, i do szczętu skażone, na próżno się stara prawa swe odmienić i wolność swą zachować. Trzeba, iżby tego poniechała, i swoię pod iarzmo schyliła głowę. Lecz się wróćmy. —

Każdy Deputowany Senator, który nim po trzykroć z potwierdzeniem i chwałą będzie; posiąpi z prawa ku trzeciemu, i naywyższemu w Kraiu stopniowi, a znak onego będzie mu od Króla, na mianowanie Seymu dany. Tym znakiem będzie Blacha ze stali szmelcowaney, podobna do poprzedzaiących, i mieć będzie ten napis: *Stróż Praw (Custos Legum)*. Którzy go otrzymuią, nosić go będą aż do końca życia, bytęż naywyższych dosiąpili urzędow, a nawet na Tronie, ieśli się im wstąpić nań przydarzy.

Woiewodowie i Kasztelanowie więksi, nie będą mogli być brani iedno z liczby *Stróżow Praw* równym obyczciem, iako ci brani byli z między *Obywatelow wybranych*, to iest: przez wybor Seymowy. A

iako ci Woiewodowie naywyższe w Rzeczypospolitey posiadaią mieysca, i posiadaią ie dożywotnie; aby się Emulacya ich nie uśpiła na urzędach, z których sam iuż Tron tylko przed sobą widzą; przystęp onym do niego będzie otwarty, lecz tym obyczaiem, iż się go ieszcze dostąpić nie będą mogli, iedno na odgłos publiczny, i usiłowaniem cnoty.

Uczyńmy uwagę, wprzod niż się daley zapuścim, iż zawod, który na przebieżenie Obywatelom naznaczem, gwoli doyścia stopniami na czoło Rzeczypospolity, zda się być dobrze umiarkowany do przeciągu życia ludzkieko, iżby ci co rządu trzymaią wodze, bystrość młodości przebyli, a mogli postaremu być ieszcze w czerstwości wieku, i iżby po piętnastu, lub dwudziestu leciech doświadczenia, ustawicznie na oku Rzeczypospolitey, ieszcze im dość lat liczby zostało, aby Oyczyzna korzystała z ich talentow, doświadczenia, i cnot, i doświadczali sami na pierwszych urzędach Kraiowych, poszanowania i zaszczytow tak dobrze zasłużonych. Dawszy, że człowiek pocznie w dwudziestym Roku w publiczne wpływać sprawy.

ſprawy: może być, iż w trzydzieſtym piątym będzie iuż Woiewodą. Lecz iako nader trudno, i że nawet nie ieſt ku rzeczy, iżby to poſtępowanie ſtopniowe tak nagle ſię działo, nie doſtąpi ſię ono wynioſłe mieyſce przed czterdzieſtym: a to wiek zdaniem moim nayprzyzwoitſzy, do ziednoczenia wſzyſtkich przymiotow, których w człowieku rządowym upatrować należy. Przydaymy tu, iż to poſtępowanie zdaie ſię być przyſtoſowane, ile iedno być może, do potrzeb Rządowych. W kalkule podobności, ſądzę, iż co dwa lata mieć będą nowych pięćdzieſiąt przynaymniey *Obywatelow wybranych:* a dwudzieſtu *Stróżow Praw.* Liczba nader doſtateczna ku odnowieniu obydwóch Senatu części, do których wiedą każde ku ſwemu oba te ſtopnie: albowiem łacno baczyć, iż, aczkolwiek pierwſzy Rząd Senatu ieſt licznieyſzy, lecz będąc dożywotni, nie tak często mieć będzie mieyſca do zaſtąpienia iako drugi, który w moim projekcie na każdym ſię ordynaryinym odnawia Seymie.

Widziano iuż, i ieſzcze ſię zaraz zobaczy, iż nie daię próżnować *wybranym* nad

liczbę ſię nayduiącym, tym czaſem niż wnidą do Senatu, iako Deputowani. Aby nie mniey też nie dać próżnować *Stróżom Praw*, zakiem wnidą do Senatu ile Woiewodowie i Kaſztelanowie; z ich to zgromadzenia utworzyłbym Kollegia ſprawcow Edukacyi, o ktòrychem pierwiey mòwił. Możnaby dać za Prezydenta tym Kollegium Prymaſa, lub drugiego Biſkupa, ſtanowiąc nadto, iżby żaden inſzy Duchowny byteż był Biſkupem i Senatorem, nie mògł być do niego przypuſzczony.

Owoż, zda mi ſię poſtępowanie dość dobrze na ſtopnie podzielone, co do części iſtotney, i pośrzedniczey całości, to ieſt: Szlachty i Magiſtratow. Lecz niedoſtaie nam ieſzcze dwóch oſtateczności, to ieſt: gminu i Krôla. Poczniymy od pierwſzego, aż dotąd za nic branego, lecz który poſtaremu, za coś ſię brać należy, ieżeli ſię chce dać pewny kſztałt, pewną trwałość Polſzcze. Nic delikatnieyſzego nad robotę, o którą tu idzie. Boć pewnie, luboć każdy czuie co to za wielkie złe dla Rzeczypoſpolitey, iżby Narod był nieiakimś kſztałtem w Rycerſkim zawarty ſtanie, i żeby oſtatek, chłopſtwo i Mieſzcza-

nie

nie niczym nie byli, tak w Rządzie iako w Prawodawſtwie; poſtaremuż ta ieſt ſtarożytna Konſtytucya. Nie byłoby w tym razie ani rzeczą roztropną, ani możną, nagle ią przemienić. Lecz można ſtopniami onę odmianę wprowadzić, uczynić bez znaczney rewolucyi, iżby ſię naylicznieyſza Narodu cząſtka ſercem do Oyczyzny, a nawet do Rządu przywiązała. To ſię dwiema otrzyma ſrzodkami. Pierwſzy: dokładne ſprawiedliwości przeſtrzeganie tak, iżby poddany i włodarz niemaiąc ſię iuż czego lękać, aby nie ſłuſznie od Szlachty uciemiężeni nie byli, pozbyli wſtrętu, ktòrzy naturalnie mieć ku niey muſzą. To wymaga wielkiey odmiany w Trybunałach, i ſzczegòlnego ſtarania w utworzeniu ogułu Patronow.

Drugi ſrzodek, bez ktòrego pierwſzy ieſt niczem, ieſt ten, aby otworzyć wrota poddańſtwu do nabycia wolności, a Miaſteczkom do nabycia Szlachectwa. Kiedyby rzecz w ſobie nie była wykonalna, potrzebaby przynaymniey, iżby ią mianą za wykonalną. Lecz więcey zda mi ſię uczynić można, a to bez wydania ſię na żadne niebeſpieczeńſtwo; owo na przykład

ſpoſob, który iako mi ſię wyraża, tym obyczaiem ku zamierzonemu wiedzie celowi.

Co dwa każde lata, w przerwie czaſu między Seymem a Seymem, obieranoby w każdey Prowincyi czas i mieyſce przyzwoite, kędyby ſię *wybrani* teyże Prowincyi, ieſzcze nie będąc Senatorami Deputowanemi, zgromadzali pod Prezydencyą iednego ze *Stróżow Praw*, coby nie był ieſzcze Senatorem dożywotnim; w Poczet Cenzorſki, albo dobroczynności, do któregoby przyzwano Plebanow, nie wſzyſtkich, lecz tych tylko, którychby za naygodnieyſzych tego zaſzczytu uznano. Mniemam nawet, że to przenieſienie, ciche w oczach ludu tworząc mniemanie, mogłoby też wrzucić nieiakoś Emulacyą między Plebany Wieyſkiemi, i wielu z nich zachować od obyczaiow piiackich, którym frodze ſą podlegli.

W tym zgromadzeniu, do któregoby można było ieſzcze przyzwać ſtanow, i znacznieyſzych wſzelkiego ſtanu dla roztrząſania projektow pożytecznych, w Prowincyi uſtaw. Słuchanoby donieſienia Plebańſkiego, względem ſtanu ich, i ſą

ſiedzkich

ſiedzkich Parafii; donieſienia znakomitſzych o ſtanie rolnictwa i Familii ſwych traktow: znieſionoby pilnie one powieści: każdy z Pocztu przydałby do tegò własne uwagi, i ſporządzonoby z tego wſzyſtkiego wierny Regeſtr, z ktòregoby krótkie na Seym wyciągniono pamiętniki.

Roztrząſanoby w ſzczegòlności potrzeby Familii obciążonych, niedołężnych, wdow ſierot, i opatrzonoby ie w domiar ſumm zebranych ſkładek, maiętnieyſzych w Prowincyi oſob. Te ſkładki tymby mniey uciężliwe były, iżby były iedynemi miłoſiernemi podatkami, maiąc to na pamięci, że nie należy ſię cierpieć w całey Polſzcze, ani żebrakow, ani ſzpitalow. Xięża dużo wołać będą o zachowanie ſzpitalow, a to wołanie tym większą ieſzcze ieſt przyczyną, iżby ie poznoſić.

W tey ſamey Kommiſſyi czyli Poczcie, ktòry ſię nigdy zaprzątać nie będzie ukaraniem, ani napominaniem, lecz tylko dobrodzieyſtwy, pochwałami, i zachęceniem, ſporządzonoby podług ſłuſznych wypytow dokładne opiſy partykularnych oſob wſzelkiego ſtanu, ktòrychby poſtępki

godne były pochwały i nadgrody. (*) Te ſpiſy, byłyby odſyłane do Senatu i Króla, iżby na nie w zdarzeniu wzgląd miano, i dobrze zawſze wybor i przenieſienie, to ieſt: przełożenie ich nad drugich umieſzczano: i na oznaczenieci to tych ſamych zgromadzeń, byłyby dawane w Kollegiach

(*) Trzeba w tych ſzacunkach więcey mieć względu na oſoby, niż naiakieś ſamotne ſprawy. Prawdziwe dobro bez okazu i nie głośno ſię czyni: ſprawowaniemci ſię to iednoſtaynym i ciągłym, cnotami prywatnemi i domowemi, wſzyſtkiemi ſtanu ſwego obowiązkami, dobrze dopełnionemi, ſprawami nakoniec z charakteru, i zaſad wypływaiącemi, człowiek raczey na chwałę zaſłużyć może, niż niektóremi wielkiemi i okazałemi czyny, iuż w ſamym powſzechnym podziwieniu nadgrodę nayduiącym. Okaz Filozoficzny rad ſię dużo w głośnych kocha Dziełach: lecz drugi z pięcią lub ſześcią ſprawami tego rodzaiu, nayświetnieyſzemi, naygorliwſzemi, i naylepiey ſławionemi, ma tylko za cel odwrócić ſpoſob myślenia o ſobie, i być przez całe życie nie ſprawiedliwym, i nie użytecznym bezkarnie. *Day nam dobrą monetę wielkich czynow*? Ten wyraz pewney Kobiety ieſt nader rozſądnym zdaniem.

legiach przez ſprawcow Edukacyi, daremne mieyſca, o ktòrychem wyżey mòwił.

Lecz celnieyſzą i naywiękſzą zabawą tych Kommiſſyi byłoby, ſporządzanie podług wiernych pamiętnikow, i na doniesienie publicznego i dobrze ſprawdzonego odgłoſu, ſpiſu chłopcw, ktòrzyby ſię zalecili przed innemi dobremi poſtępki, dobrym rolnictwem, dobremi obyczaiami, i ſtaraniem o ſwą Familią, wſzyſtkiemi ſtanu ſwoiego dobrze dopełnionemi powinnościami. Ten ſpis byłby potym na Seymikach okązany, ktòreby z onego wybrały okryſloną przez Prawo liczbę, aby byli od poddaństwa uwolnieni, i ktòreby nadgrodę Panom poniesionego przeto uſzczerbku, umowionemi opatrzyły ſpoſoby, uwalniaiąc ich od podatkow, pozwalaiąc prerogatyw, i nakoniec korzyści proporcyonalnych, do liczby ich poddanych, ktòrychby za godnych wolności oſądzono. Boć potrzebaby koniecznie tak uczynić, iżby zamiaſt tego coby miało być uciążliwe dla Pana, uwolnienie wieczyſtego, raczey ſię zaſzczytnym i korzyſtnym ſtawało. Mocno zaś na to pamiętać przyſtoi, iż gwoli uniknieniu bezprawia, te uwol-

uwolnienia nie byłyby czynione przez Panow, lecz na Seymikach przez uznanie i osąd, i tylko do pewney Prawem oznaczoney liczby.

Gdyby się uwolniło, raz po raz pewną Familii liczbę w iednym Powiecie, możnaby iuż całe Wsie uwalniać, zakładać w nich pomału *Ławnictwa*, nadać im iakieś trwałe dochody, iakieś ziemie wspólne, iako w Szwaycaryi. Ustanowić zwierzchnikow spolniczych; i gdy się iuż rzeczy stopniami do tego przewiodą, iżby dzieło bez znacznego przewrócenia w ogule wykonane być mogło, wróćcie im nakoniec Prawo, ktore im dało przyrodzenie uczęstnictwa w Rządzie swego Kraiu, wysyłaiąc Posłow na Seymiki.

To wszystko poczyniwszy, uzbroionoby tych wszystkich chłopow, iuż wolnych i Obywatelow. Zaciągnionoby ich w Regimenta: ćwiczonoby: a na tymby się skończyło, iżby miano prawie wyborną Milicyą, dostatecznieyszą, niz trzeba na obronę Kraiu.

Możnaby się trzymać podobnego sposobu, do uszlachcenia pewney liczby Mieszczan, a nawet nie uszlachcaiąc ich, pewne

wne świętne dla nich wyznaczyć urzędy, ktòreby ſami z oddaleniem od nich Szlachty zaſtępowali: a to przykładem Wenetow, tak o ſwe Szlachectwo zawiśnych, ktòrzy poſtaremu, oprócz inſzych pomnieyſzych urzędow, daią zawſze Mieſzczaninowi drugą Kraiową doſtoyność, to ieſt: Kanclerſtwo Wielkie, tak iż żaden Patrycyuſz ważyć na nie nigdy nie może. Tym obyczaiem otwieraiąc Mieſzczańſtwu wrota do Szlachetności i honorow, przywiązanoby ich ſercem do Oyczyzny i utrzymanie Konſtytucyi. Możnaby ieſzcze nie uſzlachcaiąc oſob, uſzlachcić ogólnie niektóre Miaſta, tym daiąc pierwſzeńſtwo, kędyby bardziey kwitnął handel, przemyſł, i ſztuki, i kędy naſtępnie Rząd Mieyſki byłby naylepſzy. Te uſzlachcione Miaſta, mogłyby na wzor Miaſt Ceſarſkich wyſyłać Poſły na Seym, a przykład ich nie uchybiłby we wſzyſtkich inſzych, żywey oſiągnienia tegoż ſamego zaſzczytu wzbudzić chęci.

Kommiſſye Cenſorſkie, maiące włożony na ſię on wydział dobroczynności, ktòry ſię nigdzie ieſzcze nigdy z hańbą Kròlow i Narodow nie naydował, byłby aczkolwiek

bez

bez obierania złożony, ſpoſobem nayprzydatnieyſzym do dopełnienia obowiązkow ſwoich, gorliwie i nieſkazitelnie, wiedząc, iż członki onego do krzeſeł Senatorſkich zmierzaiące, dokąd ſtopnie ich ſtoſownie prowadzą, wielkąby na to miały dbałość, iżby przez publiczną pochwałę, na Seymowe zaſłużyli vota. A to byłoby doſtateczną zabawą, iżby tych Aſpirantow mieć nieſpracowanemi, i na oku powſzechności, w przeciągach czaſu, ktòryby ich koleyne przegradzał obierania. Uważcie, iżby ſię to poſtaremu działo, nie wydobywaiąc ich ze ſtanu proſtych, na ſtopnie poſtanowionych Obywatelow, gdyż ten kſztałt Trybunału, tak pożyteczny i tak poſzanowny, nie mogąc nigdy nic więcey czynić, iedno dobrze, nie byłby żadną zniewalaiącą nadany mocą. A tak nie pomnażam tu Magiſtratur, lecz używam w poſtępowaniu przeyścia z iednego na drugi, gwoli tych zażyciu, co ie zaymować maią,

Podług tego Planu, na ſtopnie uſtawicznym poſtępowaniem w wykonaniu podzielonego, ktòregoby można przyśpieſzyć, zwolnić, albo nawet i zawściągnąć

w domiar

w domiar dobrego, lub złego powodu: nie postępowanoby, iedno za wolą doświadczeniem sprawowaną. Zażegnionoby we wszystkich poniższych stanach pałającą do przyczynienia się ku dobru publicznemu gorliwość. Dokazanoby naostatek, iżby ożywiono wszystkie Polski części, i one powiązano, na ten sposob, iżby się z niey iedno tylko składało ciało, którego czerstwość i siły byłyby przynaymniey w dziesięciornasob tyle, co dziś być mogą: a to z nieoszacowaną korzyścią, żeby się uniknęło wszelkiey ostrey i nagłey odmiany, oraz niebespieczeństwa Rewolucyi.

Macie piękną pogodę, na rozpoczęcie tego Dzieła, sposobem sławnym i szlachetnym, który naywiekszy skutek sprawić powinien. Niepodobna, iżby w nieszczęściach których dopiero Polska doznała, Konfederaci nie otrzymali iakich posiłkow, i dowodow przychilności od niektórych Mieszczan, a nawet od niektórych chłopow. Naśladuycie wielkomyślności Rzymianow, tak troskliwych, po ciężkich utrapieniach na swą Rzeczpospolitą, w obdarzeniu dowodami wdzięczności swoiey

Cudzo-

Cudzoziemcow, poddanych, niewolnikow, a nawet i bezrozumnych żywiołow, które w przeciągu ich niepomyślności, znakomitą im iaką wyrządzili posługę.

O prześliczny początek moim zdaniem, nadać uroczyście Szlachectwo onym Mieszczanom, a wolność onym chłopom, a to z całą okazałością, i całym zachodem, mogącym uczynić onę ceremonią wspaniałą, uymuiącą, i pamiętną, i nie mieycie dosyć na tym początku; ci ludzie tak znakomici, maią być zawsze wybranemi Oyczyzny dziećmi. Należy dbać o nie, zaszczycać, wspomagać, utrzymować, by też źli z nich byli poddani. Trzeba, wszelkim nakładem o to się starać, iżby się im dobrze przez całe ich działo życie, iżby tym przykładem, na oko powszechności wystawionym, Polska całey pokazała Europie, co się ma od niey spodziewać w powodzeniu, ktokolwiek ią w iey żałuie nieszczęściach.

Owoż niektóre bezkształtne myśli, i iedynie wzorem przykładu podane, o sposobie, którym poczynać można, iżby każdy widział przed sobą wolną ku dostąpieniu wszystkiego drogę; iżby wszystko dążyło stopniami, dobrze służąc Oyczyznie,

do

do naydoſtoynieyſzych urzędow, i iżby cnota wſzyſtkie wrota otworzyć mogła, ktòre fortuna rada zamyka.

Lecz ſię nie wſzyſtko ieſzcze zrobiło, a część tego Projektu ktòry mi do przełożenia zoſtaie, ieſt bezſpornie nayzawilſza i naytrudnieyſza. Pokazuie ku przebyciu zawady, na których ſię roſtropność i doświadczenie naybiegleyſzych ſpękały Politykow. Poſtaremu wyraża mi ſię, iż dawſzy to, że mòy Projekt przyięty będzie, za pomocą śrzodka nader proſtego, co go mam przełożyć, wſzyſtkie trudności ułatwione, wſzyſtkie złe zażycia zapobieżone, a co ſię nową być zdawało zaporą, na korzyść w wykonaniu obrócone będzie.

ROZDZIAŁ XIV.

Obieranie Królow.

Wſzyſtkie te trudności na tę wychodzą, aby dać Państwu głowę, ktòreyby obieranie nieſprawiła rozruchow, i na

wolność nie godziło. Co tęż ſamę powiękſza trudność, ieſt to, iż ta głowa powinna być obdarzona wielkiemi przymioty, każdemu, kto iedno śmie ludźmi porządzać, potrzebnemi. Dziedzictwo Korony zabiega rozruchom, lecz niewolą ſprowadza. Obieranie, utrzymuie wolność, ale za każdym Panowaniem, Państwo wzruſza. To iedno, i drugie ieſt przykre; lecz niż ſię mówić pocznie o ſpoſobach onego uniknienia, niech mi będzie pozwolony moment uwagi, nad ſpoſobem którym Polacy ſwoią rozrządzaią Koroną.

Naprzod pytam ſię ich? na co to potrzeba, iżby ſobie obcych obierali Królow? za iaką oſobliwſzą ślepotą, ięli ſię przez to naypewnieyſzego ſpoſobu, do podbicia w niewolę Narodu ſwego, do zgładzenia ſwoich zwyczaiow, do uczynienia ſiebie pomiotłem inſzych Dworow, oraz do umyślnego burzy bezkrolewiow pomnożenia? co za nieſprawiedliwość ku ſobie ſamym, co za hańba dla ſwoiey Oyczyzny, iakby to rozpaczaiąc, znaleść na iey łonie człowieka godnego nieml rządzić byli zniewoleni, ſzukać go kędyś daleko! iako nie poczuli tego, iako nie widzieli, iż

cała

cale ſię temu przeciwnie działo! otworzcie latopiſtwa waſzego Narodu: nigdy go nieuyrzycie świetnym i tryumfuiącym, iedno pod Krolami Polakami. Uyrzycie go prawie zawſze uciemięzonym i upodlonym pod Cudzoziemcami. Niech przecie przyidzie doświadczenie na poparcie rozumu! obaczcie iakie złe ſobie zadaiecie, i iakiego ſię pozbawiacie dobra!

Boć ieſzcze o to ſię pytam! iako Narod Polſki tyle dokazawſzy, iż Koronę ſwoię Elekcyiną uczynił, o tym nie pomyślił, iakoby Prawa tego zażył, do wrzucenia między członki Adminiſtracyi ſporu, żarliwości i chwały, ktòry ſam więceyby dla dobra Oyczyzny ſprawił, niż wſzyſtkie razem Prawa? Co za potężna ſprężyna na duſze wielkie i gòrno-myślne, iako ona Korona dla naygodnieyſzego przeznaczona, i nadal wyſtawiona, przed okiem każdego Obywatela, na publiczny ſzacunek zaſługować ſię umieiącego! ile cnoty, ile Szlachetnego uſiłowania, nadzieia naywyżſzey doſtąpienia za nie nadgrody, nie powinna wzbudzać w Narodzie! co za podnieta Patryotyzmu we wſzyſtkich ſercach kiedyby pewnie wiedziano, iż nie inaczey,

iedno przez to można oſięgnąć ono mieyſce, ktòreby ſię ſtało celem ſkrytych wſzyſtkich partykularnych chęci, ſkoroby przez wartość i zaſługi od nich zawiſło, co raz ſię bardziey ku niemu przybliżać, i kiedyby im ſzczęście ſprzyiało, onego na koniec cale doſtąpić?

Szukaymy lepſzego śrzodka, do poruſzenia tey wielkiey i tak potężney, a tak, aż dotąd zaniedbaney ſprężyny w Rzeczypoſpolitey. Powiedzą mi, iż niedość dawać Koronę ſamym Polakom, aby trudność, o ktòrą idzie, uprzątnąć: toć to zaraz zobaczym, ſkoro wprzod móy ſpoſob przełożę. Ten ſpoſob ieſt łacny, lecz ſię z razu zdawać będzie, iakoby uchybiał celu, ktòrym ſam oznaczył, gdy powiem, iż na tym zależy, aby los w obieraniu Kròlow wprowadzić. Proſzę o tę łaſkę, iżby mi czas dano do wytłòmaczenia ſię, albo przynaymniey, aby mię z pilnością zaś przeczytano.

Boć ieśli powiedzą, iako ſię upewnić, aby Król loſem obrany miał potrzebne do godnego Urzedu ſwoiego piaſtowania przymioty: zadaią mi zarzut, ktòrym iuż rozſtrzygął; gdyż doſyć ku temu końcowi, aby

aby Krol nie mógł być obierany iedno z Senatorow dożywotnich. Albowiem, ponieważ ſami brani będą z rzędu *Stróżow Praw*, i że przeydą z chwałą przez wſzyſtkie Rzeczypoſpolitey ſtopnie, doświadczenie całego ich życia, i pochwała publiczna na wſzyſtkich ſprawowanych urzędach, będą doſtatecznemi zakładnikami wartości i cnot z nich każdego.

Nie tak poſtaremu rozumiem, iżby nawet między Senatorami dożywotniemi, ſam los o pierwſzeńſtwo roztrzygał. Byłoby to zawſze uchybieniem wielkiego celu, który ſię ma zamierzać; trzeba aby los coś czynił, i aby wybor wiele czynił, iżby z iedney ſtrony przytępić zabiegow, i zmow podſtępnych zagranicznych Mocarſtw, a z drugiey przywieść wſzyſtkich Woiewodow, tak wielkim intereſem do tego, iżby w poſtępkach ſwych nie zwolnieli, owſzem nie przeſtawali ſłużyć gorliwie Oyczyznie, chcąc zaſłużyć pierwſzeńſtwa nad wſpółkonkurentami.

Wyznaię, iż Klaſſa tych konkurentow wyraża być mi ſię nader liczna, ieśli ſię do niey umieſzczą Kaſztelanowie więkſi, równi Panowie w randze Woiewodom,

podług teraznieyszey Konstytucyi. Lecz nie widzę, coby w tym za nie przyzwoitość była, aby dać samym Woiewodom naybliższy do Tronu przystęp. To byłby w tymże samym porządku nowy stopień, którzyby Kasztelani wielcy przechodzić musieli, aby zostać Woiewodami, a następnie ieszcze ieden sposob do utrzymania Senatu w podległości Prawodawcy. Już widziano, iż ci Kasztelanowie więksi, zdaią być mi się zbytecznemi w Konstytucyi: że postaremu unikaiąc wszelkiey wielkiey odmiany, zachowuie się im ich mieysce, i godność w Senacie. I ia to potwierdzam. Lecz w postępowaniu stopniowym, które podaię, nic nie obowięzuie równać ich we wszystkim z Woiewodami. A iako nic też nie przeszkadza, można będzie krom nieprzyzwoitości, na tę się przychylić stronę, która się lepszą być uzna. Rozumiem, iż ta strona obrana przed drugą, będzie dla samych Woiewodow, naybliższy wstęp na Tron otworzyć.

Zaraz tedy po śmierci Króla, to iest: w naymnieyszym iak tylko być może i prawem oznaczonym przeciągu, Seym Elekcyiny będzie uroczyście zwołany: Imiona wszy-

wſzyſtkich Woiewodow, podane będą w Konſtytucyą, a z nich trzech loſem wyciągną, ze wſzelkiemi, iak tylko być może, oſtrożnościami, iżby żadna zdrada dzieła tego nie zamieſzała. Te trzy Imiona będą głośno przed zgromadzeniem mianowane, które na tymże poſiedzeniu i większością głoſow obierze tego, któremu da pierwſzość, i Krolem tegoż ſamego dnia obwołany zoſtanie.

Wyznaię, iż znaydą w tym kſztałcie obierania wielką iednę nieprzyzwoitość, a to iż Narod nie będzie mógł wolnie obierać z liczby Woiewodow tego którego naybardziey czci i kocha, i ktòrego naygodnieyſzym Krolеſtwa być ſądzi, lecz ta nieprzyzwoitość nie ieſt w Poiſzcze nowa, kędy widziano przy wielu obieraniach, iż bez względu dla tych, ktòrym Narod ſprzyiał, zniewalano go do obierania tego, któregoby odrzucił. Lecz za tę korzyść, ktòrey iuż niema, i ktòrey ſię wyrzeka, iako wiele inſzych ważnieyſzych przez ten kſztałt obierania nie nabywa?

Naprzod, ſprawa loſu, umarza razem fakcye i zabiegi obcych Narodow, nie mogących wpływać w onę Elekcyą, że będąc

dąc nader powodzenia nie pewni, wielkiego też na to łożyć uſiłowania nie będą, z tego względu, iż ſama zdrada nie byłaby doſtateczną gwoli oſoby, którą Narod zawſze odrzucić może. Sama wielkość tey korzyści ieſt taka, że pokoy Polſzcze zabeſpiecza, przedayność w Rzeczypoſpolitey tłumi, i Elekcyi dziedzicznych Koron zoſtawia prawie ſpokoyność. Taż ſama korzyść, ma też mieyſce przeciw ſamym zabiegom Kandydatow. Albowiem kto z nich na koſzta ſię odważyć zechce, dla upewnienia ſobie pierwſzeńſtwa, bynaymniey od ludzi nie zawiſłego, i poświęcenia fortuny ſwoiey trafowi, za ieden pomyślny tylu przeciwnym rzutom podległemu? przydaymy, iż ci co im los poſprzyiał, nie maią iuż czaſu do zakupowania Elektorow, gdyż Elekcya ma ſię odprawić na tymże poſiedzeniu.

Wolne obieranie Narodu, z między trzech Kandydatow, zachowuie go od nieprzyzwoitości loſu, któryby dawſzy, to na niegodną padł oſobę. Albowiem w tym daniu, Narod go nie obierze, a też niepodobna, iżby z między trzydzieſtu trzech Mężow świetnych, z wyboru Narodu, w którym

w którym poiąć nawet nie można, iakby ſię ieden nalazł nie godny, aby wſzyſcy trzey nie godni być mieli, którymby los poſprzyiał?

Tak więc, a ta uwaga wielkiey ieſt wagi: iednoczym przez ten kſztałt wſzyſtkie obieranie korzyści, z pożytkami dziedzicznego Tronu.

Bowiem naprzod; ponieważ Korona nie ſpada po Oycu na Syna, nigdy też ciągłego na zniewolniczenie Rzeczypoſpolitey nie będzie układu. Powtóre: ſam los w tym kſztałcie ieſt narzędziem oświeconego i dobrowolnego obierania. W poſzanownym zgromadzeniu *Stróżow Praw* i Woiewodow, z pośrzod nich wziętych, nie może uczynić wyboru, iakiźkolwiek mógłby ſię zdarzyć, któryby iuż od Narodu nie był uczyniony.

Lecz obacz, iaką Emulacyą ten widok nadal powinien wprowadzić w oguł Woiewodow, i Kaſztelanow większych, którzy na urzędach dożywotnich mogliby ſię rozpuścić, maiąc pewność, iż ich im odiąć nie można. Boć iuż boiaźnią zawściągnieni być nie mogą. Lecz nadzieia oſiadania Tronu, którą każdy tak bliſką ſie-

bie baczy, ieſt nowym bodźcem, bezprzeſtannie ie w dbałości o ſię utrzymuiącym. Wiedzą, żeby im na próżno los ſprzyiał, ieśli przy obieraniu odrzuceni zoſtaną: i że zaſługa iedynym ieſt śrzodkiem do tego, iżby być obranym. Ta korzyść tak ieſt wielka, tak znaioma, iż próżno dłużey ſię nad nią rozwodzić.

Daymy na chwilę, na złą rzecz ważąc, iż ſię nie można było uwarować zdrady w ſprawie loſu, i że ieden z konkurentow oſzukał czułość wſzyſtkich inſzych, tak o tę ſprawę dbałych. Ta zdrada byłaby nieſzczęściem dla konkurentow odrzuconych; lecz dla Rzeczypoſpolitey tenże ſam byłby ſkutek, iak kiedyby wyrok loſu był rzetelny. Gdyż niemniey miałby korzyść Elekcyi, niemnieyby ſię zapobiegło zamieſzkom bezkrolewia, i niebeſpieczeńſtwom dziedzictwa. Kandydat ktòregoby ambicya aż ku temu uwiodła, żeby ſię do tey uciekł zdrady, niemnieyby nadto godnym był człowiekiem, zdatnym za zdaniem Narodu do noſzenia Korony chwalebnie. A na koniec nawet po tey zdradzie, niemnieyby przeto zawiſł, aby z niey

korzyſtał

korzyſtał, od naſtępnego i wyraźnego Rzeczypoſpolitey wyboru.

Tym Projektem w całey ſwey rozciągłości przyiętym, wſzyſtko ſię w Rządzie wiąże, a od naymnieyſzego partykularnego, aż do pierwſzego Woiewody, żaden inſzego poſunienia ſię nie widzi ſpoſobu, nad drogę powinności i publiczney pochwały. Sam Król raz obrany, nie widząc nad ſobą ieno Prawa, żadnego inſzego do zawściągnienia ſiebie niema wędzidła, a nie potrzebuiąc iuż publiczney pochwały, mógłby ſię bez niey krom niebeſpieczeńſtwa obeyść, kiedyby tego iego wymagały Projekta. Na to iedno tylko upatruię lekarſtwo, o którym nawet i myśleć nie trzeba. A to, iżby Korona była nieiakoś odiętna, i iżby za wyściem pewnych zamierzonych czaſow, Królowie muſieli być potwierdzani. Lecz powtarzam, ten ſpoſob nie może być podany. Gdyż Tron i Rząd w uſtawiczney trzymaiąc nieſpokoyności, nigdyby Adminiſtracyi w tak trwałym nie zoſtawił obrębie, iżby ſię iedynie i pożytecznie do publicznego przykładała dobra.

Był

Był pewny ſtarożytny zwyczay, u iednego tylko, a nigdy więcey używany ludu. Lecz co zadumiewa, ieſt to, iż pomyślny onego ſkutek, żadnego drugiego ku naśladowaniu, nie powabił Narodu. To prawda, iż ſamemu iedno obieralnemu ſłuży Krolestwu, aczkolwiek wynaleziony i używany w Królestwie dziedzicznym. Mówię o Sądzie Krolow Egipſkich, po ich śmierci, i o wyroku, ktorym pogrzeb i Krolewſkie honory były im przyznawane, lub odmawiane, podług tego, że dobrze, lub źle Państwem za życia ſprawowali. Oboiętność teraźnieyſzych, na wſzyſtkie moralne widma, czyli przedmioty, oraz na to wſzyſtko, co duſzom ſprężynność dać może, ſprawi w nich bez wątpienia, iż na umyſł wmowienia tego zwyczaiu, co do Krolow Polſkich, będą ſię iako na iakie zapatrować głupſtwo. Alić nie Francuzom, a pogotowiu nie Filozofom, chciałbym ſię o wmowienia i przyięcie onego kuſić. Lecz ſądzę, iż go Polakom przełożyć można. Smiem nawet twierdzić, że ta uſtawa, wielkieby u nich miała pożytki, których żadnym inſzym obyczaiem zaſtąpić niepodobna; by iedney zaś nie

miała

miała nieprzyzwoitości. W tym obiekcie widzieć, iż chybaby mieć duszę podłą, i na cześć swey pamiątki bezczułą, niepodobną iest rzeczą, iżby nieskażytelność nieuchronnego Sądu, Króla nie obchodziła, i na chuci iego słabszego, lub mocnieyszego; przyznam, lecz postaremu do zawściągnienia ich ku pewney mierze, zawsze sposobnego nie wrzucała wędzidła. Nadewszystko, gdy się ku temu potomstwa ich przyłączy interes, których los wydanym o pamiątce ich Oyca, skazany będzie wyrokiem.

Chciałbym tedy, iżby po śmierci każdego Króla, ciało iego na przechodnym było złożone mieyscu, dotąd, ażby wyrok o iego zapadł pamiątce. Iżby Trybunał maiący rokować i stanowić o iego pogrzebie, iak tylko być może nayprędzey bywał zgromadzany. Iżby w nim życie, i Królowanie iego surowie roztrząsane było, i oraz aby po uwiadomieniach, w którychby każdy Obywatel do skarżenia, i do obrony był przypuszczany, za postępkiem prawnym, dokładnie przewiedziony, następował wyrok ze wszelką czyniony uroczystością.

Stoso-

Stosownie do tego wyroku, ieśliby był pomyślny, zeszły Król byłby oświadczony za dobrego i sprawiedliwego Pana, Imie iego ze czcią w Poczet Królow Polskich wpisane; ciało z okazałością i przepychem w ich grobowcu złożone: *Epithetum* sławney pamięci, do iego Imienia we wszech Aktach i mowach publicznych przydane: dożywocie Wdowie iego naznaczone: a potomstwo za Królewiczow uznane byłoby, czczone pokądby żyło, wszystkiemi do tego tytułu przywiązanemi zaszczyty.

Co gdyby opak, był nalezion winnym, niesprawiedliwości, gwałtowności, wichrzenia, a nadewszystko, że się o publiczną kusił wolność; pamiątka iego byłaby potępiona i zhańbiona; trup iego Królewskiego pogrzebu pozbawiony, byłby pogrzebion iako iednego z prywatnych; Imie iego z spisu Królow wygluzowane: a potomstwo z tytułu Królewiczow, i prerogatyw do niego przywiązanych ogołocone, wróciłoby się w tłum równych Obywatelow, bez żadnych dystynkcyi, ani zaszczytnych, ani hańbiących.

Chciałbym, iżby się ten sąd odprawiał z naywiększym zachodem, lecz aby poprzedzał

przedział, gdy to być może, obranie naſtępcy, przeto, iżby wziętość tego, nie mogła wpływać do ſkaźni, ktòrey ułagodzić ſurowość, byłoby iego intereſem. Wiem, iżby życzyć należało, aby mieć więcey czaſu dla odkrycia wielu prawd ukrytych, i lepiey ſprawy popierać. Lecz kiedyby ſię opòźniono aż po Elekcyi, lękałbym ſię, iżby ten akt wielkiey wagi, rychło ſię próżną nie ſtał ceremonią, i iakoby ſię nie ochybnie zdarzyło w dziedzicznym Kròleſtwie, raczey żałobną na zeſzłego Kròla mową, niż ſprawiedliwym i ściſłym ſpraw iego Sądem. Lepiey w tym zdarzeniu więcey przyznawać publicznemu głoſowi, i ſtracić niektòre ſzczegòlnieyſze wiadomości, celem zachowania nieſkażytelności, i oſtrości ſądu, bez czegoby ſię ſtał nie pożytecznym.

Co do Trybunału, ſkaźń tę wydawać maiącego, chciałbym, iżby to nie był ani Senat, ani Seym, ani żadne zgromadzenie, powagą iaką w Rządzie nadane, lecz ſtan zupełny Obywatelow, ktòryby nie mógł być łatwo ani oſzukanym, ani uiętym. Zda mi ſię iż *Obywatele wybrani*, doſkonalſi, i doświadczeńſi, nad *ſłużących Kraiowi*

Kraiowi, a mniey od *Stróżow Praw*, iuż nader Tronu bliskich interessowani; byłoby właśnie zgromadzenie pośrzednie, w którymby naleziono oraz naywięcey światła i nieskażitelności, nayspossobnieysza do wydania sądow pewnych, a przeto nad dwa drugie przeniesienia, w tym razie godnieysze. Kiedyby się nawet trafiło, iżby to zgromadzenie nie dość liczne było, do tak wielkoważnego sądu; wolałbym raczey, iżby im przydano Assessorow, wziętych z pośrzod *służących Kraiowi*, niż z między *Stróżow Praw*. Nakoniec: chciałbym, iżby w tym Trybunale nie prezydował żaden człowiek wysokiego stopnia, lecz Marszałek z tegoż zgromadzenia wzięty, i któregoby samo obierało, iako Marszałkow Seymowych i związkowych. Takby się to wystrzegać trzeba, iżby żaden prywatny interes nie wpływał do tego aktu, mogącego się stać nader wspaniałym, lub nader pomiernym, podług sposobu, iakim się w nim poczynać będzie.

Kończąc ten Artykuł Elekcyi, i Sądu Krolow, powinienem tu powiedzieć, iż iedna rzecz w waszych zwyczaiach, zdała mi się być nader odrażaiącą, oraz nader duchowi

duchowi waszey Konstytucyi przeciwną. A to, iż ią widzieć prawie przewròconą, i zniszczoną po śmierci Krola, tak dalece, że wszystkie Sądy i Trybunały zawieszone, i zamknione bywaią. Właśnie iakby była Konstytucya tyle od tego Króla zawistna, iżby śmierć iednego, bały skazą i zepsuciem drugiey. Ach! mòy Boże! taćby się wzręcz opak dziać powinna. Po śmierci Króla wszystkoby swoim iść miało torem, właśnie iakoby żył ieszcze. Ledwoby postrzegać miano, iż machinie iedney brakuie sztuki. Tak mało ta sztuka istotnie do iey gruntowności potrzebna była. Na szczęście, ta niestosowność z niczym nie iest sprzężona. Dosyć rzec, że iey więcey nie będzie, a nic nadto niema być odmienione. Lecz nie trzeba zostawiać tey dziwney sprzeciwności. Gdyż ieśli iest sprzeciwnością w ninieyszey Konstytucyi, większą będzie nie równie po zaszłey Reformie.

ROZDZIAŁ XV.

Zamknienie.

Owo Plan mòy doſtatecznie nakryſłony. Przeſtaię, iakimkolwiek będzie ten, co go przyimą. Zapominać nie należy na to, com powiedział *w Kontrakcie ſpołecznym*, o ſtanie ſłabości i bezrządztwa, w ktòrym ſię iaki naydnie Narod, gdy w tym czaſie zakłada, lub odmienia ſwą Konſtytucyą. W tey chwili nierządu i zaburzenia, nie ieſt w ſpoſobności do uczynienia żadnego odporu, a naymnieyſze potrącenie, wſzyſtko przewròcić może. Wiele tedy należy na tym, iżby bądź co bądź wypatrzyć chwilę ſpokoyności, w ktòreby można krom niebeſpieczeńſtwa na ſobie działać, i ſwoię odmłodzić Konſtytucyą. Aczkolwiek odmiany maiące ſię czynic w waſzey Konſtytucyi, nie ſą fundamentalne, i nie nadto wielkie być ſię zdaią, takie ſą poſtaremu, że tey oſtrożnoſci wymagać muſzą. I trzeba koniecznie

cznie pewnego czasu, do uczucia skutku lepszey Reformy, oraz powzięcia trwałego iestestwa czyli nabycia, które oney ma być owocem. W tym to tylko daniu, że powodzenie nie wyda odwagi związkowych, i słuszności ich sprawy, można pomyśleć o przedsięwzięciu, o które tu idzie. Nigdy nie będziecie wolnemi, dokąd aby ieden Moskiewski żołnierz w Polszcze zostanie, i zawsze utratą wolności zagrożeni będziecie, dokąd Moskwy cień w interessa wasze wdawać się będzie. Lecz ieśli go przywiedziecie do tego, iżby z wami poczynał, iako Mocarz z Mocarstwem, nie zaś iako Protektor z Protegowanym. Korzystaycie wtedy z wycięczenia o którereby go przywiodła woyna Turecka, g woli zdziałaniu roboty waszey, wprzod niżby ią przerwać i pomieszać mogła. Lubo za nic wasze ubespieczenia, które się zewnątrz przez Soiusze nabywa, ta postaremu ie dyna okoliczność zniewoli was snać, iżbyście się tyle, ile być może, tą wzmacniali podporą: byteż to być miało tylko dla poznania niniejszego, tych co z wami układać będą, ku wam uspołobieniu. Aleć wyiąwszy ten przypadek, a snać w drugie

czaſy, niektóre Handlowe Traktaty, nie morduycie ſię na próżne Negocyacye, nie wyiſkrzaycie ſię na Poſły i Miniſtrow do inſzych Dworow, ani kładźcie ſobie za coś Soiuſzow i Traktatow. To wſzyſtko na nic ſię nie zeſzło, z Chrześciańſkiemi Mocarſtwy. Inſzych krom korzyści właſney nie znaią związkow. Gdy ią uyrzą w dopełnieniu zawziętych obowiązkow, dopełnią ie: gdy ią poſtrzegaią w zerwaniu, zerwą, na iedno więc wypada, co ich nie zawierać. Jeſzczeż kiedyby ten interes zawſze był prawdziwy. Znaiomość tego co im czynić przyſłoi, mogłaby dać przeyrzeć co uczynią. Alcć to nigdy prawie *Ratio Status* im nie przewodniczy: lecz interes krótko-chwilny miniſtra, dziewczyny, faworyta: lecz pobudka, którey żadna ludzka przewidzieć nie mogła roztropność, co ie przychyla raz, zaś toż przeciw ich właſnym intereſſom. Jaką pewność mieć można, z ludzmi żadnego ſtałego niemaiącemi układu? i którzy ſię nawiaſowym tylko powodować daią pochopom? nic płonnieyſzego nad naukę i umieiętności Polityki Dworſkiey: iako żadney pewney niema zaſady, żadnego też

pewne-

pewnego uczynić z nich nie można wnioſku. A cała ta prześliczna nauka o intereſſach Panuiących, ieſt dziecinną w ludziach bacznych śmiech pobudzaiącą igraſzką.

Nie zaſadzaycie ſię więc z zaufaniem, ani na ſprzymierzeńcach, ani na ſąſiadach waſzych. Jednego tylko macie, na którego kęs kazać możecie. A ten ieſt wielki Sułtan, i niczego ſzczędzić nie macie, abyście ſobie z niego uczynili podporę. Nie iżby iego rządowe maxymy pewnieyſze, niż inſzych Mocarſtw były. Równie i tam wſzyſtko zawiſło od Wezyra, faworyty, od intrygi Szeraiowey; lecz interes Porty ieſt iaſny, proſty: o wſzyſtko iey chodzi, a powſzechnie mówiąc, panuie tam przy mnieyſzym poznaniu i ſubtelności więcey rzetelności i dobrego baczenia. Ten ieſt przynaymniey zyſk z nią, niż z innemi Chrześciańſkiemi Mocarſtwy, iż rada obietnic ſwych dopełnia, i zwyczaynie ſzanuie Traktaty. Trzeba ſię poſtarać zawrzeć z nią na lat dwadzieścia, tak mocny, tak iaſny, iako no być może. Ten Traktat dotąd, dokąd druga Potencya ſwoie ukrywać będzie Projekta, będzie ſnać

naylepszą, iedyną, iako no mieć możecie Rękoymią, a w ſtanie w iakim ninieyſza woyna, podobnie Moſkalowi zoſtawi, ſądzę, że doſyć go wam być może, abyście ſię beſpiecznie za ſwe ięli Dzieło: tym bardziey, iż powſzechnym Europeyſkich Mocarſtw, a nadewſzyſtko waſzych ſąſiadow ieſt intereſſem, aby was miano zawſze za ścianę między niemi, a Moſkalami, i oraz, iż odmieniaiąc uſtawicznie głupſtwa, muſzą przecie, aby kiedy nie kiedy być mądremi.

Pewna rzecz każe wierzyć, iż w powſzechności patrzyć będą, bez zawiści na was pracuiących około Reformy Konſtytucyi waſzey. A to, iż to Dzieło do ſamego iedno Prawodawſtwa, a naſtępnie do wolności dąży ugruntowania. Iże ta wolność uchodzi u wſzyſtkich Dworow za ſzal marzeńcow, raczey do oſłabienia, niż wzmocnienia Państwa zmierzaiący. Przetoć to Francya zawſze wolności Rzeſzy Niemieckiey i Holenderſkiey ſprzyiała: i przeto też dziś Moſkwa ſpochada Rządowi teraźnieyſzemu Szwedckiemu, i z całey ſwey mocy, Krolewſkim ſię przeciwi zamyſłom. Wſzyſcy oni wielcy Miniſtrowie,

niſtrowie, którzy ſądząc o ludziach, w powſzechności podług ſiebie ſamych, i ſiebie otaczaiących, mniemaią, że ſię na nich znaią, dalecy ſą od rozumienia, co za pochop i dzielność, miłość Oyczyzny, i zapęd cnoty wolnym dać może duſzom. Nic to, że ſię na podłym, co go o Rzeczachpoſpolitych maią, zawodzą mniemaniu, i we wſzyſtkich ſwych przedſięwzięciach, nieſpodziany naydą odpor: nigdy ſię poſtaremu nie obaczą w przeſądzie zaſadzonym na wzgardzie, którey ſię wartemi być czuią, i podług którego o ludzkim ſądzą rodzaiu. Mimo doświadczenie w oczy bijące, którego Moſkale w Polſzcze nabyli, nie ich do odmiany mniemania nie przywiedzie; zawſze ſię na ludzie wolne zapatrować będą, iako ſię na ich ſamych zapatrować należy, to ieſt: iako na ludzie nic nieważące, nad któremi dwa tylko mogą narzędzia, to ieſt: pieniądze, i knuty. Gdy tedy uyrzą, że Rzeczpoſpolita Polſka, zamiaſt tego coby ſię przykładała do napełnienia ſwych kufrow, powiększenia ſkarbow, zaciągania co naywięcey regularnego żołnierza, a ona myśli przeciwnie, rozpuścić woyſko, obchodzić ſię

bez pieniędzy umieć będą, że na własne pracuie osłabienie: a w przekonaniu, iż chciawszy ią podbić, dosyć im będzie gdy to zamyślą, tylko się pokazać pozwolą iey się rządzić, iako się iedno spodoba, dwoiąc sobie z nich roboty. I trzeba też na to przypaść, iż stan wolności, odeymuie Narodowi siłę zaczepną, i że czyniąc podług Planu co go podaię, należy się odrzec wszelkiey podboiu nadziei. Lecz niechże (gdy Dzieło wasze stanie) w lat dwadzieścia Moskale naiechać was pomyślą, a poznaią iacy to są żołnierze na obronę siedlisk swoich, z onych ludzi spokoynych, którzy cudzych nachodzić nie umieią, a na pieniądze zapomnieli.

Co do sposobu rozpoczęcia Dzieła o które idzie, nie mogę chwalić wszystkich subtelnostek, które wam podaią na podeyście i oszukanie nieiakieś Narodu, względem odmian maiących się uczynić w Prawach. Zdałoby mi się tylko, aby pokazawszy wasz Plan w zupełney rozciągłości, nie nagle onego poczynać wykonanie, napełniaiąc Rzeczpospolitą Malkontentami; zostawić na urzędach większą część one posiadaiących, nie rozdawać urzędow podług

dług nowey Reformy, iedno w domiar onych zawakowanie. Nie wſtrząſaycie nigdy nader nagle machyny. Nie wątpię bynaymniey, aby dobry Plan raz przyięty, nie przemienił rozumu nawet tych, którzy pod inſzym wſtęp do Rządu mieli. Nie mogąc razem utworzyć nowych Obywatelow, trzeba począć korzyſtać z będących, a nową ambicyi ich pokazać drogę, ieſt to tryb do uſpoſobienia ich, iżby ſię nią udali.

Co gdyby mimo odwagi i ſtałości związkowych, i mimo ſłuſzność ich ſprawy ſzczęście, i wſzyſtkie Mocarſtwa ich odſtąpiły, i wydały Oyczyznę pognębicielom ſwoim:... Aleć niemam honoru być Polakiem, a w równey tey, w iakiey ſię baczycie dobie, nie wolno dawać zdania iedno przykładem.

Dopełniłem podług przemożenia mego, i bogday, iżby to było z taką pomyślnością, z iaką ochotą włożony na mię przez Jmci Pana Wielohorſkiego obowiązek. Snać to ſamym ieſt zbiorem uroienia poſtaremu, i takie ſą moie myśli. Nie moia w tym wina, ieśli tak mało ſą podobne myślom inſzych ludzi, i nie odemnie za-

leżało głowę moię inszym wyorganizować kształtem. Wyznaię nawet, iżby nie wiem iaką do nich upatrowano osobliwość, nic w nich co do mnie nie widzę, iedno dobrze do serca ludzkiego przysłosowane, dobrze wykonalne zwłaszcza w Polszcze: gdyżem się w baczeniach moich przykładał, abym nie odstępował od ducha i Gieniuszu tey Rzeczypospolitey, i nie podawał odmian, iedno naymniey iak tylko mogłem gwoli naprawie iey przywar. Zda mi się, że Rząd na tym równych narządzony sprężynach, powinien iść ku swemu prawdziwemu celowi, tak prosto, tak nieobbędnie iako iedno być może. Nie wątpiąc nadto, iż wszystkie ludzkie dzieła nie doskonałe, przemiiaiące, i iak sami są znikome.

Umyślniem wiele opuścił Artykułow, nader wielkiey wagi, o których abym dobrze sądził, niedosyciem czuł w sobie poznania. Zostawuię tę pracę oświeceńszym i mędrszym nad mię ludziom, i kończę tę długą Ramotę, przepraszaiąc Jmci Pana Wielohorskiego, żem go nią tak długo zaprzątnął. Acz kolwiek inaczey myślę, niż insi ludzie, atoli nie łudzę siebie, abym

abym był nad nie mędrszym, ani, iżby w mych marzeniach nalazł co, coby rzeczywiście pożyteczne iego było Oyczyznie. Lecz życzenia moie, aby się z nią iak naypomyślniey działo, tek są prawdziwe, tak czyste, tak bezfironne, że nie trzeba, aby pycha przyczynienia się do iey powodzenia, mogła co moiey przydać gorliwości. Oby ze swych nieprzyiacioł tryumfowała! stała się i trwałą, spokoyną, szczęśliwą, i wolną: dawała wielki przykład światu, a korzystaiąc z prac Patryotycznych Jmci Pana Wielohorskiego, naydowała i tworzyła w swoim łonie podobnych iemu Obywatelow.

Do

Do ROUSSEGO.

Na czele Dzieła.

Duchu nieśmiertelny, Tworczy rozumie, wielki Rousseau, Sokratesie, wiekow naszych Dyogienesie, bez przysład cynicznych człowieku, z Latarnią wśrzod dnia szukany. Gieneweński, Korsykański, Polski Solonie, Platonie Narodow, gdy od ciebie w Gienewie urodzonego, z nadbrzegow cichopławney Sekwany, w dziadowskiey siedzibie, nad wichrowatemi Jeziora siedząc odmętami, pod Niebem nie łaskawym, kędy śnieżysty Niedzwiadek, znak Niebieski i Herb Xięstwa moiego, wśrzod Września i Sierpnia częstokroć lodowatemi przyskaiąc kroplami, w okropną naturę sposobi ztrętwiałość; sieie nauki,

cnoty,

cnoty, i Patryotyzmu; gdy wiſząc od uſt twoich ſłodkim ſię i zaſilaiącym mądrości paſę pokarmem; gdy cię w xięgach twych mòwiącego w uciſzeniu ducha ſłuchawſzy, czuię ſię być mędrſzym i lepſzym; gdy na głos twoiey nauki, wzburzonych namiętności nagle upadaią bałwany: gdy mimo liczne przyrodzone przywary, pałam żądzą być dobrym: mimo zawiſney fortuny nie ſłatek i zrzędę, znam ſię być ſzczęśliwym: mimo świſt iadowitych zazdrości węzow, i ſzkodliwe onych zęby, cichey ſumienia koſztuię ſpokoyności: wielki Rousseau! nie wiem iako przyimę z uſt twych miłością prawdy tchnących. Z oney wyrocznicy rozumu, z oney świątnicy cnoty, onę ſmutną wychodzącą powieść, iż nauki więcey ſzkody, niż pożytku w obyczaiach Narodu ludzkiego ſprawiły. By też i tak być miało; darowałbym im to wielkie przewinienie w nadgrodę, i z tak wielkiego i tak cnotliwego, iako ty, utworzyły Męża, przez

którego

którego wymowne uſta, i mnie ſię doſtało nauczyć, iako być cnotliwym i dobrym Obywatelem, poczciwym i ſzczęśliwym człowiekiem.

KONIEC.

Zdobyní 1866

